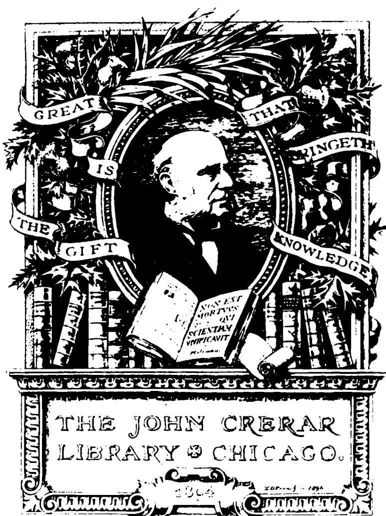
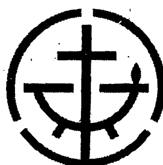

GREAT
THAT
IS
BRINGETH
THE
GIFT
KNOWLEDGE
NON EST
MORTUUS
QUI
SCIENTIAM
VIVIFICAVIT
THE JOHN CRERAR
LIBRARY CHICAGO.

HET WEZEN

EN

DE GESCHIEDENIS

DER

HERVORMING.

HET WEZEN
EN
DE GESCHIEDENIS
DER
HERVORMING,

VOORNAMELIJK IN DUITSCHLAND EN ZWITSERLAND,

IN VERBAND BESCHOUWD MET DE VERSCHIJNSELEN VAN ONZEN TIJD.

IN VOORLEZINGEN,

DOOR

Dr. K. R. HAGENBACH,
Hoogleeraar te BAZEL.

UIT HET HOOGDUITSCH VERTAALD.

EERSTE DEEL.

MET EENE VOORREDE VAN

J. CLARISSE,
Hoogleeraar te LEIDEN.

TE ROTTERDAM, BIJ
VAN DER MEER & VERBRUGGEN.
1836.

VOORREDE.

Is de Geschiedenis, over het algemeen, de schouwplaats der Goddelijke Voorzienigheid, en de spiegel der zeden, en is, uit dien hoofde vooral, derzelver beoefening ieder' nadenkend' en welgezind mensch ten hoogste aan te prijzen; van de Kerkelijke Geschiedenis geldt dit vooral niet minder, dan van de wereldlijke, zoo algemeene, als bijzondere: en van de Geschiedenis der Kerkhervorming, — van het insluipen des bederfs, dat dezelve noodzakelijk maakte, — van al, wat dezelve, zoo in de wereld, als in de menschen, en hunne gemoederen, voorbereidde, — van de wijze harer invoering, onder al wat dezelve in den weg stond, en — van de gezegende gevolgen, welke zij aangebragt heeft, zoowel als — van de menschelijke gebreken, welke haar verontreinigd hebben; — van dit gedeelte der Kerkelijke Geschiedenis dan, geldt het allerbijzonders'.

Het is inderdaad de ernstige en gezette overweging van elken Christen — en inzonderheid van hem, die dezen eernaam niet onwaardiglijk wenscht te dragen, — van hem, die in het Christendom, als Goddelijke instelling, hoogst weldadig voor het menschelijk geslacht, betamelijk en hartelijk belang stelt; — het is zijner overweging, buiten allen twijfel, ten hoogste waardig, wat de Kerkelijke Geschiedenis, aangaande den oorsprong en de verschillende lotgevallen der Christelijke Kerk op aarde, ons leert. Hoe de Heer der Gemeente, verhoogd in heerlijkheid, aan de regterhand zijns Vaders, na zelf, in de dagen zijns vleesches, de zaden der Evangelieleer uitgestrooid, en deze door wonderdaden, door zijn heilig leven, hoogst godvruchtig sterven en verbazingwekkende verrijzenis uit het graf, bevestigd, ja, maar ook tevens de reinigmaking onzer zonden, door zichzelve, in de eene, volmaakte, alles afdoende, offerande aan het kruis, volbragt, te hebben; — hoe de Heer, door de uitstorting van de gaven des Heiligen Geestes, zijne Jongeren toegerust, en door hen zijne Gemeente, eerst onder de Joden, vervolgens ook onder de Heidenen, gesticht en uitgebreid, dezelve steeds bewaard hebbe, en daarmede nog, tot op den huidigen dag, in weêrwil van allen tegenstand, zegevierend en weldadig aanhoudt en voortgaat; — hoe Hij, in zijn hoog, en dikwerf ondoorgrondelijk bestuur, niet zelden toeliet, wat zijner stichting schijnen kon den ondergang te moeten berokkenen; maar dat alles aan derzelver instandhouding, bevestiging, zuivering en heilzamen invloed wist dienstbaar te maken;

— hoe daartoe zelfs het insluipen van de verderfelijkste dwalingen, het bitter lijden en de zware vervolgingen zijner onderdanen, de list en het geweld der vijanden van Hem en zijne zaak, op de proef, bij de uitkomst, bevorderlijk bevonden is, en wat dies meer zij; — dit alles levert eene, even gewigtige en aangename, als rijke, stof uit van Christelijk-godvruchtige bespiegelingen. — En het is voorzeker niet minder nuttig, het gedrag en de handelwijze der leden, en vooral van de Voorgangers, der christelijke Gemeenten gade te slaan en bedachtzaam te overwegen. Vele verblijdende stalen van zuivere Godsvrucht, van gemoedelijke trouw, van de edelste verkleefdheid aan — ja van moedige en standvastige zelfsopoffering voor — de hartelijk omhelsde en zaligmakende Evangelieleer, komen den beoefenaar der Geschiedenis in alle eeuwen voor; zij komen er voor, als bewijzen van de kracht der goddelijke Genade en van den hemelschen oorsprong des Geloofs, dat zij omhelsd hadden; maar ook te gelijk, en even zeer, als middelen ter opwekking, ter aansporing, ter aanmoediging van elken Christen, om, op hun spoor, waardig te wandelen der Evangelische roeping, met welke ook hij, boven zoo vele duizenden en millioenen zijner medemenschen, vereerd en verwaardigd is. Aan den anderen kant ziet elk, die onpartijdig leest en oordeelt, de droevige waarheid telkens bevestigd, dat zelfs het reinste en goddelijkste, in de handen der zondige menschen, voor verontreiniging en verbastering niet veilig is. — Doch, het is niet slechts zoo in het algemeen, dat de Kerkgeschiedenis dit, tot

onze beschaming, aanwijst; neen! zij leert den nadenkende, tot de eerste beginsels, waaruit het kwaad ontsproot, opklimmen; wat de menschen met hunne bemoeijingen, het zij ten kwade, het zij ten goede, eigenlijk beoogden; wat hen aandreef altoos naar hun inzien, hoe zij het aanvatteden; — waarom de beter gezinden dikwerf zoo verkeerd te werk gingen in het verdedigen eener goede zaak, en — de snoode vijanden zoo boosaardig gezind waren, en daarbij zoo zeer naar hunnen wensch slaagden, en welke de veelvuldige en wijdstrekkende gevolgen hunner arglist of openbaar geweld waren; — dit alles dan leert zij oplettend nagaan en naauwkeurig kennen. En, terwijl zij ons nu met bewondering vervult van de diepe wijsheid des Heeren, in de keuze van middelen en wegen, langs welke het kwaad, dat door de moedeloosheid of voorbarigheid, door het ongeloof of het bijgeloof, door de verblinding of de boosheid der menschen aangerigt was, door de kracht en werking van zijn onzigtbaar bestuur, gestuit, gefnuikt, ten goede geleid, en op zijnen tijd verholpen is; — geeft zij ons tevens aanwijzing van hetgeen Christenen, in alle eeuwen, te vermijden hebben, om niet op nieuw in dezelfde grove dwalingen en misdrijven te vervallen. — In de woede der vervolgers, in de verblinding der verbasteraars van de eenvoudige Apostel-prediking, in de twisten en dwaalbespiegelingen der vermeende verdedigers der waarheid; — in het ontstaan, voortgaan, tegengaan, der ketterijen, in al wat tot dezelven aanleiding gaf, en door derzelver voorstanders ter hand genomen werd, om ze aantebevelen, in

de wijze, waarop zij, of ernstig onderzocht en overtuigend wederlegd, of wederom, eer zij regt verstaan waren, reeds veroordeeld en de aanhangers met den banvloek gestraft werden; — in het gedrag van Christenvorsten, gelijk een' CONSTANTIJN *den Groote, een'* CAREL *den Groote, een'* CAREL V, *in dat van Christen-opzieneren, gelijk een'* GREGORIUS VII, *een'* LEO X, *een'* CLEMENS XIV, *in dat van Christelijke Kerkvergaderingen, als van* Nicea, *van* Pisa, *van* Constans, *van* Trente; — *in al het woelen en drijven der menschen, zoo in de eerste tijden der Christenheid, als in de lange treurige eeuwen der verbastering; — in hetgeen de donkere middeleeuwen voorafging, voorbereidde en aanvoerde, en in hetgeen dezelve, van lieverlede, weder deed wijken; — en, boven en voor alles, in hetgeen der Kerkzuivering van de* XVIe *eeuw reeds lang, zeer lang te voren, den weg baande, zoowel, als in al wat derzelve, in den weg der hooge Gods- en Christus-regeering bevorderlijk was, of daarentegen wederstreefde, inzonderheid, in de gewelddadige pogingen, welke derzelver vijanden in het werk stelden, om ze, ware het mogelijk, voortekomen, of te onderdrukken, ja uitteroeijen; — in het goede zoowel en dankenswaardige, dat zij voor de Christenwereld aanbragt, als in de verkeerdheden en gebreken, die bij derzelver beste en edelste invoerders, bevorderaars, helpers en aankleevers, zich, of reeds terstond, of straks, in de volgende tijden van rust, ontdekten; — met één woord, in het geheele beloop der Kerkelijke Geschiedenis zien wij overtuigend:* — en, *wat de mensch is en wordt, als hij zich door*

wereldsche belangen of zondige driften beheerschen laat, — en, *wat de mensch worden kan en wordt*, *wanneer in hem het levendigmakend beginsel des Evangelischen Godsdienstes krachtig werkzaam is*; — *zien wij*, — en, *wat de nadeelige, ja verderfelijke uitkomst is van een ongoddelijk gedrag en leven*, — en *welke zalige vruchten, uit ware Christelijkheid, kenbaar aan eenvoudig, hartelijk en standvastig geloof, aan ongeschokte hoop der heerlijkheid, en aan reine, verdraagzame en barmhartige liefde tot de broederen, en tot allen, voor den mensch zelve, en voor anderen, ja voor geheele Christengemeenten, en zulks dikwerf tot in vele volgende eeuwen, voortspruiten*: — *eindelijk zien wij, hoe het hoog opperbestuur van den verheerlijkten Koning der Kerke, hetgeen menschen ten kwade bedenken, of ook kwalijk behandelen, weet ten goede te besturen, en zijn Woord zich alzoo telkens van nieuws bevestigt*: »*Ziet, ik ben met ulieden alle de dagen, tot aan de voleinding der wereld.*"

Om zulk een nut uit de beoefening der Kerkgeschiedenis in het algemeen, en de Reformatiegeschiedenis (welke inderdaad derzelver ziel en middelpunt, ja de spil is, waarop eene christelijk-wijsgeerige bespiegeling der geheele Kerkgeschiedenis draait) in het bijzonder; — om uit dezelve zulke vruchten wegtedragen, is eene, eigenlijk gezegd, geleerde beoefening van dezelve juist niet noodig. De eenvoudige Christen kan deze laatste, welke verbazend veel tijds en nadenkens, zoowel als voorafverkregene kundigheden, vordert, veilig aan de Godgeleerden en Geschiedkundigen overlaten. Wat, na vele anderen, VENEMA, MOSHEIM, SCHROECK, VAN HA-

MELSVELD, *en, in onzen tijd, bijzonderlijk* GIESELER *en* NEANDER, *om geene anderen meer te noemen, in dit vak der Godgeleerde studie, voorgearbeid hebben, en nog dagelijks, ook onder ons, voorgearbeid wordt, dat mag en moet verbruikt worden tot leering en stichting van hen allen, die, hoewel geene Voorgangers in 's Heeren Kerk zijnde, er toch Leden van zijn, en levende Ledematen van wenschen te zijn, en zijn moeten. Te hunnen dienste alzoo werkzaam te zijn, is niet minder lofwaardig, niet minder betamelijk, niet minder nuttig, dan zich met diepere nasporingen op het veld der Oudheid bezig te houden. Althans, wanneer men het zoo doet, als de Heer* HAGENBACH *gedaan heeft, in het Werk, welks eerste Deel, hier nevens, aan het Nederlands Publiek in handen gegeven wordt. Door andere Geschriften, bij voorbeeld, door zijne* Theologische Encyclopædie, *is 's Mans naam, onder Geleerden en Belezenen, met eere bekend: minder echter onder ons, vooral onder hen, die niet tot den stand der geleerde Theologanten behooren. Hoe zeer het dan, te eener zijde, eenigermate vermetel of hoogmoedig zou kunnen schijnen, dat ik het Werk van eenen beroemden Man, door voorschrijving, mijnen Landgenooten zou trachten aantebevelen; mogt ik evenwel, aan den anderen kant, het vriendelijk en dringend verzoek daartoe niet van de hand wijzen. Immers het Werk zelf, hoewel het met een bijzonder oogmerk, des Schrijvers Vaderland betreffende, vervaardigd zij, is volkomen er voor berekend, om die nuttige kundigheden en overdenkingen, van welke boven gesproken is, ook onder ons Nederlanderen te bevorderen, en de Ver-*

taler heeft, zoo veel ik zien kan, zich van zijne taak, over het geheel, en zelfs bij toeneming, loffelijk gekweten. Moge het dan Gode, den Vader der lichten, behagen, ook in ons Vaderland, in onze Christen-gemeente, en allerbijzonderst onder de Hervormden, het gebruik van HAGENBACHS *arbeid kennelijk te zegenen!*

LEYDEN, J. CLARISSE.
5 April 1836.

VOORWOORD

VAN DEN

SCHRIJVER.

De navolgende Redevoeringen, die onmiddellijk na de ramp die mijne geboortestad Bazel *trof, in den winter van het jaar* 1833 *op* 34, *zoo tot bemoediging en versterking mijner bedrukte vrienden, als tot eigene opbeuring en verpoozing werden uitgesproken, gaf ik aan de drukpers over, eerstelijk en vooral, om te voldoen aan het verlangen van zoo velen die dezelve hadden aangehoord, en gaarne een aandenken hadden tot herinnering aan de Zaturdag-avond-uren, die wij met elkander in gemeenschap des geestes mogten doorbrengen. Ik durf mij echter vleijen dat deze verhandelingen, waarvan de tweede bundel spoedig volgen zal, ook in ruimeren kring niet zonder belangstelling zullen ontvangen worden, eensdeels als de geschiedenis van een verleden, dat rijk was in de gewigtigste gebeurtenissen, — an-*

derdeels als een getuige in den tegenwoordigen, zoo verschillend beoordeelden, tijd. Uit het eerste oogpunt dit werk beschouwende, zou men bij de menigte der Duitsche en Zwitsersche geschiedschrijvers der Kerkhervorming, (men denke aan de voortreffelijke werken van MARHEINECKE, SPIEKER, WOLTMANN, MENZEL, RAUMER, — *als ook aan die van* HESS, WIRZ, KIRCHHOFER, Prof. J. J. HOTTINGER,) *dit beknopte geschrift gemakkelijk kunnen ontberen. Doch daar de eerstgenoemde schrijvers meer bijzonder de Duitsche, de laatste meer de Zwitsersche Kerkhervorming beschreven hebben, niemand echter, voor zoo ver mij bewust is, de hoofdzaken van beide in wederkeerig verband tot elkander beschouwd en ten nutte van ongeletterden eenvoudig en beknopt behandeld heeft, zal ook door dit Werk voorzien worden in eene wezentlijke behoefte, althans van hen die zich gaarne met beide geschiedenissen bekend maken.*

Zijn hier de zaken die Bazel *meer uitsluitend aangaan met wat meerdere uitvoerigheid behandeld, men gelieve dit toe te schrijven aan het bijzondere oogmerk waartoe deze Voorlezingen oorspronkelijk werden opgesteld, wier eigenaardig karakter ik gaarne wenschte te behouden; te meer daar ik met vele anderen het gevoelen deele, dat, naarmate het individuële onder het algemeene in geschiedkundige betoogen piquanter te voorschijn treedt, deze ook daardoor te levendiger en klaarder worden, althans voor de zoodanigen die het bijzondere slechts als den spiegel van het algemeene aanmerken. En zoo zullen dan Lezers, die tot geene Monographie der Bazelsche Kerkhervorming den toegang hebben, hetgeen zij desaangaande hier zullen aantreffen wel als eene*

toegift bij het overige willen aannemen; zoo niet, dan hebbe men slechts de tweede *Voorlezing, en hier en daar nog enkele halve bladzijden, over te slaan, en het gebrek zal genoegzaam verholpen wezen.*

Als getuige in den tegenwoordigen tijd hecht ik voor mij zelven aan deze verhandelingen zooveel waarde niet. Maar mag ik uit de liefdevolle belangstelling, die mijne voordragten vinden mogten, opmaken dat de daarin uitgesprokene beginselen, zoowel in het politieke als in het Godsdienstige, de hoofdzakelijke meening van vele mijner achtenswaardigste medeburgers zijn, dan kan ik aan het billijk oordeel van derden gerustelijk overlaten hoe men de beschuldigingen van kleingeestig Aristocratismus en Piëtismus, die men ons toegeworpen heeft, hebbe op te vatten.

Misschien zal men ook hier, even als men zulks in mijn karakter en handelwijze meent aan te treffen, eene vermenging van theologisch liberalismus en politieke kruiperij willen zoeken; doch mijnes inziens zullen alleen zij dit vinden, die, boven de edelste vrijheid eener redelijke Godsdienstige overtuiging, de bandeloosheid eener woelzieke willekeurigheid in het handelen den voorrang geven; en hieruit kan men dan ook gemakkelijk de hooge eer verklaren, die onlangs de vermenging van geheel tegenovergestelde beginselen in de » Woorden van een' geloovige" gevonden heeft, ook bij hen die anders vijanden van echte Godsvrucht zijn. Doch ook in dezen bleek het, hoe eene, bij alle dichterlijke inkleeding duistere, dweepachtige vroomheid het Jacobinismus altijd meer in de hand werkte dan de beradene en verstandige opvatting der Evan-

gelieleer; eene daadzaak, die de profetische stem van den zaligen TZSCHIRNER *reeds voor jaren met Duitsch-Protestantsche klem en klaarheid heeft aangetoond. Maar wie gelooft onze prediking?*

Meer heb ik hier niet bij te voegen. Groote wetenschappelijke aanwinst moet men zich van dit Werk niet beloven; maar ambtshalve tot geschiedkundige naauwkeurigheid verpligt, zal ik mij met dankbaarheid de misslagen, die ligtelijk konden ingeslopen zijn, zien aangewezen. De sinds geruimen tijd tot andere doeleinden gebezigde bronnen niet alle bij de hand hebbende, was het mij niet mogelijk de citatiën altijd zoo naauwkeurig te geven als ik zulks gewenscht had.

BAZEL, 1834.

INHOUD.

EERSTE VOORLEZING.

TWEEDE VOORLEZING.

DERDE VOORLEZING.

VIERDE VOORLEZING.

VIJFDE VOORLEZING.

ZESDE VOORLEZING.

ZEVENDE VOORLEZING.

ACHTSTE VOORLEZING.

NEGENDE VOORLEZING.

TIENDE VOORLEZING.

ELFDE VOORLEZING.

TWAALFDE VOORLEZING.

MISSTELLINGEN.

Bl. 8	reg. 15	v. b.	staat: Trivoliteit	lees: Frivoliteit
— 42	— 10	v. o.	voege men achter het woordje: het, de woorden: geestelijk denkbeeld, in.	
— 48	— 16	v. b.	staat: Oosten	lees: Westen
— 61	— 9	—	— Bisschop	— Bisschop te *Rome*
— 66	— 10	v. o.	— Euarchaat	— Exarchaat
— 77	— 4	v. b.	— *Luttich*	— *Luik*
— 79	— 16	—	— verzettelijk	— onverzettelijk
— 81	— 14	—	— Cyniërs	— Cynicers.
— 153	— 2	—	— zijne Goddelijke natuur	lees: zijn Godsdienstige aanleg

Drukfeilen van minder aanbelang verbetere de aandachtige lezer zelf.

EERSTE VOORLEZING.

AANLEIDING EN DOEL. ONDERSCHEIDENE OOGPUNTEN, WAARUIT MEN DE HERVORMING BESCHOUWEN KAN. MOEIJELIJKHEID DER BEHANDELING. PLAN VAN HET GEHEEL. BEDEN EN WENSCHEN.

De gewoonte, om voor eene gemengde vergadering voorlezingen te houden, behoort sedert vele jaren ook bij ons te huis, en heeft zich, even als zoo veel goeds en nuttigs, staande gehouden te midden der stormen, die rondom ons, en in het binnenste van ons, eenmaal zoo gelukkig, land gewoed hebben. — Indien nu ook ik het waag voor de eerste maal mij aan deze gewoonte aan te sluiten, in eenen tijd, die, in menigvuldige opzigten, voor dusdanige pogingen ongunstig schijnt te zijn; dan geschiedt zulks, het is waar, aan den eenen kant met het gevoel van weemoed en smart, waarvan zich niemand onthouden kan, die de tegenwoordige dagen met de vroegere vergelijkt; maar ook aan den anderen kant met het volle vertrouwen, dat niemand ontbreekt, die zich boven het tegenwoordige verheffen, en, door deszelfs droevig midden heen, uit het schooner voorleden

eenen gissenden blik in eene betere toekomst werpen kan.

Dit gevoel van vol vertrouwen is echter voornamelijk bij mij gevoed, en zal, hoop ik, zeer geëerde Toehoorders! ook in u worden opgewekt, door het onderwerp zelf, dat ik mij voorgenomen heb te behandelen. Ik wil u terugvoeren tot dien tijd, toen ons *Bazel* zich door grootheid en belangrijkheid kenmerkte; toen het een lichtpunt daarstelde niet alleen in de geschiedenis van *Zwitserland*, maar ook in die van het beschaafd *Europa.* Doch ik zou niet wagen de gordijn van dit rijke tafereel weg te schuiven, indien de blik op hetzelve ons niets anders zeggen zoude, dan: *dat waren wij eenmaal!* (*fuimus Troës!*) indien dezelve ons geen' anderen troost verschafte, dan dien der herinnering, aan welker droevige vlam de afgeleefde grijsaard zich verwarmt, wanneer het vuur der jeugd in hem is verdoofd, en hij het jonger geslacht niet meer op zijde streven kan.

Deze armhartige beschouwing der geschiedenis, die slechts te verhalen weet wat de Vaderen waren, en zich met eenen weldra versmoorden zucht hierover troost, dat het thans niet meer is zoo als het voormaals was, maar zich daarbij niets aan de aangenaamheid des levens ontbreken laat; deze is geen' edelen mensch, geen' echten burger, in den hoogeren zin des woords, waardig. » Nooit te wanhopen aan het algemeene welzijn," (*nunquam de republica esse desperandum*,) en het minst in tijden van beproeving, was reeds der ouden spreuk, en zal ook de onze zijn bij den aanvang dezer voorlezingen.

Verre van mij is het, ik bekenne het, te loo-

chenen, dat iedere tijd zelf zijn' eigen' tijd heeft, dat in de geschiedenis niets op dezelfde wijze terugkomt, en dat het bloote afschrijven van vroegere gebeurtenissen niet veel meer is, dan de doode herinnering. Van daar valt het mij zelfs van verre niet in, de XV^de^ of XVI^de^ eeuw te willen terugroepen, met al hare voordeelen en gebreken. — Ik begrijp ook wel, dat vele uitwendig veranderde omstandigheden, thans hoogstbelangrijk, daartoe hebben bijgedragen, om onze vaderstad toenmaals tot den rang der eerste steden te verheffen: maar ik kan mij even weinig overtuigen, dat die uiterlijke omstandigheden *alleen* daartoe hebben bijgedragen. —

Vragen wij, (en de geschiedenis zal het ons bevestigen,) hoe ons gemeenebest toenmaals tot die beduidende hoogte is opgeklommen; dan moet het boven alles voornamelijk gezocht worden in den gezonden, vromen en goeden zin der Vaderen zelven, dien wij bij alle gebreken in hen vereeren moeten; en deze zin kan ten allen tijde weder opgewekt en versterkt worden. Het zijn, ja, juist die tijden van algemeenen nood en bedruktheid, van welke zich God bedient om een volk uit den sluimer der traagheid op te wekken, en hetzelve eenen nieuwen geest in te blazen, indien het zich voor dezen vatbaar toont, en de middelen, die Hij hetzelve aan de hand geeft, bezigt. — Die middelen staan nog in onze magt, hoezeer men ons, wat het uiterlijke aangaat, ook in het naauw gebragt en verdrukt moge hebben: zin voor geestbeschaving en wetenschappen, geloof en liefde, vroomheid, weldadigheid, moed en dapperheid, — zij zijn bij ons nog niet uitgestorven; zij hebben

zich veeleer in den laatsten tijd, op verscheidene en roemrijke wijzen, geopenbaard, hoewel ook onder ongelukkiger omstandigheden. Wat ons alleen ontbreekt, ik bekenne het opentlijk, is het *harmonisch zamenwerken dezer krachten.* Hierin ligt tot op dezen stond onze zwakheid, en dit gebrek onzer dagen is algemeen, en hierin worden wij zoozeer door onze Vaderen beschaamd. Wat onze Vaderen waren, dat waren zij onverdeeld. De geestbeschaving, de wetenschappen en kunsten trachtten niet alles *alleen* te bereiken door de verlichting des verstands, zonder verbetering des harten, zonder standvastigheid van wil, zonder geloof en gebed, zonder ootmoed en de alles verheerlijkende hemelsche liefde: en ook meende de vroomheid van waarlijk verlichten het Godsrijk niet te bevorderen door het verdacht maken en verlagen der wetenschappen en door het stuiten van haren voortgang. — Geen wereldlijke arm meende door menschelijke kracht en sterkte alles uit te rigten, en geene verwijfde beschouwing des levens zocht den strijd te ontwijken, waar dezelve noodzakelijk geworden was; en wanneer ook, hetgeen niet te ontkennen is, dusdanige eenzijdige wendingen, ook toen, ja onmiddellijk vóór de Hervorming, zelfs in sterke tegenstellingen te voorschijn traden; zoo werden zij juist door deze bestreden en overwonnen. Ja! ook in de geschiedenis der Hervorming zelve heeft zich deze strijd tegen eenzijdige verstandsbeschaving aan den eenen (ERASMUS) en tegen geestdrijverij aan den anderen kant (de wederdoopers), herhaald, en wij zullen zien hoe de tijd over denzelven heeft beslist. Maar ook juist hiertoe moeten wij onze

krachten inspannen, dat, hetgeen in verdeelde en juist daarom eenzijdige pogingen goeds en loffelijks onder ons is, zich meer en meer in één geheel vereenige: dat door een regt inzien in de verschillende behoeften van ons gemeenebest, en door gemeenschappelijke overtuiging van het geestelijk belang, het brandpunt gevonden worde, waarin de stralen van ons geestelijk leven zich moeten vereenigen.

Daartoe, geloof ik, kan juist de beschouwing van de eeuw der Hervorming strekken. Ginds hebben wij een brandpunt daargesteld, bij hetwelk wij hier het andere, het beantwoordende, moeten opsporen. Onze tijd zal zich in beiden terugspiegelen, ons licht aan beiden zich ontsteken.

Ik heb reeds bij de aankondiging dezer voorlezingen daarop gedoeld, dat onze tijd veelvuldige vergelijkingspunten aanbiedt met den tijd der XVI^{de} eeuw; hetgeen echter niet zeggen wil, dat beide tijden elkander onderling volkomen gelijk kunnen worden genoemd. Integendeel: het doel dezer uren zal wel zijn u op het overeenkomstige van sommige gebeurtenissen opmerkzaam te maken, hetgeen zich in beiden gemakkelijk van zelven aan de hand geeft; maar nog veeleer om u te wijzen op de grond-verscheidenheid tusschen zoo vele bemoeijingen van onze dagen en die der Hervormers.

Bij eene oppervlakkige beschouwing der geschiedenis is het al ligt het geval, dat men gebeurtenissen, die elkander alleen in uiterlijke toevalligheden gelijk zijn, ook wat hun innerlijk bestaan aangaat voor gelijk houdt; eene dwaling, die te grooter en te gevaarlijker is, daar zij zich voornamelijk

geopenbaard heeft in onzen tijd, als dezelve met de eeuw der Hervormers vergeleken wordt.

Laat ons thans den aard dezer verkeerde, maar daarom niet te minder overvloedig wederlegde vergelijkingen een weinig nader beschouwen, zonder juist daarom hunne valschheid regelmatig te betoogen. Deze zal ons uit de geschiedenis zelve veel meer blijken.

Er zijn inderdaad zeer verschillende lieden, die zich aan dergelijke valsche vergelijkingen schuldig maken, en gelijk bij zekere meeningen de uitersten elkander niet zelden raken, zoo is dit ook hier het geval.

Zeer dikwijls hoort men den onrustigen aard des tegenwoordigen tijds door de absolute bewegingspartij (de zoogenaamde Radicalen) met de Hervorming regtvaardigen. Dus houdt menigéén, die, in zijne schoolwijsheid van gisteren, zich boven alle Godsdienstig vooroordeel verheven waant, zich zelven voor een' kleinen LUTHER, wanneer hij wakker op het drijven der papen smaalt, de gedenkteekens der geschiedenis als een echte beeldstormer omver rukt, en de vrijheid der drukpers zich ten nutte maakt om zijnen persoonlijken haat tegen oversten en magten lucht te geven. Dat echter *revolutie* geene *reformatie*, dat bloote tegenspraak van het bestaande nog geen Protestantismus en enkele verlichting geene Evangelische vrijheid is, dat zal, zoo ik meene, uit eene onbevooroordeelde beschouwing der geschiedenis duidelijk genoeg blijken. Dit begrijpen ook dezulken dier partij, welke verder zien, en van daar ook dat zij der Reformatie, als zoodanig, slechts een' zeer dubbelzinnigen lof geven, en liever aan de uitvinding der

Boekdrukkunst, aan de ontdekking van *Amerika*, of aan eene andere groote gebeurtenis het hoofdgewigt in de schaal der nieuwere geschiedenis toekennen, maar in allen gevalle aan de grondvesting der Amerikaansche Vrij-staten, en boven alles aan de eerste Fransche en Julij-omwenteling eenen krans toewijden, welken de Hervorming niet waardig is.

Niet veel beter is echter het oordeel van hen, die tot de partij des volstrekten stilstands (*der absoluten Ständigkeit*) behooren, de mannen der *stabiliteit* en der *reactie* (*der Stabilitäts und Reactions-männer*). Deze verdeelen zich echter voor ons weder in twee klassen, in de stilstands-partij (*die Stabilen*) der Catholijke, en in die der Protestantsche Kerk. Beiden leggen insgelijks de verschijning der Hervorming verkeerd en eenzijdig uit. De eersten stemmen daarin met de Radicalen van den gewonen stempel overeen, dat zij ook in de Hervorming slechts omwenteling zien, slechts met het onderscheid, dat zij de gelijktijdige verschijning uit dezelfde gronden veroordeelen, als uit welke anderen dezelve prijzen. » Zoo ziet men," zeggen zij, op de drijverij van onzen tijd doelende, » de vruchten van de geprezene geloofsvrij» heid; zoo ziet men waarheen de losscheuring » van de alleen zaligmakende Moederkerk heeft heen» gevoerd. Keert in haren schoot terug, helpt ons » de vlam blusschen, die LUTHER en zijne deelge» nooten hebben aangestoken in *Europa*, en als » het altaar weder vaststaat, zoo zullen ook de » troonen niet meer wankelen." Uitdrukkelijk is deze stem overvloedig in ons Vaderland gehoord geworden. Het gebrek aan staatkundige eenheid,

het verdwijnen der oude broedertrouw, der Zwitsersche opregtheid, van eedgenootschappelijk vertrouwen, is dikwijls uit de bron van de onzalige kerkelijke scheuring afgeleid geworden. In tijden waarin vrijheid en verlichting worden misbruikt, hebben dusdanige beweringen der voorstanders van *reactie* en *restauratie* (*der Reactions und Restaurations-männer*) eenigen schijn, die ligt ook de beter- en vromer-gezinden, de goedhartigen verblinden kan, indien niet een grondiger uitzigt in de zaak dit heilzaam voorkomt.

Maar de geschiedenis zal ons leeren, dat geenszins ligtzinnigheid en ongeloof, ijdele vrijgeesterij en verlichting de schreden der Hervormers geleid hebben, en dat het verwijt van *atheïstische Trivoliteit* verre weg eerder op een groot getal van hunne toenmalige tegenstanders, dan op hen zelven ligt. Zij zal ons leeren, hoe het met God ondernomene werk door en door op gelooven rust, op eene ernstige, naar heiligmaking strevende gezindheid. Zij zal ons, ondersteund door de gansche nieuwere geschiedenis, klaarblijkelijk aantoonen, hoe juist de omwentelings-drijverij aan verstandige Evangelischgezindheid eenen magtigen dam heeft, en hoe van daar het loopend vuur van gewelddadige oproerigheden in Catholijke landen altijd meer dan in Protestantsche voedsel ontvangen heeft. Vergelijkingen in het groote zoowel als in het kleine, in de nabijheid zoowel als in de verte, kan ieder zelf in deze betrekking daarstellen. Wie intusschen naauwkeuriger daarover onderrigt wil zijn, zij het klassieke werk van den vereeuwigden superintendent TZCHIRNER te *Leipzig* aanbevolen.

Wat echter inzonderheid ons staatkundig ongeluk in *Zwitserland* betreft, zoo zullen wij zien, hoe het zaad daartoe reeds vroeger gezaaid werd, en hoe juist ZWINGLIUS en de zijnen opregte vrienden des Vaderlands waren. Ziet men echter afzonderlijk op de jongste verwoestende gebeurtenis, zoo zal bezwaarlijk iemand durven beweren, dat de Hervorming daarbij de hand in het spel gehad heeft. Ja! dat hier gansch andere beweeggronden hebben geheerscht, als ten tijde van de scheuring der Kerk, hiervan hebben zich de achtenswaardigste van onze Catholijke mede-staten genoegzaam kunnen overtuigen.

Maar eindelijk is ook de meening van hen valsch, die van een Godsdienstig-Protestantsch gezigtspunt uitgaande, en in tegenstelling van de beide genoemde partijen, omtrent dus spreken: » De Hervorming is ongetwijfeld niet eene en de- » zelfde als de omwenteling; neen! zij is voor » dezelve het beste en zekerste tegengif. — Maar » (voegen zij er bij) juist daarom, dat zij een » zigtbaar werk van God is, moeten wij ook ge- » heel en in iedere betrekking tot haar terugkee- » ren. Wij moeten hetzelfde geloof met dezelfde » woorden belijden zoo als eertijds de Hervormers » dezelve in hunne werken, en vooral in opentlij- » ke belijdenis-geschriften, hebben uitgesproken. » Zij alleen waren de gewijde en door God inge- » stelde verklaarders van het Goddelijk woord. » Wat de nieuwere tijd vorderingen van kennis ge- » lieft te noemen, is afdwaling van den Evangelischen » geloofsgrond, eene ten onregte vermaarde kunst » van eene ijdele wijsbegeerte en een verwerpelijk » rationalismus."

Ook hier kan en zal de geschiedenis ons toonen, hoe de Hervorming geenszins te beschouwen is, als zijnde eens en voor altijd volbragt; hoe datgeen, waarvoor wij met geestdrift bezield moeten zijn, niet hare letter is, maar haar geest, niet de vorm, maar het wezen, het eeuwig beginsel, dat door dien vorm heenblinkt, en hoe de vereischten van den Protestantschen geest niet gelegen zijn in eene zinnelooze navolging eener uitgestorvene Orthodoxie, maar in de vrije hernieuwing van gezindheid. Die mannen wilden ons geene nieuwe onfeilbare openbaring geven, maar op de reeds gegevene, zoo goed zij konden, ons terugwijzen; terwijl zij de verdere bevruchting van het werk aan den Geest van God overlieten. Geen Lutherdom of Calvinismus, maar Christendom en verstandig geloof aan den Bijbel moesten de grondslagen van het gebouw zijn. — Maar ook daarom wilden zij het onderzoek van den Bijbel geene kluisters aanleggen, maar wel hetzelve van de kluisters der overlevering en der menschelijke instellingen bevrijden; want zoo min als reformatie hetzelfde is met revolutie, even min is zij één met restauratie of wel met reactie (*). Die echter dit niet begrijpen wil, en meent, dat men zich volstrekt aan het oude moet houden, die blijft zich gewis meer gelijk met tot de Catholijke Kerk over te gaan, dan de Gereformeerde te belijden.

Maar indien nu noch de absolute bewegings-

(*) Wij nemen de woorden in de eenmaal aangenomene beteekenis; want in een' anderen zin was de Reformatie wel degelijk restauratie. Het komt er slechts op aan, *wat* er gerestaureerd wordt.

partij, noch de absolute partij van stilstand en werkeloosheid, dus geenerlei soort van absolutismus, in de Hervorming haar voegzaam beeld vindt; — hoewel ik toegeef, dat, daar al het menschelijke onvolkomen is, zich ook uit hare geschiedenis enkele punten laten aanhalen, die het reine denkbeeld van Protestantismus zelf tegenspreken, en te gelijk eene vlek in het tafereel uitmaken; — zoo zou men kunnen vragen, van welken geest, van welke rigting is dan de Hervorming der XVI^{de} eeuw het afdruksel; van welk beginsel moet men uitgaan, om al hare verschijnselen daaraan te kunnen verbinden, daaruit te kunnen oplossen.

Er is in onzen tijd veel gesproken over een zoogenaamd stelsel van het regte midden (*juste milieu*), en, na de uitersten beschouwd te hebben, doet de vraag zich op, in welke betrekking de Hervorming tot hetzelve staat. Dan hier komt het er vooreerst veel op aan, wat men eigenlijk onder het regte midden versta: zal hetzelve een karakterloos wankelen uitdrukken tusschen twee uitersten; een gedeeltelijk heen en weder hellen nu tot deze dan tot gene zijde; het ongegrond daarstellen eener verdeeling tusschen wit en zwart, tusschen regt en onregt, tusschen licht en duisternis; — zoo zullen wij, 't is waar, in het tijdperk der Hervorming enkele voorbeelden vinden, welke zulk eene opvatting nabij komen, en een' ieder treedt dan, als van zelf, het beeld van ERASMUS, den anders zoo verdienstelijken, maar van karakter zwakken man, voor den geest.

Maar aan het beginsel der Hervorming, zoo als LUTHER, ZWINGLIUS, OECOLAMPADIUS en CALVINUS

dezelve wilden, is dit *juste milieu* vreemd. Doch *een* midden is er gewis en moet er zijn, dat niet zoozeer tusschen, als wel buiten die uitersten ligt; dat niet zoozeer in de vereffening der gebreken, als in de zooveel mogelijke vermijding en verwijdering derzelve van voren af bestaat. Er *moet* eene soort van *denken* en bestaan zijn, voor den verstandigen mensch, bij welken de meest omvattende en onbelemmerde ontwikkeling zijner denkenskrachten in evenwigt blijft met de vorming van zijn hart, bij welken de uitoefening van vrije navorsching in de meest verschillende vakken van wetenschap geen' afbreuk doet aan die innige blijmoedigheid van het geloof, waarmede hij zich aan zijnen God aansluit; bij welken veel meer het gevoel van zijne geheele afhankelijkheid van God, maar ook van God alleen, zich openbaart in het bewustzijn van de hoogste, ongestoorde vrijheid naar buiten. Zulk eene wijze van denken en bestaan verlangt het Christendom, dat als eene Godsdienst der menschheid iederen aanleg van geest en hart, dien de Schepper in ons gelegd heeft, tot zijne natuurlijke ontwikkeling wil brengen; dat als eene Godsdienst van den geest de afgodendienst der doode letter vernietigen; dat als eene Godsdienst van verlossing en verzoening den geest van alle onwaardige kluisters bevrijden, dwaling en zonde in ons verdelgen, en het strijdige van denkbeeld en wezentlijkheid, door de kracht van het geloof en der liefde, in ons opheffen wil. — In zoo verre nu de Hervorming, naar hare eigendommelijke strekking, niets anders bedoelde, dan eene, toenmaals en altijd naar den tijdgeest gewijzigde, vernieuwing van het door veelvuldige

dwalingen en misbruiken misvormde Christendom naar zijnen levendig makenden geest; dan staan in dezelve allezins meer, dan ergens elders, de voorwaarden klaar en duidelijk uitgesproken, onder welke alleen het streven naar volmaking en veredeling der menschheid eenen gezegenden voortgang hebben kan. Zij is een wenk van hooger hand naar het ware *juste milieu*, dat slechts bestaat in de diepste en innigste, dat is, in de organische vereeniging van vroomheid des harten en helderheid en vrijheid van geest. Zij doet ons tusschen de afgronden van bij- en ongeloof, van slavernij en duizeling van staatkundige vrijheid door, over de doolwegen der twijfelzucht en de dweepzuchtige slingerpaden der geestdrijverij henen, den vrolijken blik werpen op de over het menschelijk geslacht in het Oosten opgegane en dagelijks weder op nieuw opgaande zon des heils, in wier stralen alleen de bloesems van de geestelijke schepping zich welig omhoog heffen.

Ik herhaal het nogmaals en zal de gelegenheid om het te herhalen nog meermalen vinden, dat ik daarmede geenszins de gebreken en dwalingen van enkelen, en zelfs van de grootsten, die over de schouwplaats van dien tijd zijn heengegaan, verschoonen, en iedere hunner daden op zich zelve, als in God ondernomen of wel in Hem volbragt, voorstellen wil. Het menschelijke zal ons ook hier, en gewis meermalen, bedroevend genoeg voorkomen. Dan, gelijk ook een enkel mensch niet beoordeeld moet worden naar datgeen, aan hetwelk hij zich in een *onbewaakt* oogenblik heeft schuldig gemaakt, (waarover hij zelf zich meestal daarna het meeste schaamt, omdat het tegen zijne grondstellingen

was :) maar gelijk juist deze grondstellingen, volgens welke hij zedelijk leeft en zich beweegt, den maatstaf ter zijner beoordeeling aan de hand geven moeten, — zoo is ook een tijd slechts naar zijnen heerschenden geest, naar datgeen, waar hij eigenlijk heen wil, en waaraan hij met alle inspanning arbeidt, kortom, naar het in hem werkende en scheppende denkbeeld, te beoordeelen. Zoo opgevat, naar dezen zin beoordeeld, zal men, geloof ik, buiten de eerste geschiedenis van het Christendom zelf, en de schoone tijdvakken van de geschiedenis der Israëliten, bezwaarlijk in de gansche geschiedenis der menschheid eenen tijd vinden, die zóó krachtvol getuigde van de uitsluitende leiding van gezonde zedelijk-Godsdienstige denkbeelden en derzelver magt op de gemoederen, als juist de eeuw der Hervorming.

Met regt ziet daarom de Protestantsche Christen op dezen tijd van vernieuwd geloof met eene soort van Godsdienstig ontzag terug, en spreekt, schoon hij ook geene heiligen erkenne, toch van de zalige Hervormers als van mannen Gods, zoo als een MOZES en een JESAIAS waren, als een PAULUS en JOHANNES, naar de gaven, namelijk, die zij ontvangen hadden; te weten zoo, dat zij allen slechts onder verschillende gedaanten en omstandigheden werktuigen waren van den Eenige, van Wien zij getuigden, en in Wiens dienst alleen zij stonden en staan wilden, van den Eenige, door Wien de wereld alleen volkomen gezaligd en geheiligd kan worden.

Dewijl ik nu echter juist de geschiedenis van een zoo gewigtig tijdvak u denk voor te dragen, zoo gevoele ik ook levendig het moeijelijke dezer on-

derneming. Het vraagstuk zelf, dat ik onderneem op te lossen, is mij gewis, wat deszelfs stof aangaat, niet nieuw. Dikwerf ben ik reeds door mijn beroep genoopt geworden, mij in die eeuw te verplaatsen en in dezelve te leven, en ik heb daarin een bijzonder vermaak, eene bevrediging, ja, ik durf wel zeggen, ware stichting gevonden. Ik heb ook reeds tot herhaalde keeren toe deze geschiedenis zelve, volgens haren inhoud, aan onze studerende jeugd op de Universiteit voorgedragen en, zoo als ik durf gelooven, niet gansch zonder gevolg. Maar nieuw is mij gewisselijk de vorm, in welken ik thans dit onderwerp behandelen zal. Niet op het zuiver wetenschappelijk gezigtspunt, voor hetwelk het weten en kennen der daadzaken en derzelver verband met het geheel op zich zelf, ook zonder bijzondere toepassing op de behoefte des tegenwoordigen tijds, reeds doel is, niet op dat gezigtspunt zal ik ditmaal den blik vestigen; maar ik wil mij op het praktische standpunt stellen, uit eenen troebelen en verwarden, ons allen in zijne werkingen zoo gevoeligen, tegenwoordigen tijd zal ik in den verledenen terugblikken en op dezen tegenwoordigen tijd, bepaaldelijk op onze naaste burgerlijke en kerkelijke betrekkingen, het beschouwde toepasselijk maken; ik zal alle verschijningen, met welke ik mijne Toehoorders bekend maak, zoo mogelijk van eene onderrigtende, zedelijk opwekkende, opbeurende of waarschuwende zijde voorstellen, en wanneer ik ook zelf daarbij de rol van eenen vermoeijenden zedeprediker niet spele, zal ik ten minste de stof zoo toebereiden, dat ieders eigen nadenken zich gemakkelijk aan dezelve aansluiten, en den gegevenen draad van vrucht-

bare denkbeelden kan voortspinnen. Dit heeft echter zijne eigendommelijke moeijelijkheden. In eenen door partijen beroerden tijd heeft het van den eenen kant zoo iets aanprikkelends en uitlokkends, de daadzaken der geschiedenis zooveel mogelijk aan het belang van den dag dienstbaar te maken, veelvuldige vergelijkingspunten uit te vinden, en het geheel onder zekere gezigtspunten en rubrieken te brengen, die thans voor iedereen gemakkelijk zijn. Van den anderen kant is dit echter ook weder zeer verleidelijk, en kan het ons, wanneer wij niet regt op onze hoede zijn, ligtelijk het zuiver geschiedkundige standpunt doen verliezen.

De geschiedverhaler moet namelijk zoo onpartijdig mogelijk zijnen gang gaan, en ook ik geloof niet tot eene wijze van gevoelen of denken te behooren, die men in den eigenlijken zin des woords partij noemen kan. Maar zoo als nu eenmaal de zaken staan, moeten wij het toch ook weder bekennen, dat velen van ons, bij al hunne pogingen om boven de partijen verheven te blijven, door den gang der gebeurtenissen van den laatsten tijd in dezelve gelokt zijn geworden. Wij, die burgers en inwoners zijn van *Bazel*, hebben ongetwijfeld voor de oogen der gansche staatkundige wereld deel genomen aan den grooten strijd van den dag, dien velen voor eenen strijd van grondstellingen willen aanzien, en worden in dezen strijd als eene partij beschouwd. Hoe men ons echter beoordeele, zooveel is zeker, dat wij ons aangekant hebben tegen eene rigting van zaken, die wij geloofden als onwettig, onstuimig en oproerig te moeten beschouwen, ofschoon wij van den anderen kant, ten minste volgens een aanzienlijk getal, niet tot die-

genen behooren wilden, die iedere vordering, iedere verbetering vijandig zijn. Hoe gemakkelijk wordt nu hij, die zich niet schaamt te bekennen in dezen zin geheel tot de partij van het dikwerf miskende en verdrukte *Bazel* te behooren, niet vervoerd, om alles in een voor de zaak zijner partij gunstig licht op te vatten en voor te dragen, en zoo het verledene naar het tegenwoordige te wijzigen, ook daar, waar de vergelijking hinkt, en het licht, in hetwelk dezelve gesteld wordt, onzeker is. Opzettelijk zulks te doen ware verwerpelijk, en gijlieden zult van mij vertrouwen dat ik mij van iedere opzettelijke vervalsching der geschiedenis, al ware het ook ten voordeele eener goede zaak, verre verwijderd zal houden. Maar wie kan er van voren voor instaan, dat hem in zijnen reinen ijver voor deze goede zaak niets menschelijks wedervaren zal? Wie vertrouwt het zich toe, om de maat van geschiedkundige daadzaken, en hare betrekking tot elkander, met wiskundige zekerheid te bepalen op een gebied, waar zooveel slechts bij benadering kan geschat en gewogen worden, waar zoo dikwerf de zekere tijdpunten ons ontbreken, en waar zoo menig berigt zelf met de kleur van partijzucht geteekend is, zoodat er voor de wijze van opvatten en gissen eens beschouwers plaats genoeg blijft ter aanvulling der geschiedkundige gapingen, ter uitlegging van het twijfelachtige, ter verwerping van het moeijelijke. Hier moet ook de opregtste wil menigmaal blijven achter het ideaal, dat hij zich heeft voorgesteld. Intusschen moet de overtuiging, zuiver en onvervalscht naar de waarheid te hebben gestreefd, ook voor een enkel iets, dat ons mislukt is, ter schadeloosstelling dienen, en

wanneer men kiezen moet, (zelfs op het gevaar van onschuldige misvattingen af,) tusschen eene geschiedenis die levendig, rijk in toepasselijkheden, en door blakende zucht voor een zedelijk doel voorgedragen is, en tusschen eene bloote drooge aaneenschakeling en een onverschillig, koel verhalen van geschiedenissen; dan moet ik toch de eerste manier in zoo verre den voorrang geven, als wij aan de geschiedenis niet alleen als 't ware eene min hebben willen, die ons boertige sprookjes verhaalt, gedurende de lange winteravonden, maar eene moeder, die ons wijselijk de zaken op ons zelve leert toepassen, en ons eene leermeesteresse is voor het tegenwoordige! Dat wij ons dan slechts niet verstouten deze leermeesteresse naar onze hand te willen stellen.

Eene andere, meer uiterlijke zwarigheid is deze, dat ik eene zoo groote en rijke stof, die ik anders gewoon was in een ongelijk grooter aantal uren te behandelen, nu in den vorm van weinige avonden brengen, en dan nog in zekere gedeelten eene levendigheid en duidelijkheid moet bereiken, die alleen bij eene uitgebreidere en tot bijzonderheden afdalende behandeling mogelijk is. Veelligt, zal men zeggen, had ik beter gedaan mij nog meer te beperken, en slechts in het algemeen de geschiedenis van onze Bazelsche Hervorming te leveren, met ter zijde stelling zoowel van de algemeene, als van de Zwitsersche. Bedenkt echter slechts, hoe weinig deze den verder denkenden geest bevredigen kon. Eene bijzondere geschiedenis heeft dan slechts waarde, wanneer zij op de algemeene berust, wanneer het beeld van het geheel schier eigendommelijk in dezelve terug-

spiegelt, zoodat wij dezelve, slechts onder meer bepaalde en bevriende trekken, herkennen. Bij den naauwen zamenhang aldus, in welken het bijzondere tot het algemeene staat, had ik mij het terugkeeren tot de laatste slechts in dat geval kunnen besparen, indien ik bij het meerdere getal van mijne toehoorders eene naauwkeuriger kennis van dezelve had kunnen vooronderstellen. Doch dan zal ik, indien de invloed van eenen OECOLAMPADIUS en MYCONIUS onder ons slechts eenigermate zal worden begrepen, wel genoodzaakt zijn u op de gansche woelige schouwplaats van den toenmaligen tijd te voeren; want de Zwitsersche Hervorming moge zich al min of meer onafhankelijk van de Duitsche hebben gevormd, zij komt toch gedurig met dezelve in aanraking, en wij hebben geen ordelijk beeld van dezelve, indien wij niet het beantwoordende tegenbeeld kennen. Wij zullen alzoo noodwendig van LUTHER moeten spreken, om van ZWINGLIUS en de overigen te kunnen gewagen. Wij zullen ons op den klassieken bodem van *Saksen* even zoo goed te verplaatsen hebben, als op dien van ons eigen Vaderland, wij zullen LUTHER vergezellen van de school in de kloostercel, en van daar naar *Wittenberg*, naar *Leipzig*, naar *Worms* en op den *Wartburgt*, en dan weder toetreden tot de wieg van ZWINGLIUS te *Wildhaus*, en de zich steeds heerlijker ontwikkelende werkzaamheid van den man aanschouwen in *Glarus*, *Eindsiedeln* en *Zurich*, totdat dezelve met den heldendood van den strijder, op het slagveld te *Kappel*, voor deze wereld ophield eene persoonlijke werkzaamheid te zijn. En ofschoon de Hervorming in

B 2

Duitschland, zoowel als in onze Vaderstad en in een groot gedeelte van *Zwitserland*, vóór het optreden van CALVINUS te *Genève* reeds zoo goed als voleindigd was, zullen wij onze voorstelling echter niet mogen besluiten, zonder de hooge eigendommelijkheid van dezen man, welke op het Hervormde *Europa* haren scherpen stempel drukte, volgens hare licht- en schaduwzijde te hebben leeren kennen. Maar wij moeten den kring nog wijder trekken. Niet slechts zullen wij de Hervormings-geschiedenis van *Duitschland* en *Zwitserland*, tot welke beide landen wij ons toch hoofdzakelijk bepalen zullen, van hare kerkelijke zijde voorstellen; maar wij zullen ook hier en daar eenen blik moeten werpen op de gelijktijdige staatkundige gebeurtenissen, en ons een beeld te schetsen hebben van den algemeenen toestand der staatsinrigting, der beschaving, der zeden en gebruiken van eenen zoo merkwaardigen tijd. De regeringsvorm van *Duitschland* met zijne grootere en kleinere Vorsten, waaronder eenigen als FREDERIK de wijze, JOHANNES de standvastige en JOHANNES FREDERIK van *Saksen*, PHILIPPUS de grootmoedige van *Hessen* en anderen, als voorvechters van het vernieuwde geloof uitblinken; doch onder welke ook anderen, als Hertog GEORG van *Saksen* en de meeste geestelijke Vorsten, als hunne verklaarde tegenstanders optreden; aan de spits der laatsten KAREL de V^de^ zelf, die de Nederlandsche en Spaansche kroon te gelijk met die des Duitschen Keizers op zijn hoofd vereenigt; — zijn rustige tegenstander FRANS de I^ste^ van *Frankrijk*, die in zijn eigen land de Hervormden vervolgt, terwijl hij dezelven el-

ders ondersteunt, en die door den eeuwigdurenden vrede in eene eigenaardige betrekking tot *Zwitserland* is getreden; — Henricus de VIII^{ste} van *Engeland*, de geweldige vijand van LUTHER, en toch ten laatste, ofschoon niet uit de edelste oogmerken, een halve voorstander van de Hervorming; — eindelijk op den achtergrond de loerende magt van den Turk: zij allen zullen ten minste voor oogenblikken in hunne ridderlijke, aan onzen tijd vreemdsoortige gedaanten voor onzen geest treden, en eveneens zullen wij ons op de landsdagen en in de raadzalen van *Zwitserland* begeven, en ons met mannen bekend maken, die in eenen door stormen beroerden tijd het roer des staats met meerdere of mindere zekerheid hebben gevoerd.

Maar ten laatste zullen wij van de Hervorming niet kunnen gewagen, zonder te weten *hoe* en *wanneer* de misbruiken in de Kerk zijn ingeslopen, van welke dezelve gezuiverd moest worden. Hier doet zich voor ons een veld op, over hetwelk wij, indien wij geen gedeelte in plaats van een geheel willen hebben, niet vlugtig mogen heenloopen. Wel is waar vergenoegt men zich gewoonlijk, in de inleidingen tot de geschiedenis der Hervorming, met de voorstelling van den toenmaligen toestand der Catholijke Kerk onder de regering van LEO den X^{den}. Dat moge genoeg zijn alleen voor dezulken, wien de gang van de vroegere ontwikkeling der Kerk bekend is; doch waar men deze niet als bekend mag vooronderstellen, zal noodzakelijk eene korte schets van de algemeene kerkelijke geschiedenis moeten vooraf gaan, en wel bepaaldelijk eene geschiedenis der tijdvakken, in welke de Hierarchie zich het volledig-

ste ontwikkelde, en in welke reeds toebereidselen tot Hervorming gemaakt werden. Tot volvoering van deze taak moet ik reeds van te voren uw geduld en uwe opmerkzaamheid voor de vijf eerste uren voor mij afvragen, en ik moet u alzoo reeds bij voorraad verzoeken, u niet betrekkelijk het onderwerp in uwe verwachtingen bedrogen te wanen, indien ik niet bereids in de eerste voorlezingen van LUTHER en ZWINGLIUS, maar veel meer van Pausen en monniken, van kerkvergaderingen en kerkelijke gebruiken, van de mis, van beeldendienst, aflaat, coelibaat, met één woord, van de ontwikkeling van het Catholicisme van al zijne zijden, gewagen zal; want even als in de geneeskunde de leer der geneesmiddelen van geene waarde zijn zal, zonder dat de ziekteleer (*pathologie*) vorafgegaan zij, zoo moeten wij ons ook hier eerst met de kerkelijke pathologie en de ziekte-geschienis des ligchaams bezig houden, voor dat wij tot de opgave van deszelfs genezing en de daarbij aangewende leerwijze kunnen overgaan.

Zóó echter, in deze verbinding met het geheel naar tijd en plaats, zal ons dan ook weder het geringe en eenvoudigste gewigtig worden, en ons in zijne kleinste trekken belang inboezemen, dewijl het ons dan voorkomt als eene niet ongewigtige schakel in de groote keten der menschelijke lotgevallen en daden, als vertegenwoordiger van eene zijde der menschheid: van daar zullen wij ook zoogenaamde anecdoten, zelfs in uitgestrekte en aangename uitvoerigheid, niet versmaden, omdat zij het zijn, die ons de kleuren moeten leveren voor de in het groot geteekende omtrekken.

Indien nu echter al het genoemde in onze voor-

stelling zijne plaats vinden zal, zullen wij ons in de noodzakelijkheid gebragt zien, ons overal slechts bij het gewigtigste te bepalen, en liever dit met eenige uitgebreidheid te behandelen, dan ons te zeer in de rijkheid der stof te verstrooijen. Maar hier ontstaat weder de vraag: wat is het gewigtigste? En ook in de beantwoording dezer vraag dringen zich moeijelijkheden aan ons op. Het is eene gemengde vergadering, wie deze voordragt gelden zal, en van daar zal het kunnen plaats hebben, dat men ook zaken van verschillenden aard van mij vorderen zal; want van hoe meer zijden en uit hoe meer oogpunten men toch het onderwerp zelf, dat wij ons voorgenomen hebben te behandelen, kan beschouwen, des te meer gelegenheid bestaat er, om eischen van verschillenden aard te doen. Men kan de geschiedenis der Hervorming bepaaldelijk uit een staatkundig, uit een Godsdienstig-theologisch, uit een zuiver menschelijk of uit een wijsgeerig oogpunt beschouwen. Voor den een' is de burger in zijne verhouding tot den staat, voor den ander' de Christen in zijne betrekking tot de Kerk, voor eenen derde weder de mensch in zijne betrekking tot de wereld en zijne eeuw de hoofdzaak. Dezen zoeken vermeerdering van hunne kennis, verrijking en oefening des verstands; genen opbouwing en opwekking van Godsdienstig gevoel, van Christelijk zedelijke bepaling hunner gezindheid; welligt ook eenigen meer een gepast onderhoud en eene ontspanning van den geest op den avond vóór de Sabbathsrust. Zoo lang nu voorwaar deze eischen zich eenzijdig opdoen, en zich uitsluitend willen laten gelden, zoo lang is het onmogelijk hun allen te voldoen.

Ik geloof echter wel, dat wanneer wij slechts de tijden zelven laten spreken, ieder daarin voor zich iets voegzaams vinden zal; want de tijd der Hervorming is rijk genoeg aan ernstige gebeurtenissen, om zoowel voor het verstand een waardig onderwerp tot nadenken, als voor het gemoed eene versterkende opbeuring op te leveren. En datgeen, wat hare geschiedenis ook uitlokkend maakt, zelfs voor hem, die ze meer tot uitspanning doet strekken, is juist die groote bewegelijkheid en overvloed van levendigheid, die bonte mengeling van beelden en gedaanten, die menigvuldige en snelle overgangen van heiligen ernst nu eens in zachte ironie, dan weder in bijtende scherts, die afwisseling van het treurige en kluchtige in de bijzondere tooneelen van het beweegbare schouwspel, waarin, even als in de stukken van SHAKESPEARE, het geheim der diepere gemoedsaandoening bestaat.

Intusschen kan de beschouwing der geschiedenis hem alleen tot ware uitspanning dienen, die de inspanning van geest niet al te zeer schuwt; en hij alleen, die de moeite genomen heeft het tooneel te bestijgen, kan van daar het rijke tafereel tot verlustiging zijner oogen zien ontrold; want waarlijk, wij verlangen toch eene groote, zamenhangende en in hare verschillende groepen door eene hoogere eenheid verbondene schilderij te zien, en geenszins de losse, verstrooide bladen van een kinderprentenboek.

Gij zult intusschen den opsteller van dit tafereel geene al te strenge eischen doen van historische kunst: waar de drang van omstandigheden reeds eene beperking gebiedt in de keuze en behandeling der deelen, daar kan men het ook met de

verkortingen niet zoo naauw nemen. Eenige onevenredigheden in de uitvoering zullen daarbij onvermijdelijk, en alleen door den aard van dusdanige bekorte voordragten te verontschuldigen zijn.

Dat gij overigens, zeer geëerde Toehoorders! ook nog met opzigt tot den vorm, voor welks gelukkigen uitslag ik niet bij voorraad kan instaan, zooveel mogelijk den persoon van den voordragenden uit het oog verliezen, en u hoofdzakelijk aan de zaak zelve, die niet de mijne, maar naarmate het oogpunt, uit hetwelk men dezelve beschouwt, de zaak der wetenschappen, der Kerk, des Vaderlands, der menschheid, en daarbij, zoo wij deze zaken ernstig opvatten, de zaak van God is, houden moogt, is mijn wensch, met welken ik de reeks mijner voorlezingen open; in welken wensch dan ook de vriendelijke bede om toegevendheid bereids ligt opgesloten. Maar dewijl die zaak zelve eene zoo hoog gewigtige, de hoogste goederen van den geest omvattende zaak is, zoo bid ik God, dat Hij mij voor het uiterlijke gezondheid en kracht, om mijn plan te volvoeren, voor het innerlijke blijmoedigheid en dien zin der geregtigheid, der waarheid, der zelfverloochening schenken moge, zonder welke geene geschiedenis bestaan kan. — Ulieden, mijne Toehoorders! verleene Hij den onbevooroordeelden geest der beproeving en der Christelijke welwillendheid, waarmede ik hoop dat gij, ook bij verschillende beschouwingen en meeningen, mij vriendelijk te gemoet komen, en ten minste van het mijne datgeen vriendelijk aannemen zult, wat ook ik geloof op den weg van ernstige navorsching en redelijk nadenken te hebben ontmoet.

Welaan dan! laat ons met God beginnen. Wan-

neer de week ons veel beweging en bezigheid verschaft heeft, wanneer ook veel ons gewond en gekrenkt heeft, dat het tegenwoordige ons aanbiedt, ofschoon in hetzelve ook veel schoons en verblijdends ligt voor dengenen, die het zich weet ten nutte te maken, zoo begeeft u op den laatsten dag der week aan deze stille plaats der ruste, en verdiept u dan met mij in de niet minder woelige, gebeurtenisvolle dagen van den voortijd! Laat ons dan onze kennis uitbreiden tot over de grenspalen onzer tegenwoordige eeuw, en dat in ons opnemen, hetwelk, ofschoon reeds vergaan, echter eeuwig het onze, het eigendom van onzen geest is. Laat ons, waar de tegenwoordige gedaanten van vrijheid ons niet altijd vergenoegen, ons tot dat boven alle vormen verheven denkbeeld van Christelijke vrijheid verheffen, van hetwelk de Apostel zegt: alles is uwer, het verledene zoowel als het tegenwoordige; het doode zoowel als het levende. Mogten dan de hier doorgebragte uren hunne stille vruchten dragen; mogten zij, ook in den hoogeren zin des woords, voor ons allen eene waardige voorbereiding zijn voor den dag des Heeren!

TWEEDE VOORLEZING.

NADERE BEPALING VAN HET BEGRIP DER HERVORMING EN DER HERVORMINGS-GESCHIEDENIS. DERZELVER BETREKKING TOT HET EERSTE CHRISTENDOM. KORTE SCHETS VAN DE ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS TOT OP DE HERVORMING.

Over doel, plan en inrigting van deze voorlezingen hebben wij ons in de vorige uren onderhouden. Intusschen blijft ons nog overig, het begrip en de omvang der Hervormings-geschiedenis nog eenigzins naauwkeuriger te bepalen, en de tijdgrenzen vast te stellen, binnen welke wij dezelve hebben in te sluiten.

Immers, iemand die het begrip der Hervorming *ideaal*, dat is, naar derzelver hoogste, uitgebreidste en algemeenste beduidenis, opvat, zou kunnen zeggen, dat het niet juist is de geschiedenis der Hervorming in het algemeen binnen zekere tijdgrenzen te willen insluiten; want dat, zoo lang als de Kerk bestaan heeft, ook de hervorming in dezelve werkzaam geweest is, en dat de hervorming steeds moet blijven voortduren tot aan het einde der dagen.

Hierin ligt inderdaad iets waars, en juist daarom kunnen en willen wij ook niet eene afzonderlijke geschiedenis der Hervorming geven, welke wij ook, als zijnde uit den zamenhang gerukt, op verre na niet regt zouden begrijpen; maar wij zullen, zoo als ik reeds in de vorige ure aanmerkte, terug moeten gaan tot aan de stichting des Christendoms zelve. Ook zullen wij ons plan niet tot den einde toe kunnen volvoeren, zonder de werkingen van de Hervorming, ten minste met eenen vlugtigen blik, tot op den tegenwoordigen tijd te hebben nagegaan.

Desniettemin zou het ongepast, en met het spraakgebruik niet overeenkomstig zijn, indien wij de gansche reeks van kerkelijke gebeurtenissen, van den beginne af, die tot verbetering en zuivering der Kerk hebben bijgedragen, kortweg de geschiedenis der Hervorming wilden noemen.

Het gewone spraakgebruik, dat zoowel in het wetenschappelijke als in het gemeene leven geldig is, rigt zich in dit geval niet naar het ideaal, maar naar de wezentlijkheid, die zich in bepaalde uiterlijke vormen openbaart, en ieder verstaat onder de geschiedenis der Hervorming bepaaldelijk de geschiedenis der Hervorming van de zestiende eeuw, of nog naauwkeuriger uitgedrukt, de geschiedenis van zoodanige gebeurtenissen, welke de uiterlijke afscheuring der Protestantsche Kerk van de Roomsch Catholijke bewerkt hebben. En alzoo is de geschiedenis der Hervorming, naar het aangenomen spraakgebruik, niet bloot eene geschiedenis van de verbetering, maar ook eene geschiedenis van de scheuring der Kerk.

Ofschoon men alzoo in zekeren zin zeggen kan,

dat de Hervorming in de Kerk niet opgehouden heeft en haar begin zich reeds in de eerste eeuw verliest, zoo laten zich toch voor de geschiedenis van de uiterlijke scheuring der Kerk bepaalde tijdgrenzen uitvinden en vaststellen. De Hervorming, welke LUTHER in *Duitschland* begon, en welke te gelijker tijd toen door ZWINGLIUS en anderen in *Zwitserland* dóórgezet werd, onderscheidt zich van alle vroegere pogingen tot Hervorming in de Kerk bepaaldelijk daardoor, dat zij ook met opzigt tot het uiterlijk bestaan gevolgen gehad heeft, zoo als geene der vroegere; en derhalve wordt die moedige, beslissende schrede van den Duitschen Hervormer, het *aanslaan der stellingen aan de Slotkerk te* Wittenberg *in het jaar 1517*, als het begin van de geschiedenis der Hervorming vastgesteld, en alle vroegere pogingen daarbij vergeleken, als bloote voorbereiding, als inleiding tot dezelve beschouwd. Maar alsdan beschouwt men gewoonlijk het tijdpunt, van waar af beide Kerkligchamen, het Protestantsche zoowel als het Catholijke, als staatkundig erkende naast elkander blijven voortbestaan, als het einde van de eigenlijke geschiedenis der Hervorming, ten minste in *Duitschland*. Dit is de zoogenaamde Godsdienstvrede, in 1555 te *Augsburg* gesloten. Binnen deze tijdruimte van 38 jaren beweegt zich, in den naauweren zin van het woord, de geschiedenis der Hervorming, eene tijdruimte, die echter rijker is aan groote invloedrijke gebeurtenissen, dan menige eeuw in de middentijden. Deze tijdruimte zelve kan men nu weder, juist om haren rijken inhoud, in meerdere vakken verdeelen, bij welke splitsing wij ons echter hier niet willen ophouden, daar wij

ons buitendien bij onze voorstelling aan dezelve niet zoo streng zullen kunnen binden, maar ons moeten voorbehouden hier en daar de draden af te breken en weder aan te knoopen, zoo als tijd en omstandigheden, en het bijzondere doel dat wij ons hebben voorgesteld, zulks gebieden.

Onze tegenwoordige taak voert ons nu echter tot het begin der Christelijke Kerk terug, van welker geschiedenis wij eene korte schets zullen moeten laten voorafgaan, om daardoor des te duidelijker te zien, waarop de Hervorming betrekking heeft, hoe de behoefte aan dezelve is toegenomen, en hoe zij van de verschillendste kanten reeds bij voorraad bewerkt geworden is.

Wij hebben te voren gezegd, dat het in eenen zekeren zin ongetwijfeld waar is, dat de Hervorming bij het begin der Kerk eenen aanvang genomen heeft.

Men moet zich slechts wachten om de stichting der Kerk zelve als bloote hervorming op te vatten. Hierin ligt het nooit op te heffen eeuwig onderscheid tusschen CHRISTUS en allen, die overigens in de dienst van God hebben gearbeid, dat Hij de Heer, het Hoofd, de Aanvanger en Voleinder is, de overigen echter dienaren, ledematen, werktuigen zijn; dat Hij niet slechts het reeds aanwezige verbeterde, maar eene nooit bestaan hebbende zaak, als eene openbaring, dat is, als iets, hetgeen nieuw, oorspronkelijk, van den hemel gedaald was, daarstelde. In eenen zekeren zin was JEZUS voorwaar ook Hervormer van de leer van MOZES, in zoo verre Hij de misbruiken berispte, welke de Farizeërs en Schriftgeleerden bij de wet hadden gevoegd, en reeds menigmaal is Zijn strijd tegen

dezen vergeleken geworden met den strijd van LUTHER tegen de Roomsche priesterschap. Dan, de werkzaamheid van JEZUS als Hervormer brak slechts het ijs voor een nieuw leven, dat van Hem uitgaande zich over de menschheid zoude uitbreiden.

Had Hij alleenlijk willen herstellen, wat MOZES en de Propheten gewild hadden, dan had Hij in *hunne* dienst gestaan; nu echter dienen zij allen *Hem*, vermits hun werk eerst in Hem zijne vervulling erlangt, en hunne beloften in Hem Ja en Amen zijn. Derhalve zegt Hij ook met betrekking tot den laatsten Propheet en Hervormer van het Oude Testament, JOHANNES den Dooper, dat Hij, ja, de grootste geweest is onder allen, die uit eene vrouw geboren zijn, doch dat de kleinste in het Koningrijk der hemelen grooter is dan Hij. Het kan alzoo, ter voorkoming van dwaalbegrippen, niet genoeg herhaald worden, dat het werk van JEZUS niet slechts bestond in het voordragen eener van dwalingen gezuiverde Mozaïsche Godsleer, maar in de openbaring en daarstelling van een heilig, Gode gelijk, van den Geest Gods doordrongen leven, in de grondlegging van een Godsrijk op aarde, waartoe slechts Hem alleen de magt gegeven was door den Vader; en dat juist daarom de leer van JEZUS niet mag gescheiden worden van Zijnen persoon, van Zijne eigendommelijke betrekking tot de Godheid, niet van Zijne lotgevallen, Zijne wonderbare daden, Zijnen dood, Zijne opstanding en verheerlijking. Hierover breeder uit te wijden ware te dezer plaatse onvoegzaam. Ongetwijfeld moet echter zulks gezegd en opentlijk erkend worden, opdat de grond, op welken het gebouw der Kerk en de werkzaamheid der Hervorming zelve rust, duidelijk en zuiver

worde beoordeeld. Eenen anderen grond dan er gelegd is kan niemand leggen, en alles, wat van nu af aan Hervorming kan en mag genoemd worden, in eenen uitgebreideren zoowel als in eenen naauweren zin, is niet zoozeer *verandering* van grond, want dat ware omverwerping (omwenteling), maar veeleer *bevestiging* van dezelve door verwijdering van eene onnutte, de grondslagen gevaar dreigende bouwstof.. In dit opzigt begint de werkzaamheid der Hervorming voorwaar zeer vroeg in de Kerk, en is zij reeds met die der Apostelen vereenigd. In CHRISTUS, den Stichter en Meester, was alleen het Christendom rein en onvervalscht, niet troebel gemaakt door menschelijke bijvoegingen, omdat in Hem het Goddelijke en menschelijke tot eenheid zamensmolt. In Hem was de scheidsmuur tusschen hetgeen zich aan deze zijde en tusschen hetgeen zich aan de andere zijde bevond, tusschen de zigtbare en onzigtbare Kerk, den tijd en de eeuwigheid, tusschen het denkbeeld en de werkelijkheid opgeheven. Maar zoodra het Godsrijk ter wereld intrad en in dezelve zijn Vaderland zocht, zoodra de in het aardrijk gestrooide zaadkorrel zich ook met aardachtige deelen begon te vermengen, bestond ook te gelijk het gevaar van ontaarding, en met de poging, om zich de Goddelijke waarheid toe te eigenen, was ook de mogelijkheid der dwaling beginnen te bestaan.

Wel is waar, JEZUS had Zijnen leerlingen den Geest beloofd, die hen in alle waarheid leiden zoude, en zij ontvingen dezen Geest op eene buitengewone wijze op het Pinksterfeest. Maar, ofschoon vervuld met den Geest, en door denzelven gedreven, bezaten zij toch dien Geest niet zonder mate, ge-

lijk dezelve alleen in hunnen Goddelijken Meester gewoond had; — en ofschoon wij hunne geschriften als de zuiverste getuigen van dezen Geest, en mede als van het hoogste gezag in geloofszaken vereeren, zoo leeren wij toch uit deze schriften zelve, hoe niet alle leerlingen van den beginne af zich over een gelijk inzigt in de Goddelijke zaken mogten verblijden. Zoo hingen namelijk PETRUS en JACOBUS angstvalliger aan de vormen van het Jodendom, terwijl PAULUS, de laatst bijgekomene leerling, de aanneming der besnijdenis en de uitoefening van de Levitische ceremoniële wet geenszins voor een noodwendig vereischte hield, om Christen te kunnen worden. Over het algemeen mogen wij het ons niet verhelen, dat, ofschoon er door *die* mannen, welke JEZUS gedurende Zijn leven op aarde tot leerlingen gekozen had, vooral door JACOBUS, PETRUS en JOHANNES, veel geschied was tot verkondiging der Goddelijke leer, toch *deze* werkzaamheid nog overtroffen werd door die van dien Heidenschen Apostel, door welken het Christendom zoo regt eigenlijk in de wereld ingevoerd, en de grondslagen van hetzelve op eene gansch eigendommelijke wijze, met onuitwischbare trekken, in de diepten van het menschelijk hart werden ingegrift. En deze PAULUS was het dan ook, die bereids aanving in zekeren zin Hervormer te zijn, terwijl hij zich reeds geroepen gevoelde om dwaalbegrippen op te heffen en misbruiken tegen te gaan, die in het naauwelijks ontkiemde Christendom begonnen in te sluipen en deszelfs kiem met derzelver doornen dreigden te verstikken. Menigmaal is de Apostolische eeuw, ja zelfs door velen de tijd der drie eerste eeuwen, als een ideaal, schier als

eene gouden eeuw, voorgesteld geworden, en bevond het zich letterlijk zoo, dan zouden wij ook hier geen hervormend, maar slechts een behoudend, besturend, naar buiten *werkzaam* beginsel ontmoeten. Dan, indien er aan deze bewering iets waars zijn zal, (en inderdaad is dezelve eenigzins waar, in vergelijking met de latere eeuwen,) zoo moet dezelve in eenen zeer beperkten zin worden opgevat. Wij behoeven slechts de geschiedenis der Apostelen en de brieven van het Nieuwe Testament met onbevooroordeelde oogen te lezen, en wij zullen zien, dat de toestand der eerste gemeenten geenszins een ideaal of van dusdanigen aard was, dat men aan dezelve niets te berispen, niets te hervormen vinden zou. Met de verbreidende werkzaamheid hield aldus ook steeds de *zuiverende* en *wederherstellende* handeling in het ambt der Apostelen en der eerste kerkleeraars gelijken tred.

Twee klippen waren het bovenal, tusschen welke het scheepje der Kerk veilig moest worden doorgestuurd: die van het Joden- en die van het Heidendom. Den invloed der Joden en Heidenen op de nieuwe Kerk tegen te gaan, en dus ook aan dezelve hare geestelijke zelfstandigheid te verzekeren, was de taak van hen, die het roer in handen hadden. De Joodsche invloed liet zich gelden van den kant derzulken, die, hangende aan de plaatselijkheid van *Jeruzalem* en het Palestijnsche land, aan de dienst van den tempel, aan het Levitisch gedeelte der wet, het rijk Gods op eene uiterlijk zigtbare wijze verwachtten; en zich, niettegenstaande alles, wat, om zoo te zeggen, voor hunne oogen en ooren was voorgevallen, van de eenmaal opgevatte denkbeelden omtrent den Mes-

sias niet konden losmaken. Bij hen was de Zoon van God slechts een door God gezonden Propheet voor Israël, en in de wederherstelling der Godsregering, der Israëlitische Godsheerschappij, die (volgens hunne meening) met het duizendjarig rijk beginnen, en zich op deze aarde verwezentlijken zoude, zagen zij hun heil. Bij hen verscheen inderdaad het Christendom slechts onder den vorm van een hervormd Jodendom. Uiterlijke naauwgezetheid, werkheiligheid vond aan deze Ebionitische en Nazareensche rigting haar steunsel. Daarentegen maakte de invloed der Heidenen zich niet minder geldend, sedert het Christendom in de grootere steden van *Griekenland*, *Klein-Azië* en *Egypte*, in *Ephese*, *Corinthe*, *Antiochië*, *Alexandrië*, wortel geschoten, en voor een deel de grondstoffen der toenmalige beschaving, namelijk de spraak en voorstellingswijze der toenmalige wijsbegeerte, zich toegeëigend had. Waren de Joden-Christenen in hunne begrippen omtrent het rijk van God te angstvallig, te letterlijk, te uiterlijk en positief, zoo zetteden velen onder de Heiden-Christenen zich te veel over allen geschiedkundigen zamenhang heen, en maakten de daadzaken des Christendoms vlugtig, tot eene bloote, deels geestrijke, deels dweepachtige en avontuurlijke, symboliek, allegorie en fabelkunde. Zoo was CHRISTUS hun niet meer, als volgens den Bijbel, de Zoon des menschen, ons allen gelijk uitgenomen de zonde, maar eene nevelachtige schijngestalte, een wezen, gelijk aan die Goden-zonen des Heidendoms, die slechts ter misleiding der menschelijke zintuigen zich in eene aardsche gedaante hullen, wanneer zij aan de stervelingen zigtbaar verschijnen; en in dezelfde mate

als de Joodsche secten het hoogere, Goddelijke, in CHRISTUS miskenden, verwerpen zij, die men gewoonlijk onder den algemeenen naam van Gnostieken verstaat, het echt menschelijke in Hem (*). Evenzoo loochenden zij, hierin ten sterkste van de anderen verschillende, allen geschiedkundigen zamenhang van het Christendom met het Jodendom, verachtten de wet, het Oude Testament en den God ABRAHAMS, Dien zij voor een ondergeschikt, beperkt, ja voor een den hoogsten God vijandig wezen hielden; en uit dwaalbegrip, zoowel omtrent de Christelijke vrijheid als omtrent de zelfbeheersching, gaven zij zich nu eens aan de gruwelijkste buitensporigheden, dan weder aan de dwaasste overdrijvingen in de onthouding over.

Maar niet alleen de uiterlijke aanraking, in welke het Christendom met de Heidensche en Joodsche wereld kwam, gaf aanleiding tot deze mismaking en ontaarding. In het menschelijk hart toch zelf lag zoo veel, dat den zuiver Christelijken geest wederstreefde, en dat, vóór het door denzelven was ten onder gebragt, zijne zuivere openbaring bevlekte, en in de oogen der tegenstanders verdacht maakte.

Hoogmoed, nijd, partijzucht, kleingeestige ijdelheid, wereldzin, zelfs zinnelijkheid in hunne ruwere dwalingen, waren geenszins onbekende zaken bij de eerste Christelijke gemeenten. Men leze de brie-

(*) Eenigen loochenden, dat Hij een wezentlijk ligchaam zou gehad hebben. Anderen lieten Hem plotselijk van den hemel komen. Nog anderen beweerden, dat eerst bij den doop de Logos zich met Hem verbonden had. Zij verzonnen allerlei zaken omtrent de uitvloeisels der geesten uit God. (De leer der Æonen en Emanatiën.)

ven aan de Corinthiërs, aan TIMOTHEUS, en TITUS, den brief van JACOBUS, dien van PETRUS. En evenzoo bevatten de schriften van de eerste Kerkvaders veel, dat de gespannene voorstelling eener volstrekte heiligheid van de eerste eeuwen lager kan doen stemmen. Van den anderen kant was het echter ook weder natuurlijk, dat in het eerste oogenblik der verbijstering eenigen verder gaan wilden, dan het Christendom zelf verlangde, en dat er overspanning in bijzondere punten te voorschijn trad. (Montanisten.)

Desniettegenstaande biedt ons het eerste tijdvak der Christelijke kerkelijke geschiedenis een tafereel aan, dat bij alle enkele vlekken groot en verheven is. Het is die eeuw der eerste liefde, die in de rampspoeden der vervolgingen gezuiverd, het is die eeuw van eenvoudigheid, die door een vrij bestuur der gemeenten geschraagd en in bescheidene vormen van eene dwangelooze eeredienst staande gehouden werd. Het is die eeuw van menigvuldige geestontwikkeling, die nog door geene magtspreuken van Concilie-besluiten kluisters zijn aangelegd; van daar ook die oorspronkelijkheid van opvattingen, rigtingen van den geest, die vrijzinnige, onbevooroordeelde geestgesteldheid in meeningen en inzigten; van daar die geestdrift, die het ongeloofelijke verrigtte en duldde; van daar, gedeeltelijk ten minste, die schaar van martelaren, uit alle standen, ouderdom en geslachten; van daar eindelijk die spoedige, door geen ander geweld, dan door dat der overtuiging, bewerkte, door gedeeltelijk uiterlijke omstandigheden begunstigde uitbreiding. En ofschoon er ook reeds toenmaals velen, die slechts in schijn en naam Christenen waren, mogen bestaan

hebben, zoo drongen toch de ware belijders van JEZUS zelfs hunne vijanden eene algemeene achting en de getuigenis af, dat zij het met de Godsdienst en de deugd opregt meenden en sterk waren in de liefde.

Verwacht geene verdere uitvoering van dit tafereel. Het doel dezer voorlezingen gedoogt zulks niet. Veel en voortreffelijk is er over dezen tijd, ook voor den niet geleerden lezer, geschreven, wien ik boven alles op de schriften van den eerwaardigen Dr. NEANDER opmerkzaam maak.

Eene zaak echter kan ik mij niet ontzeggen, om u namelijk het beeld voor te houden, hetwelk een der oudste schrijvers, JUSTINUS MARTYR, in de eeuw der Antoninussen van de verzamelingen der Christenen afschetst. Ik stel u dit tafereel deels daarom voor, wijl het een scherp tegenbeeld maakt met het gottische reuzengebouw, dat in de eeuw der Hervorming zich voor onze oogen verheft, deels ook wijl het, met geringe uitzonderingen, een sprekend voorbeeld is van de door de Hervormers bepaaldelijk bij ons ingevoerde eenvoudiger Godsdienst.

Nadat JUSTINUS over de beteekenis van het Avondmaal gesproken heeft, gaat hij dus voort: »In alles, wat wij bijbrengen, prijzen wij den Schep»per aller dingen door Zijnen Zoon JEZUS CHRISTUS »en door den Heiligen Geest. En op den dag die »Zondag genaamd wordt, verzamelen zich zoowel »de bewoners van de stad als van het land aan »ééne plaats, en daar worden de gedenkschriften »der Apostelen", (men had namelijk toen nog geene volledige verzameling van de boeken des Nieuwen Testaments,) »of de schriften der Propheten »gelezen, zoo ver de tijd zulks toelaat. Als dan

»de voorlezer ophoudt, doet de voorzitter eene »vermanende aanspraak, en wekt ons tot navolging »van dusdanige schoone zaken op. Alsdan staan »wij allen op en bidden; na het gebed wordt er »wijn, brood en water gebragt; de voorzitter doet »andermaal met alle krachten gebed en dank- »zegging, en het volk voegt er een luid Amen bij. »Dan wordt datgeen, waarover de zegen des He- »mels is afgebeden, (namelijk brood en de met »water gemengde wijn,) onder de aanwezenden »verdeeld, en aan de afwezenden wordt zulks »door de diakenen in huis gebragt. De gegoeden, »die tot weldoen geneigd zijn, geven naar hun »believen iets voor de armen; deze opzameling »wordt aan den voorzitter toevertrouwd, wiens »ambt het is, de weezen en weduwen, de zieken, »gevangenen, vreemdelingen, met één woord, de »hulpbehoevenden te bezoeken. Wij komen juist »daarom op Zondag te zamen, deels wijl het de »eerste dag is, op welken God door de scheiding »des lichts van de duisternis de wereld schiep, »deels wijl JEZUS CHRISTUS, onze Heiland, op de- »zen dag van den dooden is opgestaan."

Zoo eenvoudig was aldus toenmaals de Godsdienst van den Christen en de werkzaamheid van deszelfs leer. Het lezen van Gods Woord, prediken, bidden, vieren van den gedachtenismaaltijd van JEZUS, zorgen voor de ziel en het verplegen der armen, — was alles waartoe zij zich bepaalden, en waarop men in de Hervorming, na lange dwaalwegen, weder terugkwam.

De plaatsen der verzameling waren meestal bijzondere huizen; somwijlen kwam men op de graven der martelaren bijeen, door wier zielen men ge-

loofde dat de heilige plaats omzweefd werd. Eerst in de III^de^ eeuw verhieven zich bijzondere kerkelijke gebouwen, en tegen het einde van dezelve praalde reeds een prachtige Christelijke tempel in *Nicomedië*, de hoofdstad van *Bithynië.* In het algemeen vinden wij, dat reeds in de laatste helft der III^de^ eeuw, toen bereids vele groote en aanzienlijke personen tot het Christendom behoorden, hetzelve in de voornaamste hoofdsteden van het Romeinsche rijk inlandsch geworden, en voor de vervolgingen der Keizers een' geruimen tijd verschoond was gebleven, de verwereldlijking de overhand neemt; en slechts de laatste en gruwzaamste vervolging onder DIOCLETIANUS en deszelfs mederegenten en opvolgers, met den aanvang der III^de^ eeuw, kon de betergezinden weder uit hunne verslapping opwekken, en moest hen, die reeds verbasterd waren, eene beproeving bereiden, waaronder zeer velen bezweken.

Met den overgang van CONSTANTINUS tot de Christelijke Godsdienst, (in het jaar 311,) verandert de staat der zaken geweldig. Het Christendom wordt eene Godsdienst van den staat, en juist even zoozeer door CONSTANTINUS en zijne opvolgers in het Oosten en Westen begunstigd, als hetzelve vroeger door onderscheidene Keizers, zelfs onder deze door de besten, vervolgd en verdrukt was geworden. De afval van JULIANUS tot de Godsdienst zijner vaderen, (in het jaar 361,) veroorzaakte slechts eene voorbijgaande terugwerking. Onder THEODOSIUS den grooten werd, met het einde der IV^de^ eeuw, het nieuwe gebouw eener Christelijke volkskerk op de overblijfselen der oude Godenwereld voltooid. Doch juist deze overblijfselen waren niet

in staat het nieuwe gebouw te dragen. De ondergang van het gansche westelijke Romeinsche rijk naakt. Vreemde, tot hiertoe slechts naauwelijks bekende volkeren dringen zich met golvende massa's op de schouwplaats der geschiedenis, en uit den wilden chaos vormt zich de nieuwe schepping der Christelijk-Germanische wereld. Deze zamensmelting van de zoogenaamde volksverhuizing in hare bestanddeelen uit te leggen, zou hier van te uitgebreiden omvang zijn. Genoeg, dat die rijken, welke wij nu allengs zien ontstaan, het Bourgondische, het Frankische, het oost- en west-Gottische, het Lombardische, het Angelsaksische, den bodem besloegen, in welken thans het zaad van het voorwaar reeds zeer misvormd, nog altijd genoegzaam met geestelijke kracht doordrongen, Evangelie als een bevruchtend beschavingsbeginsel gelegd werd. — Ja, indien het Christendom zich immer betoond hebbe als een gist, als een zuurdesem, die het geheel doorzuurt, dan was het hier, en juist de omstandigheid, dat zelfs een ontaard, door eene ruwe priesterleer reeds menigvuldig misvormd Christendom zooveel vermogt, is een bewijs voor deszelfs beschavende kracht. Onbemerkt lag aan het eind toch de *kiem der Hervorming* zelve reeds besloten in de zaadkorrels, die een BONIFACIUS, een COLUMBANUS en GALLUS, een WILLEBRORD en ANSCHARUS in den Duitschen grond wierpen, en wat dit volk in ellendiger en onvolkomener staat van zijne priesters ontvangen had, gaf hetzelve toen door de Hervorming, zelfs met rijken woeker, terug; daar »het reinere licht, voor »welks ontsteking de geestelijkheid den tonder

„uit de oudheid had beveiligd en bewaard (*)," door de dankbare hand hunner waardige zonen verzorgd, op den ver in het rond lichtenden kandelaar geplaatst werd. Ja, het blijft nog steeds de vraag, of de toenmalige volken van het Westen in staat geweest waren, het zuivere Christendom, zonder verdere voorbereiding, onder zich op te nemen, en of niet deszelfs teeder zaad ras weder door den storm zou zijn verwaaid. Het scheen de Voorzienigheid te behagen die zon des heils juist daarom op de grenzen der oude en nieuwe wereld te laten opgaan, opdat het Christendom zich van de eerste die geestbeschaving en wetenschap mogt eigen maken, die hetzelve bij zijne ontwikkeling zoovele diensten bewijzen zou. De jonge plant moest in den ouden grond eerst sterker worden, vóór zij in de nieuwe aarde, die haar bestemd was, kon worden verplant. Zoo zien wij dan het Christendom aan de eene zijde zich naar buiten tot een vast, duurzaam ligchaam bevestigen; maar aan den anderen kant ongetwijfeld veel van zijne oorspronkelijke, zuiver geestelijke waarde verliezen; wij zien, hoe het versteent en verhardt in de uiterlijke vormen van het kerkwezen.

Beschouwen wij deze merkwaardige veranderingen op zich zelve, zoo als zij zich inzonderheid in de tijdruimte tusschen CONSTANTINUS en THEODOSIUS, dus in de IV^de^ en V^de^ eeuw, hebben toegedragen, dan blijkt ons het volgende:

Het kerkbestuur, dat vroeger, hoewel niet zuiver, toch hoofdzakelijk democratisch was, vormt

(*) JOH. VON MULLER, Allg. Gesch. IX. 474.

zich geheel tot aristocratie. De bisschoppelijke waardigheid, vroeger een en dezelfde als de waardigheid der priesters en predikers in het algemeen, verheft zich meer en meer boven deze, waartoe intusschen de hierarchische pogingen van eenen CYPRIANUS van *Carthago* veel hebben bijgedragen. — De Bisschoppen, en niet meer het Christelijke volk, vertegenwoordigen nu de *Algemeene Catholijke Kerk*, welker eenheid steeds meer, ook uiterlijk in leer en gebruiken, zich kenmerkt. De wettige vergaderingen van de bestuurders der Kerk (*Conciliën, Synoden*) die men bijzonder door den Heiligen Geest geleid geloofde, schrijven de wet voor, zoowel van het geloof, als van de eeredienst. Zij spreken het verdoemings-oordeel uit over hen, die anders denken en leeren, dan de meerderheid van Bisschoppen het goedvindt, en de wereldlijke magt leent den arm tot vervolging derzelve. Van menige vrijere eigendommelijke meening, die vroeger zelfs door de uitmuntendste kerkleeraren geuit was, mogt men thans niet meer gewagen, indien dezelve iets bevatte dat het aangenomen en door den Keizer bekrachtigd formulier tegensprak. De gewigtigste leerstukken der Christelijke Godgeleerdheid, over de Godheid van CHRISTUS, over de Drieëenheid, over de betrekking van de menschelijke vrijheid tot de Goddelijke genade, verkregen thans hare nadere, van de eenvoudige taal des Bijbels niet zelden afwijkende bepaling, en er vormde zich meer en meer een kunstig dialectisch, te gelijk onveranderlijk stelsel der Catholijke kerkelijke orthodoxie, aan hetwelk voor het overige de scherpzinnigheid der uitmuntendste denkers hare krachten besteed heeft. — Tot dezen tijd, dat is, tot de IV^de of

tot het begin der V[de] eeuw, behooren de namen der grootste kerkleeraren, eenen ATHANASIUS, BASILIUS, CHRYSOSTOMUS, de beide GREGORIUSSEN, en den in het Westen door allen zoo hooggeschatten AUGUSTINUS, wiens aanzien allengs dat der vroegere leeraars, eenen JUSTINUS, CLEMENS, ORIGENES, HIERONYMUS, TERTULLIANUS, overschaduwde; maar ook tot dezen tijd de ketternamen der *Arrianen*, *Pelagianen*, *Nestorianen*, *Monophysiken*, met wier oneenigheden in hunne onderlinge gevoelens ik u hier niet langer wil ophouden.

Maar het bleef alleen bij de *bisschoppelijke* waardigheid niet, die in de vergaderingen, waarin de Keizer en zijne Stadhouders het voorzittersambt bekleedden, hare gezamentlijke magt aan den dag legde; ook boven de bisschoppelijke magt zelve verheft zich eene nieuwe en hoogere, en reeds begint de piramide der hierarchie de spits te naderen waarin zij ten laatste uitliep; de bisschoppelijke aristocratie wordt eene erf-bisschoppelijke patriarchale oligarchie, en uit deze wordt eindelijk weder de pauselijke alleenheersching geboren.

Het onderscheid tusschen stad en land, dat ten allen tijde in den strijd van staatkundige beginselen zich heeft laten gelden, bleef ook in de staatkundig-kerkelijke wereld niet zonder beteekenis. — In de steden had het Christendom het eerst vaste wortelen geschoten, en dusdanige oeconomische en materiële ondersteuning gevonden, zonder welke ook het hoogste en voortreffelijkste op aarde niet lang bestaan kan. — De Christenen die op het land woonden, kwamen, zoo als wij reeds in het beschouwde tafereel van JUSTINUS gezien hebben, in de stad, om daar hunne Godsdienst uit

te oefenen, en eerst later werden er afzonderlijke kerkgebouwen op het land gesticht. — Deze Dochterkerken (*Filiales*) bleven echter steeds in eene zekere afhankelijke betrekking tot de Moederkerk in de stad, en op de Bisschoppen des lands werd niet zelden door de Stadsbisschoppen eenigzins laag neêrgezien. Onder de steden zelve en hare Bisschoppen bestond ook wederom eene zekere rangörde. De Bisschoppen der aanzienlijker en grootere Moedersteden werden nu *Metropolieten* genaamd, of ook Aartsbisschoppen, Primaten, en onder deze staken weder de vier Patriarchen van *Rome*, *Constantinopel*, *Antiochië* en *Alexandrië* uit; onbeduidender was de Patriarch van *Jeruzalem*, ofschoon zijne Kerk, geschiedkundig genomen, de Moederkerk van allen geweest zij.

Zoo hebben wij eenen wijd uitgestrekten, geordenden en geregelden priesterstand in den staat: eenen zoogenaamden *Clerus*, tegenover de leeken of het volk; en in dezen *Clerus* zelven weder eene menigte van onmerkbare schakeringen van den hoogeren en lageren *Clerus*, welke wij hier niet in het bijzonder kunnen nagaan. Natuurlijk dat in dezelfde mate, als de hierarchie, dat is, de geestelijke heerschappij en rangörde, zich meer en meer volmaakte, ook de eeredienst prachtvoller en zamengestelder werd. Wat is een priester zonder tempel en altaar? Ja! waardoor zal de priester, die eenen hoogeren rang bekleedt, zich van hem, die in eenen lageren geplaatst is, onderscheiden, indien er in het ambt des eersten geene zaken voorkomen, die de laatste niet mag verrigten, wanneer er niet in den kring van het heilige zelf

weder een allerheiligste is, voor hem en zijns gelijke alleen toegankelijk? De eenvoudige kerkleeraar der vroegere eeuwen had voorzeker genoeg aan eenen Godsdienstvorm, zoo als JUSTINUS ons denzelven reeds beschreven heeft; maar thans was het anders geworden. De Vorsten wilden ook vorstelijk de Kerk begiftigen, en de plaats, op welke zij God aanbaden, moest niet achterstaan bij de paleizen hunner dagelijksche woning. Nadat CONSTANTINUS zijnen troon naar het oude *Byzantium* verplaatst en hetzelve in het nieuwe *Constantinopel* herschapen had, ging ook de glans van het oude *Rome* onder Christelijke kunstvormen op hetzelve over. — De heerlijke Sophia-kerk, die CONSTANTINUS reeds in eenen grootschen stijl had laten opbouwen, en die naderhand eene prooi der vlammen werd, verhief zich, onder JUSTINIANUS den Isten, (in het jaar 557,) nog in hoogere pracht uit hare asch. *Rome* wilde echter voor hare mededingster, *Constantinopel*, niet onderdoen. En welke stad kon zich beter in zulken wedstrijd inlaten, dan die oude hoofdstad der wereld, met hare tallooze Godentempels, die nu zonder bedenken in Christelijke herschapen en met Christelijke namen bestempeld werden? Zoo werd, bij voorbeeld, het Pantheon eene kerk aan MARIA gewijd. Het was echter inzonderheid de Roomsche Bisschop GREGORIUS de groote, in de VIIde eeuw, die in het algemeen de uiterlijke kerkelijke praal tot op den trap van het Levietendom in het Oude Testament verhief. Kunstmatige melodiën en koren vervullen van nu aan de voorhoven der tempels, in welke, zoo als eens in dezelfde tempels tot de Goden van den *Olympus*, thans de wierook tot den God van

het Nieuwe Verbond opstijgt. Waskaarsen en kruisbeelden versieren de altaren, op welke het offer der dagelijksche mis gebragt wordt; kostelijke gewaden golven om de schouders van de priesters, en de beelden en schilderijen vinden, hoezeer niet zonder veelvuldige tegenspraak en twist, meer en meer ingang, zoo in de oostelijke als westelijke streken. Het getal der feestdagen en der vasten vermeerdert, de nagedachtenis der Apostelen en martelaren wordt allengs eene dienst der heiligen, en de Goddelijke vereering van de maagd MARIA neemt in dezelfde mate toe, als het ongehuwde leven (*coelibaat*) in eer en verdienste bij de menigte toeneemt. Nadat HELENA, de moeder van CONSTANTINUS, eene bedevaart naar het heilige Land ondernomen en van daar, volgens hare verzekering, het *ware* kruis van CHRISTUS en andere kostbare overblijfselen huiswaarts gevoerd had, werd deze gewoonte van bedevaarten te doen en heilige overblijfselen te verzamelen veelvuldig nagevolgd, en voor het bedrog opende zich, door de vrome eenvoudigheid, eene wijde speelruimte. Inzonderheid echter vond het bijgeloof der menigte, zoowel als de dweeperij van hen, welke dezelve inbliezen, zijnen steun aan den steeds meer en meer belangrijk wordenden invloed van het monnikendom.

Hoe meer namelijk het Christendom begonnen was der wereld gelijkvormig te worden, des te meer dreef de zin voor het boven-wereldlijke en boven-geestelijke diegenen naar de eenzaamheid, die zich in deze nieuwe betrekking niet schikken konden of wilden. De neiging tot het eenzame en bespiegelende leven was buitendien in het Oosten niet ongewoon, en hier, in de gebergten en woes-

tijnen van *Egypte* en *Syrië*, waarheen ook misschien enkelen gedurende de vervolgingen gevlugt waren, vinden wij de eerste voorbeelden van het zoogenaamde anachoreten- of kluizenaars-leven. Pachomius, een leerling van den heiligen antonius, verzamelde het eerst in de IVde eeuw de kluizenaars van *Opper-Egypte* tot een geregeld monniken-gezelschap (*congregatie*), en ongeloofelijk vermeerderde zich van jaar tot jaar het getal der vrome lediggangers. Aanvankelijk behoorden de monniken tot den leekenstand, en vormden tegen de verwijfde, in de beslommeringen der wereld verzonkene Bisschoppen en geestelijken, niet zelden eene krachtige en heilzame tegenpartij. Later echter, namelijk toen het monnikendom zich ook in het Oosten had uitgebreid en door aanzienlijke kerkleeraren, als basilius en augustinus, ondersteund werd, werden de monniken geestelijken, en verschaften zich daardoor eenen nieuwen invloed op de aangelegenheden van de groote Kerk, ja op de aangelegenheden van den staat, van het hof, en van de wereld in het algemeen, van welke zij zich eerst zoo beslissend hadden afgezonderd. Eene weldadige hervorming werd in de VIde eeuw (528) te weeg gebragt, door benedictus van *Nursia*, vermits hij de broeders zijner orde, de in het vervolg naar hem genoemde *Benedictijnen*, te *Monte Cassino* in het Napolitaansche tot een wel geregeld genootschap vereenigde, hen tot arbeid en nuttige oefeningen dringend aanzette, en over het algemeen dusdanige voorschriften gaf, dat dezelve in het vervolg door de meeste dergelijke inrigtingen nagevolgd, hoewel zelden met de regte gestrengheid gehouden zijn. En zoo werden dan,

bij alle gebreken en donkere zijden, de kloosters van het Westen de voedsters der wetenschappen, in eenen in barbaarschheid verzonkenen tijd. Uit hen kwamen voor het grootste gedeelte de zendelingen van het thans zich in zijne beschaving verblijdend *Europa*, uit hen later de leeraren der hoogescholen, de opstellers van kerkelijke geschriften, en zoovele groote mannen voort, aan wie de nieuwere wereld hare beschaving dankt. Ja! wie kan het vergeten, dat uit eene duistere kloostercel het licht der Hervorming zelve, in *Duitschland* ten minste, is opgegaan?

Bij den steeds grooteren wasdom der geestelijke magt moest de wereldlijke noodzakelijk op hare hoede zijn, om niet eindelijk verdrongen te worden. — Het Grieksch-Byzantijnsche rijk biedt ons in de VIII^ste eeuw eenen merkwaardigen strijd aan der wereldlijke magt tegen priester-aanmatiging en monniken-dweeperij, in den met alle wapenen van den hartstogt gevoerden strijd over de beelden. — De partij van de voorstanders der beelden zegevierde ten spijt der rede, maar door *Rome* ondersteund, en het Christendom gaf zich daardoor niet weinig bloot aan zijnen nieuwen vijand, de leer van MAHOMED, die, gebouwd op het geloof aan den eenigen God en eene van alle beelden ontbloote eeredienst, steeds verder om zich henen greep. Juist gedurende dezen strijd in het Oosten beheerschte de geest van eenen Westerschen Vorst zijnen tijd, dermate, dat met hem te regt een nieuw tijdvak in de geschiedenis van de ontwikkeling der Kerk eenen aanvang neemt. Ofschoon ten deele door de sluwe dienstwilligheid van den bisschoppelijken stoel te *Rome* ondersteund, ja door LEO den III^den

tot Roomsch Keizer gekroond, doch geenszins aan den Paus, die zijn vasal was, onderworpen, was KAREL de groote alleenheerscher van het Frankische rijk, en in zekeren zin de opperste Landsbisschop van zijne Kerk. Eene uitgebreider karakterschets van dezen buitengewonen geest zou hier ter onvoegzamer plaatse staan. Ook de grootste personen van den voortijd moeten wij voorbijsnellen, ons doel te gemoet. Maar wanneer wij in deze vlugtige schets boven alles die verschijningen hebben gade te slaan, die wij als *hervormende*, of als zulke, die zuiverend en verbeterend op den geest des tijds werkten, gekenmerkt hebben, dan staat KAREL de groote, omgeven van de verlichte mannen van zijnen tijd, als BEDA, ALCUIN, PAUL WARNEFRIED, WALAFRIED STRABO, aan welke zich AGOBARD van *Lyon* en CLAUDIUS van *Turin* onder zijnen opvolger aansluit, te regt in den rang als Hervormer, ofschoon de nevel van die eeuw, waarmede ook zijn geest omwolkt was, hem niet vergunde, overal den helderen aard der dingen in te zien. — Ja! ook in zooverre is de eeuw van KAREL den grooten voor de geschiedenis der Hervorming gewigtig, als zoovele uiterlijke inrigtingen in eeredienst en wetenschap, zoovele nationale stichtingen in kerk- en schoolwezen, de indeeling der Duitsche bisdommen, de invoering der tienden, en zoo voorts, hier hare geschiedkundige opheldering vinden. En is het niet hetzelfde *Saksen*, dat de wieg der Duitsche Hervorming werd, hetwelk het bloedig begin van zijn Christendom terugbrengt tot op dezen magtigen Frankischen Veroveraar, die, alsof hij het van zijne vijanden, de Saracenen, geleerd hadde, zich geroepen waan-

de, om de Goddelijke waarheid met vuur en zwaard te verbreiden? Wat echter KAREL de groote door het oorlogszwaard of niet, of slechts onvolkomen en uiterlijk vermogt, dat bewerkte, zeven eeuwen later, de Duitsche Godgeleerdheid door het tweesnijdend zwaard van derzelver woord, op eene zekere, duurzame wijze. Dat zelfde *Saksen*, dat zijnen WITTEKIND voortbragt, deed ook zijnen LUTHER geboren worden. Maar niet alleen verbreidt zich van dien tijd af het Christendom grootendeels met geweld in het noorden van *Europa*, doch gelijk dit in omvang toeneemt, wint ook gelijkmatig de pauselijke magt in uitgestrektheid en aanzien.

Wij hebben reeds opgemerkt, hoe ras na CONSTANTINUS de vier Patriarchen van *Rome*, *Constantinopel*, *Antiochië* en *Alexandrië*, een aanzienlijk overwigt verkregen. Onder deze waren er weder twee, de Romeinsche en de Constantinopolitaansche, die zich den rang en titel van eenen algemeenen (*oecumenischen*) Bisschop betwistten, terwijl de beide andere meer en meer op den achtergrond geraakten. Nu echter wordt ook ras de Oostersche Kerkvorst door den Westerschen mededinger in de schaduw geplaatst, en de aristocratische inrigting der Kerk in eene alleenheerschappij veranderd.

Alles wat hiertoe heeft bijgedragen om de pauselijke opperheerschappij geheel te vormen, te bevorderen en dezelve ten laatste aan de overwinning te helpen, kan hier voorwaar slechts met algemeene trekken aangeteekend, doch mag niet geheel voorbijgegaan worden. Eenmaal kwam het er op aan, zich van den Constantinopolitaanschen mededinger te ontdoen. Dit geschiedde, niet zoozeer door de

onderwerping van den laatste, als door de gansche scheuring der beide Kerken van het Oosten en Westen, die, daar voor dezelve sedert de VIIde eeuw, door vele leerstellige en andere persoonlijke twisten, den weg gebaand en meer en meer voorbereid was, eindelijk in de XIde eeuw geheel voleindigd werd.

Met de verplaatsing van den keizerlijken troon naar *Byzantium*, had CONSTANTINUS eigenlijk den Romeinschen Bisschop bereids eenen zetel ingeruimd, om welken hem allen benijden moesten. Het oude *Rome*, die hoofdstad der wereld, voor welke de volkeren van rondom gesidderd hadden, had in aller oogen eene nog te groote en geweldige praal, dan dat de geestelijke magt dezelve niet gaarne tot haar voordeel zou hebben aangewend, nadat de wereldlijke kroon dezelve niet meer meende te behoeven. En inderdaad, de kracht van *Rome's* heerschappij was nog niet uitgeput. Nog eenmaal werd hetzelve, slechts onder eene andere gedaante, beheerscheresse der wereld. In de plaats der wereldlijke wapenen kwamen de geestelijke, en de bliksems des kapitools vernieuwden zich in de banstralen van het vaticaan. De Bisschop van *Rome* was de rijkste, de magtigste, de aanzienlijkste reeds uit de natuur der zaak, dat is, naar aardrijkskundige en geschiedkundige betrekkingen. Wat wonder was het, dat hij, deze voorregten zich ten nutte makende, van den magtigste nu ook de eenige werd? De volkeren van het Westen behoefden eenen geestelijken steun en een middelpunt, indien hunne beschaving eenige vorderingen maken zoude; en men handelt onbillijk, wanneer men, wegens de vroegere en latere ontaardingen van

het pausdom, de weldadige werking van hetzelve, in eenen aan uiterlijke steunselen behoefte hebbenden tijd, over het hoofd ziet; eene werking, waaraan bedachtzame onderzoekers der geschiedenis, zoo als onze JOHANN VON MULLER, volle geregtigheid laten wedervaren.

Ik ga de overige omstandigheden voorbij, die er toe bijdroegen om de pauselijke magt in de vroegere middeleeuwen te verhoogen, den invloed, dien de Romeinsche Bisschoppen op de huwelijksgeschillen der Vorsten uitoefenden, het regt, om zich op hoogere magt te beroepen (*Apel*) van hetwelk men, met voorbijgang van den erf-bisschoppelijken aanleg (*Instantie*), steeds uitgebreider gebruik maakte, de beroeping op valsche ondergeschovene regts-oorkonden (*pseudoisidorische decretalen*), voornamelijk echter de steeds menigvuldiger wordende beroeping op den Apostel PETRUS, als den eersten Bisschop van *Rome*, en op het Primaat, dat hem door CHRISTUS zelven zoude zijn opgedragen. Ik maak u slechts op dit *eene* opmerkzaam, hoe de nieuw gevormde Kerken in het Westen, dadelijk van hun ontstaan af, daardoor aan den pauselijken zetel vastgeknoopt werden, dat de bekeering van die volken, de zending van zendelingen en derzelver ondersteuning, grootendeels van *Rome* uitging. Zoo was de Apostel der Duitschers, BONIFACIUS, een vasal van den Roomschen stoel, en *Engeland* was in een kerkelijk opzigt niets anders, dan een pauselijk ingewest, in hetwelk de heilige DUNSTAN, in de X^de^ eeuw, met onbeperkt geweld huis hield. Hoeveel goeds had een met zulke hooge magt bekleed priester, gelijk die te *Rome*, in dezen tijd kunnen daarstellen,

indien hij, bezield door den geest van het ware Christendom, door den geest der menschelijkheid, daarhenen zijne pogingen gewend hadde, om deze volkeren het licht allengs te gemoet te voeren, en hen aan Christelijke tucht en zeden te gewennen! Dat echter welligt eenige Pausen van hunne magt in een' beteren zin hebben gebruik gemaakt, tegen de willekeur van grillige Vorsten en eenen ruwen Adel, kan en mag men niet loochenen. Maar voorwaar was de verzoeking te groot, de gedachte aan eenen zigtbaren Stadhouder van God op aarde te buitengewoon, te verleidelijk, dan dat niet zoodanige inrigting eindelijk in het gruwelijkst zedelijk wangedrogt had moeten ontaarden; want ik herhaal het — niet het bestaan eener kerkelijke alleenheersching op zich zelve, (ofschoon ik juist wegens deze gevaarlijkheid niet ten haren voordeele zou willen spreken,) maar de daaraan zich zoo ligt voegende misbruiken maken de onchristelijke zijde van het pausdom uit, van welke de Hervorming hetzelve ook het eerst aantastte.

Het bederf lag niet in de Pausen alleen als zoodanig, het lag in den tijd en de hebzucht der Vorsten en wereldlijke grooten, die geestelijke ambten en zelfs den stoel van *Rome* schandelijk voor geld verkochten, zoodat de onwaardigsten, de meest verwijfden en verachtelijksten ten laatste tot de meest invloed uitoefenende plaats, den stoel te *Rome*, geraakten. Die wanörde werd tot den hoogsten top gevoerd in de duisterste tijden van de IXde en Xde eeuw, voornamelijk door de Toscaansche partij in *Italië*, aangevoerd door de schandelijke boeleersters THEODORA en MAROSSIA. De reeks van vrouwengunstelingen, die, zelve in

hun bestaan verwijfd, den stoel te *Rome* schandvlekten, kan wel aanleiding gegeven hebben tot het verhaal van eene *Pausin* JOHANNA, van welke het thans wel ontwijfelbaar is, dat zij geene geschiedkundige, maar slechts eene, de zaak voortreffelijk voorstellende, allegorische persoon geweest is. Twee ondeugden waren het, die men de geestelijkheid in dezen tijd voornamelijk te laste legde, namelijk de ontucht en de simonie. Onder de laatste verstond men den handel met geestelijke prebenden; want deszelfs naam is van daar ontstaan, dat eens SIMON de toovenaar van den Apostel PETRUS de mededeeling der wondergave, en dus de mededeeling van een Goddelijk ambt, voor geldloon begeerd had. (Hand. VIII: 18, 19.) Toen trad er een man als Hervormer op, dien voorwaar weinigen met de Hervormers zullen gelijkstellen, daar hij wegens zijnen kwaden naam eer hun tegendeel schijnt te zijn. En echter was hij een Hervormer in *zijne* soort; ik meen den beruchten, echter door velen verkeerd beoordeelden monnik HILDEBRAND, naderhand Paus GREGORIUS den VIIden. Hij was het, die, met het voorkomen ten minste van eenen zedelijken ernst, en eene hooge kracht van wil, de gebreken der Kerk bestrafte, en de onafhankelijkheid der geestelijke waardigheid, op eene gewis grootsche wijze, in het licht stelde. Hij was, zoo als JOHANN VON MULLER hem treffend afschetst, » standvastig gelijk een held, schrander » gelijk een raadsheer, ijverig als een Propheet, » streng van zeden." Hadde hij bij dit erfdeel van oude Romeinsche deugden den geest van Christelijke gematigdheid en ootmoed bezeten, hij ware inderdaad een Hervormer, een LUTHER van de XIde

eeuw geworden. In zijnen persoon nam het pausdom weder toe in *zedelijke* waarde, wanneer wij namelijk onder deze meer de uiterlijke eerbaarheid en de steeds vereerenswaardige eigenschap, om zich zelven gelijk te blijven, verstaan; maar ook te gelijk bereikte het pausdom in dezen persoon voorwaar nog niet den *top* der aanmatigingen, welke zijne opvolgers nog verder dreven, wel echter den top van zijne mogelijke grootheid. Wanner wij van het ideaal van eenen Paus mogen gewagen, dan heeft het zich in GREGORIUS verwezentlijkt; maar reeds in hem heeft het zich echter naar de eigenlijke beteekenis ook overleefd. De kerkelijke alleenheerschappij ontaardt in een universeel-despotismus, en bereidt zich juist daardoor haren val. Met GREGORIUS den VIIden (1073) begint nu het tijdvak, dat de eeuw der Hervorming onmiddellijk voorafgaat. Een lange, met afwisselend geluk gevoerde strijd tusschen de geestelijke en wereldlijke magt, eene rassche aanhoudende ontwikkeling der misbruiken, het uiterste bederf der Kerk bij hoofd en leden, zijn deszelfs kenteekenen.

Maar ook groote ondernemingen, zoo als de kruistogten, merkwaardige verschijningen op het geestelijk gebied, zoo als de scholastiek en mystiek, schoone stichtingen tot welzijn der menschheid, en edele trekken der uit ruwheid ontwakende humaniteit kenschetsten dezen tijd. Ja! menigvuldig en dikwerf uit de strijdigste punten ontwikkelen zich in dit tijdvak, bijzonder tegen deszelfs einde, de grondstoffen der Hervorming, welke de bewegingen der XVIde eeuw voorbereidden. Secten en partijen van verschillenden aard ont-

staan, welke, de verschrikkingen der Inquisitie en de ketteroorlogen verachtende, met gevaar des levens, ja met werkelijke opoffering van hetzelve, aan de Roomsche overmagt den oorlog verklaren. De Albigenzen en Waldenzen, WICLIFF, HUSS, en HIERONYMUS van *Praag*, behooren tot dit gebeurtenisvolle tijdvak, en vormen eene inleiding tot de geschiedenis der Hervorming. Maar ook de Kerk zelve tracht zich te helpen door de middelen, die zij nog in haren eigenen schoot verborgen houdt. De groote kerkvergaderingen te *Pisa*, *Constanz* en *Bazel* zullen eene hervorming aan hoofd en leden te weeg brengen, vóór het nog aan de ketters gelukken mag aan het zieke ligchaam den doodsteek toe te brengen. Het begint allerwegen sedert de herstelling der wetenschappen in der menschen geest licht te worden, De schriften der ouden, zeer lang vergeten, of eenzijdig in den persoon van ARISTOTELES geëerd, worden weder uit het slijk, waarin zij begraven lagen, uitgetogen. — De verovering van *Constantinopel* draagt er toe bij, om de kennis der Grieksche taal, en daardoor een beter begrip van de heilige oorkonden des Christendoms, in het Westen te verbreiden. Ook de Hebreeuwsche taal, langen tijd slechts een eigendom der Joodsche rabbijnen, wordt weder beoefend. ERASMUS en REUCHLIN verdrijven de nevelen van de duisternis der monniken. De boekdrukkunst wordt uitgevonden. Een nieuw werelddeel verheft zich uit de wateren. Alles dringt zich eenen nieuwen tijd, alles het licht te gemoet. — God sprak: er zij licht, en ziet, er was licht!

DERDE VOORLEZING.

ONTWIKKELING DER HIERARCHIE EN DES PAUSDOMS, BIJZONDER SEDERT DE TIJDEN VAN GREGORIUS DEN VIIden. GEHEELE VORMING DER KERKELIJKE UNIVERSEEL-MONARCHIE. IDÉE VAN HET THEOCRATISMUS. INVESTITUUR-STRIJD. NUNTIATUREN. BAN EN INTERDICT. AFLAAT- EN DISPENSATIE-WEZEN. KRUISTOGTEN. CANONISATIËN. MONNIKENDOM. DOMKAPITTEL. COELIBAAT DER GEESTELIJKEN. KORT OVERZIGT VAN DE GESCHIEDENIS DER PAUSEN SEDERT GREGORIUS DEN VIIden.

Het zijn twee monniken, die eene reeks van eeuwen op hunnen tijd hebben gewerkt, de Benedictijner monnik HILDEBRAND en de Augustijner M. LUTHER; de eerste door dat hij het gebouw der hierarchie voleindde en bevestigde, de laatste door dat hij hetzelve in zijne grondslagen schokte. In zooverre mogen beide monniken voorwaar als tegenvoeters worden beschouwd, gelijk ook hunne stelsels, het Hildebrandismus en Lutheranismus, als vuur en water tegen elkander strijden. Desniettegenstaande kunnen wij niet bepalen, hoe het met deze zaken gelegen zou geweest zijn, indien de monnik LUTHER in de XIde, de monnik HILDE-

BRAND in de XVIde eeuw geleefd hadde. Ieder mensch, hoezeer beslissend hij ook op zijnen tijd werkt, is meer of minder ook weder een voortbrengsel van zijnen tijd en wordt door denzelven bepaald. — Dit moeten wij niet vergeten, als wij in ons oordeel over enkele zaken regtvaardig en in onze beschouwing van het geheel wijs en bedachtzaam willen wezen.

Dat de Hervorming van LUTHER door de volheid der tijden werd voorbereid, is reeds dikwijls gezegd en aangeduid geworden. Deze voorbereiding kan echter dubbel zijn, eene *negative* en eene *positive*. Negatief wordt iedere hervorming, iedere verbetering voorbereid door de ontaarding en verderving; positief door de aanstalten, die gemaakt worden, om het kwaad te verhelpen. Het spreekwoord, dat, als de nood het hoogste, de hulp van God ook het naaste bij is, vindt in het eerste opzigt zijne toepassing, en heeft zich in de geschiedenis meermalen bewaarheid. De maat der zonde, der dwaasheid en des onverstands moet vol worden, eer het de rede weder gelukt met een helder licht door de nevelen heen te dringen, die zich over de menschheid verspreid hebben. Zóó was het ook hier. Van alle misbruiken, die LUTHER en zijne tijdgenooten aantastten, was de tijd der eerste duizend jaar slechts een begin geweest; thans daarentegen rijpen zij met spoed ten verderve. Dikwerf bouwt zich een misbruik op een goed gebruik, de dwaling op de waarheid, en zoo de betere grondslag nog blijft bestaan, zoo lang blijft ook de toestand dragelijk. Wanneer echter eindelijk het reine metaal der waarheid door den aankomenden roest verteert, wan-

neer het goede zaad geheel en al door het onkruid dreigt te worden verstikt, dan is ook het gevaar op het hoogste; maar ook, zoo als wij gezegd hebben, de hulp het naaste: want naast de negative ontwikkeling van den geest der Hervorming gaat de positive. Voor het vergif is ook altijd reeds, zoowel in het rijk der natuur als in dat der zedelijkheid, een tegengif voorhanden, en aan den hardnekkigsten tegenstand wordt het nog sterkere wapen gescherpt. Dikwerf zijn deze tegengiften wel verstrooid, en onttrekken zich dikwerf lang aan den blik van den zoeker. Het rijk der dwaling is ook hier oneindig. Dikwerf wordt er naar verkeerde geneesmiddelen, naar schadelijke wapenen gegrepen, en beproeft men den Duivel uit te drijven door den Overste der duivelen, waardoor de verwarring slechts grooter en de wonde erger wordt.

Maar ten laatste komt dan toch eenmaal het oogenblik, waarop, deels door een gelukkig zamenloopen van omstandigheden, deels door eene nieuw bijkomende magtige werkzaamheid van uitstekende personen, de verstrooide grondstoffen tot *een* verzameld en de enkele pijlen tot *een* stevigen bundel vereenigd worden.

Dezen avond zullen wij ons alleen met de negative zijde onzer aangegevene beschouwing bezig houden, en ook deze slechts gedeeltelijk, namelijk de verdere ontwikkeling van het pausdom; waaraan zich dan, in de twee eerst-volgende uren, de voorstelling der misbruiken, zoo als zij zich, onder den invloed van dit zelfde pausdom, in leer, eeredienst en zeden hebben geopenbaard, zal aansluiten.

Wanneer wij zeggen, dat de kerkelijke regeringsvorm der middeleeuw die der *alleenheersching* geweest is, zoo hebben wij daarmede haren aard wel is waar in het algemeen aangeduid, maar nog niet naauwkeuriger bepaald: want, even als in het staatkundige, doet zich ook in het kerkelijke de vraag op, of die alleenheersching eene onbepaalde of wel constitutionele geweest zij? Wij zouden ons kunnen voorstellen, dat de Bisschop, wel is waar, de Overste van alle Bisschoppen en de laatste en hoogste regtbank geweest is, doch dat de kerkelijke regeringsvorm hem binnen bepaalde grenzen sloot, die hij niet vermogt te overschrijden. Eene dusdanige constitutionele partij, (om het met een gangbaar woord van onzen tijd uit te drukken,) vinden wij ook bij voortduring in de Kerk, en voornamelijk liet dezelve zich tegen het einde van ons tijdvak in *die* stemmen gelden, welke beweerden, dat de *kerkvergadering boven* den Paus was. — Doch binnen deze grenzen van een constitutioneel pausdom hield zich het stelsel van HILDEBRAND geenszins. Hij wilde eene onbepaalde, eene kerkelijke universeel-monarchie. Niet slechts de *hoogste* maar ook de *algemeene* Bisschop moest die van *Rome* zijn. Niet slechts zou hij, bij voorbeeld, de laatste regtbank zijn, op welke men in kerkelijke zaken zich konde beroepen, maar met ter zijde stelling van alle middelgraden zou hij ook onmiddellijk zich in de aangelegenheden van iedere dorpskerk op zich zelve, van iederen Bisschop, van iederen prediker, ja zelfs van ieder lid der gemeente in het bijzonder, mogen steken en naar willekeur beslissen. Even als in het staatkundige eene onbepaalde alleenheer-

sching in zooverre de aristocratie tegenwerkt, dat dezelve zich boven de voorregten van den Adel even zoo goed verheft, als boven de regten van het volk; zoo was het ook hier, vermits de Pausen de voorregten van den hoogeren *Clerus*, namelijk der Aartsbisschoppen, allengs geheel aan zich trokken. En hierin werden zij zelfs door de Bisschoppen ondersteund, die liever aan een enkel, verwijderd Opperhoofd te *Rome*, dan aan hen, die uit den aard der zaak boven hen gesteld waren, gehoorzaamden. En hoe dikwijls heeft niet reeds een verkeerde haat tegen de aristocratie, het despotismus van bijzondere personen in de hand gewerkt.

Om echter ook de hooge geestelijken en prelaten tevreden te stellen, was er niets meer noodig, dan de meest aanzienlijken en invloedhebbende onder dezelve tot werktuigen van de pauselijke alleenheersching te maken. Zulke werktuigen waren thans de Kardinalen of Collateraal-bisschoppen van den Paus, die aanvankelijk, even als de zeven Keurvorsten het Duitsche Rijksöpperhoofd, ook in het heilige *getal van zeven*, het Roomsche Kerkhoofd omgaven, doch naderhand tot in het onbepaalde vermeerderd werden. Door en uit deze Kardinalen zou, volgens de bepalingen, die daaromtrent in de XII^de^ eeuw gemaakt werden, het Hoofd der Christenheid worden gekozen, en men kan alzoo nagaan, welk eene sluwe kabinets-staatkunde zich in dezen geestelijken schoot, den schoot der Roomsche Curie, konde vormen. Deze Kardinalen waren het ook, met welke de Paus, als met zijne ministers, de Lateranensische Synoden hield, zoo als zij naar de parochiekerk van den heiligen Vader, de Lateraan,

genoemd werden; terwijl hij zich tegen het uitschrijven van algemeene kerkvergaderingen en kerkelijke landdagen met alle magt verzette.

Hoeveel invloed de pauselijke alleenheersching ook op het geweten van den onafhankelijksten burger, met opzigt tot vergeving van zonden, kerkban, enz., gehad hebbe, zullen wij later zien. Dan, ook met den bereikten graad eener onbepaalde kerkelijke alleenheersching vergenoegde zich de pauselijke eerzucht niet. En hoe had dezelve er zich ook mede kunnen vergenoegen? Waar waren toch de grenslijnen tusschen Kerk en staat strikt getrokken? Was niet de Kerk de grondslag van het Germaansch-Westersche volksleven? Had niet KAREL de groote zijne kroon uit de handen van den Paus ontvangen? En werd deze krooning, die eerst slechts in eene vleijerij van den toenmaligen Paus jegens den Keizer bestond, niet eene duurzame gewoonte? Gelijk ten allen tijde, moest ook hier de Godsdienst, wetens of onwetens, den dekmantel worden voor hierarchische oogmerken. Dat een staat slechts dan bestaan kan, wanneer dezelve gegrond is op Godsvrucht; dat de Koningen hun ambt, als uit Gods hand ontvangen, moeten beschouwen; dat een Christelijke zin en een Christelijk leven de ziel der natie zijn moet van den aanzienlijkste tot den geringste toe, zijn stellingen, die, in den regten zin opgevat, ten allen tijde waar en heilzaam zijn. Niet der hervorming, alleen der omwenteling kan het te binnen vallen, zulke eeuwige grondwaarheden te willen bestrijden. Maar een duidelijk voorbeeld hebben wij in de geschiedenis der hierarchie van alle tijden, waarheen zulke grond-

stellingen leiden, indien zij door verwarde hoofden slechts half begrepen en verkeerd aangewend, of, 't geen dan onfeilbaar is, door een sluw brein misbruikt en in de heilloosste grondstellingen van een geestelijk despotismus veranderd worden. De gedachte aan eene Theocratie, aan eene Godsregering, heeft op den eersten oogenblik veel aanbevelends: wat is toch redelijker, wat Christelijker, dan dat God overal heersche? Zijn schepter is gewis de beste, de mildste, de regtvaardigste! Dan deze Godsregering *zigtbaar* te willen doen optreden, dezelve tot grondslag van staatkundige regeringsvormen te willen leggen, dat leidt ongetwijfeld steeds tot onbepaalde hierarchie, tot kerkelijk despotismus. Zoo was het ook hier. De Godsdienst was kerkendom, het kerkendom priesterdom, het priesterdom pausdom geworden. En de Godsdienst aan het hoofd te stellen der staatsaangelegenheden was juist zooveel, als den Paus zelven aan het hoofd, en zelfs niet slechts der kerkelijke, maar ook der wereldlijke aangelegenheden te stellen. Zoozeer komt het zelfs bij de schoonste en heilzaamste grondstellingen aan op den zin, in welken men dezelve opvat, op het gebruik, dat men van dezelve maakt, op de betrekkingen, waarop men dezelve toepast. Zoozeer kan iets, in eenen innerlijken, geestelijken, denkbeeldigen zin opgevat, eene waarheid behelzen, doch uiterlijk, vleeschelijk, werkelijk opgenomen, de grofste onzin zijn. Genoeg, uit de stelling, dat in alle dingen het Goddelijke vóór het wereldlijke moet gaan, en dat het Godsrijk der Kerk op eenen hoogeren trap staat, dan het rijk dezer wereld, volgt nu ook naar de pauselijke redeneerkunde de stelling, dat zoo ook de Paus

boven den Keizer staat, die toch zelfs slechts zijn biechtkind is, en wiens eeuwig lot in de magt van God, dat is, in de magt van Zijnen Stedehouder, den Paus, ligt; deze dubbele, geestelijk-wereldlijke magt van den Paus, zocht men zelfs uit de Schrift te bewijzen, en wat was gemakkelijker dan dat, daar men reeds lang gewoon was dezelve allegorisch te verklaren, en zoo uit allen alles te maken? Zoo lezen wij in de Evangeliën, dat de leerlingen CHRISTUS vóór Zijne gevangenneming twee zwaarden gebragt hebben. De Kerk zag echter deze twee zwaarden liever in de hand van PETRUS, en leidde daaruit af, dat, wijl die twee zwaarden in de hand van PETRUS geweest waren, ook thans nog die beide zwaarden, het geestelijke zoowel als het wereldlijke, in de hand van zijnen opvolger, den Paus, zich bevinden moesten. Dergelijke stellingen, wel is waar, werden niet algemeen door de Christenheid erkend. Velen drongen op eene scheiding der geestelijke en wereldlijke regering, en verzetteden zich tegen de zamensmelting van beider magt, en het kwam veel op de persoonlijkheid der Vorsten zelve aan, of zij zich de aanmatigingen van *Rome* wilden laten welgevallen of niet; van daar straalt dan ook de strijd tusschen de geestelijke en wereldlijke magt, met kleine tusschenpoozingen, door deze gansche tijdruimte henen.

De scheiding van wereldlijken en geestelijken, van Kerk en staat, was echter toenmaals inderdaad zeer moeijelijk, en men kan het niet verhelen, dat de Vorsten zich even zoo onbevoegd in geestelijke zaken mengden, als de Pausen in de wereldlijke; ja! de onvoegzaamheid van het eerste was de oudste, sedert den tijd van CONSTANTINUS,

en bragt de laatste grootendeels als terugwerking voort.

Eene hoofdzwarigheid was van ouds de beschikking over de kerkelijke ambten. De natuurlijke verhouding scheen wel van dien aard te zijn, dat de Kerk zelve hare leeraren koos, bezoldigde, enz. En zoo was het ook in het begin, toen het Christendom zich nog niet in bescherming van den staat verheugde, eene gelijke betrekking, zoo als wij in den laatsten tijd in *Noord-Amerika* vinden herhaald. In het vervolg echter, reeds van CONSTANTINUS af, werd de bezoldiging aan de geestelijken uit de schatkist van den staat toegereikt, en zoo werden zij ook als staatsdienaars beschouwd. Van lieverlede verkreeg de Kerk eigene, vaste landerijen, en sedert KAREL den grooten werd de inrigting der tienden volgens het Oude Testament ook op den Germaansch-Christelijken bodem overgedragen.

Volgens het leenstelsel der middeleeuwen was het Rijksöpperhoofd, de Keizer of Koning van een land, heer des gronds en des bodems, en de Vorsten waren zijne vasallen (leenmannen). Ook de Paus, in zooverre hij sedert de tijden van PEPIJN te gelijk een wereldlijk Vorst was in den zoogenaamden Kerkelijken staat, (het Enarchaat,) was een vasal des Konings. — Evenzoo ook de bisschoppen, abten, enz. De overdragt van het leen, of der beleening, pleeg van de zijde des Keizers door eene uiterlijke zinnebeeldige handeling te geschieden; bij de wereldlijke heeren door het zwaard, bij de geestelijke door een' krommen staf, die den geestelijken herdersstaf, en door eenen ring, die verbinding van den priester met zijne bruid, de Kerk, moest aanduiden. Daarin zag echter juist

GREGORIUS de VII^de iets onbehoorlijks. De beleening met de geestelijke eereteekenen (de investituur) kwam, zoo beweerde hij, der Kerke toe, en hij mag daarbij wel degelijk het welzijn der Kerk, en niet alleen zijne persoonlijke eerzucht voor oogen gehad hebben, indien men bedenkt, welke gruwelijke misbruiken er door de wereldlijke personen van deze beleening gemaakt werden, en hoe menigwerf het de slechtste en ellendigste gelukte, zich in de gunst der Vorsten te dringen, en daardoor tot hunne bedieningen te geraken. De beslissende tegenkanting, welke GREGORIUS nog als HILDEBRAND tegen de misdaad van simonie, (het verkoopen van geestelijke goederen,) begonnen had, zette hij ook als Paus met nadruk voort, en dit kon hij daarom te meer, wijl de zwakke en door slechten raad geleide Keizer HENDRIK de IV^de tot regtmatige klagten aanleiding gaf. — Zoo ontwikkelde zich dan die *investituur-strijd*, die vijftien jaren met alle hevigheid van beide zijden gevoerd, en eindelijk door het Concordaat te *Worms*, in het jaar 1122, aldus beslist werd, dat inderdaad de beleening met geestelijke kenteekenen, met staf en ring, geheel en alleen aan de Kerk, daarentegen de wereldlijke beleening met het zwaard aan het Rijksöpperhoofd toekwam. Welke vernederingen zich Keizer HENDRIK de IV^de in dezen twist moest laten welgevallen, is te bekend, dan dat ik u met het verhaal daarvan zoude ophouden.

Doch het was niet alleen de Leens-verhouding, maar nog zooveel anders, dat wrijvingen tusschen de wereldlijke en geestelijke magt moest veroorzaken: nu eens waren het de huwelijks-geschillen der

Vorsten-huizen, die het den Paus, als den oppersten zielverzorger, ten pligt schenen te maken om zich geestelijk in dezelve te mengen; dan weder erfenissen, welker vereffening zich de stoel te *Rome*, als een hem toekomend regt, voorbehield; nu eens de betrekkingen van *Italië* tot de Duitsche kroon, voornamelijk de oneenigheden over *Sicilië*, in welke de grootste magten van *Europa* gewikkeld waren; dan weder de oorlogen der Vorsten onder elkander; of geldelijke oneenigheden, wegens de uitgaven en jaargelden aan den pauselijken stoel, enz.: — oneenigheden, die bij afwisseling nu eens tot eene voorbijgaande vernedering der Pausen, dan weder tot nieuwe verhooging van derzelver aanspraken den weg baande.

Uiteenloopend waren de middelen, waardoor de Pausen hunnen invloed op de wereldlijke magt zochten te behouden en te vermeerderen. Een hoofdmiddel bestond in de nuntiaturen, die, reeds vroeg in zwang zijnde, echter sedert de tijden van GREGORIUS den VII[den] tot een standvastig gebruik gekomen waren. Gelijk de wereldlijke Vorsten, hadden namelijk ook de Pausen hunne gezanten of legaten, waartoe in het vervolg meest Kardinalen gekozen werden, (Kardinaal-legaten,) aan de Europesche hoven, op rijks- of landdagen, enz. Deze legaten of gezanten waren de honderd Argus-oogen, waarmede *Rome* den gang van de Europesche staatkunde bewaakte; zij de armen, waarmede de hierarchie in derzelver drijfrad greep. Zij waren de werktuigen van het pauselijk despotismus. Zij waren het ongetwijfeld echter ook, die het meest de drukking van dit despotismus bij het volk gehaat maakten, door de onbeschaamdste

afpersingen en geweldddadigheden, en het gebeurde somwijlen ook, dat de opgewekte drift der menigte zich aan den geheiligden persoon van dergelijke pauselijke boden vergreep, indien zij het te ver dreven. Zoo wierpen, bij voorbeeld, de inwoners van *Bazel* eens den afgezant van JOHANNES den XXIIsten, die het volk tegen LODEWIJK van *Beijeren* wilde ophitsen, over den hoogen Pfaltz in den Rijn, in het jaar 1323. (Hij viel echter gelukkig, zocht zich door zwemmen te redden, maar werd met sloepen ingehaald en vermoord.)

Door de legaten handhaafden de Pausen te gelijk de beide hoofdmiddelen van hunne magt, de vreeselijke wapenen des bans en des interdicts. Met den ban was het op de volgende wijze gesteld: reeds van den beginne af behield de Kerk, even als ieder gezelschap, zich het regt voor, diegenen uit te sluiten, welke zich niet naar de grondstellingen van het gezelschap wilden gedragen, en wij hebben reeds in het Nieuwe Testament voorbeelden, dat de Apostelen eenen dusdanigen ban hebben uitgeoefend. Altijd bleef het echter den aldus uit de gemeenschap geslotene (geëxcommuniceerde) vrijstaan, om zich door een nieuw leven weder met de Kerk, welke hij ergernis gegeven had, te verzoenen, en zich weder te laten opnemen. Het regt, medeleden uit te sluiten, kwam duidelijk der gemeenten zelve toe; maar de Bisschoppen oefenden het weldra in hare plaats uit, en het is niet zeker, hoeveel aandeel aan dit regt de gemeenten zelve in de vroegere tijden behouden hebben. Zooveel is zeker, dat later de Bisschoppen het regt om te binden en te ontbinden, of het ambt der sleutelen, zoo als men hetzelve naar de

bekende uitspraak van CHRISTUS aan PETRUS en de overige leerlingen noemde, zich als een eigendommelijk regt voorbehielden, en als de Pausen begonnen ook hierin alleen te willen beschikken en handelen, ondervonden zij van de zijde der Bisschoppen nog langen tijd tegenstand.

Ten laatste lag ook het regt van den ban, ofschoon niet alleen, toch echter deszelfs gansche gewigt, in de handen der Pausen, en welk een schrikbarend wapen deze banbliksems in dezelve geworden zijn, is bekend. Mogt ook al hier en daar een helderder denkend Vorst, zoo als FREDERIK de II^de^ van *Hohenstaufen*, zich voor zijnen persoon over den ban van den Paus heenzetten, zoo was toch een gebannene in de oogen van het volk iemand, die aan de hel en den Satan vervallen was. Iedereen vlood hem als eenen gebannene, de lucht rondom hem was verpest, zijn adem vergiftigend; iedere gemeenschap met hem bragt zelfs weder den ban voort. Wat een dusdanig Vorst ook ondernemen wilde, was een onzalig werk, een werk der duisternis, en wilde hij weder het vertrouwen bij de menigte herwinnen, dan bleef hem niets overig, dan, in den eigenlijken zin des woords, tot het kruis te kruipen, met den vertoornden priester zich te verzoenen, en van den ban zich te laten losmaken. Zoo werd een oorspronkelijk heilzaam middel der tucht, hetwelk den volksgeest moest aankweeken, allengs een blind werktuig van de despotische willekeur, om dien volksgeest te onderdrukken en de baatzuchtige plannen van bijzondere personen te bevorderen.

Wat de ban was voor bijzondere personen, dat

was het interdict voor gansche gemeenten, gansche steden, gansche landen! Hielp namelijk de ban tegen eenen Vorst niet, hing hem het volk toch nog aan, en verachtte het zelfs de pauselijke afgezanten, dan moest het land boeten voor den Vorst. — Reeds vóór GREGORIUS den VII^den werd dit geduchte wapen met gevolg aangewend. Toen de Koning van *Frankrijk*, ROBERT, (tegen het einde van de X^de eeuw,) van zijne hem naauw verwante gemalin BERTHA zich niet wilde laten scheiden, legde GREGORIUS de V^de in het jaar 998 gansch *Frankrijk* het interdict op. Eene veel verdere uitbreiding bekwam het interdict echter eerst na GREGORIUS, onder INNOCENTIUS den III^den. Toen Koning JOHAN van *Engeland* weigerde den S^t. Petrus-penning, eene oude belasting aan den Roomschen stoel, te betalen, legde INNOCENTIUS het land het interdict op. Dadelijk hield alle opentlijke Godsdienstoefening in het land op. De kerkdeuren waren gesloten, de klokken, orgelen, de heilige koren zwegen. De altaren treurden verlaten, geen priester toch las de mis. Slechts aan stervenden werd uit bijzondere gunst en genade het sakrament toegediend, indien zij boetvaardig in de laatste ure naar den troost der Godsdienst smachtten. De biecht alleen werd nog afgenomen en de doop aan de kinderen verrigt. De lijken der afgestorvenen werden zonder gezang of muzijk, zonder gevolg eens priesters naar de rustplaats gedragen. Maar ook deze was niet in de gewijde aarde te vinden; maar de dooden werden, gelijk een oud kronijkschrijver verhaalt, als honden op de straten en in de grachten begraven. Dit stelsel, het volk geestelijk uit te hongeren, het als 't ware eene droog-

te te zenden, zoodat het van alle lafenis der Godsdienst verstoken was, bleef niet zonder werking. Zes jaren had dit interdict geduurd, van het jaar 1208 tot 1214, en eindelijk moest de Koning toegeven. Ook in de Zwitsersche geschiedenis komt het interdict menigmaal voor. *Zurich* werd met hetzelve gestraft in het midden der XIII^de^ eeuw, en met hetzelve alle steden, welke tegen den Paus de zaak van FREDERIK den II^den^ aannamen. Over *Bazel* zweefde het herhaalde malen, doch werd echter niet lang volgehouden, vermits er altijd eene partij van geestelijken bestond, die de Godsdienstoefeningen evenwel voortzetteden, en het interdict trotseerden. Zoo was het, bij voorbeeld, in de XII^de^ eeuw, toen *Bazel* ALEXANDER den III^den^ niet als Paus erkennen wilde, maar zijne tegenpartij aanhing, waartoe ook meerdere geestelijken behoorden.

Waren echter *ban* en *interdict* middelen om de vijanden te verschrikken en te buigen, zoo waren daarentegen indulgentiën, dispensatiën, de mededeeling van voorregten en regten, aflaten, enz. niet geringer middelen, om zich vrienden te maken en aanhang te verwerven. Evenzoo als namelijk de Pausen langzamerhand zich het regt hadden toegekend om van de Kerk uit te sluiten, of het ambt van te *binden;* evenzoo hadden zij het regt, om weder in dezelve op te nemen, of te *ontbinden;* als een den Roomschen stoel bij zekere voorvallen uitsluitend toekomend regt, zich weten aan te matigen. Onder dit regt van ontbinden verstonden zij echter niet blootelijk het regt, om zonden te vergeven, het regt der absolutie, maar ook het regt om verpligtingen, eeden

en geloften te ontbinden, het regt van dispensatie. Beiden strekten zich langzamerhand al verder uit. Aanvankelijk moest ieder, die van de gemeenschap uitgesloten was, indien hij weder in dezelve begeerde te worden opgenomen, zich aan zekere boetedoeningen en kerkelijke straffen onderwerpen, die voorwaar dikwerf in eene uiterlijke verrigting van doode woorden van boetedoening, in vasten, kastijdingen, enz., ontaardden; doch die echter bij een ruw volk zedelijke waardij konden hebben, en aan den buitensporigsten aandrang der zinnelijke begeerten heilzaam paal en perk stelden. De strengere priesters, ten tijde der Frankische Koningen, hielden zich strikt aan zoodanige tucht, en zagen het niet dan ongaarne, dat de rijkeren en aanzienlijken zich van dergelijke straffen zochten los te koopen. Zij moesten het echter toelaten, dat er, in plaats van persoonlijke onderwerping aan zekere ligchamelijke straffen, allengs geld betaald werd, hetwelk overigens in het begin niet voor de priesters zelve, maar ten behoeve der armen bestemd was: — een duidelijk bewijs, dat ook hier niet reeds van den beginne af het booze zegevierde, maar dat het tijd noodig had zich invloed op de zeden te verschaffen. — Eerst later wist de priesterlijke hebzucht ook dit tot haar voordeel zich ten nutte te maken, en zoo plantte zich van lieverlede het wangedrogt van den aflaat voort, dat wij later nog in zijne gansche afschuwelijkheid zullen leeren kennen. —

Hier merken wij slechts op, dat deze aflaats-kraam een' bijzonderen steun verkreeg aan het zoogenaamde *pauselijke jubeljaar*. Deszelfs stichter is BONIFACIUS de VIII^{ste}, die in het jaar 1300

de gansche Christenheid, onder aanbieding van eenen algemeenen aflaat, uitnoodigde, om het feest der pauselijke heerlijkheid, (dat de Kerk overigens ook wel gewoon was jaarlijks, bij het feest van den stoel van PETRUS, te vieren,) met buitengewone pracht te vieren. Een middel dat evenzoo geschikt was, om zoowel den glans als den rijkdom van de Curie te verhoogen, en wiens voordeel de opvolgers uitlokte, om de tijdruimte van 100 jaren, binnen welke het feest weder moest worden gevierd, tot op 50, dan op 30 en eindelijk op 25 jaar in te korten. Met de dispensatiën ging het nu op gelijke wijze. Naardien men zich gewend had straffen los te koopen, kon men ook vrijwillig opgenomene goede werken, van welke er toen reeds eene ontelbare menigte bestond, zoo als het ondernemen van bedevaarten, kloostergeloften, enz., weder voor geld afkoopen. Voornamelijk maakte men in huwelijkszaken van de dispensatiën een wijd uitgestrekt gebruik; want hoe meer de ongehuwde staat als iets bijzonder heiligs gold, des te meer zocht men het huwelijk ook aan de leeken moeijelijk te maken; in den Bijbel nu, dat is, in de Mozaïsche wet, zijn er zekerlijk bepalingen omtrent de huwelijken tusschen hen, die elkander te nabij in den bloede bestaan. Dan daarmede vergenoegde zich de Kerk niet. Die bepalingen moesten nog veel moeijelijker gemaakt, de verbodene graden van verwantschap steeds verder uitgebreid worden. Zoo moeijelijk en lastig deze stremmende geboden waren voor de menschelijke maatschappij, zoo aangenaam waren zij voor de Pausen, daardoor, dat men zich door geld van derzelver last konde bevrijden.

Evenzoo stond het met de geloften geschapen.

Ouders bestemden, van dankgevoel jegens den Hemel doordrongen, hunne kinderen voor het klooster; jongelingen en jonge dochters wijdden zich aan het ongehuwde leven. Later echter volgde het berouw, en geene magt op aarde kon de geloften ontbinden, dan de Paus. Zoo werden de indulgentiën en dispensatiën eene rijke bron van geldelijke winst voor den pauselijken stoel, en te gelijk een steun voor deszelfs magt. Evenzoo waren het de Pausen, zonder wier toestemming geene kerk, geen klooster, geene orden gesticht mogten worden, en dat zij hierbij ook altijd op hun voordeel bedacht waren, laat zich ligt begrijpen. Zoo moest in de laatste en verdorvenste jaren, (sedert JOHANNES den XXIIsten,) ieder, die kerkelijke prebenden ontving, de helft van zijn inkomen van het eerste jaar aan den pauselijken stoel betalen: — de zoogenaamde jaargelden, waaruit zich een schandelijke handel ontwikkelde. — Ook de Pausen deelden burgerlijke voorregten uit, en verscheidene hoogescholen zijn door hen gesticht. Doch niet alleen tot deze wereld, maar ook tot de toekomstige strekte zich de magt van den Paus uit. Hij kon den zondigen mensch niet alleen van zonde vrij, maar ook hem *heilig* spreken. Het regt der canonisatie, zoo ongegrond als het op zich zelf ook zijn moge, was vroeger inderdaad een regt der Bisschoppen; maar reeds sedert de Xde eeuw hadden de Pausen het zich als een hun uitsluitend toekomend regt weten aan te matigen, en in de XIIde eeuw verklaarde ALEXANDER de IIIde hetzelve voor altijd tot zijn eigen voordeel en dat zijner opvolgers.

Er bestond nog een middel om de pauselijke magt

te verhoogen, dat ik niet onvermeld mag laten, namelijk *de kruistogten.* De verdrukkingen, die de bedevaartgangers naar het heilige Land moesten ondergaan van de ongeloovigen, de ontwijding der heilige plaatsen, gingen der Christenheid aan het hart, en menig noodgeschrei drong tot het Westen door. Wie zou hier helpen, ware het de man niet, in wiens handen de middelen stonden? Reeds GREGORIUS de VII^de^ was op de gedachte van eenen gewapenden togt gekomen, Sedert echter PETRUS de kluizenaar en de monnik BERNHARD van *Clairvaux* de menigte voor deze reusachtige ondernemingen hadden weten te winnen, en den Adel zoowel als het volk op eene schier onbegrijpelijke wijze voor dezelve bezield hadden, bleven de teugels van het geheel steeds in de handen der Pausen. In *hunnen* naam werd het kruis gepredikt, op *hunnen* last riepen zij tot den togt op, en hun, die aan denzelven deelnamen, werd volle aflaat beloofd. Toen FREDERIK de II^de^, nog in den ban zijnde, tegen den pauselijken wil aan eenen kruistogt ondernam, scheen zulks de grootste overtreding der wet, een vergrijp aan de heilige zaak van God te zijn. Hoezeer daardoor het aanzien van den heiligen Vader verhoogd werd, dat hij aan het hoofd van eene zoo geweldige onderneming stond, blijkt ieder ten duidelijkste. Maar ook de rijkdom der Kerk werd door de kruistogten bevorderd. De vroegere groote giften aan dezelve hadden opgehouden; maar tegen wil en dank moesten thans de grooten een gedeelte van hunne goederen aan de Kerk overlaten. Om hun leger uit te rusten, hadden zij geld noodig, en om dit te verkrijgen, verpandden zij hun land aan de hooge geestelijkheid, die in het bezit

van haar geld was. Zoo verkocht GODFRIED van *Bouillon* een deel van zijne bezittingen aan de kerk te *Verdun*, en verpandde andere aan den Bisschop van *Luttich*. Wat echter de hoofdzaak was, door de kruistogten leerden de Pausen te gelijk hunne magt gevoelen op eene wijze, die hen moed tot verdere dergelijke ondernemingen inboezemde. Gelukte het eenmaal de menigte op deze wijze op te zetten tegen de ongeloovigen in het verre Oosten, waarom zou men zich dan niet een even goed gevolg durven beloven, indien het er op aankwam om de ongeloovigen binnen de Kerk, de ketters in de nabijheid, met gewapende magt te bestrijden? En inderdaad werden er nu kruistogten bevolen, ook tegen dezulken, die het waagden, aan de heiligheid van den Paus en zijne onbepaalde magt te twijfelen. Bijzondere geestelijke ridderorden wijdden hun zwaard aan de Kerk; en eene vrucht van dezen ketter-oorlog was die vreeselijke Camarilla of *achterraad* van den Paus, het geestelijke bloedgerigt der Inquisitie. Met het pausdom staat nu ook in dezen tijd het monnikendom in het naauwste verband. Het waren monniken geweest, die reeds in de vroegste tijden het Christendom onder de Westersche volken hadden uitgebreid. BONIFACIUS in *Duitschland*, AUGUSTINUS in *Engeland*, hadden, terwijl zij de zaak van God getrouw geloofden te dienen, en dezelve (naar hun inzigt) ook werkelijk dienden, echter ook onloochenbaar de zaak van den Paus gediend, vermits zij de nieuw gestichte kerken van den Roomschen stoel afhankelijk maakten. Van toen af maakten de Pausen zich de monniken, als hunne werktuigen, meer ten nutte. De meeste afge-

zanten behoorden tot den monnikenstand, evenzoo de Kardinalen, en bijgevolg ook de Pausen zelve, die dan, in de drijverijen en geheimen der orden ingewijd, zich van dezelve voortreffelijk tot hun voordeel wisten te bedienen. Geene orden mogten worden gesticht — en er werden er sedert de XI^de^ eeuw steeds meerdere gesticht — zonder de bekrachtiging hunner regels van *Rome* te hebben ontvangen. Meermalen werden er aanstalten gemaakt om het stichten van nieuwe orden te beletten. Des te grooter was de genade, wanneer toch, na lang toeven en weigeren, de bekrachtiging volgde, en des te vaster was dan ook de begunstigde door den band der dankbaarheid aan zijnen weldoener, den Paus, verbonden. Dit was bijzonder het geval bij de beide orden van den heiligen DOMINICUS en den heiligen FRANCISCUS van *Assissi*, die kort na elkander in het begin der XIII^de^ eeuw gesticht werden. Deze beide orden der *Franciscaners* (predikers) en der *Dominicaners* (barvoeters, minoriten), die men onder de gemeenzame namen van *bedel-orden* verstaat, wijl, buiten het prediken, het bedelen hun eigenlijk beroep was, kunnen in verschillende opzigten als de voorgangers der later ontstane Jezuiten worden beschouwd, slechts met dit onderscheid, dat zij de zaak lomper, de Jezuiten dezelve fijner uitoefenden. Zij waren, hoewel zelfs onder elkander menigmaal door ijverzucht verdeeld, regt eigenlijk de drijfraderen van het groote kerkwerktuig, die alles in beweging zetteden, alles naar het middelpunt van de pauselijke almagt heenleidden, van welke haar eigen bestaan afhing. — Zij, deze bedelmonniken, waren de Apostelen der ongeloovigen, de raadgevers

en biechtvaders der Koningen, de opvoeders der Prinsen, de leeraars van de jeugd en van het volk over het algemeen, meer de beoordeelaars der wetenschappen, als derzelver voorstanders, de steunpilaren van het bijgeloof, de geneesheeren der onwetenden, de heksenbanners en duivelbezweerders, de beulsknechten der Inquisitie. Door de instelling der oorbiecht, die sedert INNOCENTIUS den III^den tot eene wet verheven was, en van welke zij zich grootendeels meester maakten, wisten zij bij den schijn der pauselijke almagt ook dien der alwetendheid te voegen, en de gewetensdwingelandij was tot stand gebragt. In hunne handen was ook, zoo als wij naderhand zien zullen, de verkoop der aflaatsbrieven. Genoeg, zij waren in ieder opzigt het onontbeerlijk, verzettelijk factotum van den algebiedenden Meester. — Waren de monniken vroeger leeken geweest, en eerst in het vervolg geestelijken geworden, zoo werden thans de geestelijken allengs tot monniken gestempeld, dat is, zij namen, indien zij niet te gelijk tot eene bepaalde orde behoorden, toch altijd meer het fatsoen van monniken aan, hetwelk de Pausen hun wisten te geven. — Daartoe behoorde bij voorbeeld het scheren der kruin (de tonsuur) en de ongehuwde staat (het coelibaat). Doch voor wij van dit laatste spreken, moet ik nog van eene andere omstandigheid gewag maken, die het monnikachtig coelibaat der geestelijken bevorderde. Reeds in het midden der VIII^ste eeuw, had men namelijk aangevangen om eene klasse van menschen te vormen, die tusschen de zoogenaamde wereld-geestelijken en klooster-geestelijken in het midden stonden. De Bisschop CHRODEGANG van *Metz* verzamelde uit

een goed oogmerk de geestelijken van zijn kerspel in een genootschap van mannen, die, ofschoon niet met zulke strenge geloften bezwaard, zoo als de monniken, toch, zoo als deze, onder *een* dak bij elkander leven, gemeenschappelijk eten, zich volgens *een* fatsoen kleeden, gemeenschappelijk bidden, zich oefenen, en over het algemeen naar eenen zekeren huisregel leven moeten. Deze geestelijken noemde men reguliere geestelijken, Canonici, Capitularen, later ook koorheeren. Deze vergaderstichten hadden eenen proost (*propositus*) tot bestuurder, en zoo al geenen gelijken, toch aan dien der kloosters nabijkomenden vorm van bestuur. — Daar er nu echter meerdere dergelijke stichten in de nabijheid van de bisschoppelijke kerken zich bevonden, zoo heetten deze domkapittels, en derzelver bestuurder dom-proost. Aan de domheeren geviel het echter spoedig niet meer in *een* huis ineengedrongen bij elkander te wonen. Zij wisten het zich gemakkelijker te maken. De huizen, welke om de domkerk heen stonden, werden allengs een eigendom van het sticht, en zoo ontstond dan die menigte van domwoningen en domhoven, dom-proostdijen, gelijk dezelve nog thans, volgens hunnen naam, in onze stad gevonden worden. Ras wisten zich deze domkapittels, door hunne eigendommelijke betrekking, waarin zij tot de hoofdkerk stonden, eenen gewigtigen invloed op de keus der Bisschoppen te verschaffen, en dezelve eindelijk geheel aan zich te trekken. Evenzoo sloten zij de burgers van de domheersplaatsen uit, die van lieverlede slechts door personen van den hoogsten adel werden ingenomen. Daarom bekleedden die domkapittels, die den hof-

staat van den Bisschop vormden, regt eigenlijk *de aristocratische hoofdstof* in de Kerk naast het pauselijk monarchische, doch zoo, dat hunne aristocratie geenszins der pauselijke alleenheersching gevaarlijk kon worden, maar dezelve veel meer ten steun diende. Zij vormden, door hunnen rijkdom en door hun aanzien, te zamen met de gegoede Benedictijnen, de voornaamste buitenzijde der Kerk, en hunne van de vetheid des lands druipende glorie was slechts een weêrschijn van de pauselijke heerlijkheid zelve. Zoo wisten dan de Pausen zich van rijkdom en armoede, van voorname en bedelmonniken, van brassende Epicureërs en walgelijke Cyniërs tot hun voordeel te bedienen.

Wat er echter boven alles toe bijdroeg, om de priesterschap eenen monniksgeest in te blazen, maar dezelve echter te gelijk met ijzeren ketens aan den Roomschen stoel te kluisteren, was de sedert den tijd van GREGORIUS den VIIden algemeen bevolene *ongehuwde staat der geestelijken*, *het coelibaat.* Er is over deze zaak in den laatsten tijd, ook van Catholijken kant, zooveel gesproken en geschreven, dat een naauwkeurig geschiedkundig onderzoek omtrent deszelfs langzame vorming voor ieder beschaafd mensch van het hoogste belang moet wezen. Wij moeten ons hier een zoodanig ontzeggen, en ons slechts met het volgende vergenoegen. Niet zelden hebben de tegenstanders van het coelibaat Paus GREGORIUS den VIIden beschuldigd, alsof hij eenig en alleen uit hierarchische beweeggronden den ongehuwden staat der geestelijken tot eene kerkelijke wet verheven hebbe. Ik kan mij daarvan niet overtuigen. — Veel meer was het ook hier weder

de geest des tijds, het openbare oordeel over zedelijke dingen, dat de opzettelijke invoering van een misbruik voorafging, en aan de latere dwingelandij het heft in handen gaf. Reeds van het begin des Christendoms af, (dit mogen wij zelfs niet verhelen,) openbaarde zich onder hen, die eene strengere levenswijze leidden, eene sterke overhelling tot het ongehuwde leven, en plaatsen in de heilige Schrift (zoo als I Cor. VII.) konden gemakkelijk ten minste geacht worden van die beteekenis te zijn., dat het den Christen *beter* is ongehuwd te blijven. De toenmalige toestand van het Christendom, de vervolgingen, de verwachting van den spoedigen ondergang der wereld en de tegenstelling, die de nieuwe Godsdienst tegen de inrigtingen en gebruiken van den toenmaligen tijd vormde, bevorderden dergelijke verschijnselen zelfs zeer; en ook later, toen deze toestand veranderde, verplantte zich de neiging tot den ongehuwden staat en afzondering in het monnikendom, en keerde zich, zoo als wij gezien hebben, van daar weder tot de grootere Kerk. De eeuwige maagdelijke staat vond in den hemel zelven zijn voorbeeld, sedert MARIA, de maagd, Hemel-koningin geworden was, en de dweeperij kwam spoedig met dichterlijke allegoriën te hulp, volgens welke het geestelijk huwelijk met den bruidegom en de bruid des hemels een zelfs veel voortreffelijker moest wezen, dan de band der wereldsche liefde. Natuurlijk dat, hoewel men niet van allen dezen hoogen graad van heiligheid begeerde, men denzelven echter van de geestelijken verlangde, van hen, die met een goed voorbeeld voorgaan, van hen, die in hunne verbinding met de Kerk

hunne hoogste en schoonste bestemming vinden moesten. Eene dergelijke voorstelling der zaak lag te diep in den geest des tijds zelven, dan dat het eerst aan het magtig gebod van den Paus had kunnen gelukken, dezelve ingang te verschaffen. Reeds zeer vroeg, lang vóór GREGORIUS, vinden wij dat het tweede huwelijk ten minste aan de geestelijken verboden was; en ofschoon men ook toegaf dat de gehuwde priester in den staat des huwelijks blijven kon, zoo beproefde men toch, reeds van de IV^de^ eeuw af, den ongehuwde van het treden in den echt af te weren; voornamelijk geloofde men, dat de hoogere geestelijkheid ook met de hoogere deugd van het coelibaat prijken moest, en verscheidene Synodale besluiten in het Oosten en Westen werkten, zooveel zij konden, het huwelijk der priesters tegen. In de X^de^ eeuw werd de goedkeuring van hetzelve bereids voor ketterij gehouden. Desniettegenstaande leefden er toch nog verscheidene geestelijken in den staat des huwelijks, verre weg de meesten echter gaven zich aan die buitensporigheden over, waartoe het coelibaat ook in latere tijden aanleiding gegeven heeft. Deze buitensporigheden en de over de hand toenemende ontucht der geestelijken te stuiten, *dat* was, (wij moeten zulks gelooven,) het *naaste* oogmerk van GREGORIUS den VII^den^. Hij wilde, volgens zijnen strengen levensregel, een volstrekt heilig priestergeslacht, en vermits hem, volgens de algemeene denkbeelden destijds, het gehuwde leven toescheen door deze hoogere heiligheid niet te worden geduld, gaf hij tegen hetzelve de scherpste en gruwzaamste wetten, zonder te bedenken, dat hij daarmede de ontucht meer be-

vorderde, dan belemmerde (*). Dat hij hiermede ook te gelijk hierarchische doeleinden moge verbonden hebben, dat nevens het zuivere *hoofddoel* ook minder zuivere bijoogmerken er eene rol in hebben kunnen spelen, zal ik niet wagen te betwijfelen, en nog minder wil ik loochenen, dat in het vervolg het coelibaat der geestelijken opzettelijk en op het doeltreffendst ten nutte gemaakt werd, om de pauselijke magt te ondersteunen. Want was het inderdaad zoo verre gekomen, dat, volgens den waan van eenen overspannenen tijd, alle geestelijken ongehuwd zijn moesten, dan was het bestaan van zulk eene ongehuwde kaste een voortreffelijk middel, om het doel der hierarchie te bevorderen. Nu was er een staande leger, eene keurbende, van mannen, die door geene banden des bloeds aan het leven, maar alleen door de banden der kerkelijke regering aan den stoel van *Rome* gebonden waren. Toen heette het, als van den hoofdman en zijne knechten in het Evangelie: »als ik tot dezen zeg, ga! zoo gaat hij, en kom hier! zoo komt hij." Toen vormde zich die *esprit de corps*, volgens welke het bestaan van ieder in het bijzonder aan dat van het geheel gehecht was; toen vlocht zich de zoo dikwerf verwarde keten van gemeenschappelijke belangen, uit welke zich niemand kon losmaken; maar de laatste schakel der keten zelve lag in de hand van den heiligen Vader.

(*) Of GREGORIUS zelf het gebod gehouden hebbe, hierover zijn de meeningen niet eenerlei. Men schijnt hem echter te onregt van het tegendeel te beschuldigen, en tot een bewijs zijne betrekking tot de gravin MATHILDA aan te voeren.

Wij hebben aldus gezien, hoe het pausdom, welks vroegere ontwikkeling wij reeds in de vorige ure hebben beschouwd, zich tot eene volkomene, onbepaalde, kerkelijke alleenheersching vestigde, in de eeuw van HILDEBRAND, en hoe het trachtte om van daar in een universeel despotismus over te gaan, en gedeeltelijk overging. Laat ons thans, ter opheldering van het tafereel, nog slechts eenen vlugtigen blik werpen op het uiterlijk beloop der pauselijke geschiedenis, waar wij dan zien zullen hoe, ook zonder de bijkomende aanvallen van buiten, deze inrigting de kiem des verderfs in zich zelve droeg, en hoe het vreeselijk gesternte, nadat het zijnen hoogsten stand had bereikt, ook weder zijnen ondergang te gemoet neigde.

Als een knaap had HENDRIK de IVde in zijn boethemd voor het slot *Canossa* gesidderd, in eenen kouden winternacht, en zijnen verbitterden vijand GREGORIUS den VIIden eene zegepraal bereid, zoo als de pauselijke magt er tot nog toe geene gevierd had. Volgens gelijk stelsel als GREGORIUS, handelden ook de meeste zijner opvolgers. Ja! zij verhieven, zoo mogelijk, hunne eischen tot een nog hooger toppunt, dan deze; maar het is ook juist de overspannen snaar, die het eerst dreigt te springen. En hadden zij ook allen te gelijk die middelen in handen, die GREGORIUS had? Bezaten zij niet alleen zijne heerschzucht, maar ook zijn doordringend *verstand*, zijne fijne *gaaf om waar te nemen*, zijne — bij alle overige vlekken — steeds *zedelijke* sterkte? Van den anderen kant doet zich de vraag op, of de Vorsten, met welke de opvolgers van GREGORIUS te doen hadden, enkel HENDRIKKEN, of wel mannen waren, die, juist tegen de

priesterlijke aanmatiging over, die kracht ontwikkelden, die wij in *groote* beheerschers van alle tijden bewonderen? Wat het laatste aangaat, zien wij inderdaad in de Vorsten van het Hohenstaufische huis, in FREDERIK den I[sten], BARBAROSSA en FREDERIK den II[den], dusdanige tegenstanders optreden, die door hunne uitmuntende persoonlijkheid, door hunnen standvastigen moed, door hunnen helderen geest, onze belangstelling in den strijd aanmerkelijk verhoogen. Wel is waar moest FREDERIK de I[ste] voor den Paus HADRIANUS den IV[den] bij het krooningsfeest den stijgbeugel vasthouden, hetgeen hij echter met fijne ironie en opgekropten toorn (*) deed; wel is waar moest hij eindelijk van ALEXANDER den III[den], in het jaar 1177, den vrede en de absolutie op eene vernederende wijze koopen; wel is waar deed ook FREDERIK de II[de] in den vier en dertigjarigen strijd met de Pausen onder: maar de *tegenstand zelve*, dien zij boden, bleef in de gevolgen niet zonder uitwerking. INNOCENTIUS de III[de] was die Paus, in het begin der XIII[de] eeuw, die de wereldlijke magt van den Roomschen stoel, welken GREGORIUS de VII[de] slechts zwak bezeten had, tot het hoogste toppunt dreef. Hij, volgens het algemeene oordeel, van alle Pausen de heerschzuchtigste en gewelddadigste; hij zette Vorsten op en van den troon, legde *Engeland* onder den vloek van het interdict, en noodzaakte PHILIPPUS AUGUSTUS van *Frankrijk* tot ge-

(*) In plaats van den linker-, hield hij hem den regter-stijgbeugel; en toen de Paus hem deswegens berispte, was zijn antwoord, dat de Duitsche Vorsten juist niet veel werks van het stijgbeugelhouden gemaakt hadden.

hoorzaamheid. Onder hem kwamen ook al die middelen, welke de pauselijke magt, zoo niet verder verhoogen, toch in stand houden konden, het interdict, de oorbiecht, enz., tot hun hoogste toppunt van aanzien. Het glansrijk tijdvak der pauselijke heerschappij is de XIIIde eeuw, met welker einde echter ook derzelver keerpunt invalt. BONIFACIUS de VIIIste, in het jaar 1294, moet als die Paus beschouwd worden, die door eene, schier tot het bespottelijke stijgende, overdrijving der pauselijke aanmatigingen, eindelijk derzelver maat vol maakte, en het door hem aangeregte, voorheen reeds vermelde Jubeljaar, was slechts eene uitlegging van het oude liedje, dat hoogmoed voor den val komt. In PHILIPPUS den schoonen van *Frankrijk*, dien hij ook, naar het voorbeeld zijner voorgangeren, onder het Roomsche juk buigen wilde, vond de roekelooze priester zijnen meester. Meer echter nog, dan de wapenen des Konings, waren het zijne eigene misdaden, die hem in de oogen van het volk verachtelijk maakten, en er veel toe bijdroegen, om den glans der pauselijke heiligheid te verduisteren.

Tot verduistering van dien glans werkte ook inderdaad de verplaatsing van den Roomschen stoel naar *Avignon* mede, als ook de ras daarop volgende groote scheuring. (Het Westersche schisma.)

Wij hebben vroeger gezien, hoe juist de plaatselijke ligging van *Rome* er veel toe had bijgedragen, om het aanzien der Pausen te verhoogen, deels wijl het de oude hoofdstad der wereld was, deels wijl het, volgens het verhaal, de eerste bisschopszetel van den Apostel PETRUS geweest was.

Nu echter wist de overwinnaar van BONIFACIUS, Koning PHILIPPUS de schoone van *Frankrijk*, het zoo verre te brengen, dat CLEMENS de V[de], die door zijnen invloed Paus geworden was, in het jaar 1309 zijnen zetel naar *Avignon* in *Frankrijk* verplaatste. Daardoor werd eene even groote verandering in het bestaan des pausdoms te weeg gebragt, als duizend jaren vroeger zulks met de wereldlijke magt, door het verplaatsen van den keizerlijken zetel van *Rome* naar *Constantinopel*, het geval geweest was. Alle voordeelen van inkomsten en aanzien, die met het verblijf te *Rome* verbonden waren, gingen verloren, en de Pausen, van welke zich de meeste, met hunne Kardinalen, aan de schandelijkste brasserijen overgaven, moesten zich thans, in hunne zeventigjarige Babylonische gevangenschap, op nieuwe en andere middelen ter verkrijging van winst en voordeel bezinnen. In dezen tijd was het dan ook, dat het schandelijk verkoopen van geestelijke bedieningen, de jaargelden voor den pauselijken stoel, en de aflaatskraam hun hoogste toppunt bereikten. Paus JOHANNES de XXII[ste] dreef, bereids tot onbeschaamdheid toe, dezen handel met geestelijke waren. Steeds dieper zonk de zedelijke waarde van het pausdom in de oogen van het volk, en dit droeg tot deszelfs val meer bij, dan alle tegenkantingen en bedreigingen, die van buiten kwamen. En toen nu ook, nadat het den Italianen gelukt was den pauselijken stoel weder naar *Rome* te verplaatsen, de groote *scheuring* inviel, zoodat de Pausen van de Roomsche partij te *Rome*, die van de Italiaansche te *Avignon* regeerden; toen aldus de eenheid van de kerkelijke alleenheersching vijftig jaren lang was ver-

broken; toen de Kerk twee, ja niet zelden drie Pausen te gelijk had, die elkander over en weêr in den ban deden; toen moest de achting voor de waardigheid van den Paus nog meer zinken, die zich slechts door de betoovering, welke eene bepaalde *eenheid* op den menschelijken geest uitoefent, staande gehouden had. Al het mogelijke werd inderdaad, nadat het geschil eindelijk bijgelegd was, gedaan, om de oude waardigheid weder te verheffen, en inderdaad gelukte het eenige Pausen, zoo als den sluwen AENEAS SYLVIUS (PIUS den IIden) de achting der Christenheid te herwinnen; terwijl ALEXANDER de VIde, een zedelijk wangedrogt, den stoel zijner voorvaderen met de grootste euveldaden bezoedelde, en het onnoemelijk getal zijner bastaarden met rijke hertogdommen verzorgde, en JULIUS de IIde meer in het veld lag, dan de Kerk diende. LEO de Xde eindelijk, een zachter Vorst, uit het huis van MEDICIS, een fijn kenner van kunsten en een voorstander der wetenschappen, staat in een gunstig licht op de grenzen tusschen het tijdvak van HILDEBRAND en dat van LUTHER. — Op hem zullen wij in de geschiedenis der Hervorming zelve terugkomen. —

VIERDE VOORLEZING.

DE LEER DER ROOMSCH CATHOLIJKE KERK, ONDER DEN INVLOED VAN HET PAUSDOM. BESCHAVING DER GEESTELIJKEN. SCHOLASTIEKEN. LEER DER DRIEËENHEID. LEER VAN DEN MENSCH EN ZIJNE BETREKKING TOT DE GODHEID. PELAGIANISMUS EN AUGUSTINISMUS. DE CATHOLIJKE GODSDIENSTLEER. BOETELEER. DIENST DER HEILIGEN. VOORBIDDING. DE SAKRAMENTEN. HET MIS-OFFER. DE ZIELMISSEN. HET VAGEVUUR. DE ONTHOUDING VAN DEN DRINKBEKER.

Er bestaat eene wijze van de geschiedenis te beschouwen, welke het zich zelve en anderen daardoor gemakkelijk maakt, dat zij slechts onverbondene beelden aan elkander voegt, zonder verdeeling van licht en schaduw, met schitterende kleuren de tegenstellingen afmaalt, en ons eenen bestendigen strijd tusschen hemel en hel voor oogen stelt. — De verbeeldingskracht schept in zulke voorstellingen behagen, doch het navorschend verstand blijft onbevredigd. En desniettegenstaande is deze wijze van geschiedbeschouwing vaak op de geschiedenis der Kerk en der Hervorming toegepast. Bepaalde-

lijk werd in vroeger' tijd het pausdom op zulk eene ruwe, grillige wijze door Protestanten voorgegesteld. Daar zag men den Antichrist, het zevenhoofdig beest der Openbaring van JOHANNES, uit den zwarten afgrond der hel opstijgen, en alles, wat onder het pausdom in leer en eeredienst zijn aanwezen ontvangen had, de geheele leerstellige Godgeleerdheid der middeleeuwen, de mis met hare feestelijke praal, de beeldendienst, het kloosterleven, de biecht, dat alles vertoonde zich als eene onmiddellijke werking van den Duivel, die met dergelijke begoochelingen de zielen verleiden en het rijk van CHRISTUS met boosaardig overleg verstoren wilde. Dat de Hervormers zelve in het heetste van den strijd wel eens zoo iets dergelijks uitten, laat zich wel begrijpen; en hetgeen zij aanvoerden gold niet zoo algemeen het gansche werk van het Catholicismus, als dit later door eenzijdige en dweepachtige bestrijders van hetzelve is opgevat geworden.

Niet moeijelijk zou het dus ook mij gevallen zijn, u in de laatste ure de verschijnselen in het pausdom, door het zamenvlechten van het afschuwelijkste en vreeselijkste, dat de geschiedenis der middeleeuwen oplevert, in een hatelijk daglicht te stellen, en ik had mij veelligt daardoor op eene gemakkelijke wijze, of den roem van eenen ijverigen Protestant, of toch ten minste van eenen levendigen en kortswijlenden verhaler kunnen verwerven. Doch het schetsen van dergelijke grove frescobeelden houde ik voor eene lage zegepraal der historische kunst. Liever ondernam ik de moeijelijker taak, om eene zooveel mogelijk getrouwe schets van mijn onderwerp, met deszelfs licht- en

schaduw-zijden, te ontwerpen, en het geheel met deszelfs deelen, allengs voor uwe oogen te doen geboren worden; en ook thans, indien ik het onderneme u de misbruiken voor te stellen, die onder den invloed van het pausdom in leer en eeredienst zijn ingeslopen; indien ik, met één woord, het onderneme, over het Catholicismus tot u te spreken, moet ik het als eene gunst afsmeeken, om op eene dergelijke vredelievende wijze de zaak grondig te mogen onderzoeken.

Men zou zich van den aard van het Catholicismus een geheel verkeerd denkbeeld vormen, indien men geloofde, dat tot den tijd der pauselijke alleenheersching toe de leer van het Evangelie in hare volle zuiverheid is bewaard gebleven, en dat toen een sluw priester, of eene kaste van priesters, den lichtenden kandelaar van het Evangelie omvergestooten, en eene bedriegelijke nachtlamp in de plaats gesteld hebbe. Doch veel meer is het zuivere licht reeds langen tijd te voren verduisterd geweest, en in dit bedriegelijke schemerlicht groeiden de Bisschoppen en Pausen zelve op. Zij zogen de valsche begrippen van hunnen tijd in, welke zij dan zelve, met meer of minder schuld, weder hielpen verwarren; zij ontvingen verbleekte munten, en bragten nog slechtere in omloop; en zoo ontstond allengs dat bedriegelijk weefsel van menschelijke instellingen, waarmede de oorspronkelijke leer van CHRISTUS meer en meer omsluijerd werd. Derhalve, in plaats van op enkele mannen, op de Pausen, onzen haat te werpen, willen wij veel liever in ootmoed de kortzigtigheid van het menschelijk verstand en onzuiverheid der menschelijke harten bejammeren; deze beiden maken het toch zoo ligt

mogelijk, dat zelfs het reinste en Goddelijkste binnen korten tijd verbasterd, en de waarheid in dwaling herschapen kan worden.

Indien wij de ontwikkeling van de leer der Kerk, of de geschiedenis der leerstellingen van het Christendom beschouwen, dan zullen wij zien, dat tot aan den tijd, dat het pausdom in magt en aanzien begon te klimmen, de kerkelijke regtgeloovigheid (orthodoxie) reeds door de uitspraken der Synoden was vastgesteld; ja! van deze aangenomene kerkelijke regtgeloovigheid ontsloegen zich zelfs de Pausen niet. Integendeel, zij vonden in de *reeds bestaande* orthodoxie eenen steun voor hunne magt. De volkeren die in de V^de^ en volgende eeuwen, sedert de groote volksverhuizing, tot het Christendom' overgingen, waren geenszins tot diepe Godgeleerde beschouwingen geneigd, noch bezaten de noodige kunde om de oorkonden der Godsdienst, in de heilige Schriften vervat, in derzelver oorspronkelijke taal te onderzoeken. Wel is waar maakte, in de IX^de^ eeuw, de Benedictijner monnik OTTFRIED zich verdienstelijk door het vervaardigen van eene Duitsche berijmde overzetting der *Evangeliën-harmonie*, en had reeds veel vroeger ULPHILAS den Bijbel in de Gottische taal overgebragt; maar spoedig werd, op weinige uitzonderingen na, de Latijnsche taal de heerschende der Kerk, hetgeen, in het voorbijgaan gezegd, er mede toe bijdroeg, om het verband der gezamentlijke Kerken met de Westersche Moederkerk te *Rome* te onderhouden.

In plaats van de oorspronkelijk Hebreeuwsche en Grieksche taal der heilige Schriften, was door de gansche middeleeuwen henen, en is thans nog

grootendeels in de Catholijke kerken, de oude Latijnsche overzetting, die onder den naam van de Vulgata bekend is, in zwang. Hoe weinig alzoo daar eene grondige Godgeleerdheid bestaan kon, waar men genoodzaakt was zijne Bijbelkennis uit eene onvolkomene, dikwijls falende overzetting te putten, laat zich gemakkelijk begrijpen. Maar ook zelfs onder dezen vorm maakte men zich den Bijbel weinig ten nutte, en toen men zich met de mondelinge overlevering begon te vergenoegen, nam ook deszelfs beoefening meer en meer af. Ook daaraan hadden de Pausen geen deel, vermits het gezag van de overlevering ouder was, dan het hunne. Deze onwetendheid lag over het algemeen in den tijd. Hoe gering waren de kundigheden, die men van eenen geestelijke, van eenen leeraar en herder van het Christelijke volk vorderde! Werktuigelijke verrigting van kerkelijke gebruiken was bijna alles. Reeds ten tijde van KAREL den grooten werd van de geestelijken gevorderd, dat zij het Onze Vader, de tien geboden, en de (Apostolische) geloofsbelijdenis van buiten kenden, en dezelve anderen konden verklaren. Doch op eenen niet veel hoogeren trap schijnen ook vele geestelijken ten tijde van LUTHER en ZWINGLIUS gestaan te hebben (*).

Indien nu het zout smakeloos wordt, waarmede zal men het zouten? Het waren ten deele monniken, die, zoo als wij reeds vroeger hebben gezien, zich eenige verdiensten in de wetenschappen ver-

(*) Vergelijk LUTHER's voorrede tot zijnen Catechismus, en BULLINGER's berigt, dat er van al de Dekens in *Zwitserland* niet meer dan drie in den Bijbel te huis waren; de anderen bekenden ronduit, dat geen hunner het N. T. geheel had gelezen.

worven hadden; doch niet zoozeer door datgeen, hetwelk zij zelve dachten en verbreidden, als wel door de werktuigelijke verrigting van afschrijven. Hier en daar waren er onder de monniken wel eens eenigen, die door helderheid van geest uitmuntten en met een helder oog hunnen tijd overzagen, zoo als SCOTUS ERIGENA in de V^de eeuw; doch die juist daardoor zich den haat van zijne ordebroeders op den hals haalde, en, naar luid der overlevering, door hen met ijzeren schrijfstiften zou zijn doodgestoken.

Bij eene afgezonderde levenswijze, bij het gebrek aan alle positive wetenschappen, die alleen in staat zijn op den duur den geest een gezond voedsel aan te bieden, viel de scherpzinnigheid der beuzelende monniken op de wonderlijkste en ongerijmdste nasporingen, en verdwaalde zelfs dikwijls, met eene buitensporige phantasie gepaard, in het gebied der aanstootelijkste dubbelzinnigheden. Van de scholen, in welke men deze soort van Godgeleerde redeneerkunde beoefende, werd dezelve met den naam van scholastiek of schoolgeleerdheid bestempeld. Onder dezen naam zijn velen gewoon zich eene soort van wetenschap voor te stellen, die met allerlei wonderlijke, dikwijls nietige voorwerpen, met allerlei sophistische bewijzen en dwaze nasporingen te doen heeft. Doch men zou de eigenlijke scholastiek een zeer groot onregt aandoen, door dezelve uit dit eenzijdig oogpunt te beschouwen. Haren naam draagt zij, wel is waar, van die armzalige monniksscholen, in welke de wetenschap in hare eerste kinderjaren werd opgevoed, maar later werd de scholastiek op de, sedert de XI^de eeuw meer en meer gestichte hoogescho-

len onderwezen, en werd dezelve het voertuig der wijsgeerige en Godgeleerde wetenschappen. Ongetwijfeld een altijd onvolkomen voertuig. Altijd kleefde haar meer of minder van haren duisteren oorsprong aan, en hare verbinding met de wijsbegeerte van ARISTOTELES bleef een ongelukkig zamenstel. Het ontbrak der scholastiek aan vaste wetenschappelijke grondslagen, en indien zich eens enkele scholastici door diepere denkbeelden en geestrijke grondstellingen gekenmerkt hebben, zoo als SCOTUS ERIGENA, ANSELMUS, ABELARD; dan was het meer het genie dier enkele personen, dat zich door alle, ook de ongunstigste vormen heen een' weg wist te banen, dan de geest der school zelve? — Ja! menigwerf moet men zich verwonderen, hoe het mogelijk is, dat in een en hetzelfde hoofd de diepzinnigste, eenen PLATO en ARISTOTELES waardige denkbeelden plaats konden grijpen nevens de dwaasste vragen, zoo als een neuswijze knaap dezelve aan zijnen leeraar in de Godsdienst zoude doen. Zoo, om slechts eenige voorbeelden aan te voeren, werd er, met betrekking tot Gods almagt, gevraagd, of Hij dan alles kon, of Hij ook kon ophouden te bestaan, of Hij het gebeurde niet gebeurd, een onkuisch vrouwspersoon tot eene kuische maagd maken kon, of Hij kon zondigen, liegen, of Hij aan de menschen bevel kon geven om Hem te haten, en meer dergelijks. Omtrent CHRISTUS vroeg men, of Hij noodwendig in de *gedaante van een' mensch* heeft moeten verschijnen om de wereld te verlossen, dan of Hij niet iedere gedaante, welke Hij wilde, bij voorbeeld, die van eenen pompoen, had kunnen aannemen? Inzonderheid behandelde men allerernstigst de vraag,

of eene muis, die toevallig aan eene gewijde hostie geknaagd had, werkelijk het ligchaam van den Heer genoten had, of niet. Doch er bestonden ook anderen, die verstandig en Christelijk genoeg dachten, om zulke vragen, als onwelvoegelijk en vrome ooren beleedigende, van de hand te wijzen. In het algemeen vond de scholastiek, als de eenzijdige verstandsrigting der middeleeuwen, haar tegenwigt in het mysticismus, dat geboren wordt uit het levendig gevoel, hetwelk met het klimmend vuur der jongelingsjaren opwelt. Even als de scholastiek, had ook het mysticismus in de kloosters zijnen oorspronkelijken zetel, en al naarmate iemand meer speculatief of contemplatief gestemd was, openbaarde zich deszelfs geestelijk leven, nu eens meer onder den vorm van de spitsvindige scholastiek, dan weder meer onder dien van het diepzinnig mysticismus. Vergelijken wij de Godgeleerdheid der middeleeuwen met eene gottische kerk, dan kunnen wij zeggen, dat de ingewikkelde en zonderlinge bewijzen der schoolgeleerden gelijk zijn aan de zinnebeeldige dooreenvlechtingen en snijwerken, die het uiterlijke geraamte van den tempel vormen; terwijl de mystici ons aan den kleurengloed der beschilderde glazen herinneren, door welke het zonnelicht wel is waar verdoofd, echter met eene betooverende werking op het gevoel en de verbeelding in het gebouw schijnt. Of moet ik eene andere vergelijking wagen, dan vinden de zonderlinge redetwisten der scholastieken hunne sprekende gelijkenis, op het wereldlijk gebied, in de kampspelen en tournooijen der gelijktijdige ridderwereld, daar het mysticismus met het romantische juist in den

vorm en het wezen van denzelfden ridderlijken tijd overeenstemt.

Zij echter, die met helderder verstand waren begaafd, wisten inderdaad de scholastiek met het mysticismus te vereenigen, en dusdoende de dwalingen van beide te ontwijken, dat is, verstand en gevoel zooveel mogelijk in evenwigt te houden; terwijl minder-kundigen gevaar liepen, hetzij in de doornen van het vlammend bosch zich te verwarren, hetzij door deszelfs vuur te worden verteerd,

Beide, de scholastiek en het mysticismus, hebben overigens, als twee geweldige krachten, niet slechts op hunnen, maar ook op volgenden tijd grooten invloed uitgeoefend, en derzelver sporen zijn zelfs nog duidelijk in eenige wijsgeerige en Godgeleerde verschijnselen van onzen tijd te bemerken. De Hervorming kwam tot beide in eene eigendommelijke houding, meer vijandelijk tot de scholastiek, mèer vriendelijk tot het mysticismus. Naar de grootste mystici van de XV^de^ eeuw, zoo als THOMAS à KEMPIS, TAULER, en naar de Duitsche Godgeleerdheid had LUTHER zich uitsluitend gevormd, en met hunne wapens, aan welke hij die der rijpere Bijbelkennis paarde, bestreed hij hoofdzakelijk de misgeboorten der scholastiek, welke de schrandere ERASMUS meer met. de ligtere pijlen van spot en hekelschrift vervolgde. Beschouwen wij nu de leer der Kerk zelve nader, zoo als dezelve zich, onder de oogen van het pausdom en onder den invloed van zoo even afgeschetste rigtingen van den geest, ontwikkeld heeft, dan zullen wij ras bevinden, dat er geene opzettelijke, geheele vervorming van het reine Godswoord in ijdel men-

schenwerk noodig was, om tot het Roomsch Catholijke leerstelsel te geraken, maar dat hetzelve bij dusdanige omstandigheden schier van zelf moest ontstaan, en dat het over het algemeen slechts zelden de leer is, die het leven vormt, maar veel meer, zoo als het ook hier plaats had, de leer eerst uit het leven getrokken, en naar hetzelve wordt ingerigt.

Wat nu den geschiedkundigen grond van het Christendom aangaat, zoo als de leer over den persoon van JEZUS, over God, Vader, Zoon en Geest, deze leerstukken bleven, ten minste naar de letter der belijdenis, onveranderd, zoo als dezelve reeds vroeger, door de kerkvergaderingen te *Nicæa* en *Constantinopel*, waren vastgesteld. Deze leerstellingen, wier waarheid en gegrondheid wij hier ter plaatse niet betoogen kunnen, werden door de Hervormers ook van hunnen tijd in hun geheel gelaten. Zij bleven veeleer den vasten band, die de beide gescheurde Kerken met de oude Kerk van den vroegeren tijd vereenigd hield, zoo als dan ook de Doop in naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes door beide Kerken, door de Protestantsche zoowel als door de Catholijke, wederzijds erkend en bediend wordt. Als nu een te ijverig tegenstander van den Paus beweren wilde, dat de Paus een loochenaar van de Godheid van CHRISTUS, dat hij juist de Antichrist is, die het loochent, dat de Zoon vleesch geworden is, en dergelijke, deze zou allezins de onverstandige taal der drift, niet der wetenschappelijke bezonnenheid voeren. Praktisch voorwaar moge menig Paus zich een' loochenaar van de Goddelijke waarde van CHRISTUS betoond

hebben, door het hoogmoedig ophemelen zijner eigene waardij, en het daardoor verduisteren der verdiensten van CHRISTUS in de oogen der gemeente; maar dusdanige praktische loochenaars van CHRISTUS vond men ten allen tijde, ook onder de regtgeloovigste van alle partijen, als namelijk hun leven niet met hunne leer overeenstemde. Hier echter spreken wij over de leer, en dan handelt men onregtvaardig, wanneer men de Pausen en hunnen aanhang van de dwaalleer op dit punt beschuldigt. Zij handhaafden integendeel de orthodoxie, en hadden daarbij hun voordeel. Op eene andere wijze stond het echter met die leerstukken geschapen, die niet zoozeer de leer over God en CHRISTUS, als wel die over den mensch en zijne betrekking tot God betreffen, b. v. het leerstuk over de zonde, de vrijheid, de genade, over de Kerk en de genademiddelen, over de sakramenten, enz.

Hier wijken de leerstellingen van het Catholicismus en Protestantismus van elkander af, en hier moeten wij dus ook naauwkeuriger toezien, hoe zich de eerste ontwikkeld hebben. — Dat de mensch niet door het verrigten van uiterlijke goede werken de gunst van God verdienen kan; dat hij over het algemeen uit de natuur, dat is, uit zich zelven, zonder God en den Goddelijken bijstand, niets waarachtig goeds kan uitrigten; maar dat hij eerst in de gemeenschap met God de regte vrijheid van geest ontvangt, en dat slechts het levendig geloof aan CHRISTUS, als Gods en des menschen Zoon, tot deze Godsdienstige gemeenschap voert, dat alles was de grondleer van het Christendom. — »Uit genade »zijt gij zalig geworden, niet uit verdienste der

„werken", dat was de grondstelling der Apostelen, ook van PAULUS. Tegenover de uiterlijke heiligheid van goede werken bij het Jodendom, had PAULUS de leer der regtvaardiging door het geloof op zoodanige wijze in een helder daglicht geplaatst, dat hij daarbij de diepste kennis van het menschelijk hart en van deszelfs natuurlijke verdorvenheid, zoowel als het helderst inzien in den diepen rijkdom der Goddelijke wijsheid en liefde, aan den dag legde. Daarbij had hij geenszins de uitoefening van werkelijk goede daden tegengegaan, noch de menschelijke vrijheid, zonder welke geene ware deugd bestaan kan, eenzijdig willen vernietigen. — Hij zelfs erkende, dat er in den mensch eene innerlijke wet van den geest bestaat, die eindelijk, onder Gods opwekking en bijstand, over de uiterlijke wet der leden (*) in den strijd zou zegevieren; van daar drong hij overal aan op strenge beoefening der deugd en zelfbeheersching; echter steeds in dier voege, dat dit zonder hoogmoed op eigen deugd, zonder aanspraak op eigene verdiensten, in den geest van opregten ootmoed, van liefde en gehoorzaamheid moest plaats grijpen. Als vruchten van het geloof zouden de goede werken, als van zelve, uit de door Gods Geest vernieuwde gezindheid voortspruiten; in alles moest niet onze eer, maar die van God, die in zwakken volbragt wordt, verheerlijkt worden. Welk eene reine, verhevene leer! Hoe te gelijk geschikt om den mensch zoowel zijne afhankelijkheid van God, als zijne hooge vrijheid te herinneren, om zijn Gods-

(*) Zie Rom. VII: 23 en 26.

dienstig en zedelijk leven kracht en helderheid bij te zetten!

De oudere Kerk, met name de Oostersche, volgde in het algemeen deze Apostolische denkbeelden, zonder zich juist voor een bepaald stelsel in dit opzigt te verklaren. Men behoefde zelfs geen stelsel, zoo lang men met een regtmatig, praktisch gevoel daarvaan vasthield, dat beide noodwendig moest medewerken ten goede, zoowel de genade van God aan den eenen, als de vrijwillige onderwerping aan dezelve en de bewuste medewerking van onzen vrijen wil, aan den anderen kant.

Eerst in de V^de^ eeuw ontstond hierover in het Westen een geschil, over hetwelk wij niet geheel mogen heenstappen, daar het zelfs op de twisten omtrent de leer ten tijde der Hervorming grooten en beslissenden invloed heeft uitgeoefend, en nog heden ten dage eene oorzaak van vele Godsdienstige scheuringen en geschillen is; ik bedoel den strijd van het *Pelagianismus* en *Augustinismus*. —

De Britsche monnik PELAGIUS had zich met zijnen vriend COELESTIUS in het Westen daardoor niet weinig verdienstelijk gemaakt, dat hij de trage monniken tot werkzaamheid aanspoorde en veelvuldige zedelijke hervormingen onder hen ondernam. Hiertoe was het noodzakelijk de zedelijke, in den mensch liggende kracht op te wekken en tot eigene werkzaamheid aan te sporen; het scheen hem voor de zedelijkheid gevaarlijk te zijn, wanneer de mensch zijn verderf met de schuld van een' ander', van ADAM, wilde verontschuldigen, en de verdienste van CHRISTUS als tot een oorkussen voor zijne traagheid gebruikte; van daar droeg

hij de stelling voor, dat de mensch nog steeds denzelfden aanleg ten goede bezit, welken ADAM vóór den val bezeten heeft, en dat het slechts van hem zelven afhangt, te *willen*, om het hier reeds op aarde tot eenen hoogen trap van heiligheid te brengen. *Help* u zelven, zoo zal God u helpen; dat is in weinige woorden de Pelagiaansche leer. Maar deze stelling, aan de spitse geplaatst, kon gemakkelijk weder gevaarlijk worden. De menschelijke hoogmoed kon in verzoeking geraken, iets voor zich zelven te willen zijn, of ten minste kon het rijke denkbeeld van de alles werkende Goddelijke genade ligt verflaauwen, en tot op de gewone gedachten eener alleen uiterlijke ondersteuning gebragt worden.

Deze leer van PELAGIUS kwam, met al het reeds verworven aanzien, ook tot AUGUSTINUS, Bisschop van *Hippo*, te *Carthago*. Hij had door eigene ervaring de grenzen der menschelijke kracht en de zwakheid van den wil leeren kennen, zoo lang zij beide niet door Goddelijke kracht ondersteund en als doordrongen worden. Na veelvuldige afdwalingen in zijne jeugd, na veelvuldigen strijd en inspanning, had hij, als door een plotseling wonder, (voor hem toch was het zoodanig een,) de Goddelijke genade aan zijn hart ondervonden, en in deze genade alleen, zoo als de wedergeborene dezelve bezit, zag hij het heil. Dezelve scheen hem toe niet slechts eene noodzakelijke ondersteuning der menschelijke vrijheid, maar derzelver bron, begin, midden en einde te zijn. Van daar kwam hij echter tot stellingen, die tot nog toe in de Kerk niet zoo onbepaald en onvoorwaardelijk waren geuit, namelijk hij beweerde, dat de

menschelijke natuur geheel onbepaald verdorven was door de erfzonde, uit welke slechts *hij* kon worden verlost, *wien God daartoe vooruit gekozen en bestemd had.* Zoo zouden, volgens zijn gevoelen, de jong geborene kinderen der verdoemenis prijs, eeuwig verloren zijn, indien zij vóór den Doop stierven. Zoo waren bij hem de edelste deugden der Heidenen slechts verniste misdaden; want buiten de Kerk, en wel buiten de *zigtbare* Kerk, meende hij, dat geen geluk, ja geen schijn van geluk bestond.

Het aanzien, waarin AUGUSTINUS in het Westen stond, bevorderde de zegepraal zijner leer op die van PELAGIUS. Maar zij zelve werd slechts door weinige der dieper-denkenden behoorlijk verstaan en op prijs gesteld. De meesten hingen aan den uiterlijken vorm, en vergaten daarenboven den inwendigen inhoud. Juist maakte men zich datgeen, wat in dezelve kwetsend, hard en moeijelijk was, ten nutte, om aan de leer van de alleen zaligmakende Catholijke Kerk eenen nieuwen steun en gewigtigen nadruk te geven, en terwijl men zoo het uithangbord der Augustijnsche regtgeloovigheid aan het hoofdportaal der kerk ophing, die, als 't ware, met de stevigste dogmatigste grendelen gesloten scheen, liet men heel zacht en allengs het Pelagianismus door eene achterdeur weder binnen. Ja! wat zeg ik, het Pelagianismus? Dit toch had op werkelijk zedelijke daden, op deugdzame werken aangedrongen, terwijl nu juist weder de grove Farizeesche leer der verdienstelijkheid van uiterlijke plegtige verrigtingen, in lijnregte tegenspraak met de leer van het Evangelie, ja met AUGUSTINUS zelven, het hoofd ophief.

Intusschen moeten wij ook hier weder de tijdsomstandigheden in aanmerking nemen. De volkeren, tot welke in de V^{de} en VI^{de} eeuw het licht van het Christendom was doorgedrongen, waren niet bekwaam om de geestelijke leer van het Christendom als zoodanig te begrijpen. Zij moesten, zou men schier denken, eerst door het Oude Testament heen tot het Nieuwe komen; van daar, dat bij hen de *wet* en de *werken der wet* bijna weder eene gelijke beteekenis verkregen, als bij de Israëliten. De tuchtmeester oefende ook hier zijn ambt uit, en zoo ontwikkelde zich spoedig een nieuw Jodendom in de Catholijke Kerk. Nu echter waren het de vroeger reeds vermelde schoolgeleerden, onder wier handen de zuivere leer van het Evangelie in willekeurige menschelijke instellingen veranderd, of nog liever zoo kunstig met hunne begrippen zamengevlochten werd, dat het moeijelijk is het ware van het onware overal te onderscheiden.

Laat mij de leer der zaligheid volgens het Catholicismus met korte trekken afschetsen; niet zooals dezelve door het volksgeloof is verbasterd, maar zoo als zij door de Kerk zelve vastgesteld en bekrachtigd is. De natuurlijke mensch, die door de erfzonde verdorven is, wordt aan den drempel des levens door de heilige Moeder, de Kerk, met teedere zorgvuldigheid opgenomen. Door den heiligen Doop, die hij *in haar* en *van haar* ontvangt, wordt de erfzonde vernietigd, en de mensch is weder in het vrije bezit zijner krachten. Maar deze moet hij ten dienste der Kerk wijden, door haar en hare genademiddelen ondersteund. *Zoo lang de mensch in uiterlijke vereeniging met de Kerk leeft*, zoo lang is hij in deze veilige ark tegen alle

stormen des levens beschut; hij is opgenomen als het kind aan de moederlijke borst. De Kerk gelooft voor hem, denkt voor hem, zorgt, bemint en strijdt voor hem. Het is genoegzaam, dat hij haar geenen tegenstand biedt, en zich aan hare bevelen gehoorzaam en blindelings onderwerpt. Struikelt en zondigt hij uit de hem van ADAMS wege steeds bijblijvende zwakheid (*lex fomitis*), zoo is de Kerk aan verzoeningsmiddelen en genade rijk genoeg, om het bedreven kwaad weder goed te maken. De mensch moet zonder twijfel ter boetedoening ook het zijne bijdragen, maar ook dit wordt den geloovigen zoon der Kerk veel verligt. Hij moet van zijne zonden hartelijk berouw hebben; in den tranendoop van het berouw wordt de kinderlijke waterdoop als het ware herhaald. (*)

Na de schipbreuk is de boetedoening de tweede plank, aan welke de met de golven worstelende schipbreukeling zich vastklemt. De boetvaardige moet zijne zonden voor den priester belijden, moet *biechten.* (En sedert den tijd van INNOCENTIUS den IIIden is het eene wet geworden, dat ieder Christen ten minste eenmaal des jaars ter heilige biecht gaan moet.) Hij moet alles opregt bekennen en niets verborgen houden; maar ook de priester moet de geheimen van het biechtzegel bewaren. Heeft hij gebiecht, dan is hij verpligt goede werken te doen, niet, alsof hij daarmede onvoorwaardelijk de zaligheid verdienen kan, (dat wil de Kerk niet toe-

---

(*) Hoeveel één enkele traan vermag, toont onder anderen een der nieuwste en geestigste verdedigers van het Catholicismus. De Heer DE CHATEAUBRIAND, die ergens in zijne Attala zegt, dat een enkele traan, in berouw geweend, stroomen vergoten bloeds kan uitdelgen.

geven,) maar toch om zich voorwaardelijkerwijze het welgevallen van God te verwerven. Deze goede werken bestaan, (even als bij de Mahomedanen,) in aalmoezen, vasten, bedevaarten, maar ook in gewelddadige kastijdingen, geeselingen, ontberingen van allerlei aard, en ten laatste in het *gebed.* Heeft de zondaar hier genoegzaam aan voldaan, dan is de door God gewijde priester gereed, om hem weder te verzoenen, en hem in naam van God vergeving van zonden aan te kondigen. (*Absolutie.*) Wij moeten echter, volgens mijne meening, in de beoordeeling dezer boete-theorie een groot onderscheid maken tusschen de *oudere* Catholijke Kerk tot na de eeuw van GREGORIUS den VII^den^ en tusschen de *latere*, voornamelijk die der XIV^de^ en XV^de^ eeuw. Indien wij nu ook uit een zuiver Evangelisch oogpunt deze theorie van boetedoening al niet kunnen billijken, zal ons echter het oudere Catholicismus eene hoogere achting afdwingen, vermits wij bij hetzelve waardij der zaak, ernstige tucht, ijver naar heiligmaking en inspanning van eigene krachten zullen aantreffen.

Ik heb namelijk reeds vroeger gewag gemaakt, hoe in de oude Kerk de boetedoeningen persoonlijk moesten worden verrigt, en deze heldhaftige beteugeling van vleeschelijke begeerten had, al werd zij ook verkeerd te baat genomen en door geene gewenschte uitwerking achtervolgd, altijd nog iets eerwaardigs. Men staat waarlijk verbaasd over de afdwalingen van den menschelijken geest, wanneer men ziet, hoe de monnik PETER DAMIANI nog in de XI^de^ eeuw eene lijst vervaardigde, volgens welke op de tien Psalmen, die men moest afzingen, duizend geeselslagen berekend waren, die

men zich zelven onder het zingen moest toebrengen. Maar men beklaagt echter dusdanige zelf-martelaren meer, dan dat men ze veracht. Maar verachting ontstaat er tegen eene heilleer, die, zelve heilloos zijnde, de vergeving der zonde voor *geldelijk loon* te koop veilt; en ofschoon wij de leer der Kerk zelve al van de opentlijke billijking van dezen handel moeten vrijspreken, mag men echter de toenmalige Kerk te laste leggen, dat zij met geen' regten ernst zorgde dusdanige zaken voor het volk behoorlijk op te helderen: dat zij het misbruik liet voortduren, en bij allen datgeen door de vingers zag, waardoor haar uiterlijk gezag geen gevaar liep. Nooit heeft de Catholijke Kerk ontkend, dat CHRISTUS de grondslag onzer zaligheid is, en dezelve zulks aan te tijgen is eene hartstogtelijke volgzucht. Evenmin heeft zij de hoogere beteekenis en heilzame kracht van het lijden en den dood van JEZUS geloochend, noch zich het kruis van CHRISTUS geschaamd. Integendeel maakt zelfs het verzoenend offer, dat de priester dagelijks in de mis aan God brengt, het middelpunt van de Catholijke Godsdienst uit, en het kruis is het eigenlijke zinnebeeld der Kerk, het ware eere- en zegeteeken, waarmede zij alles versiert en verheerlijkt.

Wie deze veelbeteekenende zinnebeelden der Catholijke Kerk gevoelloos miskennen kan, hem benijde ik zijn bekrompen of zelfs verdraaid Protestantismus niet, dat veelligt evenzeer in de dienst der letter, als het Catholicismus in de dienst des zinnebeelds ligt gekluisterd. Hetgeen echter in het verbasterd Catholicismus te berispen valt, is juist die meer en meer toenemende uiterlijkheid in vormen, de over-

strooming van het zinnelijke, waardoor ten laatste de ware geestelijke inhoud bedekt en verdrukt en alzoo datgeen, hetwelk de hoofdzaak zijn moest, als bijzaak op den achtergrond gesteld wordt.

In plaats van een zich inwendig vormend, Godsdienstig levensörganismus, zoo als hetzelve door den zuiveren geest van het Christendom bij den mensch opgewekt en bevorderd wordt, treedt een uiterlijk kerkelijk mechanismus te voorschijn, door hetwelk de zedelijke kracht van enkelen in die mate wordt verlamd, als de menigte van geheimnisvolle en voor dezelve werkzame krachten van anderen gebiedend haar tegentreedt.

Vragen wij nu naauwkeuriger, wie deze *anderen* zijn, die in naam der Kerk voor bijzondere personen handelen, waarin deze bemiddelende krachten tusschen hemel en aarde bestaan, dan bespeuren wij hier op aarde het priesterschap, ginds in den hemel de schaar van heiligen. Even als de aardsche hierarchie eene trapladder voorstelt van den geringsten altaarbediende en grafmaker af, tot op den heiligen Vader toe; evenzoo voert eene gelijke trapladder in den hemel door de heiligen, engelen, aartsëngelen en de heilige MARIA, tot CHRISTUS en God den Vader. Beide Kerken, de zegevierende Kerk der heiligen in den hemel, en de strijdende Kerk van den Paus hier op aarde, staan in wederzijdsche betrekking. Wat hier gebonden is, is ook daar gebonden, wat hier ontbonden is, is ook daar ontbonden. Gedurende hun leven hebben de heiligen zich eenen schat van goede werken verworven, dat is, zij hebben meer goeds gedaan, dan zij schuldig waren te doen;

(hoe lijnregt loopt dit in tegen de leer van JEZUS zelven, die zeide: als gijl. alles gedaan hebt, dan zijt gij onnutte dienstknechten!) en in dit overschot van verdiensten deelen nu de arme zondaren, wier naaktheid door de overschaduwing der heiligen bedekt wordt. 't Is waar, de Catholijke Kerk verzekert wel op het plegtigste, dat deze verdiensten der heiligen niet onvoorwaardelijk zijn, maar slechts uit de verdiensten van CHRISTUS voortspruiten. Alhoewel nu, theoretisch beschouwd, de verdiensten van CHRISTUS door de verdiensten der heiligen niet verduisterd, maar veeleer verhoogd worden, zoo worden dezelve, praktisch beschouwd, toch meer of minder op den achtergrond geplaatst. De schat der goede werken van anderen was een hoogst aangename vond voor de zedelijke traagheid, en tevens in de gevolgen eene welkome leer voor de geheele ontwikkeling van het pausdom; daar toch de Paus van dien schat de sleutelen in handen had.

Maar niet slechts de werken der heiligen, die zij eens hebben verrigt, ook hunne voorbede, die zij voortdurend doen, komen den geloovigen te stade. Ook hier wordt het oorspronkelijk denkbeeld der Christelijke leer van de voorbede van CHRISTUS bij den Vader daardoor verdonkerd, dat men nu om tot CHRISTUS te komen andermaal een' middelaar, namelijk MARIA, noodig heeft. Hoe meer echter deze met den Vader en Zoon in gelijke eer begon te deelen, des te meer behoefde men ook weder zekere middelaars; en alzoo vulde zich de hemel met een ontelbaar getal van heiligen, en de Christelijke calender met even zoovele feestdagen, dat ook hier de eenvoudige dienst van God

in geest en in waarheid weder in eenen bijna ondoordringbaren nevel werd gehuld.

Intusschen moet men zich ook hier in de voorstelling van de Catholijke leer voor overdrijvingen wachten. — Nooit kon het in den zin van het Catholicismus liggen, om eene veelgodendienst de plaats van de dienst des eenigen Gods te doen bekleeden. — De *aanbidding* heeft alleen op God, de *aanroeping* op de heiligen betrekking. Evenmin was het deszelfs doel het tweede gebod, over de beelden, te overtreden. — Indien ook God de Vader hier en daar eens door kunstenaars werd afgebeeld, billijkte de Kerk dit echter niet. Aan de beelden van CHRISTUS en aan die der heiligen moest men meer eerbied bewijzen, maar niet eene dienst in *dien* zin, als aan den onzigtbaren God. Hier ook bleef de Godsdienst des volks veel achter bij de leer der Kerk, of ijlde dezelve, door daarstelling van misbruiken, waaraan zij zelve niet gedacht had, vooruit. De Kerk op aarde is in het bezit van rijke genademiddelen. Niet tevreden met de beide Sakramenten van den Doop en het Avondmaal, heeft de Catholijke Kerk *zeven sakramenten* (*), overeenkomstig het heilige getal, dat in den kring van Godsdienstige aangelegenheid zoo menigwerf terugkomt; er bestaan immers ook zeven doodzonden, zeven hoofddeugden, enz.

Onder deze sakramenten steekt dat van het misoffer met eene uiterlijke pracht, en met zulk eenen op de zinnen werkenden glans uit, dat men de oorspronkelijke beteekenis dezer plegtigheid moeijelijk

(*) Doop, Avondmaal, Vormsel, Boete, laatste Oliesel, Priesterwijding en Huwelijk.

herkennen zou, indien men overigens niet wist, dat dezelve allengs uit het eenvoudig Avondmaalsfeest is voortgesproten. — Daartoe was het meer en meer ontwikkelende denkbeeld eener verandering van het brood inzonderheid bevorderlijk. Volgens deze schoolsche leerstelling houdt het brood dadelijk na de wijding van den priester op echt brood te zijn, en verandert onmiddellijk geheel in het ligchaam van CHRISTUS. — De Latijnsche Kerk had zich ook reeds langen tijd van ongezuurd, in plaats van gewoon brood, bediend, en ook dit droeg er toe bij, om het ongemeene en buitengewone der zaak te verhoogen. Het waren de priesters, die het Avondmaalsbrood in de gedaante van de zoogenaamde hostie (*oblate*) bragten; dit droeg er allezins toe bij, om hen in de oogen der menigte alvermogende menschen te doen schijnen, als de bereiders van het ligchaam van God zelven, zoodat ten laatste het schepsel den Schepper scheen te vormen; welke vermetele gedachte echter nooit in dezen vorm door de Kerk zelve gebillijkt is.

Terwijl nu CHRISTUS *het gemeenschappelijk gebruik van brood en wijn*, in het symbolum, tot *hoofdzaak* gemaakt had, zoo werd nu juist daarentegen de *uiterlijke vereering van dit brood* hoofdzaak. De gewijde hostie moest plegtiglijk bewaard worden in eene zilveren of gouden altaarkas; bij het aanschouwen van het ligchaam Gods moest het volk op het gelui van een klokje, dat de transformatie aankondigt, op de knieën vallen en zich kruisen. Alles, hetgeen de kunst in schoonheid en heerlijkheid bij uiterlijke vormen, melodiën en kleuren vermag, alles, hetgeen tot voldoening der zinnelijkheid kan worden vereischt, moet

medewerken om dit glorierijk oogenblik te vieren, waarop de Oneindige zich in een stoffelijk kleedsel hult. En wie loochent het indrukmakende, dat er gelegen is in het beschouwen eener geloovige menigte, die plotseling, als in een oogenblik met het gevoel van Gods nabijheid doordrongen, al het aardsche vergeet; die, in geurige wierookswolken gehuld, door het welluidend ruischen der kerkmuzijk gestreeld, door heilige gestalten uit den voortijd omringd, zich in de zalige gewesten des Hemels verplaatst waant? Maar wie loochent ook, bij eenig langer nadenken, het onstandvastige, ja zelfs hoogst gevaarlijke en wegslepende, dat er met eene Godsdienst gepaard gaat, die aldus op zinnelijke grondslagen rust? En wie, die ook het eenvoudige op prijs stelt, moet ten laatste toch niet met weemoed bemerken, hoe het stille, hartelijke broedermaal in eene luidruchtige plegtigheid, en het maal der *gemeenschap* in eene afgezonderde priesterlijke verrigting is overgegaan? Maar dit is het niet alleen! Er blijven ons nog misbruiken, die zich allengs bij het feest der mis gevoegd hebben, ter beschouwing over.

De mis, (het Avondmaal,) was niet alleen tot eene plegtigheid, maar ook tot een *offer* geworden. Hoe dit denkbeeld van *offer* zich allengs hebbe gevormd, is een te wijdloopig onderzoek, om hier plaats te vinden (*). Genoeg zij het, dat de gewoonte om te offeren met het meer en meer in

(*) Het ontstond uit het gebruik van gaven te offeren bij de kerkelijke zamenkomsten. Brood en wijn werden eerst als een toegebragt dankoffer (*Eucharistie*), geenszins als een zoenoffer aangezien. Maar uit het eene ontwikkelde zich het andere.

zwang komend Levitisch priesterdom gelijken tred hield, en dat men, in plaats van het Avondmaal als eene levendige geestelijke herinnering van de eenmaal plaats gehad hebbende opoffering van JEZUS te vieren, thans in hetzelve eene formele *herhaling* van het offer daarstelde, slechts met dit onderscheid, dat het offer op *Golgotha* een bloedig offer geweest was, en dit niet. Telkenmale, als de mis gevierd wordt, daalt CHRISTUS op nieuw van den hemel neder, om zich door de hand van den priester Gode, den Vader, te offeren. In dit geheim van het heilige misöffer ligt de eeuwige verzoening voor alle zonden, die dagelijks door het zwakke geslacht der stervelingen worden bedreven; terwijl daarentegen de Bijbel leert, dat in JEZUS de offeranden geëindigd zijn. Hoe meer nu de mis eene offerande werd, des te meer verdween ook uit de Avondmaalsviering het denkbeeld van *gemeenschap* (*communio*), en het door eenen enkele uiterlijk verrigte werk trad in deszelfs plaats; van daar de geheimzinnige kracht van de zoogenaamde *stille missen*, die de priester ook zonder verdere praal, zonder de tegenwoordigheid der gemeente, houdt, alleen ondersteund door den bedienaar van de mis, die de gemeente vertegenwoordigt. Of moet men niet schier onwillekeurig aan eene soort van tooverbezwering denken, als men verneemt, hoe aan deze stille missen, dat is, het voorlezen van zekere Latijnsche formulieren, een gebiedende invloed op het rijk der natuur, of de vruchtbaarheid van het aardrijk, of storm en dergelijke natuurverschijnselen wordt toegeschreven? Ja! eene zekere ijzing overvalt ons, wanneer wij hooren, hoe deze magt zich zelfs tot

de rust der dooden, in den vorm van *zielmissen*, uitstrekt. Deze zielmissen staan weder in verband met de leer van het *vagevuur*, die, reeds sedert de V^de^ eeuw ontstaan, echter sedert de VI^de^ en VII^de^ eeuw voornamelijk in zwang gekomen is. Er werden, en er worden nog heden, missen, die men trouwens betaalt, gehouden, om de zielen te verlossen uit den middelstaat van eene pijn, die hen van de smetten der zonde reinigt. Ja! bijzondere belangrijke erfenissen trok de Kerk door deze leer allengs aan zich, (invoering der jaargetijden,) en dan, wanneer men midden uit dit verheven gevoel van eene aestetische eeredienst weder in de gemeenste menschelijkheden wordt verplaatst, verdwijnt zonder twijfel de begoocheling. Bijna zou men gelooven, dat het slechts schertsenderwijze wat gezegd, indien het niet door aanzienlijke Godgeleerden, gelijk eenen PETRUS den Lombardijer, in ernst beweerd ware, dat de rijken allezins hierin een voorregt hebben boven de armen, waarvoor zij God niet genoeg danken kunnen, dat zij namelijk door hunne gaven en erfmakingen eerder uit het vagevuur verlost kunnen worden, dan hunne arme medebroeders.

Een ander misbruik, dat ten laatste ook bij de viering der mis insloop, was de *onthouding van den beker*, als de leeken het Avondmaal genoten. Hoe meer het eene hoofdzaak werd, de hostie te vereeren en met alle teekenen van uiterlijk ontzag aan te staren, des te minder oordeelde men het noodzakelijk, dat het volk het heilige teeken zelf genoot, en waar hetzelve het genoot, moest de eene gestalte reeds genoegzaam zijn, terwijl het een voorregt van den priester bleef, het

Avondmaal onder beide gestalten te genieten. Doch men moet ook hier erkennen, dat het geen opzettelijk bedrog der priesters was, plotseling den kelk des Heeren aan de leeken te onthouden. De bijgeloovige voorstelling van de heiligheid des teekens droeg mede daartoe bij, en de eerste welgemeende angstige vrees, dat er bij de toediening van den gewijden wijn, dus ook van het bloed van CHRISTUS, iets op de aarde mogt gegoten worden, gaf de eerste aanleiding tot onthouding van den kelk.

Zoo hebben wij de leer en Godsdienst van het Catholismus, zoo goed als ons kort bestek gedoogde, nagespoord, en wij zullen bij de beschouwing van den strijd zelven, op de enkele deelen, den aflaat, de heiligen, de beelden, de mis en het vagevuur terugkomen. Wij hebben gezien, hoe op den Apostolischen grondslag allerlei soort van stellingen gebouwd zijn, waarvan niet enkele menschen, zoo als de Pausen, de schuld hadden, maar waartoe voornamelijk de geest van den tijd zelf bijdroeg. Onwetendheid van den eenen, en der menschen overhellende neiging naar alles wat gemak en geriefelijkheid aanbrengt, aan den anderen kant, hebben gewis daartoe veel bijgedragen. Intusschen heeft zich midden onder die verbasteringen en afwijkingen veel schoons en goeds staande gehouden, hetwelk de Hervorming geenszins kwam vertreden, maar veeleer kwam behouden. Onder het opgehoopte puin lag de Godsstad; en het zou ondankbaar zijn, datgeen te miskennen, wat die zelfde Kerk, terwijl zij veel liet vervallen of misvormde, toch nog voor ons bewaard heeft.

VIJFDE VOORLEZING.

HET GELOOF EN DE ZEDEN VAN HET CATHOLIJKE VOLK. ONGELOOF EN BIJGELOOF. HET PREDIKEN. ONDERWIJZING DER JEUGD. GELOOF AAN LEGENDEN EN WONDEREN. CRUCIFIX. KLOKKENDOOP. WIJWATER. HEILIGE OVERBLIJFSELEN OF RELIQUIEN. BEDEVAARTEN. GEBEDSFORMULIEREN. ROZENKRANS. VERSCHILLENDE ZEDELIJKE WERKINGEN VAN HET BIJGELOOF. GEESELINGEN. TAFEREELEN UIT HET GODSDIENSTIG LEVEN VAN DE LATERE MIDDELEEUWEN. ONTWIJDINGEN VAN HET HEILIGE NARREN- EN EZELSFEEST. ENZ. EEN WOORD OVER DE TEGENSTELLING VAN SCHERTS EN ERNST, EN DEN WAREN HUMOR. DE CATHOLIJKE FEESTDAGEN. HET FEEST DER HEILIGE SAKRAMENTEN. ALGEMEEN ZEDELIJK TAFEREEL.

De Hervorming is juist daardoor in de geschiedenis van de Europesche menschheid een zoo gewigtig tijdvak, omdat zij niet slechts de eene of andere zijde van het leven raakt, maar tot op deszelfs merg doordringt. Zij bestond niet alleen in verbetering der *Kerk*, voor zooverre men onder de Kerk de uiterlijke vorm der kerkinrigting,

het staatkundige kerkwezen, verstaat; dus geene bloote omverwerping van het pausdom. Ook was zij niet alleen eene *verbetering van het geloof*, voor zooverre men daarbij aan eene bloote verandering van een dogmatisch of Godgeleerd stelsel denkt; ook geene bloote verbetering der eeredienst, voor zooverre men de vermindering van plegtigheden, de afschaffing van eenige feestdagen bedoelt; maar zij was *Hervorming* met betrekking tot alles, en boven alles *verbetering van zeden*, vernieuwing van den geheelen levenswandel tot het Christelijk, rein Evangelisch, oorspronkelijk beeld, zoo als hetzelve van alle tijden in de boeken van het Nieuwe Verbond is geschetst. Daarhenen strekten ten minste hare pogingen, al bereikten deze, even als al het menschelijke, ook niet volkomen haar doel.

Maar ook juist daarom is onze voorbereidende taak, naar hare negative zijde, nog niet geëindigd. Wij moeten toch niet slechts onderzoeken, hoe het met kerkbestuur, leer en eeredienst vóór de tijden der Hervorming gegaan is, maar ook, voor zoover wij zulks kunnen, hoe het leven zelf in zijne menigvuldige verschijnselen daaruit is voortgesproten.

Ik heb namelijk bij onze vorige zamenkomst u reeds opmerkzaam gemaakt, dat het eigenlijke *volksgeloof*, zoo als het zich aan het Catholicismus gevoed heeft, wel moet onderscheiden worden van de *leer der Kerk*. Beide staan in dezelfde verhouding tot elkander als het echte tot het onechte, als het kunstmatige tot het ongeregelde, als het overdachte, diplomatisch gevolg en de vrije vlietende stroom van de dagelijksche handelingen; zoodat het volksgeloof ons eene vrije overzetting

van de Latijnsche kerkstellingen in de verschillende tongvallen toeschijnt, ja ons niet zelden als eene moedwillige vermomming van den grooten Epos in een vrolijk sprookje voorkomt.

Het eigenlijke Catholicismus, zoo als hetzelve tot op den tijd der Hervorming bestond, en ras na de Hervorming door de kerkvergadering te *Tridente* bepaald en bevestigd is, is door verscheidene eeuwen heen en ook nog heden ten dage in plaatselijkheid en nationaliteit hetzelfde gebleven. Men belijdt de leer en viert de mis in noordelijk *Ierland* op dezelfde wijze als onder den gloed van den Spaanschen en Italiaanschen hemel; in het koelbloedige *Beijeren* en *Oostenrijk* even als bij het levendige volk der Franschen. Deze gelijkvormigheid heeft, in tegenstelling van de menigvuldige secten en partijen in de Protestantsche Kerk, veel voordeel aan de Catholijke aangebragt. Gansch anders bevindt zich echter de zaak, als het 't volksgeloof en de volkszeden betreft. Ofschoon dezelve overal door het Catholicismus gematigd en gewijzigd zijn, verschillen deze wijzigingen zeer naar tijd en plaats, en eene processie, bij voorbeeld, die ons in *Italië* of *Spanje* ontmoet, zal eenen geheel anderen indruk op ons maken, dan in *Zwaben* of den *Elsas*. Een kruis, eene kapel in de kleine cantons zal eene andere stemming, een ander gevoel in ons wekken, dan de kerk der Lieve Vrouwe te *Parijs*; en de afstand tusschen de predikwijze van eenen BOSSUET en MASSILLON, en die van eenen ABRAHAM à S^t^. CLARA, is gewis zeer groot. Alzoo heeft zich dan toch ook het Catholicismus, in deszelfs eigenlijke, levendige, bijzondere verschijning, niet aan den invloed kun-

nen onttrekken, welken beschaving, gewoonte, tijds- en volks-smaak op alle menschelijke zaken uitoefenen.

Bij gevolg kunnen wij van een bepaald volksgeloof, op verschillende tijden der middeleeuwen, en van een, door dit geloof meer of minder bepaald, volksgebruik spreken. Wij moeten daarbij hoofdzakelijk het oog houden op de beide eeuwen, die aan de eeuw der Hervorming grenzen, ofschoon wij ook hier en daar verder terug zullen zien.

Wij willen over den naam van *bijgeloof*, waarmede sommigen het volksgeloof der Catholijken, en voornamelijk dat der middeleeuwen, bestempelen, niet oordeelen, ofschoon het bij naauwkeuriger onderzoek blijken zal, dat iedere tijd zijn bijgeloof heeft. — Zooveel is zeker, dat het bijgeloof altijd dáár regt gevaarlijk wordt, waar zijn medgezel, *het ongeloof*, hetzelve als een spooksel op zijde gaat. Er bestaat namelijk eene vrije kinderlijke wijze van Godsdienstig voorstellen en denken, die ik ongaarne bijgeloof noemen zou, of ten minste slechts in eenen bepaalden zin, in zooverre zij geenszins aan de gezuiverde inzigten van een' geoefender' Christen niet meer voldoet, maar toch in hare kinderlijke eenvoudigheid een welkom middel aanbiedt, ter aankweeking van Godsdienst en zedelijkheid bij een nog onbeschaafd volk. Doch indien het dwaas, ja onregtvaardig is, iets aan het volk te ontnemen, eer men iets beters daarvoor in de plaats gegeven heeft; dan is het even zoo dwaas, hetzelve, van uit de hoogte, eenen leiband te willen opdringen, wanneer het dezen niet meer behoeft, in plaats van hetzelve veeleer met eene weldadige hand van dezen band te bevrijden. Gelijk,

in het zedelijk leven van den mensch, de tot jongeling opwassende knaap niet als een kind, en de tot man rijpende jongeling niet als een knaap moet bestuurd en geleid worden; evenzoo schijnt zich de hemelsche Opvoeder eenen gelijken gang van ontwikkeling met de menschheid te hebben voorbehouden. Mogten slechts de bestuurders van een volk deze wenken opmerken! Het zijn wenken van den geest des tijds, in den beteren zin van het woord!

Het Christendom, als de zaden des eeuwigen levens in zich bevattende, is, volgens zijne bestemming, eeuwig; doch deszelfs gedaante is veranderlijk, en een leerstelsel, een vorm van bestuur, eene eeredienst, die in eene bepaalde eeuw heilzaam en nuttig konden geweest zijn, zijn het niet meer na verloop van tijd. Het oudere Catholicismus was, ook onder gebrekkige gedaanten, in zooverre nuttig, dat het de Westersche volken door eenen verhevenen geestelijken band heeft verbonden gehouden.

Het uit de oude wereld geredde erfdeel der Godsdienst van CHRISTUS had het beveiligd en bewaard, al ware het dan ook in aarden vaten bewaard gebleven. Doch thans was de tijd der kindschheid voorbij. Reeds met het tijdperk der Hohenstaufen begint de knaap tot een' jongeling op te wassen. De haarkloverijen der schoolgeleerdheid kwamen met den eenvoudigen kinderlijken zin niet meer overeen. Meer en meer drongen later, in de XIVde en XVde eeuw, de lichtstralen eener nieuwe beschaving *van buiten naar binnen;* terwijl weleer de Kerk *van binnen naar buiten* hare stralen had uitgezonden, en naarmate

zij bemerkte dat men haar de voogdijschap ontnemen wilde, werd zij, van eene zorgvuldige moeder, eene ijverzuchtige dwingelandes. Vroeger was zij, overeenkomstig hare bestemming, de verzorgster geweest der Europèsche beschaving; thans begon zij hare vijandin te worden, en voor de gevolgen dier beschaving te sidderen. Juist die gewelddadige, krampachtige inspanningen, om haar aanzien staande te houden, gelijk de Inquisitie, strekten ten bewijze, dat haar crediet gezonken, haar gezag in gevaar was. Het leven, dat vroeger één in gevoel was geweest, begint nu steeds meer en meer tweedragtig en verdeeld te worden. Thans treden bij- en ongeloof in walgelijke tweespalt tegen elkander op, en strijden om de heerschappij, zoowel in het hart van enkele personen, als in dat des volks. Beide zijn de verwante, maar elkander afstootende polen, van een van God vervreemd leven. De eene pool wijst, naar den regel, meer naar de bovenste gewesten der menschelijke maatschappij, de andere is naar de massa toegekeerd. Reeds meermalen is de tijd vóór de Hervorming met den tijd die de stichting van het Christendom vooráfging vergeleken geworden, en er laten zich zekerlijk eenige parallelen trekken. Gelijk toenmaals de oude Godenwereld en het geloof aan dezelve zich overleefd hadden, zoo had zulks met de XIV^de^ eeuw ook het Catholicismus. De verbrokene eenheid van het pausdom, (de groote scheuring,) strekt daarvan ten bewijze. Even als toenmaals twee sterrenwigchelaars elkander niet konden ontmoeten, zonder te lagchen; zoo waren ook thans de opperpriesters het daarin

met elkander eens, dat de wereld bedrogen zijn wilde en men dezelve dus bedriegen moest.

Zoo lang nog een Paus, gelijk GREGORIUS de VII^de, van het fiere bewustzijn doordrongen was, dat hij door God tot eenen Hoogepriester verkoren was, die de Koningen onder de hand van den Magtige verootmoedigt, zoo lang had de pauselijke waardigheid nog iets verhevens. De meer verlichte Christen zal en moet ongetwijfeld den hoogmoed veroordeelen, die uit de woorden en daden van dusdanige mannen spreekt, maar hij weet die ook te verontschuldigen met de dwaling des tijds, in welke zij opgevoed waren. In allen gevalle was deze dwaling vergeeflijker bij dezulken, die zich zelve van een hooger, zedelijk streven bewust waren, en die inderdaad een edeler, Goddelijk vuur in zich voelden gloeijen. En dit had ontegenzeggelijk bij GREGORIUS, misschien ook bij INNOCENTIUS, plaats. Anders stond het echter met de Pausen sedert den tijd van BONIFACIUS geschapen. Die brassers te *Avignon*, die zich in alle denkbare ondeugden rondwentelden, die, terwijl zij bij anderen den ongehuwden staat als pligt eischten, zelve de schandelijkste voorbeelden van ontucht gaven; zij wisten het wel, dat volstrekt niets Goddelijks, dat slechts het laagmenschelijke hen dreef; zij waren veel te slecht, om GREGORIUSSEN te zijn, en het vermetelste ongeloof, het ongeloof aan iets hoogers, aan menschelijke deugd in het algemeen, werd er toe vereischt, om willens en wetens die bedriegelijke rol van eenen lijfelijken Stedehouder van CHRISTUS verder te spelen, en onder deze afgesletene vermomming de gevorderde eeuw langer te willen bedriegen. Ware

het al niet dit vermetel ongeloof bij allen, dan was het toch eene onbegrijpelijke ligtzinnigheid, die anderen, zoo als eenen LEO den X[den], misleidde, toen zij geloofden door den luister van kunsten, en door het boeleren met wetenschap en verlichting, de vuile vlekken van het hart te kunnen bedekken. *Wij zullen van dit Godsdienstig indifferentismus en van de groote en fijne vrijgeesterij, die ten tijde der Hervorming aan het Roomsche hof heerschte, nog in het vervolg eenige voorbeelden zien. Hier slechts één voor vele. Toen GEORG SABINUS, een geleerde en Dichter van de XVI[de] eeuw, in *Italië* was, vroeg hem de Kardinaal BEMBO verscheidene dingen omtrent den beroemden MELANCHTON, bij voorbeeld, hoeveel inkomen, hoeveel toehoorders hij had, ten laatste ook, wat hij van de opstanding der dooden en van het eeuwige leven dacht. Toen SABINUS hem op de laatste vraag uit de schriften van MELANCHTON antwoordde, hernam de Kardinaal: »Ik zou hem voor »een' schranderder man houden, indien hij dit niet »geloofde." En dat was een Kardinaal, die den rooden hoed droeg, ten teeken, dat hij voor het geloof der Kerk goed en bloed veil had. — Kan men zich bij dergelijke uitdrukkingen wel verwonderen, dat dezelfde beuzelachtigheid ook hier en daar op enkele personen onder het volk overging, en met het bijgeloof een in het oogloopend contrast vormde. Natuurlijk moest dan de Kerk weder alles aanwenden om het vuur te blusschen, en terwijl zij aan den eenen kant het ongeloof te baat nam, moest zij aan den anderen kant weêr het bijgeloof staande houden. Menig regtschapen burger bemerkte intusschen deze slimme staatkunde,

en koesterde derhalve van den geestelijken stand vrij verachtelijke denkbeelden. Zoo verhaalt men ons, dat de vader van den namaligen Bazelschen Hervormer CAPITO zijnen zoon eerst niet in de Godgeleerdheid wilde laten studeren, omdat hij meende, dat een geestelijke noodwendig, of een domöor, of een huichelaar zijn moest. De zoon wederlegde echter met de daad het gevoelen van den vader. En de geheele Hervorming hielp dit in dezen tijd al te diep ingeworteld vooroordeel wederleggen; maar zij deed zulks juist daardoor, dat zij niet eenzijdig slechts tegen het bijgeloof, maar ook tegen het ongeloof kampte, zoo als CHRISTUS tegen de Farizeën en Sadduceën met gelijken ernst en nadruk gestreden had.

Wij zouden intusschen onregtvaardig zijn, indien wij den hoogeren *Clerus* gezamentlijk wilden beschuldigen van dit nietig ongeloof, dat inzonderheid in *Italië*, den zetel der pauselijke heerschappij, zijne aanhangers had. Er waren ook onder de hoogere prelaten vele edele en voortreffelijke menschen, zoo als een D'AILLY, GERSON, CLEMANGIS, en anderen, die, zoo als wij later zien zullen, het volk allengs tot betere denkbeelden trachtten op te leiden. — Het mysticismus bragt er in het bijzonder veel toe bij, om het Catholicismus, dat in deszelfs naakt proza was uitgeput, te idealiseren, en aan datgeen, hetwelk aan een eenvoudig verstand onzin schijnen kon, eene diepere beteekenis te geven. — Ook hier treffen wij over het algemeen gelijke verschijnselen aan, als ten tijde van de invoering des Christendoms. Ook daar zocht de hoogere wijsheid van geheime leerstellingen menige naaktheid van het volksgeloof te bedekken, en de

fabelkunde in symboliek en allegorie te verandederen. Indien ook de aankweeking en voortplanting van kerkelijke geheime leerstellingen, voor de ingewijden, al niet met zekerheid aan de tempelieren der XIV[de] eeuw kan worden toegeschreven, — ofschoon zij, schijnbaar om hunne kettersche leerstellingen, onder CLEMENS den V[den], een slagtoffer der Inquisitie geworden zijn, — bestonden er toch meer geheime genootschappen en verbroederingen, die eene mystisch-hervormende strekking verrieden (*).

Wat nu den lageren *Clerus* betreft, in wiens handen toch eigenlijk de beschaving van het volk en der jeugd lag, terwijl de meeste der hoogere prelaten hunne inkomsten in lediggang verteerden, van dezen kon men weinig verwachten (†). Over de geringe wetenschappelijke kennis, die men van eenen geestelijke vorderde, over de veronachtzaming der beoefening des Bijbels, over den invloed der bedelmonniken op het prediken en over de opvoeding der jeugd hebben wij reeds vroeger gesproken. Hier slechts nog een weinig over het onderwijs van het volk en der jeugd. Bij het overwigt van plegtigheden op de leer zelve, (daar de mis het middelpunt van de Godsdienst uitmaakte,) trad natuurlijk de magt van het levendige woord, het prediken, op den achtergrond. En als er ge-

(*) Men denke aan de broederschappen der steenhouwers, de beginselen der vrijmetselarij.

(†) » Tot landpredikers werden de allergemeenste voorwerpen genomen, die voorheen of den bedelzak droegen, of als koks, muzikanten, trosboeren, jagers, deurwaarders, koppelaars, enz. de laagste diensten verrigtten", GEORG MÜLLER, Reliquien alter Zeiten, u. s. w. Bd. III S. 245.

predikt werd, was het niet immer op de beste, doelmatigste wijze. De tekst, waarover men predikte, werd geenszins op den duur uit de heilige Schriften, maar ook naar believen uit andere boeken gekozen, zoo als uit ARISTOTELES, of eenen schoolgeleerden schrijver. Dit strekte zich uit zelfs tot betere en weldenkende predikers van den toenmaligen tijd, zoo als de vrome en verlichte GEILER VAN KEIZERSBERG, Doctor der Godgeleerdheid te *Bazel* en naderhand domprediker te *Straatsburg*, die over het *Narrenschip* zijns vriends, SEB. BRANDS, (een hekeldicht,) predikte. Over het algemeen straalt het zonderlinge mengsel van beuzelachtigheid en bijgeloof door in die potsierlijke behandeling van alles wat heilig was, die toen ter tijd zeer in den smaak viel. Dusdanige rigting van smaak ligt dieper in de disharmonie van het hart en het verstand, dan men wel gelooven zou, en van daar breng ik die voorbeelden niet alleen vermaakshalve, maar ook tot ernstig nadenken bij. Boven alles meende men het Paaschfeest daardoor een vrolijker voorkomen te moeten bijzetten, dat men, als de strenge vasten-tijd voorbij was, het volk van den kansel met allerlei potsen en grappen vermaakte. Men noemde dit, Paaschsprookjes, Paasch-gelach. OECOLAMPADIUS geeft, als oog- en oorgetuige, daarvan een merkwaardig berigt in eenen brief aan CAPITO. Volgens dit berigt waren er predikers, die, alleen ter verlustiging hunner toehoorders, de verschillende geluiden der dieren poogden na te bootsen. De een riep als een koekoek, de andere snaterde als eene gans, de derde maakte van de legende van den Heiligen PETRUS gebruik, om allerlei aardige streken

van zich zelven te verhalen, bij voorbeeld, hoe hij eens eenen waard om het gelag bedroog, enz., nog anderen vervielen zelfs in de grofste en potsierlijkste snakerijen, zoodat, volgens het berigt van OECOLAMPADIUS, de ernstiger gestemde Christenen te dier tijd de kerk zelfs niet bezochten, om zich niet te ergeren, en anderen uit schaamte en ergernis dezelve uitliepen (*). Voornamelijk was GABRIEL BARLETTA, een Napolitaansch Dominicaner monnik, tegen het einde van de XV^de^ eeuw, een geliefd prediker in dien kluchtigen trant, welke vervolgens door de Kapucijnen nagevolgd en voornamelijk door ABRAHAM à s^t^. CLARA, in de XVII^de^ eeuw, tot eene soort van hooge kunst gevormd is. — Slechts één voorbeeld uit deze leerredenen zal genoegzaam zijn, om aan te wijzen, hoe men zelfs waarlijk Christelijke leerstellingen in een belagchelijk gewaad trachtte voor te stellen. Zoo wil BARLETTA waarschijnlijk aantoonèn, hoe de Heer ook bij Zijne heiligen steeds een of ander gebrek ziet, en om dit duidelijk te maken verhaalt hij het volgende Paasch-sprookje. Toen CHRISTUS de Heer opgestaan was uit de dooden, boden er zich verscheidenen aan om de vrolijke boodschap Zijner opstanding aan Zijne moeder over te brengen. Maar ieder werd als ongeschikt afgewezen. ADAM zeide: het komt mij toe, omdat ik de oor-

(*) Een prediker uit *Brunswijk*, SEIGBERTUS, zocht de aandacht zijner toehoorders op te wekken door een luid geschrei, waarmede hij eenen gewonden duivel nabootste, die, naar des predikers verhaal, den Zegevorst den ingang tot de poort der hel had willen beletten, door zijn' neus als eenen grendel er voor te schuiven, en nu aan dit lid werd gekwetst. LENZ, Braunschweigs Kirchenreformation. S. 55.

zaak van de zonde geweest ben; maar de Heer antwoordde hem: gij eet te gaarne vijgen, gij mogt u op weg ophouden. ABEL wilde het doen; maar de Heer zeide tot hem: geenszins! gij kondet KAÏN ontmoeten, die u doodsloeg. Toen wilde NOACH de overbrenger der boodschap zijn; maar tot hem zeide de Heer: gij moogt niet gaan omdat gij te gaarne drinkt. De vrome gekruisigde moordenaar wilde gaan; maar hij kon niet omdat hem de beenen gebroken waren; en zoo gaat het nog verder voort (*).

Niet gunstiger, dan met het prediken, stond het met de kinderleering geschapen. Het eigenlijke onderwijs der jeugd en der gevormden kwam niet eens in aanmerking. MATHESIUS, een tijdgenoot van LUTHER, zegt omtrent zich zelven, dat hij, voor hij op de hoogeschool te *Wittenberg* kwam, van den troost des Avondmaals nog nooit had hooren spreken, »zoo als ik ook," (dus vervolgt hij,) »geene gedrukte of geschrevene uitlegging van de »Godsdienstleer voor kinderen onder het paus»dom mij weet te herinneren, daar ik toch, van »mijne jeugd af aan, alle legenden en gebeden »van de H. BRIGITTA doorgelezen heb." Hier en daar slechts maakten eenige geestelijken eene waardige uitzondering, door zich over de arme, verlatene jeugd te erbarmen: bij voorbeeld, de vrome prediker GERSON van *Parijs*. Hij vervaardigde, onstreeks het jaar 1420, niet alleen een geschrift, hoe men de kinderen tot JEZUS brengen moet,

(*) Zie G. MÜLLER t. a. pl. bl. 259, en SCHRÖKHS Kirchengeschichte. XXXIV. 257. Het was een spreekwoord: *nescit praedicare, qui nescit barletare.*

maar hield ook, hoewel hij als prelaat daartoe geenszins verpligt was, uit eigene beweging des harten, leeringen voor kinderen te *Lyon*. Juist deze GERSON baande, met JOHANNES TAULER en andere mystici te gelijk, den weg voor eene betere wijze van prediken, hoewel ook in de leerredenen van deze mannen veel in vorm en inhoud, bij onzen tijd vergeleken, te wenschen overbleef.

Bij dusdanige omstandigheden kon natuurlijk het bijgeloof des volks steeds weliger tieren. Wij willen enkele van deszelfs verschijnselen naderbij leeren kennen. Dat de leer der Kerk zelve, met opzigt tot de heiligen, de mis, de beelden, het vagevuur, het bijgeloof ondersteunde en te gemoet kwam, hebben wij reeds aangetoond. Hier hebben wij ons echter met de toepassing en het gebruik, die er in voorkomende levensömstandigheden van gemaakt werden, en dus ook met overdrijvingen, aan welke het natuurlijk niet kon ontbreken, ons onledig te houden. De neiging tot het wonderbare, iederen mensch zoo eigen, houdt zich eerst dan voor bevredigd, wanneer zij onbeteugeld en vrij het wondere nasporen, en ook dat nog in den kring van hare vereering opnemen kan, waaromtrent geen uiterlijk gebod bestaat. Het bijgeloof wil in het wonderbare eer te veel, dan te weinig werkzaam zijn, volgens het bekende spreekwoord: helpt het niet, het schaadt ook niet. Dit zien wij ook hier. Zelfs het meest uiterlijke, dat tot de Kerk slechts in eenige betrekking staat, is volgens de meening des volks, als het ware, met eene tooverkracht begaafd, en doet in zekere gevallen zijne werking. Dat men van de gewijde hostie wonderen verwachtte, en het brood des hei-

ligen Avondmaals bij zich droeg, om tegen ongelukken beveiligd te zijn (*), is ligt te begrijpen, indien men bedenkt, welke moeite de Kerk zelve in het werk stelde, om de vereering der hostie tot eenen hoogen graad te doen opklimmen. Menigvuldige verhalen zouden het bevestigen, hoe dikwerf het gebruik van het Avondmaal, of de bediening van het laatste oliesel, van eenen ligchamelijken dood gered heeft, en wie zal het ontkennen, dat zulks, bij de gespannene stemming des kranken, werkelijk het geval geweest zij? — Maar bij het teeken van het sakrament bleef men niet berusten. Hoevele andere heilige teekenen, gereedschappen en andere voorwerpen waren er niet, aan welke de opgewekte verbeelding hangen bleef, en het bijgeloof zich hechten kon! Welke magtige werkingen waren er niet reeds van oudsher aan het teeken van het heilige kruis toegekend! Thans bedienden de monniken zich van hetzelve, als een natuurlijk toovermiddel tegen de werkingen van den Satan, en de Kerk hielp het bijgeloof mede bevorderen, door de instelling van bijzondere feesten, zoo als dat van de kruisvinding en kruisheffing. In den Paaschnacht, voornamelijk in kerken en kloosters, was men gewoon het kruis te zegenen, en hetzelve dan in feestelijke processie rond te dragen. — Ook aan de *klokken* schreef men wonderbare krachten toe. Haar geluid werd verondersteld bij onweêr en storm de booze geesten in de lucht te verdrijven,

---

(*) Hetgeen ook de Protestanten, schoon meer in scherts, van een stukje brood beweerd hebben, dat het, namelijk, goed zij, dit op de reis in den zak te dragen, mag ook wel op dit oude bijgeloof steunen.

haar heen en weder slingeren bij een sterfgeval, de ziel in het doodenrijk te geleiden; van daar het zoogenaamde graf- en onweêr-luiden. Ofschoon reeds KAREL de groote in zijnen tijd den zoogenaamden klokkendoop, als iets ongerijmds, afgeschaft had, zoo had dezelve toch van de XV^de^ eeuw af meermalen plaats; (ook onze zoogenaamde Pausklok werd gedoopt, en had onder de geestelijken en den adel hare hooge Doopgetuigen.) Omtrent het *wijwater*, dat reeds vroeg in de Kerk in zwang was, koesterde men desgelijks de gedachte van eene menigte wonderbare werkingen, verdrijving van booze geesten, beveiliging tegen ziekten, reiniging van zonden, zegening der veldvruchten, enz. Boven alles waren het echter de in de kerken en kloosters bewaard wordende *heilige reliquiën*, op wier groote wonderen men pochte, met welke een schandelijke handel gedreven werd, en over welker waar bezit dikwerf groote oneenigheden ontstonden. Dan eens waren het gansche lijken van heiligen, nu eens enkele ledematen van dezelve, (heilige partikelen,) dan weder hunne kleedingstukken, huisraden, die uit ziekten en alle nooden redden konden. Even als voormaals bij de Heidenen ieder beroep of levensstand zijne eigene Godheid, ieder ongemak zijnen eigenen helper had; zoo hadden ook thans bijzondere standen hunne eigene patronen en schutsheiligen, (de jagers, bij voorbeeld, den heiligen HUBERTUS, de schoenmakers, den heiligen CRISPIJN, enz.) — en voor bijzondere kwalen en gebreken had men ook bijzondere hemelsche geneesmeesters. Zoo genas de heilige APOLLONIA de tandpijn, de heilige ROCHUS de pest, enz. Zelfs verlichte mannen na-

men hier en daar hunne toevlugt tot deze heiligen. Zoo beleed ERASMUS, dat hij eens de heilige GENOVEVA vurig om bevrijding van de koorts gebeden had, en door haar was genezen, waarvoor hij dan in een gedicht haar zijnen plegtigen dank bewezen had. Hij verhaalt die zaak geenszins schertsenderwijze, ofschoon hij op andere plaatsen weder met de heiligen den spot drijft; een bewijs, dat ook bij denzelfden mensch dikwijls bij- en ongeloof elkander kunnen vervangen. — Met het geloof aan de heiligen, en de wonderdadige kracht hunner reliquien, stonden weder de *bedevaarten* in verband. Die met krankheid of ligchaamsgebreken behebt was, ontzag geene moeite, geene kosten, geene inspanning, om tot de genaderijke plaats te komen, waar het water van eene bron, uit welke een heilige gedronken had, waar het gewaad van eenen Godzaligen Bisschop, de kap of mantel van eenen monnik, de hoofdschedel van eenen martelaar, of zijn bloed, of zijne beeldtenis, eenig gebeente, een tand, of iets dergelijks, vooronderstelde werd den bekommerde en verontruste te kunnen bevredigen en gerustestellen. Boven alle heiligen was echter de maagd MARIA de gebenedijde, de genaderijke. Ik herinner u het wonderdadige beeld van de moeder Gods te *Maria Eindsiedeln*, tot hetwelk de toeloop van geloovigen, reeds sedert de X^de^ en XI^de^ eeuw, zeer aanmerkelijk was. Wie zal intusschen loochenen, dat menigeen van dergelijke wonderplaatsen werkelijk ligchamelijk genezen terugkwam? Wie waagt het over het algemeen te bepalen, hoeverre in dusdanige gevallen werkelijk die verborgene kracht der ziel reikt, die, wij mogen dezelve dan eene

kracht van het geloof of der inbeelding noemen, door geenen *Psychologist* berekend, en welker invloed op het ligchamelijk leven door geenen *Physiologist* doorgrond kan worden.

Had nu het bijgeloof het daarbij laten berusten, was hetzelve alleen en uitsluitend in het gebied van het zigtbare en ligchamelijke gebleven, dan zou de noodzakelijkheid van Hervorming nog daaruit niet gevolgd zijn. Men had hier gerustelijk den gang der natuur- en geneeskunde kunnen afwachten, en het ware aan de wetenschappen en de verlichting overgelaten gebleven, om voorzigtige grenzen te bepalen tusschen datgeen, wat de algemeene ervaring allezins te boven gaat, en tusschen datgeen, wat aan het rijk van het *werkelijk* bijgeloof en vroom bedrog ten deel valt. In allen gevalle is *dat* bijgeloof zedelijk onschadelijker, hetwelk van eenen geestelijken invloed ligchamelijke genezing verwacht, dan dat, hetwelk omgekeerd door het ligchamelijke en uiterlijke het geestelijke meent te kunnen genezen: daarin lag juist het Godsdienstig gevaar van het bijgeloof, dat hetzelve ook op het zedelijk gebied der menschelijke vrijheid toegepast werd, en dat men door uiterlijke werken en plegtigheden de ziel van de gebreken en smetten der zonde meende te kunnen heelen, voor welke toch maar één middel bestaat: wedergeboorte des harten, verandering van zin en wil, vernieuwing des geestes en des gemoeds.

Van dit zedelijk bijgeloof hebben wij reeds in onze vorige bijeenkomst gehandeld, bij de beschouwing der Catholijke boetedoeningen, en hebben ook daar reeds vermeld, dat het *gebed* mede onder de middelen ter tuchtiging gerekend werd. Dat het gebed aan des menschen heiligmaking bevor-

derlijk is, zal wel geen waar Christen ontkennen. Hoe meer hij het groote voorregt van het gebed kent, des te meer moet het hem ook bedroeven, indien hij bemerkt, dat ook dit heiligste der genademiddelen, die de eeuwige Liefde den menschen schenkt, tot een ruw uiterlijk maaksel van menschelijke willekeur en berekening verbasterd werd. Niet de ernst en inhoud van het gebed, maar de uiterlijke omvang en het aantal der *formulier*-gebeden kwam in aanmerking; en had JEZUS, in tegenoverstelling van het ijdel gesnap der Heidenen, Zijnen leerlingen een schoon en eenvoudig voorbeeld van een gebed in het *Onze Vader* gegeven; het was juist dit schoone, inhoudrijke gebed, dat men thans zelfs weder tot het zinneloost gesnap misbruikte (*). Een zeker getal Vader onzen, waarbij dan even zoovele groetenissen aan de engelen en Ave Maria's gevoegd werden, moest binnen eenen bepaalden tijd worden uitgesproken, om dit of dat te ontvangen; en kon men zelf niet bidden, dan kon die moeite ook door andere lippen worden overgenomen, zoodat het hart aan dusdanig gebed geen het minste aandeel had.

Bij eenen zekeren Heidenschen volksstam, ik weet niet welken, maar meen echter bij de inwoners van

---

(*) LUTHER zegt daarom ergens, dat er geen grooter martelaar op aarde is, dan het Onze Vader, daar iedereen het plaagt en misbruikt; (zie KEIL's Lebensumstände LUTHERS. S. 68.) Op dezelfde plaats geeft hij ook een voorbeeld van de manier van bidden, gelijk LUTHER verzekert menigmaal in het pausdom gehoord en ondervonden te hebben. Een priester, namelijk, wordt dus sprekende ingevoerd: *Deus in adjutorium meum intende*, Knecht, hebt ge uitgespannen? *Domine ad adjuvandum me festina*, Meid, ga de koe melken. *Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto*, loop, jongen, zoo hard als ge kunt, enz.

Tibet, wordt er van zekere bid-machines gewag gemaakt, die volgens een berekend mechanismus een aantal formulieren afdraaijen of afhaspelen; en waarlijk, wij behoeven niet naar *Tibet* te gaan, om eene dergelijke afdwaling van den menschelijken geest van nabij te beschouwen. Of wat is de eerst door de monniken gebruikte, maar naderhand algemeen in zwang gekomene *rozenkrans* anders, dan een werktuig, volgens welk men aan een snoertje het gebed herhaalde malen opzegt, terwijl men de kraaltjes van hetzelve, bij ieder geëindigd *Pater noster* en *Ave Maria*, door de vingeren laat gaan? Ook aan den heiligen rozenkrans worden, even als aan het beeld van den gekruisten JEZUS en het wijwater, allerlei wonderkrachten toegeschreven, en hij is, zoo als de monniken beweren, het hoofdwapen tegen den Duivel en de hel.

Bij het beschouwen van de *zedelijke werkingen* van het Catholicismus in de eeuwen onmiddellijk vóór de Hervorming, moeten wij niet vergeten op te merken, dat ook de werking van het Christendom niet geheel opgehouden had, en het zou altijd partijdig, ja ondankbaar jegens de Goddelijke Voorzienigheid zijn, indien wij ook niet het goede, dat midden onder de doornen heimelijk bloeide, wilden huldigen. Ja! hoe had de Hervorming ooit kunnen plaats grijpen, indien zij niet in de harten der vromen, ja, wij zouden schier zeggen, in een groot deel der volksmenigte, eenen ontvangbaren grond gevonden had?

Wij bemerken echter over het algemeen, dat het bijgeloof, bijzonder dan, wanneer het ongeloof, als uiterste, tegen hetzelve over staat, naar twee zijden eenen verderfelijken invloed heeft. Nu eens sluit

het, uit vrees voor het ongeloof, alle verlichting uit, veracht het licht der kennis en wetenschappen, en deszelfs haat tegen de wereld wordt eene dwaze zelfpijniging, vernietiging der natuur. Dan weder vloeit het met het ongeloof uit eene en dezelfde bron, zoodat het zich ligtzinnig in de armen der wereld werpt, met God en Goddelijke zaken oogenblikkelijk vermetelen spot drijft, maar dan weder door opgenomene boetedoeningen de zaak weder zoekt goed te maken. Het is, bij voorbeeld, niet onbelangrijk, na te gaan, welk eene rol de Duivel in de denkbeeldige voorstellingen der middeleeuwen heeft gespeeld, om te zien, hoe de uitersten elkander hebben geraakt. Aan den eenen kant stelde zich de vreeselijke gestalte van dit duistere wezen bekommerend tusschen het geloof des volks en de nasporingen der wijzeren. Waar eene nieuwe wetenschap zich in het gebied der natuur opdeed, geloofde men de magt van den Vorst der duisternis te erkennen, en de heksenprocessen strekken daarvan ten treurigen bewijze. Aan den anderen kant dreef men weder met den Satan den uitgelatensten spot, mengde hem als een lustig vrolijk gezel in alle sprookjes, en liet hem menigwerf, als den dommen duivel, der bespotting ter prooi, voor eene uitgeoefende boosheid lijden. Deze steeds voortdurende vrees voor den Duivel, en het gestadig spelen en schertsen met hem, is een karaktertrek in de denkwijze van onstandvastige gemoederen, en drukt datgeen, hetwelk ik met betrekking tot de dubbele werking van het bijgeloof wilde aanmerken, in een zigtbaar beeld uit. Het spreekwoord, dat, waar de lieve God eene kerk bouwt,

de Duivel zijne kapel daarnevens heeft, vindt hierin zijne toepassing.

Laat ik het u door sprekender voorbeelden duidelijk maken, die ik uit het groote prentenboek van den toenmaligen tijd u zal voorleggen. Een treurig beeld van ellende staat voor ons, indien wij eenen blik werpen op die zelfpijnigers, die meenden Gode daarmede welgevallig te zijn, dat zij hun vleesch martelden en zich tot op het bloed toe geeselden. Wij zien niet slechts enkele menschen, maar geheele menigten van zoogenaamde geeselaars of flagellanten, van de XIII^de^ en XIV^de^ eeuw af tot digt aan den tijd der Hervorming, *Italië*, *Frankrijk* en *Duitschland* doortrekken, en over de gezonkene wereld wee en ach uitroepen. Bij honderden togen zij onder klaaggezangen daarhenen, en sloegen elkander met roeden en geeselslagen den rug open. Dergelijke togten noemde men bedevaarten, en de liederen Leisen, (verkort van het Kurios Eleisôn, dat zij in hunne gezangen mengden.) Eene dergelijke bedevaart van geeselaars kwam ook, spoedig na de groote pest, in onze landstreek, in het jaar 1349. Zij kwamen van *Straatsburg* en gingen naar het pauselijke hof te *Avignon*. Verscheidene burgers van *Bazel* sloten zich aan dien treurigen optogt aan, en onderwierpen zich aan hunne boetedoeningen. Niet dan ongaarne zagen de Pausen de verschijning van deze geeselbroeders, omdat zij op eene treffende wijze aan den nood en de jammeren der Kerk herinnerden, en op eene hervorming heenwezen.

Eene treurige Godsdienst, zal menig uwer uitroepen, die *daarheen* leidt! maar gij zult deze Godsdienst minder treurig vinden, indien zich het

blad omkeert, en ik u midden in het heiligdom van de Straatsburgsche domkerk verplaatsende, het volgend beeld naar eene schets van eenen tijdgenoot voorstel. — Juist wordt de hooge mis plegtiglijk gevierd, de adellijken verschijnen in prachtgewaden, met klapperende puntige schoenen, met jagthonden en valken, die zij somwijlen tot tijdverdrijf gedurende de Godsdienst laten opvliegen. Hier verrigten kooplieden hunne wereldsche bezigheden; daar spreekt een oppermagistraat opentlijk in de kerk regt uit. Om den weg te bekorten, worden van de naburige markt de speenvarkens door het heiligdom gedreven, zoodat het geschreeuw en alärm den priester noodzaken stil te houden. Zal ik nu nog verhalen, hoe het op zekere feesttijden toeging? — Welaan! hooren wij dan ook daarover eenen kronijkschrijver. Boven het orgel in de domkerk was eene groteske gedaante aangebragt, welke men den Roraffen noemde. Achter deze plagt zich, gedurende de Pinksterdagen, een moedwillig gezel te verbergen, en door gehuil, ruwe scherts en vrolijke liedjes de menigte te verlustigen; van den St. Nicolaasdag af, tot op den dag der onnoozele kinderen, (dus in den tijd voor het heilige kersfeest), was een jongen, die als een Bisschop verkleed was, gewoon de mis te lezen; ook de overigen verschenen dan verkleed in de kerk; men hield processiën en zong wereldsche liederen. Nog woester ging het toe op het feest der kerkwijding van de domkerk op St. Adelphusdag, den 29sten Augustus, wanneer het te gelijk kermis was. In de Catharina-kapel waren vaten vol wijn geplaatst, het hoogältaar diende voor schenktafel, en het bovenmatigst genot van wijn

voleindde deze Bacchusfeesten, woester nog dan die der Heidenen.

Reeds van oudsher, met name sedert de XII^de^ eeuw, werden op verschillende plaatsen de zoogenaamde Narren- en Ezelsfeesten gevierd, die eene volkomene nabootsing der oude Saturnaliën waren. De lagere *Clerus*, om zich eens eenmaal te goed te doen, en zijne afhankelijkheid van de hooge geestelijkheid te vergeten, verkoos zich eenen Narren-Bisschop of Narren-Paus, om welken de overigen heen dansten, en allerlei snakerijen met hem dreven. — Het Ezelsfeest, waarvan wij reeds in de IX^de^ eeuw gewag gemaakt vinden, moest de vlugt van het kind naar *Egypte* voorstellen. Een ezel werd zinnebeeldig opgeschikt, en in de kerk gevoerd, waar hem voor het altaar een bos hooi werd voorgezet. Daarbij zong men een kluchtig lied, dat altijd op de woorden, *He Sir ane! He.* eindigde. Wel is waar had de kerkvergadering te *Bazel* deze feesten afgeschaft, maar echter keerden zij onder dergelijke gedaanten min of meer weder, en het was bepaaldelijk de vastenavond, (*Carneval*, van *Caro vale*,) die de menigte voor dezelve schadeloos stelde.

Na hetgeen wij thans aangevoerd hebben, zal men wel niet meer gelooven, dat de Godsdienst der middeleeuwen over het algemeen duister en treurig geweest is. Men zal echter ook toegeven, dat eene Godsdienst, die het van beide zijden tot dusdanige uitersten komen liet, hare eigenlijke bestemming bij de gemoederen der menschen heeft moeten missen; het is toch immers het doel van iedere Godsdienst, en bijzonder van het Christendom, dat zij de tegenstelling van smart en ver-

maak, die de onophoudelijke stroom van het leven bestendig aanvoert, tot waren *ernst* matige; zoo intusschen, dat ook aan de scherts, opgelost in den ernst, haar hooger regt wedervaart. Daarin schijnt mij juist, — om hier eene vergelijkende aanmerking vooraf te laten gaan, — het onderscheid tusschen het Catholicismus en Protestantismus in dit opzigt gelegen te zijn, dat in het eerste scherts en ernst eene in het oog loopende tegenstrijdigheid vormen, terwijl in het laatste beide zich in die stemming des gemoeds vereenigen, die wij te regt *humor* noemen, en die ons juist in den persoon van LUTHER zoo gansch eigendommelijk en heerlijk voor oogen komt. — (Ik geloof, dat, als wij de letterkunde doorloopen, men weinig Catholijke Humoristen vinden zal; terwijl daarentegen zich eene zekere *jovialiteit* meer en meer in het Catholicismus vestigt.) Er heerscht gelijkmatiger ernst in het Protestantismus, die wel niet, zoo als bij de Catholijken, tot die uitgelatene vrolijkheid aanleiding geeft, maar echter ook daarbij eene blijdschap en eene matiging van smarten oplevert, die het niet tot verachting der wereld laat komen, vooronderteld, namelijk, dat het grondbeginsel van het Protestantismus ook werkelijk in het leven zij overgegaan. —

Hetgeen wij vroeger, in vrij scherpe uitersten, hebben aangetoond, komt ons nu op eene overigens gematigder, echter niet minder merkwaardige wijze voor oogen, in de verhouding der feestdagen tot de menigte van vastdagen in de Catholijke Kerk. Die vele vasten mogen ons aan den eenen kant eene groote gestrengheid van leven herinneren, zoo als het wetlievende Jodendom dezelve voorschrijft;

maar op iedere vasten volgt weêr een feestdag, die niet te vergeefs in den calender met roode letters staat uitgedrukt, die met vrolijken dans en spel de zorgen des levens wegschertst, en die het Jodendom door de zinnelijke lusten der Heidensche wereld weder uitdrijft.

Ik herinner u slechts aan een eenig feest, aan den heiligen Sakramentsdag, wiens beteekenis misschien velen uwer onbekend zijn zal. Dit feest is aan het heilige lijk of ligchaam van CHRISTUS gewijd, zoo als hetzelve in het heilige mis-offer tegengenwoordig is. Derhalve wordt op dezen dag de gewijde hostie in eene plegtige processie omgedragen en alle eer bewezen. Ieder kent het vermaak en de vreugd, die zich op dezen dag openbaren. Bloemen worden gestrooid, kransen gevlochten, vreugdeschoten gedaan, de jubeltoonen klinken van rondom, en eenen ouden Griek of Romein, die een dergelijk feest aanschouwde, konden daarbij welbekende herinneringen in de ziel opkomen. Maar indien de Protestantsche Christen bedenkt, dat *dit* feest strekken moet ter herinnering aan het ligchaam van den Heer, dat Hij aan het kruis voor de zonden der wereld heeft opgeofferd, dan verwondert hij zich te regt, en bedenkt zich tweemaal, eer hij den wensch uit, dat ook wij meer vrolijke feesten hebben mogten. — Doch ik keer van deze uitweiding terug tot het afschetsen der algemeene zeden, hetgeen ik nog met weinige trekken kan ten einde brengen.

In de XIV^de^ en XV^de^ eeuw had het zedebederf in vele opzigten den hoogsten graad bereikt, waartoe het slechte voorbeeld der Pausen en der hooge geestelijkheid niet weinig bijdroeg. Tot welke

dwalingen het coelibaat en de kloosters aanleiding gaven, behoef ik niet verder uiteen te zetten. Ik merk slechts aan, dat niet alleen vleeschelijke afwijkingen en buitensporigheden daarvan de gevolgen waren; maar dat, terwijl woestheid en wellust dikwerf gepaard gaan, zich het hart van eenen ongehuwden woesteling ligter tegen ieder menschelijk gevoel verhardde, en in het laagste egoïsme zamentrok. Slechts moeijelijk konden mannen, die door geene banden des bloeds aan gade en kroost verbonden waren, de vreugde en de rampen van het huiselijk leven naar waarde schatten en bevatten; van daar die wreede eischen van Inquisiteurs en gewetensregters, volgens welke de kinderen hunne ouders naar den brandstapel geleiden, de ouders hunne kinderen tot eene eeuwige kloostergevangenis veroordeelen moesten! En deze kloosters, waren zij niet, uit heilzame kweekplaatsen der vroomheid, tot den zetel des lediggangs, der brasserij, der arglistigste en afschuwelijkste aanslagen geworden? Waren zij het niet, die het merg des lands uitzogen, het bloeijen van burgerlijke ambachtsvlijt ondermijnden, en daarentegen de oogmerken van het bijgeloof op alle manieren bevorderden? Men verstomt over het aantal kloosters, monniken en nonnen, in dezen tijd.

Wat nu het burgerlijke leven aangaat, te dezen opzigte waren de omstandigheden sedert de XIV^{de} en XV^{de} eeuw verbazend veranderd. De kruistogten waren voorbij, het stadswezen kreeg, in tegenstelling van het leenstelsel, steeds meer de overhand, en in den opkomenden burgerstand was er een tegenwigt tegen de verdrukkingen van den adel. Wel is waar had het vuistregt niet opgehouden, maar

een meer geregelde staat van zaken begon plaats te grijpen. Doch met de opkomende beschaving was ook eene zekere verwijfdheid van leven verbonden, die bij de grootste ruwheid wonderlijk genoeg afsteekt. Men leze de zede-mandaten en kleederwetten van dien tijd, aan welke ook de tijd der Hervorming zoo overvloedig rijk is, en men moet verstomd staan over de weelde, die er plaats greep, over de bandelooze drink- en speelzucht van onze goede voorvaderen, en over zooveel, dat dien goeden ouden tijd ons in een minder gunstig licht plaatst. Bij alle verbasteringen echter en misbruiken, die wij tot dusverre hebben leeren kennen, was toch het gevoel voor het betere niet verloren gegaan, en van vele zijden klonk de ernstige aanmaning, dat de Kerk eene verbetering, eene hervorming aan hoofd en leden behoefde. Dit voert ons tot den positiven kant van onze inleidende taak, namelijk tot de eigenlijke pogingen ter hervorming, die reeds vóór LUTHER en ZWINGLIUS in de Kerk werden aangewend.

Ik heb reeds opgemerkt, dat in den grond der zaak de pogingen ter hervorming reeds in de eeuw der Apostelen begonnen waren, en ten geenen tijde geheel opgehouden hadden, en ik heb bereids hier en daar de krachtige tegenspraak aangetoond, waaraan de hierarchie in hare ontwikkeling, en de Kerk in hare verbastering, zich blootstelden. Wij mogen ons intusschen bij vorige twisten niet te lang ophouden, en moeten ons slechts tot *die* verschijnselen bepalen, die eigenlijk de Hervorming van de XVI^de^ eeuw hebben voorbereid, en aan hunnen tijd, door den schok, dien zij hem gaven, de Hervorming schier hebben opgedrongen. Gelijk nu alle

tegenspraak tegen het onware, nog geene waarheid op zich zelve is en de eene verkeerdheid dikwerf weêr de andere te weeg brengt, zoo was het ook somwijlen hier het geval, en wij kunnen van daar in de pogingen ter hervorming, die ten allen tijde werden aangewend, voornamelijk in de tijden onmiddellijk vóór LUTHER, verschillende strekkingen onderscheiden, die overigens niet veel meer met elkander gemeen hebben, dan eene antihierarchische of antipapistische rigting, en voor het overige zeer veel van elkander verschillen. De eene zouden wij de *geheel revolutionaire*, eene andere de *gematigd-liberale*, en eene derde de *Evangelisch-Apostolische* of *reformatorische*, in den waren, eigenlijken zin van het woord, kunnen noemen. Wij zullen deze rigtingen in de eeuw der Hervorming zelve, de eene vertegenwoordigd door de Wederdoopers, de tweede door ERASMUS, de derde door LUTHER, ZWINGLIUS, CALVINUS, OECOLAMPADIUS, enz., weder ontmoeten; terwijl ik u echter vooreerst, in onze volgende bijeenkomst, tot de beschouwing der *voorbereidende verschijnselen* uitnoodig.

ZESDE VOORLEZING.

VOORBEREIDING TOT DE HERVORMING. VERSCHILLENDE WIJZEN VAN HERVORMING. FANATISMUS EN RADICALISMUS. ARNOLD VAN BRESCIA. PETER DE BRUYS. HENDRIK VAN LAUSANNE. SECTEN DER BULGAREN, CATHAREN, MANICHAEËRS, LOLLHARDEN, BEGHARDEN, FRATRICELLEN, ENZ. OVER DE BEGIJNEN IN HET BIJZONDER EN HUN BESTAAN TE BAZEL. DE GEMATIGD-LIBERALE PARTIJ IN DE KERK. EIGENLIJKE VOORGANGERS DER HERVORMING: DE WALDENZEN, WICLIFF, DE VOORGANGERS VAN HUSS, HUSS ZELF, HIERONYMUS VAN PRAAG. DE KERKVERGADERING TE CONSTANZ.

Wij hebben in de drie laatste bijeenkomsten het negative gedeelte van onze voorbereidende taak volëindigd; wij hebben dus gezien, hoe het verderf in de toenmalige Roomsche Kerk, onder geestelijken en wereldlijken, onder aanzienlijken en geringeren, tot eenen hoogen trap klom. Wij hebben het pausdom, de leer, gebruiken, levenswijze en zeden des volks met vlugtige blikken beschouwd. Thans zullen wij met de ontwikkeling van het positive gedeelte dezer schets eenen aanvang ma-

ken, door namelijk de pogingen, die vóór LUTHER en ZWINGLIUS reeds ter hervorming aangewend werden, te beschouwen.

Aan het eind van onze vorige bijeenkomst heb ik nog de verschillende rigtingen of strekkingen, die de Hervorming hebben voorbereid, opgegeven, namelijk de fanatisch-revolutionaire (radicale), de gematigd-liberale (kerkelijk-aristocratische), en de Evangelisch-Apostolische of de eigenlijk reformatorische.

Ik begrijp echter wel, dat met dergelijke opgaven niet alles gezegd is, en dat dezelve ook gemakkelijk verkeerd verstaan kunnen worden. Gij zult u intusschen wel herinneren, dat ik in mijne eerste voorlezing u daarop opmerkzaam gemaakt heb, dat de *hervorming* geene *omwenteling* is, en dat een der hoofdöogmerken dezer voorlezingen bestaan zou in het duidelijk opgeven van het onderscheid tusschen *hervormers* en *omwentelingsgezinden*. Gij zult u verder herinneren, dat ik heb aangetoond, dat er ook eene soort van halve maatregelen, het zoogenaamde *juste milieu*, bestaat, die insgelijks niet geheel met het hervormingsgezinde beginsel overeenstemt, vermits toch de ware hervorming, het wèl begrepen Christendom, naar het gulden midden streeft.

Van daar, zeer geëerde Toehoorders! moet ik u verzoeken, thans, daar wij tot eene afdeeling van onze beschouwingen gekomen zijn, u alles naauwkeurig in de gedachten terug te roepen, opdat wij niet, in den overvloed van geschiedkundige onderwerpen verdwalende, het eigenlijk, hooger, zedelijk doel uit het oog verliezen.

Gij zult u echter ook herinneren, hetgeen ik om-

trent de vergelijking van den toenmaligen tijd met den onzen gezegd heb, dat namelijk deze vergelijking slechts nabijkomend, betrekkelijk, en geenszins zoodanige zijn kan, dat zij in alles stellig doorgaat; weshalve men zich dan wel wachten moet voor het gebrekkige en onvolkomene van te ver gezochte vergelijkingen.

Indien ik nu de eene partij, tot wier beschouwing wij terstond zullen overgaan, met den naam van radicaal-revolutionaire, of ook van fanatische partij bestempeld hebbe, dan bedoel ik hiermede niet, dat zij in alle opzigten overeenkomt met die, welke wij heden ten dage als de absolute bewegings-partij beschouwen: het loopt toch boven alles in het oog, dat de drijfveren der eerste, in eenen Godsdienstigen, hoewel verkeerd gedrevenen ijver bestonden; terwijl men niet ongeneigd is, om aan de Radicalen van onzen tijd meermalen gebrek aan Godsdienstige beginsels te laste te leggen.

Doch het punt van vergelijking bestaat daarin, dat beide, zoowel de Godsdienstige als staatkundige geestdrijvers, (want zóó moeten wij hen toch noemen,) op een onzeker, onbepaald iets eindigen; dat zij zich beide van den geschiedkundigen bodem verwijderen, of uit den zamenhang van geschiedkundige ontwikkeling plotseling uitgaan; dat zij beide alles hoogmoedig verwerpen, wat naar vormen riekt, wat aan menschelijke orde en wet herinnert, en dat zij beide de onafhankelijkheid van alle menschelijk gezag zoo ver drijven, dat zij ten laatste zich zelve gezag over anderen aanmatigen, en onregtvaardig zijn in hunne oordeelvellingen over, onregtvaardig in hunne eischen aan anderen.

Heden ten dage is men, wel is waar, geneigd, de Godsdienstige en staatkundige vrijheid veeleer als twee tegenover elkander staande uitersten te beschouwen; evenwel is ook onze tijd niet zonder voorbeeld, dat deze beide uitersten elkander in eenen enkelen persoon kunnen raken. In de middeleeuwen, toen het staatkundige in zulk een naauw verband stond met het Godsdienstige, was het verschijnsel schier iets gewoons, en was hetzelve zulks nog ten tijde der Hervorming in de secte der Wederdoopers, ja! was het nog na de Hervorming bij de Puriteinen.

Laat ons thans deze fanatische, radicale oppositie-partij, zoo als zij reeds vóór de Hervorming optrad, een weinig naauwkeuriger beschouwen.

Wij mogen echter hierbij niet vergeten, dat de bovenmatige verdrukking, die door het onwankelbaar Catholicismus uitgeoefend werd, juist deze ultra-liberale partij drong op te treden, even als juist altijd de zwaarste verdrukking, die het onhoudbare te zamen houden wil, eenen even heftigen tegenstand te weeg brengt.

Hoe kon ook uit den droesem van de verdorvene Roomsche Kerk terstond een licht, helder engelenbeeld opgaan? Moesten niet, eer zich de beroerde hoofd-grondstoffen hadden gezet, allerlei schadelijke dampen zich ontwikkelen, die de lucht van rondom eerder schenen te verpesten, dan te zuiveren?

Reeds in de oudste tijden van het Christendom waren er zoodanigen, die de Christelijke vrijheid in *dit* opzigt verkeerd begrepen en misbruikten, dat zij zich tegen het bestaan van eene geregelde Kerk verzetteden, ieder toestonden te prediken, zich op

wonderbare ingevingen beriepen, alle uiterlijke gebruiken en instellingen versmaadden, en voornamelijk den kinderdoop verwierpen. Wij kunnen echter bij deze oude secten en partijen van eenige Gnostieken, als ook van Donatisten, Montanisten, enz., hier niet stilstaan.

Wij maken slechts deze aanmerking: dat met het toenemen der hierarchie, en bijzonder sedert de eeuw der Hohenstaufen, nu eens enkele mannen, dan weder geheele partijen en secten optraden, die, met meer of minder schijn van geestdrijverij, met meer of minder inmenging van het staatkundige, de Pausen den oorlog aankondigden, het bederf der Kerk met sterke kleuren afschilderden, maar ook daarbij tot in het onmatige hunnen hervormings-ijver tot alles uitstrekten, wat met de uiterlijke regeling der Kerk in eenig verband stond.

Reeds de leerling van den geestelijken ABELARD, ARNOLD VAN BRESCIA, in de XIIde eeuw, kan als een dusdanig Hervormer worden aangemerkt, ofschoon het van hem ten minste eene nog twijfelachtige zaak is, of zijne tegenkanting aan het Pausdom alleen uit helderder Evangelische overtuiging, dan tevens uit woelzieke staatkundige oogmerken voortsproot. — Indien wij echter den vromen, maar tevens partijdigen abt BERNARD DE CLAIRVAUX, die zijn voornaamste tegenstander was, durven gelooven, dan moeten wij ARNOLD meer als eenen staatkundig-kerkelijken demagoog, dan als eenen Apostolischen Hervormer beschouwen.

Intusschen willen wij gaarne toegeven, dat een valsche ijver, om de bestaande Kerk in stand te houden, den vromen BERNARD voor de betere eigenschappen en oogmerken van ARNOLD blind

maakte, en indien wij hem al niet op gelijken trap mogen stellen met HUSS en WICLIFF, moeten wij ook den tijd, waarin hij leefde, niet vergeten. ARNOLD stierf wel niet als een martelaar voor het zuivere Christendom, maar echter als een moedig getuige voor de door hem naar zijn beste weten beledene waarheid, en steeds blijft het eene onwaardige daad van den anders zoo verlichten FREDERIK BARBAROSSA, dat hij zelfs de hand bood om hem aan zijne beulen over te leveren. ARNOLD had zich, toen hij wegens staatkundige onlusten zijn vaderland (*Italië*) had moeten verlaten, langen tijd in *Zurich* opgehouden, en sommigen hebben hier bereids een aanknoopingspunt van de Zwitsersche Hervormings-geschiedenis willen vinden; doch de achtergeblevene sporen van zijne verrigtingen in *Zurich* zijn niet zoo duidelijk, dat men uit dezelve grondige vermoedens zou kunnen afleiden.

Gelijktijdig met ARNOLD treedt in het zuiden van *Frankrijk* PETER DE BRUYS op, die, terwijl hij tegen het pausdom ijvert, tevens den kinderdoop verwerpt, tegen het mis-offer en de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS bij het Avondmaal ijvert, het huwelijk der geestelijken verdedigt, en de plegtigheden der Kerk afkeurt. Zoowel hij, als zijn leerling HENDRIK, die zijne leer in *Lausanne* en de omliggende streken uitbreidde, haalde zich de vervolging der Kerk op den hals. PETER DE BRUYS stierf op den brandstapel, HENDRIK in den kerker. Hunne partij bleef onder de benaming van Petro Brusianen en Henricianen bestaan.

Spoedig verbinden zich met deze nog andere

dergelijke secten, die men moeijelijk in hare eigendommelijkheid voorstellen en uit elkander houden kan, vermits hare grondstellingen ineenloopen, zoodat het bijna schijnt, alsof dezelfde zaak slechts met verschillende namen bestempeld is. Zoo komen ons de namen voor der Bulgaren, Catharen, Manichæën, Spirituëlen, Fratricellen, Lollharden, Begharden, Begijnen, die allen, meer of minder in de overdrijving en duisterheid van hun stelsel, aan ieder positief kerkendom, alle plegtigheden en instellingen, alle geestelijke en wereldlijke overheden den oorlog verklaarden, en daarentegen eenen nieuwen tijd, den tijd des Heiligen Geestes, beloofden, als wanneer allen door God zelven zouden onderwezen worden, wanneer er geene priesters en overheden meer zouden noodig zijn, enz. Verwerping van den kinderdoop, beroep op buitengewone gezigten, of ook op een eigen, uit den hemel gevallen Evangelie, verachting van den leeraarsstand en van alle wetenschap, zietdaar de kentrekken van hunnen geest, die meest onopgeklaard, verward, ontevreden met hunnen tijd en soms met hoogere voorgevoelens doortrokken was. Men zou echter onregtvaardig doen, hen allen tot *eene* klasse te willen brengen. Gelijk overal, waren er ook hier menschen van edele inborst, die, wel is waar, met eenen ligten zweem van geestdrijverij, echter met eenen edelen toorn tegen al wat slecht was, met eenen brandenden ijver voor de zaak van CHRISTUS, zich tegen de aanmatigingen der priesters verzetteden, en de gruwzaamste vervolgingen niet achtten, om getuigen van de onderdrukte en versmade waarheid te zijn. Bij veel wonderbaars, hebben zij echter

toch weder regte begrippen van het bestaan des menschen en zijne Goddelijke natuur, en menigmaal was het de schuld hunner onjuiste beeldspraak, dat, hetgeen oorspronkelijk op eenen dieperen grond des geloofs rustte, in het vervolg ook voor dweepachtigen onzin gehouden werd.

Van den anderen kant kan men het echter evenmin ontkennen, dat ook werkelijk heethoofden en dweepers, ja niet zelden veinzende bedriegers en schijnheilige huichelaars, zich in de schaar der kerkelijke vrijheidshelden mengden, en velen benijdden den Paus slechts daarom zijne kroon, omdat zij zelve gaarne zulk eene gedragen hadden.

Ook hier sproot er uit het monnikendom veel onzuivers, terwijl de ijverzucht der bedelmonniken er niet zelden toe bijdroeg, om onder de voorstanders der Roomsche hierarchie zelve weder hunne grootste vijanden te maken, en voornamelijk namen de verbasterde Franciscaner monniken een beslissend aandeel in de opschuddingen tegen de Kerk.

Ook onze stad werd in de XIV^de^ en in het begin der XV^de^ ceuw door dusdanige kerkelijke onlusten bezocht, door de oneenigheden en twisten met de *Begijnen*, die ik, als eene bijdrage tot de kerkgeschiedenis van *Bazel*, iets nader aanroeren wil.

De naam van *Begharden of Begijnen* zou van het oude Duitsche woord *begen*, (in het Engelsch *beg*,) dat *bidden*, *bedelen*, beteekent, afkomen. Derhalve duidt de naam zooveel aan als *bedelaars* of *bidders*, (bid-broeders en bid-zusters.) Beide beteekenissen zijn op de levenswijze der Begijnen en Begharden, die, even als de monniken, zoowel in bidden als in bedelen hun beroep zochten, toe-

passelijk. De leden van het mannelijke geslacht werden overigens Begharden, die van het vrouwelijke Begijnen genoemd. De laatstgenoemden hadden zich sedert het jaar 1329 in een vrij groot aantal te *Bazel* neêrgezet; zij waren in het uiterlijke aan nonnen gelijk, en leefden, even als deze, in bijzondere huizen te zamen, die men van daar Begijnhuizen noemde. Door den roep harer vroomheid, die zij bij de burgerij hadden, wisten zij zich spoedig een zeker aanzien te verschaffen; zij legden hier en daar in de woningen der burgers bezoeken af, mengden zich in geestelijke zaken, en hielden, door de Franciscanen ondersteund, hare bijzondere heimelijke Godsdienstoefeningen. Overigens zouden zij, zoo als de berigten dienaangaande luiden, menigvuldig, door allerlei gesnap, oneenigheden in huisgezinnen veroorzaakt, en zich aan menige soort van vroom bedrog schuldig gemaakt hebben. Genoeg, de geestelijkheid en een groot deel des volks was hunne geestdrijverij moede, en de predikmonnik MULBERG trad, in het jaar 1405, in eene opentlijke redevoering tegen hen op. De strijd duurde verscheidene jaren voort, totdat het eindelijk de tegenpartij gelukte, de Begijnen uit de stad te verdrijven, die dan ook in andere kleine steedjes van *Zwitserland* hun heil gingen zoeken.

De Dominicaner monnik MULBERG intusschen behoorde tot diegenen, die zelve eene grondige verbetering in de Kerk verlangden; hij zou de Hervorming van *Bazel*, naar men zegt, met de volgende woorden voorzegd hebben: »Verheug u, o *Bazel!* »over de groote eer; want in u zal het rein wor»den, en in u zullen de modderpoelen van alle »ketterijen geopenbaard worden! Verheug u, o

» *Bazel!* dat de wormnesten, uit welke al het
» booze ontstaat, in u zullen verstrooid worden!
» maar het moet met bitteren arbeid geschieden.
» Ik mag dien tijd niet meer beleven, maar er zit-
» ten eenigen voor mijne oogen, die denzelven be-
» leven zullen. Er *moet* eene hervorming plaats
» hebben, dit is regtmatig, wien het ook lief of
» leed zij. Willen de groote prelaten en heeren
» er niet toe komen, dan zullen de harde steenen
» zoo lang spreken, *tot* er eene hervorming plaats
» heeft."

Dusdanige stemmen werden er over het algemeen overvloedig gehoord, en vele van hen, die de dweepachtige secten bestreden, wendden van hunnen kant insgelijks pogingen aan, om op den wettigen weg der Kerk datgeen te bereiken, hetwelk de anderen op den kerk-, wet- en regelloozen weg zochten te verkrijgen.

Onder deze kerkelijke vrienden der Hervorming doen zich echter weder twee rigtingen op, die ik reeds boven heb aangehaald. De eene, die ik in eenen zekeren zin de gematigd-liberale (*) of kerkelijk-aristocratische genoemd heb, zocht meer en meer, door eenige stralen van het wetenschappelijk gebied, het licht in de Kerk te verspreiden, doch ook maar juist zooveel, als het volk verdragen kon. Zij wilden voor het naast de beschaaf-

(*) Ik heb reeds vroeger aangemerkt, dat zulke uitdrukkingen slechts bij benadering de zaak te kennen geven. Ook de Hervormers waren gematigd-liberaal, in den goeden zin des woords. Er is echter ook eene matiging, die aan laauwheid grenst, bij welke het tot niets beslissends komt, gelijk dan ook het zoogenaamde *juste milieu* niet altijd het regte midden is.

deren tot eene vrijere Godsdienst overhalen, en behielden het zich voor, de menigte den doek van de oogen te nemen, als het tijd was. Insgelijks wilden zij alles doen in overeenstemming en verband met de groote Kerk, zoodat zij ook van daar van de groote Synoden, algemeene kerkvergaderingen, wier gezag zij boven dat van den Paus stelden, alle heil verwachtten. (De kerkvergaderingen van *Constanz* en *Bazel* moeten van daar beschouwd worden de plaats dezer partij te vervangen.) Men zou echter de zuivere gezindheid van dusdanige mannen miskennen, indien men hen het lage doel van priesterlijk eigenbelang wilde te laste leggen; zij geloofden werkelijk, dat er alleen op *dezen* weg hulp te vinden was, ofschoon misschien eenige van eene twijfelachtige levenswijze en eene zekere menschenvrees niet kunnen vrijgesproken worden.

Van deze aanhangers van het kerkelijk *juste milieu*, zijn die, welke ik Evangelisch-Apostolische Hervormers genoemd heb, op het bepaaldst onderscheiden. Zij vormden het eigenlijke *ware* midden, tusschen de radicale geestdrijvers aan den eenen, en de al te ver gaande liberalen aan den anderen kant. — Daarin namelijk betoonden zij zich echte democraten en volksvrienden, echte voorstanders der volksregering, en beschermers des volks te zijn, dat zij *voor* het volk leefden, streden, leerden, en dat zij de waarheid niet als een voorregt voor eenen zekeren stand van menschen, maar als een gemeenschappelijk eigendom van *allen* beschouwden. Door deze edele volksgezindheid, door hunne zuivere waarheidsliefde, door hunne krachtvolle optreding en nadruk-

kelijke handelwijze, onderscheidden zij zich van hen, die op den weg van gelijkmaking en bemiddeling toch slechts *half* hun oogmerk konden bereiken. Doch zij verschilden ook weder van de bedwelmende oppositie-partij daarin, dat zij met het aanvallen op den bestaanden staat van zaken bezonnener te werk gingen, zich niet met uiterlijkheden en bijzaken ophielden, maar alleen dat steeds voor oogen hadden, wat noodzakelijk was. Daarin waren zij voornamelijk als Hervormers gematigd, dat zij den geschiedkundigen grond van het Christendom bewaarden, en dat zij dus niet hunne willekeurige inbeeldingen en meeningen des oogenbliks, maar het *woord der Schrift*, *den Bijbel*, tot grondslag hunner pogingen legden. Daarmede reddeden zij de waardigheid van het leeraarsambt en der geleerdheid uit den staat der verachting, waarin dezelve door de dweepers, in hunnen geestelijken hoogmoed, gebragt waren. Daardoor gaven zij den toekomstigen tijd een aanknoopingspunt tot de eigenlijke Hervorming!

Vraagt gij mij, wie ik onder deze eigenlijke Protestanten vóór de Hervorming, in den echten zin des woords, die bereids het beginsel van het Evangelisch Protestantismus met zich omdroegen, reken, dan noem ik u de *Waldenzen*, (ten minste hunne hoofdpartij,) WICLIFF, verscheidene voorgangers van HUSS in *Bohemen*, HUSS zelven en HIERONYMUS VAN PRAAG. Zonder twijfel kan men ook hier niet alles op het fijnste uitpluizen, en waren er hier en daar in de verlichtere pogingen zelfs nog eenige duistere hoofdstoffen, zoo als zelfs de Hervorming niet geheel en al zonder is. Maar over het geheel echter zal het ons blij-

ken, dat de Evangelisch-Apostolische, dus ook de Protestantsch-hervormingsgezinde geest in die mannen het zuiverst terugspiegelt. Wat ten eerste de Waldenzen betreft, deze zijn, wel is waar, menigwerf met de dweepachtige secten der middeleeuwen verward, vooral met de hun ten deele verwante *Albigenzen* verwisseld, en te gelijk met hen vervolgd geworden; doch eene naauwkeuriger beschouwing van hun bestaan toont, dat zij verre weg op eenen meer zekeren, Apostolischen grond rustten, dan deze.

Over den naam en oorsprong der Waldenzen zijn de gevoelens verschillende, vermits sommigen meenen dat zij van PETRUS WALDO, eenen burger uit *Lyon*, in het midden der XII^de^ eeuw, afstammen, anderen echter hunnen oorsprong reeds in de IX^de^ eeuw zoeken. De laatsten beroepen zich hierop, dat de naam Waldenzen, (*Vallenses*,) inderdaad niets anders beteekent dan dalbewoners, (*Vaudois*,) en voor deze meening pleit ook de daadzaak, dat er in de bergachtige streken en dalen der *Alpen*, tot aan de *Pyrenæën*, dus in *Languedoc*, *Provence*, *Dauphiné*, zich reeds vroeg een klein getal van dusdanige Christenen bijeenvergaderde, die, zich tegen de hierarchie en de uiterlijke plegtigheden verzettende, zich aan een eenvoudig Christendom hielden, en het pausdom verwierpen. Inzonderheid wordt de vrome Aartsbisschop CLAUDIUS van *Turin*, ten tijde van LODEWIJK den vromen, in de IX^de^ eeuw, als de man genoemd, aan wien deze eenvoudige lieden eenen krachtigen steun hadden. Of zich nu met der tijd ook iets onzuivers onder hunne leer gemengd hebbe, wie zal dat volkomen onderzoeken? Zooveel is zeker, dat de

Waldenzen, die sedert PETRUS WALDO in de XII^de^ eeuw in de geschiedenis voorkomen, zich over het algemeen van die dweepachtige secten, die wij hier boven vermeld hebben, zeer gunstig onderscheidden. De Waldenzen bleven niet bij bloote ontkenning en tegenspraak staan, noch beriepen zich op nieuwe openbaringen en dergelijke, waarop het bij de geestdrijverij altijd neêrkwam; maar zij waren daarin uitmuntende voorloopers der Protestanten, dat zij den *Bijbel* tot den grondslag van hun geloof legden, en een *Bijbelsch-praktisch*, en niet, zoo als de anderen, een dweepachtig-speculatief Christendom voor het echte en ware hielden. Bij hunne eenvoudige levenswijze, als dalbewoners, konden zij zelfs veel onder zich invoeren, dat in de uitgebreidere Christenheid onmogelijk kon plaats grijpen, bij voorbeeld, gemeenschap van goederen, met welke zij, even als nog eenige anderen, al te letterlijk den Apostolischen tijd wilden navolgen. Evenzoo hadden zij geenen gestudeerden leeraarsstand, en behoefden dien in hunne omstandigheden ook minder; maar zij hadden toch leeraars en opzieners (*Barden*), die zich door vroomheid van wandel en gezindheid moesten kenmerken. Voor het overige moesten zelfs de vijanden der Waldenzen hun eenen stillen, eerbaren, vromen levenswandel toekennen. Een schrijver toch van de XIII^de^ eeuw, die tegen hen schreef, schildert hen aldus af: „de Waldenzen zijn zeer „ordentlijk en bescheiden, hebben geene kostbaar„heid in hunne kleeding; de meesten verschijnen „in eenen armzaligen toestand. Schoenmakers „bekleeden bij hen het leeraarsämbt. Zij zijn te„vreden met het noodwendig levensonderhoud,

» bezoeken geene herbergen en opentlijke danspar-
» tijen; men bemerkt bij hen geenen toorn; zij
» arbeiden altijd, leeren en onderwijzen, en bid-
» den derhalve weinig.

De stelsels der Waldenzen (of, zoo als zij ook genoemd worden, der Armen van *Lyon*,) zijn de volgende: de Kerk is reeds sedert de tijden van CONSTANTINUS den grooten van hare oude heiligheid en deugd vervallen; de Roomsche Paus is met geen het minste regt Opperhoofd der Kerk. Het regt om te onderwijzen en te troosten komt niet eener bijzondere klasse van menschen, maar allen Christenen toe. In plaats van de ruime aflaten moet weder eene strengere boetentucht ingevoerd worden. Overigens behoeft men geenen priester om te biechten, maar dit kan de eene Christen wel aan den anderen doen. God alleen heeft de magt om de zonden te vergeven, en de gebeden voor afgestorvenen, zielmissen en dergelijke zijn onnut.

Bij het uitbreken der Hervorming komen de Waldenzen ook met LUTHER in eene vriendelijke schriftelijke aanraking; nog meer echter sloten zij zich aan de Zwitsersche en Fransche Hervormers, voornamelijk ook ten opzigte hunner denkbeelden omtrent het Avondmaal. Meermalen werden zij ook gemeenschappelijk met de Hugenooten vervolgd. Bijzonder gruwzaam waren de vervolgingen in *Piémont* en *Savoye*. Later stelden zich verscheidene Europesche magten voor hen in de bres, en eerst in lateren tijd werd hun toestand dragelijker. Hunne geschiedenis had voor eenige jaren, gelijktijdig met die van het Grieksche volk, eene levendige belangstelling verwekt, die echter door de veel-

vuldige latere gebeurtenissen weder in de vergetelheid geraakt en op den achtergrond getreden is.

Aan de *Waldenzen* sluiten zich de *Wicliffiten.* JOHANNES WICLIFF, geboren in 1324, gestorven in 1384, een Engelschman, en langen tijd Doctor der Godgeleerdheid te *Oxford*, kwam voornamelijk wegens de onbeschaamde drijverij der bedelmonniken op het strijdtooneel: vermits hij zich geroepen gevoelde aan te toonen, dat de armoede van CHRISTUS eene gansch andere, dan die des bedelenden, lediggangs van deze ruwe klasse van menschen geweest was. — Hierdoor werd hij spoedig ook in andere oneenigheden gewikkeld, omdat hij ook tegen de leer der transubstantiatie, de uiterlijke plegtigheden, de oorbiecht en dergelijke ijverde, en over het algemeen bij verscheidene gelegenheden zich een koen tegenstander der pauselijke aanmatigingen betoonde te zijn. Ook hield hij zich, even als de Waldenzen, aan den Bijbel, en door deszelfs overzetting in de landtaal maakte hij zich omtrent zijn vaderland niet weinig verdienstelijk.

Men kan ligtelijk begrijpen, dat door de monniken alles in het werk gesteld werd om zijnen ondergang te bewerken. Paus GREGORIUS de XI^de^ gaf achter elkander drie bullen tegen hem uit; maar de om dezen tijd uitgebarste pauselijke scheuring was slechts een bewijs te meer voor de noodzakelijkheid eener hervorming. Eindelijk belegde de nieuwe, hem vijandige, Aartsbisschop van *Canterbury*, de Courtenay, eene kerkvergadering tegen hem, die zijne leer voor kettersch verklaren moest. WICLIFF zag zich genoodzaakt *Oxford* te verla-

ten, en trok naar zijne predikantsplaats *Luterworth* terug, waar hij nog vóór de hem bereide vervolgingen stierf.

Onder de leerlingen van WICLIFF, die de leer van hunnen meester met jeugdige geestdrift hadden omhelsd, waren eenige Bohemers, en deze verplantten derzelver zaden op den ontvangbaren bodem van hun vaderland. In *Bohemen* had zich buitendien eene vrijere denkwijze in kerkelijke zaken staande gehouden. De Slavonische volkeren van hunnen tijd hadden het Christendom niet van *Rome*, maar van de Grieksche Kerk ontvangen, en zoo bleven zij ook langer vrij van den pauselijken invloed, die eerst later ook bij hen gezag begon uit te oefenen. Het huwelijk der geestelijken en het gebruik des Avondmaals onder beide teekenen waren onder hen, sints den tegenstand van *Rome*, tot in de XIV[de] eeuw toe, in zwang gebleven. De in het jaar 1348 te *Praag* gestichte hoogeschool zou, zoo als men hoopte, eene gezegende plaats worden, ter aankweeking van echt Catholijke, dat is, Roomsche, gezindheden. Maar op den tijd, dat WICLIFF de schouwplaats in *Engeland* had verlaten, traden in *Bohemen* de eerste voorvechters der Evangelische vrijheid op, welke hunnen opvolger HUSS den weg baanden. Hiertoe behoort vooreerst CONRADUS STIEKNA (CONRADUS *ab Austria*) prediker in de Maria-kerk te *Praag*, die met groote vrijmoedigheid tegen het bederf der geestelijkheid ijverde, de geestdrijverij der bedelmonniken bestreed, en het onderrigt in de Godsdienst weêr praktisch en Bijbelsch maakte. Hij stierf in 1369. Aan dezen sluit zich waardiglijk JOHANN MILICZ, uit *Kremsië* in *Moravië*.

Deze man bekleedde, als Aartsdiaken, te *Praag* eene hooge en invloedrijke plaats. Maar ofschoon hij rijk had kunnen zijn, gaf hij de voorkeur aan den smaad en de armoede van CHRISTUS. Hij deed, om aan de verbreiding van het ware Christendom te werkdadiger deel te kunnen nemen, afstand van zijnen voordeeligen post, wandelde, even als een eenvoudig Apostel, in de dorpen rond, en verkondigde den armen het Evangelie. — Na deze zendelingsreis, die hij uit eigene beweging ondernam, volbragt te hebben, keerde hij naar *Praag* terug, waar hij zich toen met eene minder voordeelige bediening tevreden stelde. — Te gelijk veranderde hij ook de wijze van prediken, die hij tot op dien tijd toe gevolgd had. Hij onthield zich van de sieraden der redekunde, van alle onnoodige bijvoegselen eener op den kansel te onregt aangebragte geleerdheid, waarmede toenmaals velen het volk wilden verbazen, en bevlijtigde zich op eenvoudigheid en waardigheid van uitdrukking. Toen ontviel hem, wel is waar, de bijval diergenen, die slechts gekomen waren om eene fraaije rede te hooren; maar van alle kanten vlogen hem de harten te gemoet derzulken, die stichting, troost en onderwijs zochten. Ras bleken ook de vruchten van zijn prediken; vele goddeloozen toch bekeerden zich. — Van drie- tot vijfmaal toe predikte hij dagelijks in verschillende kerken te *Praag*, en nog in zijnen ouderdom leerde hij de Duitsche taal, om ook aan de vreemde kooplieden het Evangelie te kunnen verkondigen (*). Gewoonlijk werd hij,

(*) Hij zag echter later in, dat al te veel prediken ook niet goed is, en dat er eene zorgvuldige voorbereiding toe behoort; waarom hij

uit de kerk naar huis gaande, door eene groote menigte menschen begeleid, die nog allen raad en troost bij hem zochten. Aanzienlijke Godgeleerden moesten het getuigen, dat, hetgeen zij door de oefening van eene geheele maand niet konden bereiken, MILICZ in één uur bereikte. Doch zijne eenvoudige Apostolische levenswijze verschafte aan zijne woorden den besten toegang tot de harten zijner hoorders. Hij was in hooge mate ingetogen en onbaatzuchtig, vermits hij bij zijne schrale bediening slechts leefde van hetgeen hem anderen vrijwillig gaven, en hij *hiervan* de armen nog mededeelde. Eindelijk overmeesterde het verlangen om naar *Rome* te gaan, en daar, bij de bron des kwaads zelve, als *heraut* van het zuivere geloof op te treden, dezen merkwaardigen man. URBANUS de V^de^ werd toenmaals, van *Avignon* terugkeerende, te *Rome* verwacht. Toen MILICZ nu met zijne hervormings-leerredenen optrad, waartoe hij zich door het gebed en vlijtig lezen des Bijbels had voorbereid, haalde hij zich bij uitstek de tegenspraak der geestelijken op den hals. — De bedelmonniken wikkelden hem bij de Inquisitie in een proces, en lieten hem in de gevangenis van een Franciscaner klooster opsluiten. Zijne beste en eenigste lafenis, de Bijbel, werd hem ontnomen, en slechts weder teruggegeven toen hij denzelven tot zijne verantwoording noodig had. Ditmaal echter nam de Paus zelf de partij der regtvaardige zaak tegen de dweeperij der monniken op. Te *Rome* gekomen zijnde, schonk hij MILICZ de vrijheid.

---

toen zijne redevoeringen vele jaren uitstelde, totdat hij zich weder, na al te groote uitputting, hersteld had.

Te *Praag* teruggekeerd, leefde MILICS in stilte. Hij woonde met eenige zijner leerlingen in *een* huis te zamen, en gaf hun voorbereidend onderrigt tot de Godgeleerde studiën. Maar spoedig werd ook dit rustig gezelschap gestoord. Men rekende, dat zij met de Lollharden, Begharden en andere dweepachtige secten, zoo als in tijden van oproer gewoonlijk het geval is, ééne zaak maakten, en Paus GREGORIUS de XIde rustte niet, voor dat MILICZ andermaal naar *Rome* ter verantwoording kwam. Doch ook ditmaal verdedigde hij zijne zaak zoo goed, dat niemand hem eenige ketterij te laste kon leggen. Hij stierf op zijne terugreize, in het jaar 1373.

De derde der mannen, die HUSS den weg hadden voorbereid, was MATTHIAS JANOW, ook MATTHIAS VAN PARIJS genaamd, omdat hij daar gestudeerd had. — Als biechtvader van Keizer KAREL den IVden zocht hij dezen Vorst op alle mogelijke wijzen tot het beleggen eener algemeene kerkvergaring over te halen, doch moest eindelijk, dien ten gevolge, als balling het land verlaten. — Hij had een boek over den Antichrist en de anatomie van deszelfs leden uitgegeven, waarin hij de pauselijke misbruiken met kracht van woorden bestrafte, en vooral het gebruik des Avondmaals onder beide teekenen ook voor de leeken eischte.

Na door dusdanige getuigen der waarheid te zijn voorgegaan, trad JOHANNES HUSS op. In het jaar 1373 in een Boheemsch vlek, *Hussinecz*, van armoedige ouders geboren, bragt hij zijne jeugd onder ongunstige omstandigheden en vele beproevingen door. Hij bekleedde te *Praag*, waar hij zijne studiën had volbragt, een akademisch leeraars-

ambt, benevens nog twee andere bedieningen, die hem voor zijne praktische geestgesteldheid een zeer geschikt veld tot werkzaamheid aanboden. Hij werd namelijk aangesteld als prediker in de nieuw gebouwde kapel *Bethlehem*, waar hij in de landtaal prediken moest, en te gelijk koos de Koningin SOPHIA, geboren Hertogin van *Beijeren*, hem tot haren biechtvader. Hij oefende alzoo eenen drievoudigen invloed uit: op de studerende jeugd, op het Christelijke volk, en op het hof en de grooten. In al deze drie werkkringen handelde hij met edele vrijmoedigheid, steeds echter den blik op de hoofdzaak, op praktische vroomheid in leven en wandel, gevestigd houdende. In den beginne zag men zijnen ijver gaarne, en daar men op zijne regtgeloovigheid niets had aan te wijzen, verheugde zich zelfs een deel der geestelijken over zijne pogingen tot bevordering der openbare zedelijkheid. Ja! zelfs de Aartsbisschop SBINKO te *Praag* bediende zich van hem, om de misbruiken, die door de bedevaarten in zijn kerspel waren ingeslopen, tegen te gaan. HUSS, die intusschen met de schriften van WICLIFF bekend was geworden, was geenszins een blind aanbidder van het nieuwe en opzienbarende. Integendeel: als gestreng Catholijk, zoo in hart als belijdenis, veroordeelde hij in zijnen eersten ijver de koene stellingen der schriften van WICLIFF, die hij zelfs waard hield eene prooi der vlammen te worden. Spoedig echter maakten zich onbevooroordeelder denkbeelden van hem meester, voornamelijk nadat hij met een' jongen adellijken persoon, HIERONYMUS FAULFISCH, gewoonlijk HIERONYMUS VAN PRAAG genaamd, nader bevriend, en door dezen met den

geest van WICLIFF's schriften grondiger bekend was geworden. Thans trad ook hij, door HIERONYMUS ondersteund, moedig op, ter bewering der stellingen die WICLIFF verdedigd had. Op de hoogeschool te *Praag* ontstond een bedenkelijke strijd over het gezag van den leeraar van *Oxford*. De *Bohemers* waren meest aanhangers van WICLIFF, de *Duitschers* tegenstanders zijner leer; doch die twist was niet alleen van eenen Godgeleerden, maar ook van eenen wijsgeerigen aard, en strekte zich uit tot de bepalingen der denkbeelden, over welke de schoolgeleerden reeds veel geredetwist hadden, en bij welke wij hier niet kunnen blijven stilstaan. Genoeg, de verdeeldheid klom tot zulk eene hoogte, dat eindelijk de *Duitsche* medeleden der hoogeschool, die ook meenden door eene van elders komende bepaling (*) verongelijkt te zijn, gezamentlijk, zoowel leeraars als kweekelingen, *Praag* verlieten. Volgens de hoogste opgaaf zou hun getal 44,000, volgens de kleinste 5000 beloopen hebben. Deze gebeurtenis had voor HUSS nadeelige gevolgen. De uitgewekenen, op hem en HIERONYMUS ten felste verbitterd, verbreidden overal het gerucht, dat in *Bohemen* de ketterij van WICLIFF was uitgebarsten, en ook de burgers en inwoners van *Praag* zelve, die door het vertrek der studenten hunne inkomsten verloren, verwenschten grootendeels die aanstootelijke redetwisten en derzelver aanvangers; terwijl anderen zich over de ontkiemende vrijheid schenen te

(*) De Bohemers, namelijk, bewerkten bij WENZEL een koninklijk edict, volgens hetwelk de Bohemers voortaan bij de beraadslagingen drie, de Duitschers slechts ééne stem zouden hebben.

verheugen. De Aartsbisschop, die vroeger zijn beschermer geweest was, wendde alles aan om de nieuwe leer te smoren, doch stierf, tot ongeluk van HUSS, nog voor hem zulks gelukt was. — Maar juist na den dood van den Aartsbisschop begon een nieuwe strijd. De pauselijke legaat, die in het jaar 1412 voor den nieuwen Aartsbisschop den mantel uit *Rome* overbragt, bragt tevens ook eene aflaatbul mede. Geldkisten werden opentlijk in de kerk geplaatst, en de leden der gemeente vermaand dezelve te vullen, ten einde de afgestorvene zielen van het verderf te redden. Dat ging HUSS aan het hart. Hij weigerde standvastig aan dit onbeschoft spel de hand te leenen. Ook andere leeraars der hoogeschool verklaarden zich tegen hetzelve, echter met die voorwaarde, dat zij gehoorzamen zouden, indien de Koning het beval. HUSS, die meende dat de wereldlijke magt, evenmin als de geestelijke, hierin eenig gezag had, verklaarde opentlijk, dat, al keurde de Koning honderdmaal een misbruik goed, hetzelve echter niets minder verwerpelijk bleef. — Zelfs vrienden van HUSS, zoo als STEPHANUS VAN PALECZ, hielden het voor onmogelijk, aan de vereenigde magt van den Paus en den Koning wederstand te bieden. Zij raadden hem te gehoorzamen, en noemden het stijfhoofdigheid, zoo hij dit niet wilde doen. Doch HUSS antwoordde: »PALECZ is mijn vriend, de waarheid »mijne vriendin: haar komt de voorrang toe." HIERONYMUS stond hem moedig en trouw bij; ja, deze ging in zijnen ijver zelfs nog verder dan HUSS, wijl hij de aflaatbul aan de kaak van de nieuwstad *Praag* liet verbranden, en daardoor den toorn zijner tegenpartij nog meer opwekte.

Maar ook deze, misschien onverstandige, daad werd op rekening van HUSS gesteld. Thans werd te *Rome* de ban over hem uitgesproken. Reeds vroeger had Paus ALEXANDER de V^de^ eene bul tegen hem uitgegeven, en toen beriep hij zich van den kwalijk onderrigten op den beter te onderrigten Paus. Thans echter, daar hij zag, dat dit beroep wel te vergeefs zoude zijn, beriep hij zich niet op eenen anderen Paus, noch op eene kerkvergadering, maar op den onomkoopbaren Regter, JEZUS CHRISTUS. Maar Keizer SIGISMUND meende, dat juist op de kerkvergadering te *Constanz*, in tegenwoordigheid van de eerste Godgeleerden uit alle landen, die toch zelve zamenkwamen om het hoofd en de leden der Kerk te hervormen, de zaak van HUSS het best kon beslist worden. De kerkvergadering noodigde HUSS uit, en SIGISMUND gaf hem vrijgeleide. De vrienden van HUSS vertrouwden hier niet op; maar hij, zich op God verlatende, volgde argeloos die roeping, en kwam den 3^den^ November 1414 te *Constanz* aan. Drie weken waren er verloopen, zonder dat men iets tegen hem ondernam. Eindelijk werd hij vóór geroepen. Van zijnen vriend, den ridder JOHANN CHLUM, vergezeld, begaf hij zich naar de zaal der vergaderde vaders. Hier werd hij, niettegenstaande zijn vrijgeleide, niettegenstaande de tegenkanting van zijnen wakkeren begeleider, gevangen genomen en in eenen engen, akeligen kerker streng bewaakt. Aan *ketters*, heette het, behoefde men geen woord te houden. Na eenige voorafgaande bijzondere verhooren, werd hij eindelijk, den 5^den^, 7^den^ en 8sten Junij des jaars 1415, opentlijk voor de vergadering verhoord, en tot herroeping van de hem te laste gelegde ket-

terij gedrongen. Huss verklaarde zich tot iedere herroeping bereid, zoodra men hem uit de heilige Schrift betere gevoelens kon aantoonen. Maar daarmede wilde zich de vergadering niet inlaten. Zelfs verlichte mannen, zoo als de prediker GERSON, meenden, dat de kerkvergadering in geloofszaken onvoorwaardelijke gehoorzaamheid te vorderen had. Velen deed het van den edelen man leed, dien zij gaarne aan de woede der ijveraars hadden willen onttrekken, maar voor wien zij zich niet opentlijk durfden verklaren, uit vrees, zelve voor ketters gehouden te zullen worden. Wat bleef er dus anders over, dan te beproeven den bij zijne leer onwrikbaar volhardenden man zooverre te brengen, dat hij toch toegeven en het uiterste van zich afwenden mogt. Een zeker Doctor der Godgeleerdheid, die het met de waarheid wel niet zoo naauw nam, als de ijverige HUSS, zeide, half in ernst, half schertsend, tegen hem: »Indien de kerkvergadering »tot u zeide: gij hebt slechts één oog, ofschoon gij »er toch twéé hebt, moet gij het echter met de »kerkvergadering bekennen, dat het alzoo is." Even als het menigwerf gebeurt, dat sommige min edele menschen, hen, die edeler zijn dan zij, niet doorgronden, en aan hoogmoed en eigenzinnigheid toeschrijven hetgeen eigenlijk de zaak van eene in ootmoed versterkte gehoorzaamheid en van het ware karakter is, zoo meenden ook hier sommigen, als STEPHANUS PALECZ, dat hij voor de schande der herroeping niet bevreesd moest zijn. Huss antwoordde: »De schande van den brandstapel is nog »grooter — en ook deze schuw ik niet, als het de »waarheid geldt." Den 5den Julij verscheen het laatste gezantschap aan hem, aan welks hoofd ridder CHLUM

was, welke alles in het werk stelde om hem tot herroeping over te halen. Te vergeefs. Den 6den werd HUSS voor de laatste maal voor de vergadering gebragt. Hier zat SIGISMUND met keizerlijke praal op zijnen troon, omringd door Vorsten en prelaten. Op eene hooge tafel in het midden lagen priesterlijke kleederen voor HUSS. Nog kon hij kiezen. In vollen priesterdos moest hij den kelk des Avondmaals in de hand nemen, en na de plegtige herroeping weder in de vorige waardigheid, die nog voor hem openstond, worden hersteld. Het vonnis werd hem voorgelezen. Huss zweeg en bad, daar iedere verantwoording hem geweigerd, en er slechts een *ja* of *neen* ten opzigte der herroeping van hem gevorderd werd. De sieraden werden hem aangedaan. Nog eenmaal eischte men dat hij herroepen zou. Hij deed het niet. Nu werd hem het sierkleed van het lijf gescheurd, en hem den kelk afgenomen, met de volgende woorden: »Verdoemde Judas! wij ontnemen u den kelk der »zaligheid!" De beul wachtte op hem, en men ging tot de voltrekking van het vonnis over. Biddend besteeg HUSS den brandstapel, — tot verwondering van het volk, wien het onmogelijk scheen, dat een ketter zoo aandachtig bidden kon. Nog zag men zijne lippen bewegen, toen de vlam opsteeg en zijn ligchaam verteerde. De asch van den vermoorde werd in den *Rijn* geworpen.

Een gelijk lot toefde zijnen vriend HIERONYMUS; deze was intusschen vrijwillig te *Constanz* gekomen, om zich voor HUSS in de bres te stellen. Toen echter dit laatste te vergeefs was, en zijn eigen leven gevaar liep, begaf hij zich naar *Uberlingen*, van waar hij eenen brief aan den Keizer

en de kerkvergadering schreef, waarin hij aanbood zich tegen iedere beschuldiging te verdedigen, mits men hem gedurende den tijd van het onderzoek persoonlijke veiligheid wilde waarborgen. Het vrijgeleide werd hem echter in eene dubbelzinnige uitdrukking toegezegd, namelijk, »voor »zoo ver," zeide men, »als het aan ons ligt en »de ware regtgeloovigheid het vordert." Hierop vond HIERONYMUS het raadzamer, weder in stilte naar *Bohemen* terug te keeren. Maar op zijne reis derwaarts werd hij bij *Hirschau* in den *Opper-Paltz* gevangen genomen, en in ketenen naar *Constanz* gesleept. Zijne gevangenneming viel voor ten tijde dat HUSS de doodstraf onderging.

HIERONYMUS moest den kerkvaderen inderdaad een nog gevaarlijker vijand toeschijnen, daar het niet onbekend was, dat hij voornamelijk op de gezindheden van HUSS gewerkt, en hem gedurig in zijne tegenspraak ondersteund had; van daar heette het, dat men ook op de *kleine* vossen, die den wijngaard des Heeren verwoestten, jagt moest maken.

HIERONYMUS was ook in zijn geheele gedrag omtrent den Paus en deszelfs bevelen nog bitterder, heviger, en woedender te werk gegaan, dan HUSS. Maar gelijk driftiger menschen dikwerf minder stand houden in het oogenblik van gevaar, en hunne gevoelens, ten minste voor korten tijd, eerder opgeven, dan de koelbloedig beradenen, zoo was dit ook hier het geval. HIERONYMUS liet zich werkelijk tot eene herroeping overhalen, waarin hij de ketterij van WICLIFF en HUSS veroordeelde, ja de straf van den laatste voor regtvaardig verklaarde.

Maar even als eens die vurige Apostel, nadat hij in de eerste verlegenheid den Heer verloochend had, weder tot inkeer kwam, en in het vervolg voor het belijden der waarheid met zijn leven boette, zoo berouwde ook ras den opregten, vromen man zijne afgeperste herroeping. En ras was de gelegenheid daar, om de opregtheid van dit berouw met de daad te bezegelen. Zijne vijanden, voornamelijk de monniken te *Praag*, hadden niet opgehouden nieuwe beschuldigingen tegen hem opeen te stapelen; te vergeefs trachtte de edele Kardinaal D'AILLY het proces te smoren, en het zoo ver te brengen, dat men zich met de eenmaal gedane herroeping zoude tevreden stellen. De overigens zoo vrome, vrijdenkende GERSON stond echter op eene herziening van het proces. HIERONYMUS verscheen andermaal voor de vergaderde vaders, en ieder hoopte, dat hij zijne herroeping herhalen en bekrachtigen zoude. Doch hoe verstomde men, toen dezelfde man, die eens zwak geweest was, thans met eene kracht van rede sprak, alsof het heilig Pinkstervuur op hem ware nedergedaald. Hij riep God om hulp aan, dat Die hem verlichten wilde, opdat hij niets, hetgeen de zaligheid van zijne ziel kon benadeelen, uiten mogt. Toen sprak hij over de getuigen der waarheid van alle tijden, die als offers voor dezelve gevallen waren, en ten laatste noemde hij onder deze zijnen vriend HUSS, dien hij steeds een vroom, onstrafbaar man had bevonden, en tot verloochening van wiens aandenken hij zich alleen door onwaardige menschenvrees had laten verleiden. Hij trok nu plegtig zijne herroeping weder in, en verklaarde opentlijk, dat hij al

die gevoelens beleed en omhelsde, die zijn vriend HUSS beleden en omhelsd had. — Daarmede sprak HIERONYMUS zijn eigen vonnis uit. Wel is waar zochten ook nogtans vele leden der vergadering hem te redden. Gelijke overredingskunst werd er aangewend, als zulks bij HUSS het geval geweest was. De Kardinaal van *Florence*, FRANCISCUS ZABARELLA, stelde al wat mogelijk was in het werk, om hem weder tot zijne vorige herroeping terug te brengen. Te vergeefs. Daar HUSS gevallen was, zou ook HIERONYMUS geofferd worden. Standvastig hoorde hij zijn doodvonnis aan; met eigene handen zette hij zich de bontkleurige, met duivels beschilderde, kettermuts op het hoofd, en sprak ironisch zijn: *o sancta simplicitas!* uit over eene vrouw, die zich bevlijtigde een' takkebos naar den brandstapel te slepen, in de meening, dat zij daarmede een Gode-gevallig werk verrigtte. Ook hij stierf biddende, nadat hij nog eenmaal tot het volk gesproken en gezegd had, dat hij HUSS voor eenen voortreffelijken man erkende. »Vader! in »Uwe handen beveel ik mijnen geest!" waren de laatste woorden, die men uit den mond van dezen martelaar hoorde.

Zoo stierven twee getuigen der waarheid, niet gerigt door de Inquisitie van domme monniken, maar gerigt door eene kerkvergadering, die zelve, in tegenstelling met de Pausen, den naam eener *liberale* wilde dragen, en in welke mannen van het *juste-milieu*, zoo als D'AILLY, GERSON en anderen, eene belangrijke stem hadden. Zullen wij deswegens die kerkvergadering veroordeelen? Wie zijn wij, dat wij over vreemde dienstknechten oordeelen zouden? *Er zijn tijden, waarin ook de*

oogen der betergezinden verblind zijn, en den raad der boozen in de hand werken. Het is somwijlen alsof alles tegen den regtvaardige samenspant, alsof de Godheid zelve zijne opoffering vordert, opdat uit dood en verderf een nieuw leven moge voortspruiten! En het sproot voort uit den dood van deze mannen.

ZEVENDE VOORLEZING.

TERUGWERKING VAN DE FANATISCH-RADICALE GROND-HOOFDSTOF. KRIJG DER HUSSITEN. DE KERKVERGADERING TE BAZEL. HERSTELLING DER WETENSCHAPPEN. TOESTAND VAN BAZEL TE DIER TIJD. DE BEOEFENING DER OUDE TALEN. HET HUIS DE MEDICIS. BLOEI DER KUNSTEN. DERZELVER BETREKKING OP HET GODSDIENSTIG LEVEN. HEKELACHTIGE STREKKING DER KUNSTEN. (NICOLAUS MANUEL.) HOOGESCHOLEN. BOEKDRUKKUNST. OVER HET VOORREGT VAN DE VRIJHEID DER DRUKPERS EN HARE BETREKKING OP DEN HERVORMDGEZINDEN GEEST.

JOHANNES HUSS zou, nog voor dat hij te *Constanz* gevangen genomen werd, met zinspeling op zijnen naam, die in de Boheemsche taal *eene gans* aanduidt, gezegd hebben: » Daar de gans een mak » dier is, dat zich niet hoog op zijne vleugelen kan » opheffen, zullen er nog andere edeler vogelen, » valken en adelaars, na mij komen, die zich hoo- » ger naar den hemel zullen opheffen (*).” Iets

(*) De gewone overlevering zegt, dat hij op LUTHER, als de zwaan, heeft gezinspeeld, die men moest in het leven laten, terwijl men thans de gans braadde.

dergelijks zou hij nog op den brandstapel, iets dergelijks ook HIERONYMUS VAN PRAAG voorzegd hebben. Ook op munten werd die voorzegging vereeuwigd. En wie wil die gaaf van voorzegging miskennen, in die helden van het geloof, wanneer men derzelver zin niet uiterlijk letterlijk, maar geestelijk en in eene diepere beteekenis opvat? Of is het zeker geloof, dat het goede eenmaal zegevieren zal, is de levendige hoop, dat eenmaal die betere tijden zullen aanbreken, in welke het in tranen gezaaide tot eenen vreugdevollen oogst rijpen zal, niet eene werking van *denzelfden* geest, die eenmaal den vromen Ziener in Israël op eenen Messias leerde hopen, en die den naar het graf bukkenden SIMEON den avond van het leven verzoette? Ja! de valken en adelaars zijn boven den brandstapel van HUSS omhoog gestegen, even als eenmaal de Phoenix der ouden, uit zijne eigene asch, verjongd in de lucht opsteeg. Doch voor wij den koninklijken adelaar in zijne vlugt volgen, die, uit de kloostercel te *Wittenberg* opstijgende, op den hoogeren *Wartburg* nestelde, en de wraakbliksems op het onteerde altaar des Heeren neêrslingerde, moeten wij nog zien, wat onmiddellijk op de terdoodbrenging van HUSS gevolgd, en wat er tusschen de kerkvergadering te *Constanz* en het tijdstip der Hervorming voorgevallen is.

Dit is eene merkwaardige, gebeurtenisvolle eeuw, die in zekere opzigten den overgang van de middeleeuwen tot de latere tijden voorbereidt. Zij bevat de eigenlijke geschiedkundige grondslag der Hervorming, overwaardig, om dezelve met eenige opmerkzaamheid te beschouwen.

Het gerucht van den aan HUSS en HIERONYMUS

gepleegden regterlijken moord der Kerk, had onder de volken van *Bohemen* eene algemeene verbittering tegen den Keizer en de kerkvergadering te weeg gebragt, en wij zien thans, in plaats van het *reformatorisch* beginsel, dat op eene dwaze wijs was versmaad geworden, eene *revolutionaire* fanatische terugwerking optreden. Zamenrotting der menigte, opvatting van wapenen tegen de overheid, oproer, wraakzucht en blinde drift ontmoeten wij daar, waar de vermaningen der vredelievende rede niet gehoord werden. Ook daarin schijnt mij het onderscheid tusschen hervorming en omwenteling te liggen, dat de eerste bedachtzaam en voorzigtig op den zamenhang der dingen ziet, van alle kanten onderzoekt, en derhalve ook reden geeft van die tegenwerpingen, die zij noodig vindt tegen de bestaande orde van zaken te berde te brengen; terwijl de laatste zich daarentegen gewoonlijk blind en eenzijdig aan een enkel woord, aan eenen vorm hecht, — evenveel, hoe de menigte het ook opnemen en verstaan moge, indien het slechts werkt, en de gemoederen tot spoedige daden aandrijft. Iets dergelijks bemerkten wij juist in de *geschiedenis der Hussiten.* Men beoordeelt de handelwijze van HUSS onregtvaardig, indien men gelooft, dat hij alleen wegens de onthouding des kelks bij het Avondmaal dien strijd gevoerd en zich deswegens heeft laten verbranden. In *dit* geval zou hij van geene kleingeestige geestdrijverij vrij te spreken zijn: want ten slotte hing toch daarvan de zaligheid en het geluk van den Christen niet af. HUSS was echter boven zulk eene eenzijdigheid, die slechts in dezen of genen uiterlijken vorm der eeredienst geluk zoekt, ver-

heven. Met eenen doordringenden blik overzag hij het bederf der Kerk, en overwoog bedachtzaam derzelver verschillende misbruiken, onder welke de onthouding des kelks hem voorzeker eene niet geringe afkeuring scheen te verdienen, zonder dat het hem daarom was ingevallen deswegens een geheel land in het harnas te jagen, en *Europa* in eenen bloedigen oorlog te wikkelen. Daarvoor dacht hij veel te gematigd, veel te bezonnen. Eerst gedurende zijne afwezigheid en gevangenschap te *Constanz* nam men slechts dit enkele punt te baat, om de gemoederen in des te grooter' ijver te doen ontvlammen. De ambtgenoot van HUSS, JACOBUS (JACOBELLUS) van *Misa*, had namelijk in een openbaar geschrift het gebruik des Avondmaals onder beide teekenen verdedigd; terwijl de kerkvergadering te *Constanz* de uitspraak gedaan had, dat het ééne teeken, de gewijde hostie, den leeken genoegzaam was. De *Bohemers*, zelve hierover nog oneenig, lieten de zaak den gevangenen HUSS voorleggen, die dezelve bedaard aldus besliste, dat het gebruik onder beide teekenen allezins meer overeenkomstig met het gebruik der oude Kerk was, doch zonder daaraan een bijzonder gewigt te hechten. Nu echter trokken de ijveraars hier partij van, om voornamelijk na den marteldood van HUSS het volk op te ruijen. De kelk! de kelk! was de wapenkreet. Een getal van vierduizend, waarbij zich naderhand nog meerdere voegden, verzamelde zich tot eene gewapende legerbende, aan wier hoofd NICOLAUS VAN HUSSINECZ en de woedende ZISKA stonden, welke laatste zich zelven ZISKA van de kelk, hoofdman van den hoop Gods, noemde.

Op eenen hoogen berg in den *Bachiner kreits* van *Bohemen* sloegen zij hunne legertenten op. Zij noemden den berg *Tabor*, zich zelve *Taboriten*. Dáár gebruikten zij het Avondmaal onder beide teekenen, en uit hunne verschanste legerplaats, die zich tot eene welgeregelde stad uitbreidde, verdedigden zij zich, als leeuwen, tegen de geweldige aanvallen van het keizerlijke leger. Ja! ZISKA waagde zelfs met eene bende der driftigsten onder hen, eenen uitval op *Praag*, nam het raadhuis, waar eenige der broeders gevangen zaten, stormenderhand in, en met den moord van den burgemeester en der raadsheeren, die zij van boven uit de vensters wierpen, en die voorts beneden geheel afgemaakt werden, was de oproervaan geplant. Spoedig stonden van rondom de kloosters in vlam; moord en brand was aan de orde van den dag. Steeds verder verbreidde zich de verterende vlam, en binnen korten tijd zag zich een groot gedeelte van *Duitschland* door den *Hussitenkrijg* overstroomd. Maar juist het ontzettende dezer verwoestingen en gewelddadigheden trok een groot deel der gematigd-denkenden van verdere deelneming af, en thans vormde er zich eene scheuring tusschen de Hussiten zelve. De gematigden, die wel aan den kelk bleven vasthouden, doch ook daarbij andere plannen ter hervorming niet vergaten, zoo als de verkondiging van het Evangelie in de landtaal, de invoering van eene strengere kerkelijke tucht, en beperking en inkrimping der geestelijke bezittingen, — deze gematigden noemde men *Calixtijnen* of *Utraquisten* (*). De anderen daarentegen, die op eene

(*) Van *calix* (kelk), en omdat zij het Avondmaal *sub utraque forma* (onder beiderlei teekenen) verlangden.

radicale hervorming doelden, maar ook daarin veel overdrevens mengden met betrekking tot de herstelling der Apostolische eenvoudigheid, noemden zich bij voortduring *Taboriten.* Bij de eersten was het hervormdgezind, bij de laatsten het fanatisch-revolutionaire beginsel het heerschende. Van daar kenmerkten zich ook de laatsten door een hardnekkig streven tegen alle kerkenorde, tegen alle wetenschap, tegen al het wettige, gematigde, inschikkelijke. Geestdrijvende Propheten stonden onder hen op, zoo als MARTIN LOQUIS uit *Moravië*, die de spoedige komst van den Messias tot het laatste oordeel, en meer dergelijke dingen, voorzegde.

De kerkvergadering te *Constanz* was intusschen (in het jaar 1418) uiteengegaan, zonder het oogmerk van hervorming te hebben bereikt. Wel is waar had dezelve door verwijdering der beide tegen-Pausen de ergernis der scheuring weggenomen, en den even ergerlijken JOHANNES den XXIIIsten tot de vlugt genoodzaakt, in wiens plaats MARTINUS de Vde gekozen werd; doch voor het overige werden de verbeteringen tot eene nieuwe kerkvergadering verschoven.

MARTINUS de Vde had moeten beloven dezelve spoedig te laten beleggen, en er werd in het jaar 1423 te *Pavia* eene kerkvergadering geopend, die echter, wegens de pest, naar *Siena* verlegd werd. Maar onder het voorwendsel, dat er te weinig prelaten tegenwoordig waren, ging ook deze vergadering uiteen, met het besluit, dat er zeven jaren later te *Bazel* eene algemeene kerkvergadering, ten einde eene hervorming aan

hoofd- en leden daar te stellen, zou worden gehouden.

Deze *kerkvergadering* nu te *Bazel* maakt een gewigtig punt uit in onze vaderlandsche geschiedenis, en, even als in den loop der gebeurtenissen alles zamenhangt, kan men ook niet geheel ontkennen, dat er een middelmatige, doch zich steeds verder uitbreidende invloed door dezen tijd is uitgeoefend geworden op den lateren tijd der Hervorming bij ons. Desniettemin moeten wij het ons thans ontzeggen, om bij eene naauwkeuriger beschouwing van deze kerkvergadering stil te staan, en ons beperken, om slechts te verhalen hetgeen hier tot ons doel behoort.

Paus EUGENIUS de IV^de^ had deze kerkvergadering in Lentemaand des jaars 1431 uitgeschreven, maar eerst tegen het einde des jaars kwam dezelve werkelijk tot stand, vermits de zomer, met het maken van toebereidselen, reeds verloopen was. De pauselijke legaat, Kardinaal JULIANUS S^t^. ANGELO VAN CESARINI, bekleedde het voorzittersämbt. Slechts weinige maanden woonde Keizer SIGISMUND dezelve in eigen persoon bij. Onder andere uitmuntende mannen verdienen voornamelijk genoemd te worden, de Kardinaal LODEWIJK ALLEMANNI, Aartsbisschop van *Arles*, die in het vervolg den voorzitterspost in plaats van CESARINI bekleedde; een wijs, helderdenkend, regtvaardig, onverschrokken man, aan wiens kracht van geest, (volgens de getuigenis van AENEAS SYLVIUS,) al het goede toe te schrijven is, dat op die kerkvergadering tot stand kwam; vervolgens AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI zelf, die, als geheimschrijver der vergadering, niet alleen haren geest gadesloeg, derzelver heerschende gezind-

heid opmerkte en daarna het verhandelde aanteekende, maar eenen niet onbelangrijken invloed op haren gang uitoefende. — AENEAS wordt ons door de geschiedschrijvers als een man van groote gaven en eenen ondernemenden geest, van sluwe maatregelen, van rijke geleerdheid, van vernuft en veelvuldige bekwaamheden afgeschilderd, waarvan ook zijne eigene geschriften toereikende getuigenissen opleveren. In zijne vroegere brieven liet hij zich bijzonder scherp en bitter uit tegen de drijverijen van het Roomsche kabinet, en zeide, dat men thans niet meer, zoo als voormaals, toen de kerken nog arm waren, sprak van het *weiden* der schapen, maar wel van het scheren hunner wol. — Hij verstond de kunst, om, zoo als het spreekwoord zegt, met alle winden te draaijen, en levert ons een tamelijk nevenbeeld (*pendant*) op van den later geleefd hebbenden ERASMUS. — Later herriep AENEAS, als Paus PIUS de II^de^, veel van hetgeen hij als geheimschrijver der vergadering had goedgekeurd; voor onze vaderstad behield hij intusschen dezelfde verkleefdheid, gelijk hij hiervan eene zeer schoone proef gaf in de stichting der hoogeschool.

Wat nu de handelingen der kerkvergadering betreft, zoo is, behalve de proeven van vereeniging met de Grieksche Kerk, en de beraadslagingen over de verbetering der Kerk in het algemeen, bijzonder de wijze, waarop men met de Hussiten handelde, opmerkenswaardig.

Hun vreeselijke aanvoerder ZISKA was aan de pest gestorven. Maar nog bij zijnen dood boezemde hij vrees in voor de Hussitische legerbenden: zijne huid toch werd, volgens zijn bevel, op den trommel gespannen, om met gruwzame toonen den

oorlogskreet of strijdleuze der gesneuvelde helden te verkondigen. — Zoo luidt ten minste het volkssprookje; doch ook dit heeft dikwerf eene diepzinnige waarheid ten grondslag. ZISKA's plaats werd thans vervuld door PROCOPIUS RASUS, een' Boheemsch edelman, die vroeger monnik geweest was, doch, bij het uitbarsten van den Hussitenkrijg, den monnikskap met het harnas verwisseld had. — Eene andere partij bleef zonder aanvoerder, en noemde zich, vermits vader ZISKA dood was, de Weezen.

Toen het geweld der wapenen op dien razenden hoop afstuitte, beproefde men eindelijk van wege den Keizer en het rijk, door middel van de kerkvergadering, vredelievende onderhandelingen met hen aan te knoopen, en tot deze werden zoowel de strengeren als de gematigden uitgenoodigd. Nadat hun, in de maand April van het jaar 1432, te *Eger* in *Bohemen* een vrijgeleide was toegezegd, kwamen zij, met PROCOPIUS aan het hoofd, den 6den van Louwmaand des jaars 1433, den *Rijn* af te *Bazel* aan. »De menigte, (zoo verhaalt AENEAS,) en »onder deze zelfs vele van de kerkvaders, stroomde »tot buiten de poort, waar zij de aankomst van het dappere volk verwachtte." De straten en plaatsen, waar men geloofde dat zij voorbij zouden komen, wemelden van aanschouwers; vrouwen, knapen en meisjes vulden de vensters en daken; de een wees met den vinger op deze, de ander weêr op gene; men verwonderde zich over hunne zonderlinge, te voren nooit aanschouwde, kleederdragt, over hunne vreeselijke aangezigten, over hunnen trotschen blik, en vond dat het verhaal, hen aangaande, niet overdreven geweest was. Aller oogen waren voornamelijk op PROCOPIUS gevestigd: »Daar is hij, die zoo

„dikwerf de legerbenden der geloovigen op de vlugt „gedreven, hij, die zoovele steden verwoest, zoo- „veel duizende menschen het leven ontnomen heeft! „wien zijne eigene soldaten evenzeer als den vij- „and vreezen, dat onverwinnelijke, moedige, onver- „schrokkene legerhoofd, wien geene moeite of vrees „ooit overwon." Was nu PROCOPIUS, door zijn uiterlijk voorkomen en de barschheid van zijnen natuurlijken moed, bovenal voor de gapende menigte merkwaardig, zoo trekt daarentegen de eenvoudige, waardige gestalte van eenen anderen man ons oog tot zich, dien wij met alle regt in de rij der *Hervormers vóór* LUTHER mogen plaatsen.

JOHANNES ROCYCZANA, een leerling van JACOBUS MISA, was de uitmuntendste onder de Godgeleerden en de welsprekendste prediker van de gematigde partij der Calixtijnen. Sedert het jaar 1427 was hem het opzigt over hunne kerken te *Praag* opgedragen, en met eene Christelijke zachtzinnigheid en wijsheid had hij zijne aanhangers voor vele ongeregeldheden en buitensporigheden weten te behoeden. Standvastig hield hij zich echter aan hetgeen hij voor waar achtte en op de Schrift gegrond geloofde te zijn. Deze man nu was te gelijk met de Hussiten te *Bazel* aangekomen, en *hij* vooral zou voor de heilige vaders der vergadering hunne zaak voeren.

De tijd gedoogt niet, dat wij de redetwisten over het regt om het Avondmaal onder beide teekenen te gebruiken, over de vrije verkondiging van het Woord Gods, over de tucht der zeden en de beperking van de geestelijke magt, meer van nabij beschouwen. En wij missen aan die beschouwing te minder, vermits inderdaad de vergadering niet veel opleverde, zoodat de Hussiten onverrigter zake

in April weder afreisden. Zij hadden echter bij de burgerij eenen goeden indruk achtergelaten van hunne vroomheid en zedelijkheid. Hunne bijeenkomsten, waarin men in de Duitsche taal predikte en Duitsche liederen zong, maakten door hunne Apostolische eenvoudigheid op iedereen meer indruk, dan de Roomsch-Catholijke pracht. Zij werden dikwerf door de burgers bezocht, en om dezen vromen lieden geene ergernis te geven, werden spel en dans en alle vermakelijkheden gestaakt, en, ter verhooging der algemeene Godsdienstige stemming, opentlijke vast- en bededagen vastgesteld. Wie weet, of niet reeds toenmaals in een of ander hart een zaadkorrel der zuivere leer achterbleef, die eene vrome moeder in stilte bewaarde, op haar kind overplantte, en die eindelijk, door den geest der Hervorming vruchtbaar gemaakt, honderd jaren later, in de ziel van den kleinzoon opwies!

Bij voortduring hield zich de gematigde Hussitische partij staande, en onder den invloed van den zachtzinnigen ROCYCZANA vormde zich allengs dat uit Taboriten en Calixtijnen gemengde genootschap van Boheemsche en Moravische broeders, met welke LUTHER, even als met de Waldenzen, in aanraking kwam, en die later, in de XVIII^de eeuw, zich met de aanhangers van ZINZENDORF tot eene Evangelische broedergemeente (*unitas fratrum*) vereenigden.

Thans moeten wij nog het gedrag der kerkvergadering jegens den Paus beschouwen. EUGENIUS de IV^de, die niet dan ongaarne die vergadering bijeen geroepen had, vermits hij de pauselijke belangen daarbij in gevaar zag, wendde al het mogelijke

aan, om de vaders weder uit elkander te doen gaan. Onder voorwendsel van pest, verlegde hij de vergadering eerst naar *Ferrara*, naderhand naar *Florence*, — en even als voorheen twee Pausen, zag men thans twee algemeene kerkvergaderingen tegen elkander partij trekken, waarvan de eene de andere in den ban deed. Wij hebben te voren reeds opgemerkt, hoe juist LODEWIJK VAN ALLEMANNI door zijne standvastigheid de Bazelsche kerkvergadering wist te leiden, en hoe hij, niettegenstaande eenige vaders, en onder hen de besluitelooze CESARINI zelf, de vergadering verlieten, zich echter bij voortduring, aan het hoofd der overgeblevenen, tegen de aanmatigingen van den Paus bleef verzetten. Midden onder de gevaren van de pest, die men als een Goddelijk strafgerigt aanmerkte, en waardoor ook eenige vaders weggerukt, andere, zoo als een AENEAS, aan den rand des grafs gebragt werden, midden onder de banbliksems, die uit *Rome* en *Ferrara* op de kerkvergadering werden geworpen, zette hij derzelver zittingen voort, »en," zegt WURSTISEN, »even als krijgslieden, wanneer zij hunnen veldoverste bij zich zien, gewoonlijk alle gevaar moediger trotseren, evenzoo »wilden ook de leden der kerkvergadering niet »wijken, en konden ook zulks, vermits zij hunnen »voorzitter in dusdanige gevaren onversaagd zagen »stand houden, om der schande wil niet doen." Genoeg, de Paus, niet willende toegeven, werd eindelijk door de vergadering afgezet, en in zijne plaats AMADEUS van *Savoye*, onder den naam van FELIX den V^den^, tot Paus gekozen. Doch deze Paus kon zich niet staande houden, en ook de kerkvergadering stoof uiteen. Bij de pest

voegden zich nog de Armagnaken, die ons gewest overstroomden, en ten tijde van den slag van St. JAKOB, (in het jaar 1444,) was er slechts een overschot der vergadering tegenwoordig. Eindelijk volgde er een gestreng bevel van Keizer FREDERIK den IIIden aan onze stad, om aan de vaders hun verblijf op te zeggen; de laatste vertrokken in het jaar 1448, en de onderhandelingen werden te *Lausanne* slechts zwak voortgezet. Te vergeefs had men in *Duitschland* getracht de Bazelsche decreten, ter beperking der pauselijke willekeur, invloed te verschaffen. Door het, onder medewerking van den sluwen AENEAS SYLVIUS, te *Weenen* gesloten concordaat, in het jaar 1448, werden dezelve zooveel als overbodig gemaakt, en slechts de Fransche Kerk zocht in het jaar 1438, door de te *Bourges* geslotene pragmatische sanctie, de aanspraken op hun regt getrouw staande te houden.

Te vergeefs had men dus van de kerkvergaderingen te *Constanz* en *Bazel*, de organen van het kerkelijk *juste milieu*, eene grondige hervorming verwacht. Van den anderen kant werd zij echter steeds meer en meer voorbereid door verschillende middelen ter beschaving, die in de tweede helft der XVde eeuw aanmerkelijke vruchten begonnen te dragen. Te regt noemt men dezen tijd, den tijd *van de herstelling der wetenschappen*, en is het bijzonder verblijdend voor den vriend van onze vaderlandsche geschiedenis, dat de bloeitijd van ons *Bazel* met dezen eersten bloeitijd der nieuw-Europesche beschaving begint, en dat tevens onze vaderstad derzelver bakermat en brandpunt uitmaakt. Het was toch *Bazel*, dat reeds door de kerkvergadering zich eenen wereldgeschiedkundigen naam en

de gunst en vriendschap van vele uitmuntende mannen verworven had! Juist hetzelfde *Bazel*, dat, door zijne, uit dankbaar aandenken door PIUS den II^den^ gestichte, hoogeschool, (in 1460,) eene licht verspreidende vuurbaak werd voor hen, die op het verheven doel eener grondige beschaving en eener vrije beschouwing des levens afvoeren; juist hetzelfde *Bazel*, welks drukpersen de geestwekkende schriften der oudheid, als heerlijk ontwikkelde vruchten eener verlevendigde zucht naar onderzoek, opleverden; juist hetzelfde *Bazel*, eindelijk, dat eenen ERASMUS, HOLBEIN, CAPITO, OECOLAMPADIUS herbergde, en dat de eerste kweekschool van eenen ZWINGLIUS, de school van zoovele brave en uitmuntende mannen, de oefenplaats van zoovele krachtige geesten werd! Voorwaar, indien ik dezen schoonen tijd van de opkomst van den wetenschappelijken geest, midden onder nog bestaande puinhoopen der barbaarschheid, ontsluijer, dan weet ik niet, waar het eerst mijnen blik te wenden, of op het geheel, of op deszelfs, deelen, op *Europa* of op de geliefde vaderstad, in welke de beschaving van het eerste, als in eenen spiegel, heerlijk terugkaatst. — Bij voorkeur zal ik echter het algemeene beeld afschetsen, en uit hetzelve slechts enkele punten, *Bazel* in het bijzonder betreffende, aanhalen.

Indien wij nog eens op den tijd der XII^de^ en XIII^de^ eeuw terugblikken, dan bemerken wij, dat sedert de kruistogten een levendiger verkeer tusschen de oostelijke en westelijke landen heeft plaats gegrepen. De Arabieren waren in zoo menig opzigt, in wijsbegeerte, geneeskunde, sterre- en natuurkunde, de leermeesters der Europeanen. —

Ongetwijfeld was deze Arabische kennis zelve nog eene duistere en zonderbare mengeling van oostersche en middeleeuwsche denkbeelden, die het aan den gezonden geest van oordeel en aan die juiste evenredigheid van eenen goeden smaak faalde, zoo als wij die alleen in de oude Grieksche wereld vinden afgedrukt, welke God gewis niet te vergeefs in de vroegere geschiedenis der menschheid eene zoo gewigtige plaats heeft laten beslaan.

Wij hebben vroeger gezien, dat het Christendom nog met den eenen voet in de oude wereld zat vastgeworteld, terwijl hetzelve met den anderen tot de nieuwe wereld overstapte. Het is de brug uit de eene in de andere, de magtige pool, om welke beide werelden draaijen. Maar zoo zeker als de oude wereld van de nieuwe, ik meen, de vóór-Christelijke van de Christelijke, onderscheiden is, ten opzigte van zedelijke grondstellingen en levensbeschouwing over het algemeen, zoo zeker is het ook, dat beide weêr in een ander opzigt overeenkomen, en dat alleen in het juist doorgronden van het rein verstandelijk en gemoedelijk leven, in de hoogere eenheid van de klassieke oude en de Christelijke nieuwe wereld, het gewigtigste vraagstuk der menschheid kan worden opgelost. — Het Heidendom had zich zonder twijfel, *als* Heidendom, voor altijd overleefd. — Maar het schoone en ware, dat hetzelve bevatte, kon juist, omdat *dit* ook van Goddelijken oorsprong was, niet voor altijd verdwijnen. Ja! juist op dien tijd, toen het Christendom zelfs in een voormalig en bijna nog treuriger Heidendom, dan het oude, dreigde te ontaarden, werd aan hetzelve eene verjonging voorbereid uit de vruchtbare zaden

van de reeds ondergegane oude wereld. Die geest der humaniteit, zoo als men denzelven te regt noemt, omdat hij juist het menschelijke in de menschen tot reine openbaring brengt, zou nog eenmaal de wereld begroeten, en dienstbaar worden aan den hoogeren, alles verlichtenden, Goddelijken geest des Christendoms. — Blijkbaar was het Christendom, sedert de volksverhuizing, het Christendom der middeleeuwen over het algemeen, eenzijdig geweest, eenzijdig door den beperkten en beperkenden vorm van kerkelijke betrekkingen en kerkelijke beschaving. Wij moeten echter juist daarin den overgang uit de middeleeuwen in den nieuweren tijd zoeken, dat thans die oude, maar volgens haren aard eeuwig jonge, eeuwig frissche wereld der Grieken hare schatten opende, en den Christelijken geest eenen waardigen, *menschelijken* vorm voorbereidde. In deze regte waardering der Grieksche en Romeinsche oudheid, die het regte midden houdt tusschen eene Heidensche overschatting en eene verkeerd vrome geringschatting, schijnt mij juist weder een hoofdkenmerk van den *Protestantschen* geest en een hoofdzakelijke steun der Hervorming te liggen; want niet daarom alleen, dat de boeken van het Nieuwe Testament zelve in de Grieksche taal geschreven zijn, maar ook om zoovele andere oorzaken, was deze beoefening van het hoogste belang, en is zij het nog heden ten dage voor Godgeleerden. Niets was zoozeer in staat om de ongerijmde schoolgeleerdheid omver te stooten, niets zoozeer geschikt om ook het mysticismus voor verbastering en partijdigheid te bewaren, dan juist deze *vernieuwde beoefening der ouden.* Hoe gron-

dig en diep LUTHER's helderziend oog dit inzag, op welk eenen hoogen prijs vooral ZWINGLIUS de ouden stelde, en hoe fijn zelfs CALVINUS, die overigens hunne deugden voor verniste misdaden hield, zich van hen wist te bedienen, zullen wij later gelegenheid hebben op te merken. Maar hoe kwam nu die beoefening der oude letteren weder in eere? Een bijzonder noodlot voert menigwerf in de geschiedenis der wetenschappen heerschappij, even als in de geschiedenis van staat en Kerk, en ook hier kan de opmerkzame waarnemer den vinger Gods niet miskennen. Uit *Griekenland* had zich eens de beschaving naar het magtige *Rome* verplant, waar dezelve ten tijde van de stichting des Christendoms het hoogste toppunt bereikt had.

Met de verplaatsing van den keizerlijken zetel naar *Byzantium*, waarop de ondergang van het westersche Romeinsche rijk des te spoediger volgde, nam de oude heerlijkheid een einde, en de Byzantijners bewaarden slechts onder eene gebrekkige gedaante den zamenhang van hunne taal en beschaving met het oude *Griekenland*. Maar de omloop is nog niet geëindigd. Nog eenmaal moet *Italië* door *Griekenland* bevrucht worden, en voor een groot deel uit beide landen de nieuwe beschaving zich over *Europa* uitbreiden. En daartoe moest — wonderbare beschikking der dingen! — eene geheel vreemde magt, de magt der barbaarschheid zelve, hoezeer door eenen niets minder dan barbaarschen aanvoerder geleid, bijdragen.

De verovering van *Constantinopel* door de Turken, in het jaar 1453, is de gewigtige gebeurtenis, die op de beschaving van *Europa* eenen onmiddellijken, op de hervorming der Kerk eenen ten min-

sten middellijken invloed uitoefende. Geleerde Grieksche vlugtelingen, onder welke voornamelijk JOHANNES CHRYSOLORAS, komen, ten gevolge van dezen omkeer van zaken, naar *Italië*, en brengen de schatten van die wijsheid en naauwkeuriger kennis eener taal, die sedert langen tijd, op weinige uitzonderingen na, in het Westen bijna onbekend gebleven was, derwaarts over. De Grieksche taal en Grieksche letterkunde werden van nu aan weder een eigendom der geleerdheid, een rijk beschavingsmiddel voor de studerende jeugd, een sieraad niet alleen van mannen, maar ook van vele geleerde vrouwen; boven alles echter een hoofdmiddel ter bevordering van eene grondige onbevooroordeelde beoefening der heilige Schrift. Op Italiaanschen bodem had zich alzoo de Grieksche letterkunde het eerst verplant. *Italië* was toch over het algemeen het land, in hetwelk zich sedert eenen geruimen tijd eene vrijere neiging tot wetenschappen had geopenbaard, digt naast den pauselijken zetel, dien velen ten onregte als den zetel der dikste duisternis hebben beschouwd; men zou zich toch inderdaad een verkeerd denkbeeld aangaande de Pausen vormen, indien men geloofde, dat zij der verbreiding van wetenschappelijke verlichting in den weg stonden. Integendeel rekenden vele hunner het zich tot eer, voorstanders van kunsten en wetenschappen te zijn. Dezelfde PIUS de II^de^, die, wel is waar, zoo als wij gezien hebben, geheel en al weder tot het stelsel van hierarchie terugkeerde, hetgeen hij, even als AENEAS SYLVIUS, had bestreden, was bij voortduring een vriend der wetenschappen, zoo lang deze niet tegen de oogmerken der Kerk streden. Hoe treffend laat hij

zich over dezelve uit, in de bul ter stichting van de hoogeschool te *Bazel* in het jaar 1460: »Onder »alle gelukzaligheden," dus zegt hij, »die de ster- »veling in dit vergankelijk leven uit de hand van »God ontvangt, is deze niet de geringste, dat hij »door vlijt de paarlen der wetenschappen verkrij- »gen kan. Zij is het, die hem den weg toont om »goed en gelukkig te leven, en door hare hooge »waarde den kundige verre boven den onkundi- »ge verheft; zij is het, die den mensch aan de »Godheid gelijkvormig maakt, en hem door haar »helder licht in de geheimen van het heelal inwijdt; »zij ondersteunt den ongeleerde, en verheft hem, »die in nederigen stand geboren is, tot eene roem- »volle hoogte — en terwijl de verdeeling van an- »dere wereldsche goederen dezelve verminderen »doet, zoo neemt daarentegen de wetenschap juist »in dezelfde mate, als waarin zij aan anderen »wordt medegedeeld, in wasdom en volheid toe." Zoo sprak eens een Paus tot onze voorvaderen, en meende te regt hunne stad grootelijks te be- voorregten, indien hij dezelve zulk een goed toe- voegde. Mogten wij, als hunne nakomelingen, een dergelijk geschenk op regten prijs weten te schatten; mogt ons nooit het verwijt van onver- schilligheid treffen, indien eens te eeniger tijd kwaadwilliger magtspreuken, dan die der Pausen, wilden afbreken, wat zij hebben opgebouwd!

Doch reeds vóór den tijd van dezen Paus had- den zucht voor kunsten en wetenschappen en smaak voor het schoone onder den Italiaanschen hemel hunne kweekschool gevonden. — Reeds in het midden der XIV[de] eeuw bloeiden de groote dichters DANTE, BOCCACIO, PETRARCHA, en was

boven alles het huis van MEDICIS te *Florence*, wegens deszelfs grootmoedige scheppingen, beroemd. Het waren COSMAS en zijn kleinzoon LORENZO, die, door edele milddadigheid en eigen voorbeeld, kunsten en wetenschappen in derzelver verschillende vormen ondersteunden, De laatste hadden voornamelijk aan COSMAS, de eerste aan LORENZO, eenen beschermer. Of wie kent de namen niet van eenen TITIAAN, CORREGGIO, LEONARDO DA VINCI, van eenen MICHEL ANGELO BUONAROTTI, en van den grootsten onder allen, van RAPHAËL SANZIO URBINO?

Ik kan niet nalaten u een zeer eenvoudig tafereel uit het leven van LORENZO DE MEDICIS voor te dragen, dat ons met weinige trekken het beeld schetsen zal van den edelen geest dezes mans. Toen namelijk in het gevolg van den Hertog EBERHARD zich ook de geleerde REUCHLIN te *Florence* bevond., toonde LORENZO hem al zijne kunstschatten en zijne rijke boekverzameling, waarover de Vorst en de zijnen ten hoogste verrukt waren. Nu beloofde LORENZO het gezelschap eenen nog grooteren schat te zullen toonen. Hij opende eene kamer. Daar zat aan de eene zijde zijne vrouw zich met hare dochters, aan den anderen kant de leermeester ANGELUS POLITIANUS zich met zijne zonen onledig te houden. Dit schouwspel, zoowel als de geleerdheid van den Vorst, verraste en verblijdde niet alleen REUCHLIN, maar ook EBERHARD zoozeer, dat hij uitriep: »Heil u, vriend! er is »geen grooter schat voor eenen vader dan deze!" Een dezer geleerde zonen werd later Paus LEO de X[de], onder wiens regering de Hervorming optrad. — En ook deze, zijnen pracht-beminnenden vader waardige zoon, droeg als Paus zeer veel bij ter instand-

houding en bevordering der vernieuwde zucht voor de wetenschappen. Hij riep geleerden en kunstenaars aan zijn hof, en verkwistte groote geldsommen voor wetenschappelijke ondernemingen, zoodat, indien de Hervorming zelve alleen het gevolg geweest ware van den bloei der wetenschappen, LEO zelf als haar grootste voorstander kon worden aangemerkt. Doch dit is het nu juist, wat wij, bij allen eerbied voor de wetenschappen, bij het overtuigend bewustzijn van hetgeen door dezelve ten voordeele der Hervorming is verrigt geworden, moeten onder het oog houden, dat zij *alleen*, indien zij niet door eenen *zedelijk-Godsdienstigen zin* worden verzeld, onvruchtbaar blijven voor het leven, in deszelfs gewigtigste betrekkingen. Evenmin als het woedende vuur der omwenteling, verdient ook de koude vlam der verlichting den naam van Hervorming. De wetenschappen waren wel het blinkende schild der Hervormers, op hetwelk de pijlen der onkunde afstuitten; maar het zwaard, waarmede zij den knoop door midden hieuwen, die eeuwen lang de vrije ontwikkeling van den geest had belemmerd, was het zwaard van hoogere *Goddelijke* waarheid, die even diep, ja nog dieper en eigendommelijker, in de stille hartekameren woont, als de wijsheid der wereld in de breinkloven van den menschelijken schedel.

Verre weg minder dan de wetenschap kon de kunst, met name de beeldende, onmiddellijk hervormend op den tijd werken: nu eens toch kwam zij het valsche geloof aan de heiligen en de beeldendienst te hulp; of dan eens nam zij, ten minste in *Italië*, eene dusdanige wereldlijk-zinnelijke

rigting en strekking aan, dat zij eerder tot het Heidendom scheen terug te voeren, dan het Christendom te bevorderen; terwijl daarentegen de Duitsche school, zoo als dezelve te dier tijd in ALBRECHT DURER en LUCAS CRANACH te voorschijn trad, den meer kuischen stijl bewaarde, zoo als dezelve aan het Protestantismus voegt. Deze kuischere geest van het Protestantismus moest echter eerst langs eenen anderen weg de gemoederen voor een edeler genot en gebruik der kunst voorbereiden, vóór zelfs de meesterstukken van RAPHAËL hun hooger Godsdienstig doel aan dezelve konden bereiken; immers, ook hier is het waar, dat slechts voor den reine alles rein is.

Van eene gansch andere zijde bragt de kunst, vooral die der Duitsche school, eene echt-hervormende werking te weeg, namelijk van den kant der karrikatuur en der satyre.

Reeds bij eene vorige gelegenheid heb ik er u opmerkzaam op gemaakt, hoe het belagchelijke en kluchtige, nevens het ernstige, in het geloof en de zeden des volks in de middeleeuwen eene gewigtige plaats bekleeden; somwijlen verbindt zich echter dat belagchelijke op eene dusdanige wijze met het ernstige, dat men duidelijk bemerkt, dat de scherts voortgekomen is uit eene bittere waarneming van het strijdige tusschen het denkbeeld en de wezentlijkheid, en dat bij dergelijke boerterijen de weemoed nader aan het hart is, dan het lagchen. — Maar dit is juist het diepzinniger karakter der karrikatuur en der satyre, dat zij deze, door het geheele leven heen plaats hebbende, strijdigheid tot bewustzijn brengt; en hoe verdorvener een tijd is, zooveel te scherper is de kracht der sa-

tyre. — Ook hier vertoont zich weder eene overeenkomst tusschen de eerste tijden van het Christendom en die der Hervorming. Gelijk de Romeinsche keizer-eeuw zijnen JUVENALIS had, zoo had ook deze hare satyristen, die nu eens met woord en schrift, dan met penseel en beitel, aan het volle hart lucht gaven. Of wat zouden die doodendansen, die ter gedachtenis der vernielende pest afgebeeld werden, en onder welke die aan den muur van het kerkhof des predikerkloosters te *Bazel* de beroemdste was, anders voorstellen, dan de scherpe tegenstelling tusschen de scherts en den ernst van het leven, waar de dood, met bittere spotternij over al de heerlijkheid der wereld, ook over Keizer en Paus zegeviert; terwijl de kunstenaar weder, door de hooge vlugt van zijnen geest, juist daardoor den dood schijnt te trotseren, dat hij deszelfs beeld als een vreeselijk geraamte op den muur maalt? Wat beteekent de afbeelding van het jongste gerigt, dat, omstreeks het jaar 1510, dus verscheidene jaren vóór de Hervorming, door een' moedig schilder boven de trappen van ons raadhuis *al fresco* geplaatst werd, waar een driedubbel gekroonde Paus, gezamentlijk met zijne Kardinalen en de geestelijkheid, in den helschen poel pijn lijdt, — wat beteekent die afbeelding anders, dan de herinnering aan die waarheid, dat er bij God geen aanzien des persoons is, en dat huichelarij, al gelukt het haar ook hier de menschheid te bedriegen, echter aan gene zijde des grafs hare regtvaardige straf ondergaan zal? Dusdanige schilderijen waren levendige hervormingsleerredenen voor het verdorven geslacht, zoo uit hoogeren als lageren rang. Ik breng er hier nog

slechts één bij, die meermalen vervaardigd werd. Op de eene zijde van de schilderij verscheen de Paus met zijn gevolg van trotsche Kardinalen, die in prachtvolle processie omgingen; aan den anderen kant, vlak tegen hem over, zag men den Heiland, rijdende op een ezelsveulen en omgeven door Zijne armoedige leerlingen, die barrevoets naast en om Hem liepen. — Ook in de toenmalige sieraden der kerkelijke bouwkunst, in voorportalen, op kerkstoelen, of gesneden houtwerk, beschilderde glazen, op munten, wapenbeelden, rondsels der drukpers, bespeuren wij dezen satyrieken trek, en voor den wijsgeerigen kunstonderzoeker is het gewis van eigenaardig belang, dien na te gaan. Vooral was de schilder en dichter MANUEL VAN BERN, die ook eenigen tijd te *Bazel* doorbragt, in deze manier beroemd. Zoo schilderde hij onder anderen, als schildhouders van zijn eigen wapen, twee priesters in wolvenhuiden, met het opschrift: »Inwendig zijn zij verscheu»rende wolven," en in zijne vastenavondspelen verlustigde hij het gemeen, zoowel als de beschaafdere volksklasse.

Intusschen kon deze satyrische strekking der kunst de Hervorming alleen niet bewerken. Slechts *in verband* met de eenvoudige, ernstige prozataal der waarheid, konden die verborgene zinspelingen hun oogmerk bereiken. *Op zich zelve* echter misten zij hun doel. Men lacht wel eens over de dwaasheden van anderen, ook over zijne eigene, zoo spoedig men zich in het laatste geval daarmede troosten kan, dat het slechts scherts was; maar — men blijft onverbeterd. Daarom durfden ook de schilders en dichters te dier tijd

zich veel aanmatigen , dat, in den platten, alledaagschen prozastijl gezegd, ontwijfelbaar den kerkelijken ban ten gevolge zou gehad hebben. Doch was nu *Italië* hoofdzakelijk het land, in hetwelk de herboren wetenschappen voor het eerst weder begonnen te bloeijen, zoo bleven echter de overige landen van *Europa*, inzonderheid *Frankrijk* en *Duitschland*, niet zonder wetenschappelijke hulpmiddelen. Gedurende langen tijd waren *Parijs*, *Boulogne* en *Salerno* de eenigste hoogere kweekscholen, de eenigste hoogescholen geweest, die dan ook door Duitschers zeer talrijk werden bezocht. Doch met de stichting der hoogeschool te *Praag*, in het jaar 1384, was ook de stichting der hoogescholen op Duitschen bodem overgeplant, en ras achter elkander ontstonden nu de kweekscholen der wetenschappen te *Weenen*, *Heidelberg*, *Keulen*, *Erfurt*, *Leipzig*, *Rostock*, *Greifswoud*, *Freiburg*, *Bazel*, *Tubingen* en *Maintz*, waarbij zich dan, onmiddellijk vóór de eeuw der Hervorming, *Wittenberg* voegde. Van den eenen kant, wel is waar, moesten deze hoogescholen met hunne schoolsche geleerdheid het pauselijke stelsel helpen ondersteunen; maar aan den anderen kant kon ook de magt der wetenschappen, de magt der waarheid, niet onderdrukt, de vrijheid van zich te oefenen niet vernietigd worden. Die zucht tot vrijer onderzoek werd op de hoogescholen opgewekt, en van de persoonlijkheid der leeraars moest veel afhangen, daar de waarheid slechts dan werkt, als zij de persoonlijke overtuiging des leeraars is geworden, niet, wanneer zij gevangen is in de dienst eener kaste of van een zeker stelsel.

Hetgeen echter boven alles geschikt was om

het wetenschappelijk verkeer der gedachten op eene dusverre niet gekende wijze te bevorderen; hetgeen den nieuw ontwaakten, jeugdigen geest vleugelen gaf, om zich ver boven de grenzen van tijd en ruimte te verheffen; grenzen, die tot hiertoe veel te naauw geplaatst waren, ook voor werken des vernufts, — dat was de uitvinding der boekdrukkunst.

In onzen tijd, nu er overvloedig geschreven en gelezen wordt, kunnen wij ons geen denkbeeld maken van de moeijelijkheden, die aan de hoogere gedachtewisseling, vóór de uitvinding van deze kunst, verbonden waren. Niet zonder veel moeite werden die voortbrengselen van den geest door monniken en andere geleerden afgeschreven; dan hoog en duur betaald, en in de bibliotheken der grooten, of ook der kloosters, bewaard, en slechts door een bijzonder gunstbewijs aan minder gegoede vrienden der wetenschappen medegedeeld; vele geleerden toch waren niet in staat zich eene eigene boekverzameling aan te schaffen. Van daar achtten de grootste geleerden hunnen tijd niet verloren, dien zij aan het afschrijven besteedden; zoo als b. v. PETRARCHA zelf VIRGILIUS met den Commentarius van SERVIUS afschreef, welk handschrift nog in de Ambrosiaansche bibliotheek te *Milaan* bewaard wordt. Maar wij moeten ook hier, bij al het goede, ons door de boekdrukkunst aangebragt, niet die voordeelen over het hoofd zien, die door de moeijelijkheden en derzelver overwinning den menschelijken geest weleer te beurt vielen. De ijver voor en de dorst naar de wetenschap werd door de zeldzaamheid der schatten verhoogd. Die toch de moeite neemt eenen schrijver geheel en al uit te schrij-

ven, dringt gewis dieper en grondiger in deszelfs geest, dan hij die gedrukte bladen slechts vlugtig weg leest. Juist die stalen vlijt, die wij in de Hervormers bewonderen, werd in den gloeijenden oven van moeijelijkheden gehard. Evenmin moet men zich voorstellen, dat die nieuwe uitvinding in een oogenblik des tijds die groote verandering hebbe te weeg gebragt, waarvan wij nu zoo overvloedig de vruchten plukken. Eerst langzamerhand kon die kunst tot volkomenheid geraken, en eerst in de eeuw der Hervorming bereikte zij die hoogte, welke er noodig was om een werktuig van dezelve te worden. Ook hier mogen wij met hoogmoed op ons *Bazel* staren. Wij laten *Maintz*, *Straatsburg* en de *Hollanders* elkander de eer der uitvinding betwisten, ontegenzeggelijk komt aan *Bazel* de eer toe, dat het, wat aan FUST, SCHEFFER en GUTTENBERG zijn bestaan verschuldigd is, tot eenen hoogeren graad van volkomenheid heeft gebragt. Naast de drukkerij van ALDUS MANUTIUS te *Venetië*, en die van ROBERT STEPHANUS te *Parijs*, waren de Bazelsche werkplaatsen, van eenen FROBEN en AMERBACH, van de gebroeders ANDREAS en HENDRIK PETRI, van eenen OPORIN, HERWAGEN, WOLFF, CRATANDER, de beroemdste. Deze boekdrukkers waren te gelijk meest mannen van fijne beschaving, de vrienden der geleerden, die hun hunne gastvrije huizen openden, zoo als een FROBEN voor zijnen vriend ERASMUS, een CRATANDER voor OECOLAMPADIUS. Zij vreesden geene opoffering, als het er op aankwam, om het licht in de duisternis te laten doorbreken. Doch ook toenmaals zette de berekening van eigen voordeel menigen boekdrukker tot sneller vlijt aan. Het eene hielp

het andere: de drukpers de Hervorming, en de Hervorming de drukpers. Dikwerf voorkwam de geweldige magt van de laatste het weifelend besluit van den Hervormer. Hetgeen naauwelijks aan de pen ontvloeid was, bragt, dikwerf eerder dan de schrijver zelf wenschte, alle gemoederen in beweging.

Het is reeds meermalen als een trek der Voorzienigheid in de geschiedenis opgemerkt, dat de Hervorming en de uitvinding der boekdrukkunst zoo spoedig op elkander gevolgd zijn; en wie zal dit loochenen? Maar ook hier moeten wij ons wachten het werktuig op al te hoogen prijs te stellen, en de *medewerkende* oorzaak voor het eenigste en hoogste te willen houden. — Juist in onzen tijd, en voornamelijk in de laatste jaren, kan men dat gevoelen voor het heerschende der liberale partij houden, dat alle geluk alleen en uitsluitend met de *vrijheid der drukpers* in verband staat; en reeds meermalen hoorde men, dat dezelve oneindig meer zou uitrigten, en in onzen tijd reeds meer uitgerigt heeft, dan toen zij zich alleen tot eene kerkelijke hervorming, in de XVI[de] eeuw, beperkte. Het is verre van mij, de weldaad van de vrijheid der drukpers te willen miskennen, en zelfs hare misbruiken kunnen mij niet overhalen, om haar niet als eene weldaad, ja als een onschatbaar middel ter bevordering der wetenschappen, van ware vrijheid en verlichting, hoog te schatten; maar met die afgodendienst kan ik mij niet vereenigen, die aan de gedrukte letters eene hoogere werking toeschrijft, dan aan het levende woord; die minder vraagt *wat* gedrukt wordt, *als* het slechts *gedrukt* wordt, en die de plaats van eigendom-

melijke geestontwikkeling door een, den geest des tijds beheerschend mechanismus der zoogenaamde publiciteit laat innemen. Of is het niet spoedig zooverre gekomen, dat de letters eerder in de vormen staan, dan de gedachten in het hoofd zich hebben geregeld, en zijn niet zekere vrijheidsïdeën uit onze dagen tot stereotypen geworden, welke ieder slechts op eene andere wijze rangschikt, zonder dat hem zelven derzelver beteekenis is duidelijk geworden?

Deze werktuigelijke zamenstelling van dagbladen en nieuwspapieren was voorwaar in de eeuw der Hervorming onbekend. De eerste plaats werd nog steeds bekleed door het levende woord, de uitdrukking eener zuivere eigendommelijkheid, zoo als dezelve in het binnenste van den geest opkwam; en de gedrukte letter was weder een afdruk van dit woord; van daar dat, als wij een boek uit die tijden in handen nemen, wij in eene nadere, meer persoonlijke aanraking met den schrijver zelven, schier met zijn vleesch en bloed, komen, dan heden ten dage, nu de persoon des boeks dikwerf een geheel ander is, dan de persoon van den vervaardiger.

Het moge steeds toevallig genoemd, en uit natuurlijke oorzaken verklaard worden, dat de eerste drukken, die in de wereld traden, Bijbel-drukken waren. Maar hoe menigwerf vindt de onderzoekende geest ook in het toevallige eene verhevener noodzakelijkheid, en dan wordt ook het natuurlijkste ons een zinnebeeld van het geestelijke. Ligt niet juist daarin eene hoogere beteekenis, dat deze nuttige kunst der menschen door het Woord van God werd gewijd? dat derzelver eerstelingen op

het altaar der Kerk werden nedergelegd? Zou ons dit geen wenk zijn, dat zij eene *heilige* kunst is, aan de hoogste en edelste belangen der menschheid, aan Godsdienst, wetenschappen, en, in den waren zin des woords, aan de vrijheid gewijd? Ja! de drukpers was in haren oorsprong een werktuig van den *Christelijk-hervormenden* geest. Geve God, dat zij zulks blijve, en niet in een werktuig van ongodsdienstigen, omwentelingsgezinden geest ontaarde! Geen uiterlijke dwang kan deze verbastering verhoeden; (ofschoon, spoedig na de uitvinding der kunst, de pauselijke censuur plaats greep;) maar ook hier moet ten laatste de reine geest der waarheid, de geest der Hervorming, zuiverend heendringen door de onreine hoofdstoffen van menschelijk eigenbelang en menschelijke drift.

ACHTSTE VOORLEZING.

VOORTREFFELIJKE MANNEN, DIE TEN TIJDE VAN DE HERSTELLING DER WETENSCHAPPEN BELANGRIJKEN INVLOED HEBBEN UITGEOEFEND. DE MYSTICI. TAULER, RUYSBROECK, THOMAS à KEMPIS. JOHANNES WESSEL. JOHANNES VAN WESEL. REUCHLIN EN ERASMUS.

In de vorige ure zijn wij tot digt aan de Hervorming genaderd. De tijd tusschen HUSS en LUTHER bleek ons een hoog gewigtig, door veelvuldige hoofdstoffen der beschaving bevrucht, tijdvak te zijn. Herstelling der wetenschappen, vernieuwing van de beoefening der oude letteren, bloei der kunsten in *Italië* en ook gedeeltelijk in *Duitschland*, vermeerdering van wetenschappelijke inrigtingen door de stichting der hoogescholen, en eindelijk de boekdrukkunst, maakten deze hoofdstoffen uit. Ik had daarbij ook nog de ontdekking van *Amerika* kunnen voegen, die in het jaar 1492 plaats had; doch deze stond in geene nadere betrekking tot de Hervorming, ten zij men in het moedig vertrouwen, waarmede een COLUMBUS, de golven trotserende, naar zijn doel stevende, een voegzaam

tegenbeeld vinden wil voor den gelijken moed, waarmede de geest der Hervorming het schip der Kerk, door den maalstroom heen, naar het land des geloofs, het land der vrijheid stuurde; of ten zij men, den tusschentijd der eeuwen wegdenkende, reeds de gevolgen berekenen wil, die deze ontdekking ook voor het later bestaan der Kerk gehad heeft, en aan de betrekking van de Noord-Amerikaansche vrijheid tot den Christelijk-Protestantschen geest denke. Doch dergelijke beschouwingen strekken zich voor ons thans te ver uit. Wij moeten slechts, ter voltooijing van het door ons ontworpen tafereel, het landschap met menschelijke wezens bevolken, en op het afgebeelde schouwtooneel de mannen zelve laten optreden, die op hetzelve eene rol gespeeld hebben, opdat, door de beschouwing der personen zelve, de indruk, dien de voorgestelde eeuw bij ons achterliet, verhoogd en bevestigd worde. Doch ik durf u ook thans nog niet de personen der Hervormers zelve voor oogen stellen; even als toch de maatstaf van alle menschelijke grootheid slechts betrekkelijk is, kunnen wij ook hier den persoon en de werkzaamheid van deze mannen slechts dan behoorlijk afschetsen, als wij hen met huns gelijken, bepaaldelijk met hunne tijdgenooten en onmiddellijke voorgangers, vergelijken, en door middel van de berekening der geestelijke krachten, die, van anderen uitgaande, op hen gewerkt hebben, kunnen wij het vermogen van den invloed nagaan, dien zij zelve weêr op anderen uitoefenden. Wij kunnen die mannen, die hier in aanmerking komen, in twee klassen verdeelen: in dezulke die zich meer op eene gemoedelijke stichting beijverden, en in dus-

danige die meer op eene beschaving des verstands doelden, ofschoon ook hier en daar sommige beide, het stichtende en onderwijzende, zochten te vereenigen.

Reeds vroeger hebben wij opgemerkt, hoe het mysticismus zich tegenover de onvruchtbare scholastiek vertoonde, en vooral is de XIV^{de} en XV^{de} eeuw rijk aan voortbrengselen, rijk aan groote schrijvers in dat vak. Wij verstaan hier onder het mysticismus niet hetgeen men in lateren tijd met dezen naam bestempeld heeft, maar eene bepaalde, geschiedkundig duidelijke rigting van geest, die wij kortelijk *de Godsdienst van het gevoel*, of van het gemoed, kunnen noemen.

Hoe minder toereikend de bewijzen voor het bestaan van eenen God en voor de onsterfelijkheid, in eenen ongeloovig gewordenen tijd, waren, hoe meer de twijfel aan de leer der Kerk de overhand nam, des te meer ontdeden zich de waarlijk vrome menschen, die uit innerlijke ervaring datgeen meenden te bezitten, waarover anderen zich moede twistten, van ieder soort van schoolsche tooverij, en bouwden zich in hun gemoed eenen tempel, die op het onmiddellijk in hen zelve wonende bewustzijn van God rustte. Terugvoering van het gemoed, uit de verstrooijingen van het wereldlijk leven, tot eene innige, ongestoorde eensgezindheid met God, — zie daar het doel van het mysticismus. De mensch moest, als bijzonder bestaand wezen, van zich zelven afstand doen, om zich in God weder te vinden; zijn tijdelijk bestaan moest in een eeuwig overgaan, zijn eigen *ik* met alle eigendommelijkheden, neigingen en begeerten, moest met den dood worden begraven, om met CHRISTUS weder in een nieuw leven

op te staan. De zuivere liefde was de hoofdstof van het mysticismus. *Zij* de band die hemel en aarde te zamen verbond, *zij* de brandende zee waarin alle vonken van den geest schitterden, en ten laatste in éénen oceaan van zich zelve verterende gevoelens zamensmolten. En wie zal het loochenen, dat dergelijke leerstellingen aan verscheidene plaatsen der heilige Schrift een steunpunt vonden, ja, dat zij zeer geschikt waren ter bevordering van eene diepe en ernstige stemming der ziel? Maar ook van den anderen kant liep men groot gevaar, om, bij het eenzijdig op den voorgrond plaatsen derzelve, in de droomen der geestdrijverij te verdwalen. Met het afstand doen der persoonlijkheid liep men gevaar het heldere en zekere bewustzijn te verliezen van datgeen, hetwelk men, in plaats van het in eenen edelen boezem te bewaren, slechts in het worstelen met onduidelijke beelden meende te kunnen bereiken. Gemakkelijk kon zich met het mysticismus een gevaarlijk pantheïsmus verbinden; en de leer, dat er niets wezentlijks bestaat buiten God, geene vrijheid dan in Hem, geen leven dan slechts in Hem, kon al ligt zóó ver worden uitgestrekt, dat de voorstelling van eenen *persoonlijken* God, van eene *persoonlijke* vrijheid der menschen, en van eene *persoonlijke* onsterfelijkheid zich aan den duizelenden blik onttrok, tot dáár, waar de geest, met het omrukken der grenspalen tusschen het tijdelijke en eeuwige, zijn eigen zwaartepunt verliest, en als door eene vreemde magt in de bodemlooze diepten eener allesinzwelgende eenheid en gelijkvormigheid bedolven wordt. Te gelijk misten vele mystici bij de vastheid van hunne ge-

dachten niet zelden ook de duidelijkheid van taal. De duistere, uit de zinnelijke wereld ontleende beelden, werden onbedachtzaam op het bovenzinnelijke toegepast, en niet zelden ging men de palen der welvoegelijkheid te buiten.

Reeds vroeger, bij de beschouwing van eenige dweepachtige secten, als der Begijnen, Lollharden, enz., hebben wij over die verbasteringen van het mysticismus gesproken. Laten wij thans, zonder in eene afzonderlijke beoordeeling van deze stelsels te treden, de voornaamste der mystische schrijvers in de XIVde en XVde eeuw beschouwen, die toch, bij alles wat in hen kan berispt worden, zich van grovere verbasteringen onthielden, en eenen praktisch-Christelijken zin aan den dag legden. Boven allen verdient melding gemaakt te worden van JOHANNES TAULER, een' Dominicaner monnik te *Keulen* en naderhand te *Straatsburg*, vermits hij niet slechts eenen belangrijken invloed op zijnen tijd heeft uitgeoefend, maar ook eenigermate als de onderwijzer van LUTHER, die zijne schriften met ongemeene stichting gebruikte, kan aangemerkt worden. De titel (*) van eenige zijner schriften toont ons, wel is waar, zijne ingenomenheid aan met die beeldspraak, van welke wij zoo even gewaagden, en die, helaas! dikwerf door de latere mystici nagevolgd is. Maar die zich over dat stootende uiterlijke kan heenzetten, en zich de moeite geven wil, om met eenige zelfverloochening zich in eene vreemde eigendommelijkheid te verplaatsen, die zal gemakkelijk binnen in den buitengewonen

(*) *Medulla animae*, het merg der ziel; over de tien blindheden en de veertien wortels der Goddelijke liefde, enz.

dop eene voedende pit, en door de duisternis henen eene lichtstraal der zuivere waarheid ontdekken. Of nu het boekske over de *Duitsche Godgeleerdheid*, in hetwelk LUTHER voornamelijk behagen schepte, werkelijk door *hem* geschreven zij, laten wij in het midden. Het is in eenen, den zijnen niet ongelijken geest geschreven.

In de nabijheid van ons *Zwitserland* predikte en schreef in eenen gelijken geest HENDRIK SUSO, (gewoonlijk DE SEUSE genoemd,) in de *Nederlanden* JOHANNES RUYSBROECK. Deze ging in het gebruik van weelderige en onbetamelijke zinnebeelden nog verder dan TAULER, hoewel sommigen hem (misschien juist daarom?) nog boven dezen stellen.

Dit is echter zeker, dat, hoewel deze en andere, hen gelijkende, mystici voordeelig mogen gewerkt hebben op de vroomheid van enkele hunner tijdgenooten en nakomelingen, vooral op de zoodanige, die in staat waren zich in dergelijke geestelijke beschouwingen te verdiepen, zij toch, met opzigt tot de algemeene en populaire werkzaamheid, veel te kort schoten in vergelijking bij den helderdenkenden en verstandigen THOMAS à KEMPIS, die ook werkelijk slechts ten deele tot de mystici, maar veel meer eigenlijk tot de ascetische *zedeleeraars* of stichtelijke schrijvers behoort. Het *wijdberoemde boek over de navolging van* CHRISTUS, dat, behalve den Bijbel, het meest van alle werken gedrukt werd, wordt door sommigen wel is waar niet aan *hem*, maar aan den abt GERSON, door anderen weder aan anderen toegeschreven; het schijnt evenwel, dat hij met regt als deszelfs schrijver kan worden beschouwd. THOMAS à KEMPIS was, onder zijn' eigenlijken naam, THOMAS HAMERKEN, Augustij-

ner monnik te *Zwol*, en stierf in het jaar 1471, in eenen hoogen ouderdom. Alhoewel nu zijne zedeleer ook met veel kloosterachtigs en bijgeloovigs, dat onmogelijk op alle omstandigheden toepasselijk zijn kan, doormengd zij, heerscht echter in het boek over de navolging van CHRISTUS, welks vervaardiger door den grooten HALLER een leeraar van bovenmenschelijke deugd genoemd wordt, die zuivere geest van vroomheid, die het kenmerk was van de Hervorming. In zooverre behoort dus THOMAS à KEMPIS tot de voorgangers der Hervorming, hoewel hij niets ondernam tot omverwerping van het oude gebouw, maar integendeel zich in zijne, van de wereld afgezonderde bestemming wèl scheen te bevinden. Des te meer kenmerkt zich door zucht tot hervorming zijn leerling, JOHANNES WESSEL GANSFORT. Hij werd in het jaar 1419 te *Groningen* geboren. Door zijne aanhangers werd hij het licht der wereld (*lux mundi*) genaamd, en behoorde tot die mannen, die het mystieke met het praktikale op het uitmuntendst verbonden, en juist daardoor zoowel op het gevoel en het leven, als op het verstand hunner tijdgenooten wisten te werken, waardoor hij zijne roeping tot eigenlijken Hervormer bevestigde. De geest van het mysticismus had bij hem bereids zijne duisternis verloren, en deszelfs zuivere vlam, zonder verstikkenden walm of rook, flikkerde in zijn binnenste. Zeer schoon bewijst hij derhalve, van den eenen kant, hoe het *bloote* weten, alleen *om* te weten, nog niets beteekent (*); maar dat eerst eene, uit de diepte van een door God verlicht gemoed voort-

(*) Zijne leuze was: *qui scit ut sciat, stultus est; qui sciunt, ut sciantur, stultiores.*

vloeijende liefde alles verheldert en vergoddelijkt. Maar van den anderen kant was hij er ook zoo ver van af, om het gebruik des verstands en eene grondige oefening in de wetenschappen te verachten, dat hij integendeel zich ook hier, in iedere betrekking, eenen vriend der verlichting betoonde, en zich, door zijne moedige tegenkanting, bij zijne tegenpartij den spotnaam van Meester-tegenspreker op den hals haalde.

Door dezen geest van tegenspraak geleid, bestreed ook WESSEL de pauselijke alleenheerschappij en willekeur, even als alle misbruiken in het algemeen, *stelliger* en beslissender, dan de vroegere mystici, en drukte in zooverre de voetstappen van eenen WICLIFF en HUSS. Hij kwam vooral op dat punt, dat vele Pausen schadelijke dwalingen gekoesterd hadden, en toonde daarbij aan hoe de vergeving der zonden alleen in Gods hand en niet in die der menschen staat. Over het algemeen beoordeelde hij de kerkelijke wetten op de boetedoening zeer gestreng, en bewees, dat dezelve niet alleen bestaan kon in het afleggen der oorbiecht en in de werktuigelijke verrigting van goede werken, maar dat zij uit het binnenste des gemoeds, als eene vrucht der liefde en dankbaarheid, moest voortkomen. Uit hoofde van dusdanige leerstellingen zag WESSEL zich genoodzaakt *Parijs* te verlaten, alwaar hij als Doctor der wijsbegeerte onderwijs gaf. Te *Bazel* vond hij eene toevlugtsplaats, kwam daarna te *Heidelberg*, en keerde eindelijk in zijn vaderland terug, waar hij nog tot in eenen hoogen ouderdom werkzaam was (*).

Wij mogen met WESSEL zijnen iets jongeren

(*) Hij stierf den 4den Oct. 1489. Zijne meeste schriften werden door de monniken verbrand, de overgeblevene zijn verscheidene malen

vriend JOHANNES VAN WESEL, bijgenaamd BURKHARD, niet verwisselen. Deze predikte insgelijks tegen de mis, den aflaat, de bedevaarten en de vasten, en somwijlen veroorloofde hij zich te dezen opzigte wel eens scherpe uitdrukkingen. Om een voorbeeld te noemen, zoo zeide hij met opzigt tot de vasten, dat de Apostel PETRUS op dezelve ten strengste gezet was, vermits hij zijne visch dan duurder aan den man kon brengen. — Men begrijpt ligtelijk, dat deze fijne scherts op de hebzucht der Pausen doelde, die zoo gaarne zich op PETRUS beriepen, en in hunne uitschrijvingen van vastendagen menig voordeel vonden.

Overigens is VAN WESEL minder onder de mystici (*) te rekenen dan WESSEL. Met deze beiden maken wij eenen overgang tot die klasse van mannen, die langs den weg der *wetenschap* en verlichte denkwijze, of ook van smaak en vernuft, aan de Hervorming arbeidden, en hoofdzakelijk de hernieuwde beoefening der oude talen, door vlijtig onderzoek, bevorderden (†). Vóór de overigen

gedrukt onder den titel: *Farrago rerum theologicarum*, met eene voorrede van LUTHER, het laatst te *Amsterdam* in 1617.

DE VERT.

(*) Onder de hervormende mystici kan men verder nog noemen de Dominicaner SAVONAROLA, die in 1489 te *Florence* volijverig tegen het verderf predikte, en den Pausen onheil voorspelde. Hij is het best bij ARNOLD VAN BRESCIA te vergelijken, en hij stierf ook, als deze, den dood eens bloedgetuigen, daar hij in 1498 aan de galg geworgd en zijn lijk verbrand werd. — LUTHER schatte hem hoog.

(†) Reeds vóór de verovering van *Constantinopel*, in de XIVde eeuw, had NIC. LYRA, zoover zijne middelen strekten, den Bijbel onderzocht. Van hem heette het: *Si* LYRA *non lyrasset*, LUTHERUS *non saltasset.* Omstreeks het midden der XVde eeuw maakte LAURENTIUS VALLA, kanunnik te *Rome*, zich wegens dezelfde wetenschappen verdienstelijk, en waagde het tevens, met persoonlijk gevaar, verjäarde regten der Pausen aan te tasten. Te *Parijs* leerde FABER STAPULENSIS.

verdienen hier melding twee mannen, die reeds tot de Hervormings-eeuw behooren, en die door de betrekking, waarin zij beiden, de een korter, de ander langer, tot onze vaderstad gestaan hebben, bijzonder merkwaardig moeten zijn, namelijk REUCHLIN en ERASMUS.

JOHANNES REUCHLIN, die in het jaar 1455 den 28sten van Wintermaand te *Pforzheim* geboren werd, genoot van zijne, juist wel niet bemiddelde, echter ook niet al te behoeftige ouders, eene vrome opvoeding, en daar hij op de stadsschool in zijne geboorteplaats, behalve in andere vakken, ook in de zangkunst uitmuntte, werd hij op zijn 18de jaar onder de Bazelsche hofzangers als koorleerling opgenomen. Den jongen Markgraaf FREDERIK VAN BADEN, met wien hij bijna van gelijken ouderdom was, werd hij als medgezel op de hoogeschool te *Parijs* toegevoegd, alwaar hij de oude talen, die hier met vernieuwden ijver beoefend werden, doorliep. Hier ondersteunde hem bijzonder JOHANNES WESSEL in deze oefening, die hem ook in de eerste grondbeginselen der Hebreeuwsche taal onderwees. Dezen vriend trof REUCHLIN tegen het einde van het jaar 1474 weder te *Bazel* aan, waar hij den vriendschapsband nog naauwer toehaalde. — REUCHLIN kan dan ook als de grondlegger van de beoefening der oude talen, voornamelijk der Grieksche, in *Bazel* worden aangemerkt. Hij ruimde aan dat vak het eerst onder de overige vakken van geleerdheid die veilige plaats in, die hetzelve tot nog toe behouden heeft en, zoo God wil, verder houden zal. — De algemeene bijval, dien zich REUCHLIN door zijne voorlezingen in dit vak verwierf, verwekte niettemin den nijd van eenige andere leera-

ren, die allezins meer in schoolsche spitsvindigheden, dan in de Grieksche taal ervaren waren. Hun bleef derhalve niets overig, dan de zaak, die zij niet verstonden, verdacht te maken, en in hunne drift den nieuwen leeraar in den roep van ketterij te brengen. Waartoe die Grieksche taal? heette het, dit is eene taal, die enkel tot dwaalbegrippen en scheuringen leidt. En niettemin was het Nieuwe Testament, waren er zoovele geschriften van regtgeloovige kerkvaders in het Grieksch opgesteld. Doch het is steeds het lot der onwetendheid, dat zij in hare veroordeelingen niemand meer treft dan zich zelve. Trots dat geschreeuw won REUCHLIN de achting van hen, die zijne ongeveinsde braafheid kenden, en in staat waren zijne buitengewone wetenschappelijke kennis op regten prijs te schatten. Vier jaren lang had REUCHLIN zich niet zonder vrucht te *Bazel* opgehouden. Nadat hij in het jaar 1474 de Laureaten, en in 1477 de waardigheid van meester verkregen had, begaf hij zich in het jaar 1478 naar *Orleans*, om zich in de regtsgeleerdheid te oefenen. Hier echter ook, even als naderhand te *Poitiers*, zette hij zijne voorlezingen over de oude talen voort, met denzelfden bijval, als te *Bazel*. — Vele hoog-adellijke personen, die uit *Duitschland* en *Frankrijk* zich hier bevonden, werden zijne vrienden, en hielpen hem zijne uiterlijke omstandigheden verbeteren. Na dit oponthoud in *Frankrijk* keerde hij als licentiaat der regten naar zijn vaderland terug, waar hij in de dienst van zijnen Vorst, den Graaf EBERHARD te *Bart*, verscheidene reizen deed, en belangrijke staatsambten bekleedde. — Keizer FREDERIK de III^de^ verhief hem tot den adelstand

met den titel van Paltsgraaf, en maakte hem spoedig daarop tot zijnen werkelijken raadsheer. — Na den dood van EBERHARD, die binnenlandsche onlusten ten gevolge had, nam REUCHLIN volgaarne de aanbieding aan van den waardigen prelaat DALBERG, als die hofprediker van den Keurvorst PHILIP VAN DEN PALTS te *Heidelberg* zijn verblijf hield, en een groot voorstander van het opgaande licht der wetenschappen was. Ook voor dezen ondernam hij onder anderen eene reis naar *Rome*, uit welke hij voor zijne wetenschappelijke kennis veel nut trok, en op welke hij nieuwe vrienden maakte. Na de onttrooning van EBERHARD den jongeren keerde REUCHLIN in het Wurtembergsche terug, werd lid, en spoedig daarop voorzitter van het bondgerigt in *Zwaben*, doch keerde na eenige jaren weder tot het afgezonderde en geleerde leven terug. Nadat hij eenen korten tijd, nog in hoogen ouderdom, te *Ingolstadt* het leeraarsambt had bekleed, bragt hij het overige gedeelte zijns levens, dat steeds aan de wetenschappen gewijd was, te *Tubingen* door, en stierf ten laatste te *Stuttgard*, in het jaar 1522.

Hoe verschillend de lotgevallen van REUCHLIN ook waren, kenmerkte hij zich toch overal in groote mate door zijne zucht tot geleerdheid. Niet slechts was hij, door het weder opwekken van den smaak voor Grieksche taal en Grieksche oudheden, een groot bevorderaar van den vernieuwden bloei van oude klassieke studiën; maar, vooral door zijnen ijver ter bevordering der Hebreeuwsche taalkennis, werd hij, in de hand der Voorzienigheid, een hoofdwerktuig der Hervorming. Doch ook juist hierdoor haalde hij zich eenen strijd met de kinderen der duisternis op den hals, dien men als een klein

voorspel van het groote tooneelstuk der Hervorming beschouwen kan.

De beoefening der Hebreeuwsche taal, wier nut voor de Godgeleerdheid heden ten dage bij iederen leek bekend is, (men weet immers dat het geheele Oude Testament in het Hebreeuwsch geschreven, en dat ook het Nieuwe van Hebreeuwsche spreekwijzen vol is,) was door de Christelijke Godgeleerden der middeleeuw verwaarloosd. Slechts de Joodsche rabbijnen waren dezelve magtig, terwijl de dienaars der heerschende Kerk zich met eene Latijnsche overzetting (de Vulgata) vergenoegden. Van de Joden moest men dus dezelve weder op nieuw leeren, eer zij tot nut der Christelijke Godgeleerdheid kon worden aangewend. Maar juist deze eenvoudige onderneming werd door groote vooroordeelen belemmerd. De Joden waren, als het door God verworpen en verstooten volk, het voorwerp van algemeene verachting, en het is bekend, met welke hardheid en gruwzaamheid men bij verschillende gelegenheden tegen hen gewoed heeft. (Ik behoef u slechts te herinneren aan de vervolging der Joden te *Bazel*, na de groote pest, toen men hun, volstrekt zonder grond, de vergiftiging der waterbronnen te laste legde.) Het verkeer dus met geleerde Joden hield men bij den grooten hoop reeds voor niets beters, dan den omgang met ketters en scheurmakers, met heksenmeesters en toovenaars, ja met den Duivel en zijne gezellen zelve (*). Zich bezig te houden met de Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche schrijfteekens, die

(*) De meer verlichten in de Kerk oordeelden billijker, en het strekt Pausen, gelijk INNOCENTIUS den IIden en den IIIden, ALEXANDER den IIIden, en GREGORIUS den IXden, tot eer, dat zij de Israëliten tegen

den monniken even onbekend waren als het Egyptische beeldschrift, hield men voor tooverwerk. Welk gevaar bestond er dus niet in, van dergelijke mannen eene taal te leeren! En niettemin trotseerde REUCHLIN dit gevaar; hij, die niet eens tot den Godgeleerden stand behoorde, ondernam uit reine zucht voor de waarheid, uit onbegrensden eerbied voor het Woord van God, dat hij zoo gaarne in de oorspronkelijke taal wilde lezen, dezen ondankbaren en moeijelijken arbeid. Aan het hof des Keizers te *Linz* had hij eenen geleerden Jood, JAKOB JEHIEL LOANS, den keizerlijken lijfärts en ridder, leeren kennen (*), en door dezen werd hij voornamelijk in de Hebreeuwsche taal ingewijd. REUCHLIN bragt het in dezelve dan ook spoedig zoo ver, dat hij in het jaar 1506 zijne Hebreeuwsche spraakkunst in het licht gaf, wier hooge waarde hij zelf in volle mate gevoelde, en

het fanatismus destijds beschermden. In het algemeen ging de onverdraagzaamheid in de middeleeuwen even dikwijls van regering en volk, als van Paus en geestelijkheid uit.

(*) Hoe komt het, zou men kunnen vragen, dat, bij den algemeenen haat des tijds tegen de Joden, deze toch bij voorkeur als artsen werden hooggeschat? Ik geloof, dat de grond daarvan ook in het bijgeloof ligt. Het buitengewone, waaraan de verbeeldingskracht blijft hangen, moet helpen, en juist de vermoedelijke verwantschap met den Duivel geeft der zaak zekere aantrekkelijkheid. Waarom zoekt de Protestant thans nog raad bij Kapucijners? Waarom de Catholijk bij Lutheranen? Waarom beiden bij Zigeuners? En gelijk de bijgeloovige landman een' geitenbok onder de kudde houdt, opdat de Duivel, dien deze voorstelt, hem geen leed berokkene, zoo scheen men ook aan de Christelijke hoven gaarne eenen hofjood te hebben, die ambtshalve den Hellevorst vertegenwoordigde. Voor het overige waren de Joden ook daarom voor de geestelijkheid onmisbaar, omdat het geld reeds vroeg in hunne handen was. Bisschop LUTHOLD van *Bazel* verpandde (in 1213) bij eenen Jood den bisschoppelijken ring en een zijden gewaad.

zonder gemaaktheid opentlijk beleed. En inderdaad was dit werk een voorname hefboom der Hervorming. Met de Hebreeuwsche spraakkunst had REUCHLIN aan de Protestantsche Godgeleerdheid den sleutel in handen gegeven, om de lang verscholene schatten des Bijbels te openen. Hij had voor LUTHER den fakkel aangestoken, die hem verder in het heiligdom zou voorlichten; de kompasnaald geslepen, waarmede de moedige stuurman den grooten oceaan zou instevenen. Dankbaar erkende ook deze zulks in het vervolg, daar hij REUCHLIN zijnen vader noemde. Ook MELANCHTON en onze OECOLAMPADIUS waren leerlingen van REUCHLIN, en ontvingen van hem hun onderwijs in de heilige talen.

Hadde REUCHLIN er zich bij bepaald, om alleen het *werktuig* te bereiden voor eene grondige Bijbelsche Godgeleerdheid, zijn roem ware veelligt juist door deze schoone eenvoudigheid nog grooter. Hij liet zich echter, helaas! door den geest des tijds verleiden, om van het werktuig ook een speeltuig te maken, alhoewel de zaak zelve hem geen spel, maar hooge ernst was. Met de beoefening der Hebreeuwsche taal nam hij nog eene andere wijsheid op den koop toe, van welke hij zich groote dingen beloofde, maar die, ware zij heerschend geworden, ons eerder tot de donkere tijden terug, dan voorwaarts tot het heldere licht zou geleid hebben. Even als namelijk de Christelijke Godgeleerdheid in eene onvruchtbare schoolgeleerdheid verbasterd, en deze somwijlen weder tot het duistere mysticismus was overgeslagen; evenzoo was ook de Joodsche Godgeleerdheid der rabbijnen in eene zonderlinge soort van wijsbegeerte veranderd, die onder den naam van kabbala, of kabbalistiek, bekend is,

en, met één woord, hoofdzakelijk daarop neêrkwam, om door kunstmatige letter-berekeningen allerlei verborgenheden van het heelal en van de natuur van God te kunnen ontcijferen. Deze grondelooze, zonderlinge wijsbegeerte nam REUCHLIN in den arm, en ook andere beroemde mannen van dien tijd, als een PICUS VAN MIRANDOLA en AGRIPPA VAN NETTERSHEIM, beloofden zich van dezelve, even als van de alchymie, necromantie en dergelijke, gouden bergen. Overigens moeten wij ons hierover niet verwonderen. In onrustige en oproerige tijden, als de menschelijke geest, door de golven her- en derwaarts geslingerd, eene strook lands zoekt, om uit te rusten, dan grijpt hij de eerste de beste plank aan, om op deze het gewenschte land te bereiken, en klemt zich krampachtig aan dezelve vast, ofschoon zij hem, in plaats van naar eene veilige haven, naar eene gevaarlijke klip heenvoert. Zóó was het ten tijde van JEZUS' geboorte, zóó ten tijde der Hervorming, en wie zal het loochenen? zóó is het nog heden ten dage, nu ieder stelsel, dat weder eene nieuwe waarheid belooft, door velen met geestverrukking omhelsd, met gloeijende geestdrift verdedigd, en dan dikwijls tot een uiterste gedreven wordt, waarin het zijnen ondergang vindt.

Moge nu ook al REUCHLIN daarin hebben gedwaald, dat hij, terwijl de echte en ware sleutel zich in zijne handen bevond, echter met eenen verroesten tooversleutel in het slijk van duistere puinhoopen omwroette, zoo was echter de zucht, die hem daarbij bezielde, eene reine, vrije zucht naar waarheid, naar verlichting, naar eene wetenschappelijke kennis, die den geest en het gemoed

bevredigen, en de zaak van God onder de menschen bevorderen kan. En — getuigt niet reeds *dit* van eenen vrijen, onbevooroordeelden geest, dat hij zich boven de dwaalbegrippen van zijnen tijd omtrent de, Joden verhief, en reeds de kiem van *verdraagzaamheid*, die aan zijne eeuw zoo geheel vreemd was, in zijn hart kweekte?

Geheel anders was het gesteld met de onverlichte partij, die hem vervolgde. Eenmaal had haar bekrompen geest tegen Joden en Jodengenooten haat opgevat, en aan beide was ondergang en verderf gezworen. — Om dit plan der duisternis ten uitvoer te brengen, kon men zich van geen beter werktuig bedienen, dan van eenen man, die zelf vroeger Jood geweest, doch in het vervolg, uit lage beweeggronden, tot het Christendom overgegaan was, en thans, als ijverig proseliet en proselietenmaker, achter het masker der huichelarij schuilde. Johann pfefferkorn heette die loffelijke (!) man, die in een geschrift, dat hij, onder den titel van *Jodenspiegel*, in het jaar 1507 te *Keulen* in het licht gaf, het wezen en de bedoelingen, zoowel als de leer zijner voormalige geloofsgenooten in het hatelijkste daglicht stelde, en den raad gaf, om al hunne boeken gezamentlijk te verbranden, hetgeen inderdaad het kortste middel was, om zonder hoofdbreken de gansche Joodsche Godgeleerdheid omver te werpen. Onder deze boeken waren hoofdzakelijk de Talmud, de Kabbala, en eenige andere schriften begrepen.

De Dominicaner monniken, als kerkelijke kettterjagers van beroep, stelden zich ook hier aan het hoofd, en rustten niet, voor dat zij van Keizer maximiliaan den Isten in het jaar 1509 een bevel-

schrift hadden verkregen, waarbij de verbranding dier boeken werd bevolen. Reuchlin, die intusschen in deze zaak naar zijn gevoelen gevraagd werd, kantte zich ten ernstigste tegen dezen stap aan. Hij beriep zich op het algemeene regt der natuur, volgens hetwelk aan iederen, in eenen geregelden staat levenden mensch, hij zij Christen of Jood, eerst gelegenheid tot verantwoording en verdediging moet gegeven worden, vóór men tot zijne veroordeeling overgaat. Vervolgens merkte hij aan, dat de vermelde boeken niet zoo gevaarlijk waren, als men wel opgaf; want, zeide hij spottend, om voor de Christenen gevaarlijk te kunnen zijn, moeten zij eerst door hen verstaan worden; er bijvoegende, dat er in het geheele Roomsche rijk geen enkele Christen-ziel te vinden was, die genoeg Hebreeuwsch verstond, om den Talmud te verstaan. Dat van daar het aanwezig zijn van dusdanige boeken, in geval zij ook voor het geloof gevaarlijk zijn konden, een heilzame spoorslag was voor de traagheid der geestelijken en monniken, opdat zij zich eerst met de noodige kennis zouden kunnen uitrusten om den vijand te bestrijden, voor dat zij hem reeds overwonnen geloofden. Dat het bloote verbranden slechts een treurig hulpmiddel was in de hand van domheid en ruwheid. Bovenal, dat men zelfs niet wist, of er ook niet veel goeds in die boeken staan kon; want dat, even als de bij uit iedere bloem den honig zuigt, zoo ook de Christen uit alle boeken het beste kiezen en zoeken moest. Hij moest dan midden onder de doornen rozen plukken, waar hij die vond; ook had zelfs Christus bevolen, dat men het onkruid te gelijk met de tarwe moest laten opwassen, opdat men de eene niet met het

andere zoude uitroeijen. En indien men de tegenwerping wilde maken, dat de Joden door deze boeken in hunne dwaling zouden worden versterkt, dan moest men slechts bedenken, hoe zij door dezelve even goed tot CHRISTUS konden gebragt worden; want dat toch ook PAULUS door een dieper inzigt in het wezen des Jodendoms tot het Christendom gekomen was. Ten laatste voegde hij er de waarachtige en treffende aanmerking bij, dat door het verbieden van dergelijke boeken de lust naar de verbodene spijs slechts zou vermeerderen, en de opmerkzaamheid juist op het gevaarlijke en schadelijke van dezelve zou vallen. Hij, voor zich, was alzoo van meening, van de verbranding af te zien. Beter kwam het hem voor, alle Duitsche hoogescholen de verpligting op te leggen, om gedurende tien jaren lang twee hoogleeraren in de Hebreeuwsche taal aan te stellen, waardoor men dan spoedig in staat zou gesteld worden om grondig met de Joden te werk te gaan, en hen, op den weg der overtuiging, te bekeeren.

Doch deze vreedzame en menschelijke raad, die ons in die eeuw als een waarlijk vreemd verschijnsel voorkomt, vond bij de onverlichte partij geen gehoor. Deze stelde veel meer alles in het werk, om den man, die in geest en geleerdheid, dus ook in zachtheid van oordeel, zoo ver boven haar verheven was, bij den Keizer zwart te maken; en vooral hielden zich hiermede de *Godgeleerden* te *Keulen* bezig, met den beroemden kettermeester JAKOB HOOGSTRATEN aan het hoofd. Nu ontwikkelde zich een uitvoerige pennestrijd, in welken zich vele uitmuntende geleerden en schrandere mannen mengden; doch wij kunnen bij denzelven

hier niet langer stilstaan, en moeten ons vergenoegen, om van den afloop met eenige woorden melding te maken.

Te *Maintz* was, hoewel met schending van verschillende regtsvormen, eene regtbank der Inquisitie opgerigt, wier bevoegdheid door REUCHLIN niet werd erkend, en van welke hij zich op den Paus, LEO den Xden, beriep. En inderdaad viel ditmaal het oordeel van den Paus, op hetwelk Keizer MAXIMILIAAN en eenige adellijke personen ook hunnen invloed uitoefenden, ten voordeele van REUCHLIN en ten nadeele van de vijanden des lichts uit, even als reeds vroeger, in de zaak van MILICZ, een Paus ook tegen de monniken zijn oordeel geveld had. Hierdoor werden nu de laatsten nog meer verbitterd, en even als alle ultra's van eene partij zeer ligt tot oproer geneigd zijn, zoo lieten zich ook thans de monniken vele oproerige uitdrukkingen tegen den Paus en hunne overheden ontvallen, en dreigden, in hunnen eersten toorn, tot *Bohemen* te zullen overgaan, indien *Rome* hen niet beter onder bescherming nam. Doch de vrienden van REUCHLIN en der goede zaak vierden in verscheidene schriften eene schitterende overwinning. Wij ontmoeten hier reeds een aantal zeer beroemde namen, die ons gedeeltelijk in de geschiedenis der Hervorming weder onder de oogen zullen komen; bij voorbeeld: BILIBALD PIRKHEIMER, ULRICH VAN HUTTEN, COBAN HESSE, SPALATIN, CAPITO, OECOLAMPADIUS, en vele anderen. Onder de geschriften echter, die in dezen twist veel opziens baarden, zijn de *brieven der duistere mannen* (*Epistolae virorum obscurorum*), het meest bij de nakomelingschap in aandenken gebleven. Zij zijn in een opzettelijk slecht keukenla-

tijn, zoo als de toenmalige monniken spraken en schreven, opgesteld, en maken deze (de monniken) zoowel wegens hunne onwetendheid belagchelijk, als wegens hunne zedeloosheid verachtelijk voor de geheele wereld. Of ULRICH VAN HUTTEN, of een ander, of verscheidene personen dezelve hebben opgesteld, kunnen wij hier niet onderzoeken.

Een ander man, wiens werkzaamheid in eene langduriger en naauwer betrekking, dan REUCHLIN, tot onze vaderstad stond, en bij wien wij ook nog eenigen tijd moeten stilstaan, is ERASMUS.

DESIDERIUS ERASMUS, de vrucht van eene verbodene en ongelukkige liefde, werd in de maand October des jaars 1467 te *Rotterdam* geboren. De romaneske geschiedenis van zijnen vader GERARD behoort niet hier ter plaatse; alleen is het van belang, aan te merken, dat de afkeer van den monnikenstand, tot welken GERARD tegen wil en dank gedwongen was, en die voor hem de bron werd van veelvuldige jammeren, zich ook op zijnen zoon overplantte, zoodat deze, regt eigenlijk, den haat tegen de monniken als met de moedermelk heeft ingezogen. Desniettegenstaande moest de jonge ERASMUS, volgens de listige berekening zijner voogden, in een klooster gestoken worden, nadat hij op de school te *Utrecht* en *Deventer* het eerste onderwijs ontvangen had. Hij behoorde juist niet tot de uitmuntendste kinderen, en zou in zijne vroegste jeugd blijken gegeven hebben van een slechts matig verstand, hetgeen in het vervolg wel menige Hollandsche moeder tot troost zal gestrekt hebben, indien het onderwijs van hare zonen niet naar wensch slaagde. In zijne latere kindschheid

ontwikkelden zich echter zijne zeldzame zielsvermogens op eene zoo verrassende wijze, dat de geleerde AGRICOLA, de school te *Deventer* eens bezoekende, hem toen reeds de hoop gaf, dat hij, zoo voortgaande, een groot man zou worden.

Die de geschiedenis van de jeugd dezes grooten mans naauwkeurig beschouwt, zal ook zijne latere afdwalingen, zijne hem zoo dikwerf voorgeworpene zwakheid van karakter, niet zoo streng beoordeelen. De eenige troost eener ongelukkige moeder zijnde, werd hij door deze verwijfd en vertroeteld, door de ruwe mishandelingen van zijne leermeesters daarentegen vreesachtig en beschroomd gemaakt, en alzoo met zich zelven in eene vreeselijke tegenstrijdigheid gebragt, die reeds vroeg de vrije ontwikkeling van zijnen geest belemmerde. Hierbij kwam, na het overlijden zijner moeder, nog zijne opsluiting in een klooster, die met zijne geheele natuur strijdig was. Kon zulk een harde jongelingstijd voor iemand van krachtiger natuur, gelijk een' LUTHER, eene heilzame school voor het volgend leven worden, omdat die meer met zijne ruwe, huiselijke opvoeding overeenkwam; op den zwakken, van kindsbeen af verwijfden ERASMUS moest eene dusdanige wijze van opvoeding eenen verderfelijken invloed uitoefenen. Ongemerkt moest zijn geest zich daar die gevaarlijke wapenen aanschaffen, waarmede de zwakheid zich zoo dikwerf tegen de sterkte tracht te verdedigen; ik bedoel, of eene min edele toegeveheid en buigzaamheid, of, als deze nutteloos zijn, list en veinzerij. Onbekend met de wereld, die hij eerst later leerde kennen, ontevreden met zijne omstandigheden, slechts met zijne boeken, die de plaats van vrienden bij hem

vervulden, werkzaam, ging voor hem die frissche tijd der jeugd, welken sterkere inborsten zich ook onder de ongunstigste omstandigheden weten ten nutte te maken, vreugdeloos voorbij, en vormde zich bij hem die verwaande ijdelheid en onnatuurlijke gemaaktheid, die hem meer tot eenen kamergeleerde, tot eenen afhangeling van hooger begunstigers, dan tot eenen onafhankelijken man des levens, tot eenen *vrijen* man maakte.

Vijf zijner schoonste jongelingsjaren, van het 19[de] tot aan het 24[ste], had hij tegen wil en dank in het klooster Stein (*Emaus*) bij *Gouda* doorgebragt, toen hij door den Aartsbisschop van *Kamerijk* uit zijne gevangenis verlost werd. Van nu af zien wij hem, als den rijk begaafden, zeer beroemden man, op het tooneel der groote wereld geplaatst, in betrekking met Pausen, Kardinalen, met Vorsten en hunne ministers, met de grootste geleerden en kunstenaars van zijnen tijd. Het is wel der moeite waardig, hem op zijne reizen naar *Parijs*, *Engeland*, *Italië*, en weder terug naar de *Nederlanden* te vergezellen, hem in den kring van zijne talrijke en dikwerf reeds bejaarde leerlingen te *Oxford*, of in de huizen van zijne edele gastvrienden, den Kardinaal WOLSEY, THOMAS MORUS en WARHAM in *Engeland*, van ALDUS MANUTIUS te *Venetië*, van eenen FROBEN en AMERBACH te *Bazel*, of aan de hoven van HENDRIK den VIII[sten] en des Prinsen KAREL van *Braband* te volgen, of ook zijne werkzaamheden als schrijver en geleerde, tot in bijzonderheden, na te gaan. Maar wij mogen hier niet vergeten, dat de levensbeschrijving van eenen enkelen man slechts in zooverre voor ons oogmerk van eenig gewigt is, als dezelve op de geschiede-

nis der Hervorming zelve betrekking heeft, of ons eene nieuwe zijde van eenen Hervormdgezinden geest voor oogen stelt.

Zonder aldus langer bij de levensgeschiedenis van dezen merkwaardigen man stil te staan, zullen wij zijne gelaatstrekken eenigzins naauwkeuriger beschouwen, en ook zijn karakter in zooverre gadeslaan, als noodzakelijk zijn zal, om ons weder levendig zijner te herinneren, als wij hem naderhand op het strijdtooneel der verschillende partijen zullen ontmoeten. Er bestaan verscheidene afbeeldsels van ERASMUS, en bijzonder gelijkend is dat van HOLBEIN op onze openbare boekverzameling, dat ook in veelvuldige kopijen voorhanden is. Ten opzigte van deze afbeeldsels merkt LAVATER aan: »Het gelaat van ERASMUS is een der sprekendste en »beslissendste, die ik ken. Hoeveel zijne afbeel»dingen ook mogen verschillen, kenmerken zij »zich echter alle door die vreesachtige, beschroom»de, bedachtzame houding, door het geestige in »den mond en den vrijen opslag van het oog, dat »zij alle met elkander gemeen hebben. Dezelfde »uitdrukking van menigvuldigheid van gedachten, »van vreesachtigheid, naïviteit, en luim. Nergens »een trek van uitkomenden, woesten moed. In »de oogen die stille helderheid van den fijnen, alles »inzwelgenden waarnemer. Dit half gesloten oog, »zoo hol, zoo gesneden, voorwaar allezins het oog »van eenen fijnen, schranderen ontwerper. De neus »is volgens al mijne waarnemingen zeker die van »eenen fijn denkende en teedergevoelige. De zacht »gesloten mond, de breede en toch niet platte, »niet vlakke, niet vleezige kin, dat uiteenloo»pende in het geheele gelaat, stemt treffend met het

»overige overeen, en drukt nadenken en zachte »werkzaamheid uit. De plooijen van het voorhoofd »zijn over het algemeen niet zeer gunstig; zij zijn »bijna altijd het teeken van zwakheid, nalatig»heid, losheid, slapheid. Wij leeren dus uit ons »beeld, dat de laatsten ook bij groote mannen ge»vonden worden."

Het laatste, dat LAVATER omtrent de plooijen van het voorhoofd aanmerkt, laat zich intusschen ook op de plooijen van het karakter toepassen; ook deze vinden wij niet zelden bij groote, ten minste bij beroemde mannen, en helaas! ook bij onzen ERASMUS. Doch bij deze plooijen mag de teedere geaardheid van zijn gemoed, en bij de schaduw het licht niet vergeten worden, dat uit *zijnen* geest over *Europa* zijne stralen schoot, en dat vele van zijne kleinhartige, al te partijdige berispers durfden verduisteren.

ERASMUS was, om zijn beeld te voltooijen, klein van gestalte, zwak, maar welgevormd, van eene zachtkleurige huid, met blonde haren en blauwe oogen. Zijne houding was door waardigheid, zijne kleeding door sierlijkheid en netheid gekenmerkt. Oog en stem waren aangenaam en vol uitdrukking. Hij had eenen afkeer van al wat ruw, plomp en gemeen was. Zijne fijnere zinnelijkheid stond met zijne prikkelbare zenuwen in een natuurlijk verband; terwijl de in zijne eeuw niet zelden ook onder de geestelijken heerschende buitensporigheden hem walgden. Zijne zwakke gezondheid en de vertroeteling zijner jeugd maakten hem van duizend kleine omstandigheden afhankelijk, in welke zonderlingheden hij, in plaats van dezelve krachtdadig tegen te gaan, met zelfbehagelijke

ijdelheid genoegen scheen te scheppen. De bloote reuk van visch, bij voorbeeld, maakte hem kwalijk; anderen, dan Bourgogne-wijn, kon hij niet verdragen. De kagcheldamp van onze verwarmde kamers deed zijne zenuwen aan. Iedere togt veroorzaakte hem de koorts. Rijden was hem eene behoefte, overigens vermeed hij alle ligchaamsbeweging. Als jongeling, zoo als hij van zich zelven getuigt, sidderde hij reeds op den enkelen naam van den dood; natuurlijk schertste hij in het vervolg over zich zelven, dat hij niet tot martelaar geboren was.

En toch, — wie voelt zich niet opgetogen door de aangenaamheid van zijnen beschaafden geest, door de zachte gevoeligheid van zijne ziel, door de heldere, zachte denkwijze van zijn verlicht verstand, dat slechts somwijlen, door zijne ziekelijke gesteldheid, tot bitterheid overging, en alzoo eene hoogst onaangename tegenstrijdigheid opleverde met zijne handelwijze en geliefkoosde stelregels. Ik gebruik hier opzettelijk het woord *stelregels*, omdat de uitdrukking van *grondstellingen* mij te sterk toeschijnt, want juist deze ontbraken hem, mits men onder dezelve slechts niet de verhevene verstandsstellingen van zijn zedekundig stelsel, maar de steunpilaren zijner ziel, de zuilen waarop zijn wil rustte, versta. Zijne afkeerigheid (idiosynkrasie) van visch zou men bijna daaraan kunnen toeschrijven, dat hij zelf meer visch, dan vleesch en been was, meer gewoon om in het bewegelijk element te zwemmen, en zijne kleurige schubben in de zon te laten schitteren, dan op vasten grond te gaan, of zich op de wieken der geestdrift tot eene buitengewone hoogte te verheffen. Een in hoogen graad

gelukkig geheugen, gemakkelijkheid van begrip, vlugheid van voorstelling, beweegbaarheid van verbeeldingskracht, en boven alles dat vernuft, hetwelk meer schittert en speelt, dan treft en snijdt, maakten hem tot den nuttigen en geestrijken schrijver van zijnen tijd, tot lievelings-schrijver van alle beschaafden. — Een volksman was ERASMUS niet.

Vragen wij, hoe het met het Christendom dezes mans gesteld was, dan was het inderdaad noch het vurige krachtvolle Christendom van eenen PETRUS en PAULUS, noch het diepe, heldere, teederlievende van eenen JOHANNES. Het was bij hem meer de uiterlijke betrekking, waarin hij door opvoeding, gewoonte, en eene zekere achting voor al wat goed was, tot de Kerk stond, dan de innerlijke, levendige betrekking met CHRISTUS, dat hem tot Christen maakte. Het mysticismus, dat wij zoo even, zoowel in eenen goeden als kwaden zin, hebben leeren kennen, was den bovenal verstandigen ERASMUS geheel vreemd. Zijn *gevoel* zelf was meer zedelijk en aesthetisch, dan *zuiver* Godsdienstig. Uit kracht van dit zachte, zedelijke gevoel, wist hij echter het zedekundige gedeelte des Christendoms, (indien ik mij zoo mag uitdrukken,) dikwijls weder op eene fijne, zelfs voor het innerlijke leven vruchtdragende wijze te vatten. Zijne vroomheid is even dikwerf kinderlijk en opregt, waar hij ons den mensch toont, als dezelve stroef en dubbelzinnig is, waar hij den behoedzamen Godgeleerde speelt. Waar de Godsdienst op zijn *ik* betrekking heeft, daar dient zij hem bij stille gemoedsstemming tot verklaring van zijn aanzijn; hij is dankbaar bewogen bij ontvan-

gene weldaden, en schuwt dan zelfs het verwijt van bijgeloovigheid niet (*). Maar de Godsdienst te beschouwen als de zaak der menschheid, zich aan *haar* geheel over te geven, de betrekking slechts te gevoelen, waarin hij tot het geheel, tot het rijk van God staat, en aan hetzelve alles op te offeren, daartoe had hem zoo min de met alle geestdrift omhelsde beoefening der ouden, als zijn wijsgeerig Christendom gebragt.

Desniettemin was ERASMUS in verschillende opzigten, hoewel meer op eene middellijke dan onmiddellijke wijze, aan de voorbereidingen der Hervorming werkzaam. Indien wetenschappelijke verlichting over het algemeen aan de Hervorming *bevorderlijk* geweest is, (alhoewel zij dezelve niet *uitsluitend* bewerkte,) dan heeft ERASMUS dezelve in dit opzigt gewigtige diensten bewezen. Hij was het, die de beoefening der Grieksche taal en letterkunde, waaraan VALLA en REUCHLIN werkzaam geweest waren, tot eenen hoogeren trap van volkomenheid bragt, en door zijne uitgave van het Grieksche Nieuwe Testament, die hij te *Bazel* bewerkstelligde, en volgens welke LUTHER zijne Duitsche overzetting vervaardigd heeft, het Goddelijk Woord weder in deszelfs oorspronkelijke zuiverheid in de handen der menschen hielp brengen. Hij was het, die den smaak voor de schoonheden der Romeinsche en Grieksche oudheid over het algemeen weder opwekte, en het Goddelijke en groote, dat wij ook bij de Heidenen ontmoeten, in een vriendelijk daglicht stelde. Hij was het ook, die de beoefening der Godgeleerdheid van de

(*) Men vergelijke de vroeger aangehaalde Ode aan de heilige GENOVEVA!

kluisters der schoolgeleerdheid bevrijdde, en den weg baande voor eene smaakvoller behandeling van heilige voorwerpen. Maar tevens was hij het ook, die, even als REUCHLIN en zijne overige tijdgenooten, de drijverijen der monniken, tegen wier stand en bestaan hij bijzonder vooringenomen was, met schertsende bitsheid ontmaskerde, en over het algemeen eene menigte gebreken van zijnen tijd in een bespottelijk daglicht stelde. Doch wij hebben reeds te voren opgemerkt, dat enkele scherts nog geen geneesmiddel is; ja, dezelve kan dikwerf meer kwaads, dan goeds stichten. Als zij evenwel door diepen ernst achtervolgd wordt, is zij gelijk aan het bijtend sterkwater, dat de kunstenaar aanwendt, om het pad te banen aan de voortwerkende etsnaald, met welke hij de gedaanten bepaalder en voor langeren duur berekend op zijne tafel afmaalt.

Het boek, waarin ERASMUS de dwaasheden van verscheidene menschelijke standen, voornamelijk die van den geestelijken en monnikenstand, als ook de eigenwijsheden der schoolsche Godgeleerden en het bijgeloof des volks, bespottelijk tracht te maken, is het beruchte werk: *de lof der zotheid*, hetwelk hij op zijne tweede reize naar *Engeland*, deels te paard, deels op het schip, bearbeid had, en naderhand ten huize van den kanselier THOMAS MORUS binnen weinige dagen voltooid heeft. Dit boek zal wel meer wegens deszelfs bijzonderen titel aan ieder bekend zijn, dan omdat het heden ten dage nog veel gelezen wordt, en inderdaad stemt de daarin heerschende soort van scherts en hekelzucht doorgaans niet meer met onzen smaak overeen. Want ofschoon ERASMUS verre weg zeld-

zamer, dan vele zijner tijdgenooten, de grenzen der welvoegelijkheid overschrijdt, is echter dit werk niet geheel van onwelvoegelijkheden vrij te pleiten, en somwijlen grenst ook de spotternij in Godsdienstige dingen zoo na aan het ijdele, dat een ongeoefend lezer in twijfel zou kunnen staan, of de scherts slechts de misbruiken der Godsdienst, of wel de Godsdienst zelve geldt. Voor ons *Bazel* heeft echter dit boek nog een bijzonder belang, daar op onze boekverzameling het exemplaar voorhanden is, in hetwelk HOLBEIN met de pen eigenhandig kantteekeningen gemaakt heeft.

Over het algemeen was het onze vaderstad, die den grooten man, na vele omzwervingen door half *Europa*, tot een tweede vaderland werd. Reeds dikwijls had hij aanzienlijke ambten kunnen verkrijgen. Te *Rome* wilde hem de Paus een hoog en voordeelig kerkelijk ambt opdragen, slechts om *hem* in zijne nabijheid te hebben. *Engeland* en de *Nederlanden* streden over de eer van zijn bezit. Maar ERASMUS verkoos, bij zijne zucht naar persoonlijke onafhankelijkheid en ongestoorde ledige uren, liever den avond van zijn leven door te brengen in eene stad, die, zoowel in uitwendigen als inwendigen toestand vrij, door rijke, schoone omstreken begunstigd, bewoond door nijvere, bloeijende burgers, en die te gelijk de zetel der geleerdheid en, met weinige haars gelijken, een sieraad der eeuw was. De hoogeschool prijkte thans juist in haren vollen bloei. Wel is waar trad ERASMUS niet als leeraar in dezelve op, maar hij was toch met hare leeraren bevriend, en werd door allen bezocht, die om der hoogeschool wille naar *Bazel* kwamen. Sedert het jaar 1516 had ERASMUS zich

ten huize van FROBEN (te *Luft*) nedergezet. Hier bereikten hem de stormen der Hervorming. Wij verlaten hem hier thans op de grenzen van dezen gebeurtenisvollen tijd. Ten slotte voeg ik hier nog bij eene plaats uit eenen van zijne brieven, dien hij uit *Bazel* aan eenen vriend schreef, om u te toonen, wat hem zoo innig aan onze stad boeide.

» Ik vermeen," dus schrijft hij, » mij hier in eenen » zeer aangenamen tempel der muzen te bevinden, » om u niet de menigvuldige en groote geleerden te » noemen, met welke ik verkeer. Ieder verstaat de » Latijnsche en Grieksche taal, de meeste ook de » Hebreeuwsche. Deze munt uit in de geschiedenis, » gene in de Godgeleerdheid. De een is een voortref» felijk wiskundige, de ander een vlijtig onderzoe» ker der oudheden, de derde weder een voortref» felijk regtsgeleerde. Hoe zelden men dit alles zoo » vereenigd vindt, weet gij zelf. Mij ten minste, » (en dit zegt ERASMUS, die zoovele oorden der we» reld bezocht had,) is tot nog toe geen zoo geluk» kig verkeer ergens te beurt gevallen. Bovendien, » (om van die wetenschappelijke voorregten te » zwijgen,) welk eene opregtheid, vriendelijkheid, » eendragt, heerscht er overal! Gij zoudt zweren, » dat allen slechts één hart en ééne ziel hadden!" *Gelukkig de stad die dusdanige getuigenissen in hare geschiedenis kan aanwijzen, en die zich ten geenen tijde den moed laat ontzinken, om meer dergelijke aan de nakomelingschap achter te laten!*

NEGENDE VOORLEZING.

DE STOMME TOONEELVERTOONING. VERHOUDING VAN REUCHLIN EN ERASMUS TOT LUTHER. STAATKUNDIGE TOESTAND VAN EUROPA, EN IN HET BIJZONDER VAN DUITSCHLAND EN ZWITSERLAND. LUTHERS JEUGD.

Toen Keizer KAREL de V^de in het jaar 1530 den rijksdag te *Augsburg* bezocht, meldde zich, (zoo verhaalt men,) een gezelschap aan, dat na den maaltijd, tot vermaak van den Keizer en zijnen broeder FERDINAND, eene stomme tooneelvertooning (*pantomime*) wilde uitvoeren, hetgeen hun toegestaan werd. Het eerst trad een vermomd persoon op het tooneel, in de gewone kleeding der Doctoren, wien de naam CAPNIO, (de Grieksche naam van REUCHLIN,) achter op den rug geschreven was. Hij droeg een' bundel van kromme en regte staven, dien hij in het midden der zaal nederwierp, en toen weder heenging. Op hem volgde een tweede, als wereld-geestelijke gekleed, en met den naam van ERASMUS geteekend, die moeite deed om de door elkander geworpene stokken te rangschikken, en de kromme weder regt te buigen. — Als hij echter

zag, dat zijne moeite vergeefsch was, schudde hij verdrietig het hoofd, en verliet het tooneel. — Daarop verscheen, als monnik gekleed, Doctor MARTIN LUTHER, die de kromme rijzen in den brand stak en, toen de vlam opsloeg, zich weder verwijderde. Nu trad een als Keizer gekleed persoon in de zaal, en toen hij de kromme rijzen door de vlam zag verteren, stak hij er met zijnen degen in, waardoor de vlam, in plaats van te minderen, meer aanwakkerde. Eindelijk verschijnt ook de Paus op het tooneel. Deze slaat van schrik de handen boven het hoofd te zamen, en ziet naar middelen uit om den brand te blusschen. — In de verte staan twee emmers, de eene vol olie, de andere vol water. In den angst des harten neemt hij de olie en giet die in het vuur. Nu begint het vuur ernstig om zich heen te woeden; de tooneelspelers maken van de verwarring, die onder de aanschouwers ontstaat, gebruik, om te ontsnappen, en toen men navraag naar hen deed, waren zij verdwenen.

Dit verhaal moge nu waar of verdicht zijn, het stelt ons echter in een kort en treffend beeld de geschiedenis der Duitsche Hervorming voor. REUCHLIN en ERASMUS, met welke wij ons in onze vorige bijeenkomst hebben bezig gehouden, hadden deels de brandstoffen bijeen gebragt, deels vergeefs getracht het kromme regt te maken. Maar de vonk, die LUTHER in de drooge, bijna bedorvene brandstof wierp, vatte vuur, en Keizer noch Paus konden de vlam blusschen, die door hunne tegenkanting slechts nog meer aanwakkerde. — De tijd was in zulke vergelijkingen en beeldtenissen rijk. Zoo zeide men onder anderen ook, dat LU-

THER het ei, dat ERASMUS *gelegd had*, *heeft uitgebroeid*, en ook hierin ligt, misschien wel zonder dat hij, die het beeld uitvond, het wist, ten duidelijkste uitgedrukt, dat de bezielende, vruchtbaar makende, verwarmende kracht van LUTHER uitging, terwijl de pogingen van ERASMUS en anderen slechts de koude grondstof toebereidden.

Juist daarom maken wij, zoo als reeds vroeger opgemerkt is, met LUTHER zelven eenen aanvang, in den naauweren zin des woords, met de *eigenlijke geschiedenis der Hervorming*.

Herinneren wij ons nog eens in het kort de gezamentlijke pogingen, die tot dusverre ter hervorming waren aangewend; dan zullen deze pogingen ons, in vergelijking van hetgeen dezelve op den voet volgde, zoo wel in haren oorsprong als werking, meer verdeeld toeschijnen. Bij de meeste secten, die tegen de Kerk in de middeleeuwen ijverden, bestuurde een meer duister gevoel de bewegingen. De Waldenzen maakten wel is waar hier eene roemrijke uitzondering; doch hunne betrekkingen waren te beperkt, dan dat, hetgeen bij hen goed en doelmatig was, op de groote Kerk kon worden toegepast, bij voorbeeld de gemeenschap van goederen en het niet bestaan van eenen bepaalden leeraarsstand. De pogingen ter hervorming, die door de Kerk zelve op de vergaderingen te *Bazel* en *Constanz* werden aangewend, faalde het aan regte, innerlijke kracht. De mannen van het kerkelijk *juste milieu* hadden reeds voor vele schoone en doelmatige gedachten den weg gebaand; maar deels waren zij weder met vooroordeelen van de kerkelijke magt der Synoden bezet, zoo als GERSON, die, met al zijne zucht

voor gewetensvrijheid, toch voor den dood van HUSS stemde; deels werden zij in het vervolg weder aan hunne grondstellingen ontrouw, zoo als een AENEAS SYLVIUS. De vorderingen, door de weder aanwakkerende zucht voor de wetenschappen gemaakt, kenmerkten allezins den tijd van eene gunstige zijde; maar zij kwamen te weinig met het leven, inzonderheid met het vrome Christelijke leven, in aanraking. Dit trok zich liever terug in de duisternis van het door ons reeds beschouwde mysticismus. In plaats van op het tooneel eener koele en onverschillige wereld op te treden, en de vlam der Godsdienst aan te blazen, voedden de mystieken die vlam alleen in het stille heiligdom van hun gemoed, en maakten dit slechts voor hen toegankelijk, die met hen in dezelfde stemming des gemoeds deelden. — Zij verbruikten al de kracht van hunnen geest tot het opbouwen van den tempel der gemoedelijke wereld, welks diepzinnige symboliek en allegorie voor den ongewijde een beeldsprakig raadsel bleef, in plaats dat zij op de tinne des tempels klimmen en het wagen zouden, om op de markt des levens, in de alledaagsche, voor ieder verstaanbare taal, den onbekenden God te verkondigen. Bij het behartigen van de spreuk des Heilands, dat men de paarlen niet voor de zwijnen moet werpen, schijnen zij vergeten te hebben, dat het rijk van God aan zuurdesem gelijk is, die niet alleen blijven, maar de geheele maat doortrekken moest, en dat ieder verpligt is, met de hem aanvertrouwde talenten tot uitbreiding van het rijk van God te woekeren. Hun verborgen leven in God vertoonde zich wel, even als het morgenrood over de in duisternis gezonkene wereld, en enkele hunner

stralen ontsloten de harten der menschen voor het Goddelijk licht; maar tot die middaghoogte der vereeniging van licht en warmte, welke alleen allerwegen vruchtbaarheid scheppen kan, rees de zon der mystieken, gehuld in den nevel hunner voorstellingen, niet. Maar evenmin was het weder ontstoken licht der wetenschap bij deze middagzon te vergelijken. Ook dit geleek meer naar het morgenrood, hetwelk aan den gezigteinder gloort, of, indien gij dit liever wilt, naar het koude schijnsel der maan, die wel is waar den nacht verlicht, maar niet verwarmt, bij hetwelk men, in eene opgewondene stemming des gemoeds, wel lezen, dweepen en droomen kan, maar niet arbeiden en strijden, en waarin *zij* alleen een genoegen kunnen vinden, die niet al te zeer den last en de hitte des daags verdragen hebben, maar die tot een gemakkelijk genot des levens geschapen schijnen. De zoozeer geprezene liberaliteit van het geslacht der MEDICISSEN komt veel overeen met de hoofsche bescherming van de AUGUSTUSSEN en MAECENATEN ten tijde dat het Christendom in de wereld trad, of met die van eenen RICHELIEU en LODEWIJK den XIVden in lateren tijd. Zij was een boom der kennisse, niet geplant in een Paradijs, maar in eene zedelijke woestenij, die opzettelijk voor de menigte woest gelaten werd. Er bestond geen verband tusschen denzelven en den boom des levens, en menigeen, die de verbodene vrucht proefde, at zich den geestelijken dood. Ongeloof en bijgeloof, (wij zagen dit reeds vroeger,) streden om de heerschappij, ook in de harten van edelere en betere menschen.

Hetgeen nu enkele geleerden in het bijzonder aangaat, die op de verlichting en den smaak van

hunnen tijd trachtten te werken, zoo openbaarde zich deze werkzaamheid voor het naast in den kring der geleerde wereld, en der grooten, die met dezelve in betrekking stonden. Het levert ongetwijfeld een gewigtig schouwspel op, als wij zien, hoe genialiteit, kennis en geleerdheid minder hunne kracht maten met het ruwe in uiterlijke middelen, het hen zoo ver te boven gaande geweld van het bijgeloof en de onwetendheid der monniken. De twist van REUCHLIN met de Keulsche geleerden had de geheele geleerde wereld in oproer gebragt; het was eene eigenlijke comedie, waar van alle kanten de vrienden der verlichting bijval verwierven, en de tegenpartij uitgefloten en uitgejouwd werd. Doch het *volk* nam hierin weinig meer deel, dan dat er hier en daar een medelachte over zaken, die hij niet begreep, en blijde was, dat de zoo gehate monniken toch eenmaal de nederlaag kregen, zonder juist daarom den grond der zaak te begrijpen. Nog minder, dan de twist van REUCHLIN, kon de poging van ERASMUS op algemeene deelneming rekenen. Zijne bekwaamheden waren eerder gelijk aan het weêrlicht, dat op een oogenblik den gezigteinder verlicht, dan dat de stralen van zijnen geest bij eenen zwaren donder en bevruchtenden regen konden vergeleken worden. In allen gevalle golden de pogingen en aanvallen van REUCHLIN en ERASMUS meer de buitenwerken der vijandelijke vesting, dan de sterkte zelve, en troffen zij meer het uiterlijk ligchaam, dan dat zij onmiddellijk op het hart aanvielen.

In grondige en te gelijk praktische rigting van geest kan HUSS het best met LUTHER vergeleken worden. Maar HUSS kwam voor zijnen tijd te vroeg,

en delfde dus in den strijd het onderspit. Ook was zijne tegenkanting aan de toen bestaande orde van zaken onbepaalder, op minder vaste beweeggronden steunende, dan in het vervolg bij LUTHER en zijne tijdgenooten het geval was; van daar ook de treurige terugwerkende kracht van den Hussitenkrijg. Men hield zich bij den kelk en andere enkele punten op, in plaats van op het geheel te letten. Nu echter maakte juist de tijd, die tusschen HUSS en LUTHER verliep, het mogelijk, dat de laatste op eene bepaaldere wijze en met zekerder gevolg, dan de eerste, kon optreden. De *bloote* verlichting, door de herstelling der wetenschappen daargesteld, had ongetwijfeld *niet* uit eigene kracht de Hervorming voortgebragt; want het groote ontspruit niet uit het verstand, maar uit het gemoed en eenen verstandig en gemoedelijk bepaalden wil. De vrijdenker is nog geen martelaar, veel meer vreest hij gewoonlijk de vlammen van den brandstapel. Maar aan den anderen kant kan ook de opregtste braafheid, het goedhartigste geloof van eenen beter-denkende niets uitrigten, indien de algemeene beschaving en de gevorderde verlichting van het geheel haar niet met bijval te gemoet komt. Als de vrome eenvoudigheid des tijds de meening en gevoelens van den waarlijk wijze en brave niet begrijpt en doorgrondt, wordt deze, even als HUSS, het slagtoffer. Het kwam dus LUTHER en ZWINGLIUS zeer te stade, dat er in de tweede helft van de XV^{de} eeuw zooveel voorafgegaan was, hetwelk het verstand verlicht en voor vrijere denkbeelden vatbaar gemaakt had: in zooverre hadden zij dus eene gemakkelijker taak, dan WICLIFF, HUSS en HIERONYMUS

ten *hunnën* tijde. Dit ontneemt echter, aan den anderen kant, hun niets van hunne ware grootheid. Het zijn de *gevoelens*, en niet de zamenloop der omstandigheden, die den martelaar maken, en in deze gevoelens staan die Hervormers niet achter HUSS. Wij zien eenen ZWINGLIUS werkelijk vallen, wel is waar als strijder op het bed van eer, en niet als slagtoffer op den brandstapel; en wat LUTHER aangaat, is het eene bewezene zaak, die uit zijne geschiedenis blijkt, dat ook hij voor zijn' persoon den vuurdood niet vreesde. Moedig zou hij op den brandstapel gestapt zijn, en zich even als HUSS hebben laten verbranden. Aan dezen *wil* had voor ditmaal de Hemel genoeg. Het was niet, even als bij ERASMUS, vreesachtigheid, waardoor LUTHER den brandstapel ontkwam; maar de zamenloop der omstandigheden, en boven alles het vermogen en de kracht der beschaving, spaarden hem; en even als de lucht de wieken des adelaars draagt, kon thans ook de geest der Hervorming in den vrijeren dampkring zijne slagwieken schooner uitslaan. Het waren geene enkele sterren meer, die aan den hemel, even als ten tijde der vroegere middeleeuwen, lichtten; LUTHER, ZWINGLIUS, CALVIJN staan niet alleen daar, maar onder de vele lichten, die allengs uit den diepen nacht opgingen, en hunne schitterende stralen over de aarde verbreidden, waren zij slechts de grootste, de helderste.

Zoo was dan de tijd gekomen, dat, hetgeen tot nog toe in het bijzonder eenigen invloed uitoefende, thans gezamentlijk werkzaam wezen kon. Wat er waars, groots en grondigs in het mysticismus lag, ging op het vrome gemoed van LUTHER over en droeg vruchten bij het volk. Doch ook hetgeen de

wetenschap had opgeleverd, ging niet voor zijnen geest of dien zijner medearbeiders verloren. Bij zijn' persoon moge de praktisch-vrome grondstof geheerscht hebben, hetgeen bij hem, die zich aan het hoofd stelde, zeer goed en nuttig was; maar de verstandig-beoordeelende, wetenschappelijk verlichtende grondstof, gold bij hem evenzeer, en juist in deze innige vereeniging der beide grondstoffen, van het gemoedelijke met het verstandige, van het Godsdienstige met het wetenschappelijke, van vroomheid des harten met beschaving des verstands, ligt het krachtige levensbeginsel, ik zou haast zeggen, het geheim der Hervorming. Juist daarin, dat men niet zeggen kan, wat alleen of bij voorkeur van nut geweest is, of het helder begrip, of de betere wil, of de voortreffelijkheid der Hervormers zelve, of de gunstige zamenloop der omstandigheden; juist daarin — zeg ik — ligt het belangrijke, het verhevene der gebeurtenis; want, hetgeen voor ons, zoo in de natuur als in de geschiedenis, de meeste aantrekkelijkheid heeft, is het leven. Maar het leven is een onverklaarbaar, eeuwig wonder; en ofschoon wij ook tot op eene zekere hoogte de bouwstoffen, waaruit het leven ontstaat, afzonderlijk optellen, werktuigelijk aaneenschakelen kunnen, gaat toch echter het eigenlijk oogenblik, waarop de ziel geschapen wordt, onze bevatting te boven, en laat in ons de bloote, zuivere erkenning der daadzaken en derzelver bewondering achter.

Wij hebben tot hiertoe de moeite genomen, om enkele grondstoffen, zoo goed als ons gelukken mogt, op te tellen. Nog moeten wij echter, vóór wij het chemische werk zijnen gang laten gaan,

het *vat* beschouwen, waarin het ontstaan is, en welk vaatwerk zelf niet zonder invloed op het *proces* (*) gebleven is, en van hetzelve op nieuw eenen omgekeerden indruk bekomen heeft; ik bedoel *den staatkundigen toestand van Europa* te dezer tijd.

Op de puinhoopen van het vervallen Romeinsche rijk in het westen van *Europa*, had zich het nieuwe Europesche statenstelsel uit de zonderlingste bestanddeelen opgebouwd. Allengs was in de verwarring der volksverhuizing het licht doorgedrongen, zekere nationaliteit had zich beginnen te kenmerken, en nadat spoedig het eene volk weder het andere verdrongen had, waarbij zich dan nog de invallen der Mahomedaansche volksstammen voegden, vinden wij na den tijd van KAREL den grooten en zijnen zoon LODEWIJK den vromen, die het Frankische rijk onder zijne zonen verdeeld had, den grondslag tot die statenverdeeling gelegd, zoo als dezelve, met meerdere of mindere veranderingen in het bijzondere, zich in hare grondtrekken tot op dezen dag heeft zoeken staande te houden. Doch dit alles is nog een ruw begin. Het leenwezen stremt het vrije verkeer der volkeren onder elkander. Het regt der sterkeren geldt meestal; men ziet niets dan adellijken, priesters en lijfeigenen. Maar, even als in het kerkelijke en wetenschappelijke, zien wij ook in het staatkundige, reeds van de tijden der kruistogten af, alles zich tot eene groote verandering voorbereiden. Het begint als het ware te dooijen, en de verstijfde ijskorst, die den vloed des levens gestremd had,

(*) Kunstterm, aan de chemie ontleend.

vangt aan te smelten. De steden verkrijgen meer overwigt, en van haar gaan beschaving en vlijt uit, terwijl een grooter deel van den adel door de kruistogten en andere oorlogen verarmde. Langzamerhand vormen de steden, om zich tegen de verdrukkingen van den adel te beschermen, burgerregten, en de Keizers, zoowel als de Pausen, staan hun voorregten toe. De gilden krijgen hun aanwezen, en zetten tegen de aristocratie der leenmannen eene burger-aristocratie over. Maar in dezelfde mate als de menschen huiselijker worden, begint ook de lust, om in vreemde landen met het zwaard het brood te zoeken, zoo als het nog in de kruistogten het geval geweest was, te verflaauwen. De burgers stellen zich voor hunne stad in de bres; maar het opontbod des Keizers in eigen persoon te volgen, gedoogen hun hunne betrekkingen niet meer. Er vormen zich allengs bijzondere soorten van bezoldigde troepen, (landsknechten,) tot staande legers. Daarbij komt eene groote wezentlijke verandering in de wijze van oorlogen zelve, door de uitvinding van buskruid en schietgeweer. Blijkbaar maakt deze uitvinding in de militaire wereld een even groot tijdpunt, als de ontdekking van *Amerika* in de materiële, en de uitvinding der boekdrukkunst in het onderling verkeer der menschelijke gedachten uit, en dat deze groote crisissen in de ontwikkeling der menschheid zoo digt aan elkander grenzen, wie zou daarin eene hoogere, besturende hand miskennen?

Deze drie groote ontdekkingen, in het vak der aardrijkskunde, der natuur en der kunst, zijn als het ware de drie ingangen, die de geest des tijds in die sterke rotsen deed springen, die tot nog toe

de wereld der middeleeuwen hielden afgesloten, en door welke hij in het nieuwe tijdvak der Hervorming ingaat, in het tijdvak der grootere mondigheid, der hoogere beschaving, maar ook in het tijdvak van grootere gevaren en ingewikkelder oorlogen. Laat ons de wereldkaart zelve ontrollen, en eenen vlugtigen blik op die staten werpen, *in* welke en *op* welke de Hervorming zelve gewerkt heeft.

Twee groote mogendheden, *Oostenrijk* en *Frankrijk*, trachtten elkander in evenwigt te houden, en hunne krachten onderling te meten. Door het bezit der *Nederlanden* en de verovering van *Bourgondië* had reeds MAXIMILIAAN de I[ste], die bij den aanvang der Hervorming den keizerlijken schepter zwaaide, een groot aanzien verworven. Doch hij was minder gelukkig in de bevestiging en uitbreiding zijner magt, dan in het aangaan van voor zijne nakomelingschap voordeelige huwelijken. Door de verbinding van den Prins PHILIP met JOHANNA VAN SPANJE, de erfgename der kort te voren vereenigde rijken van *Castilië* en *Arragon*, en door gunstig toeval kwam de kroon van *Spanje*, vereenigd met de Duitsch-keizerlijke, op het hoofd van zijnen kleinzoon KAREL den V[den], wien te gelijk het koningrijk *Napels* en een groot deel der Amerikaansche bezittingen door erfenis in handen viel. Op dusdanige wijs zou alzoo de Oostenrijksche magt iedere opkomende mededingster hebben verdrukt, indien de magt van *Frankrijk*, die meer op één punt zamenliep, dan wel uitgebreid was, dezelve niet eenen dam had in den weg gesteld.

Frankrijk, dat, na eenen langen, hardnekkigen strijd, de Engelschen uit het Noorden van het Fran-

kische vasteland verdreven had, was boven alles magtig, door de *zamengedrongene* eenheid van het monarchale beginsel, hetwelk in *Duitschland*, door de tusschenmagt der kleinere vorsten, gebroken was. — Reeds LODEWIJK de XIde had met alle kracht de magt der vasallen zoeken te fnuiken, en de steunpilaren van den koninklijken troon trachten te grondvesten. KAREL de VIIIste en LODEWIJK de XIIde hadden, in den strijd om het bezit van *Italië*, hunne wapenen met afwisselend geluk tegen *Oostenrijk* gevoerd, en thans stond FRANS de Iste, een jeugdig vorst, aan het hoofd van het magtige rijk. Hoeveel de staatkundige mededinging tusschen KAREL den Vden en FRANS den Isten tot bevordering der Hervorming, (hoewel beiden dezelve trachtten te onderdrukken,) hebbe bijgedragen, zullen wij later zien.

Midden tusschen deze twee groote mogendheden in bekleedde *Zwitserland* eene gewigtige plaats, en van den tijd af, waarop LODEWIJK, als Dauphin, den moed der eedgenooten in den slag bij *St. Jakob* (in het jaar 1444) had leeren kennen, »*van dien tijd af*," (zegt JOH. VON MULLER.) » zocht » *Frankrijk* vriendschap en verbindtenissen met hen." Maar van dien tijd af begint ook de zelfstandigheid van *Zwitserland* in dezelfde mate af te nemen, als het staatkundig gewigt van het land aan den anderen kant toeneemt. Spoedig zien wij de zonen van het vrije land in de dienst van *Frankrijk*, nu eens voor de Pausen, dan weder voor andere heeren, om geldelijk loon hun leven verkoopen, totdat eindelijk FRANS de Iste, die in den *Milaneschen* oorlog hunne dapperheid had leeren kennen, met hen in het jaar 1516 eenen eeuwigen vrede

sloot, waardoor *Zwitserland* een bondgenoot van *Frankrijk* werd, tegenover het magtige en sedert den Zwaabschen oorlog op nieuw gehate *Oostenrijk*, hetgeen onder MAXIMILAAN den 1sten te vergeefs getracht had hetzelve weder aan zich te trekken.

Naast *Oostenrijk* en *Frankrijk* speelt *Engeland* in de rij der Europesche mogendheden eene gewigtige rol, hoewel het eerst nu, door de Franschen binnen de grenzen van deszelfs eigen eiland teruggedreven, de eigendommelijke voorregten, door de natuur aan hetzelve geschonken, op eene schrandere wijze begint te beseffen en zich ten nutte te maken. Nog waren de Portugezen hen intusschen in zeemagt vooruit, en de bekwaamste kunstenaars, die den inwendigen bloei des lands bevorderden, waren vreemdelingen. Het merkwaardig aandeel, dat HENDRIK de VIIIste aan de Hervorming nam, zullen wij bij eene latere gelegenheid beschouwen. Zooveel is zeker, dat de Hervorming in de XVIde en XVIIde eeuw veeleer haren invloed op de geschiedenis der Engelsche staatkunde heeft uitgeoefend, dan dat de staatkundige toestand van *Engeland* reeds nu gewigtig op de geschiedenis der Hervorming gewerkt heeft.

Italië, hoewel de zetel der kunsten en der pauselijke magt, levert ons een treurig gezigt op; in een aantal kleine, deels monarchale, deels republiekeinsche staten verdeeld, door eene menigte van factiën en partijen inwendig verscheurd, is hetzelve een tooneel des oorlogs, op hetwelk de Franschen, Duitschers en Spanjaarden elkander den voorrang betwisten. Ten opzigte van de geschiedenis der Hervorming levert dit land weinig gewigtigs

op. Het kerkelijk stelsel van *Rome* bleef het oude; maar deszelfs staatkundige oorlogen, tusschen den Paus en den Keizer, schorsten echter voor eenen korten tijd de vervolgingen tegen het Protestantismus in *Duitschland*.

De Noordsche rijken komen hier nog weinig in aanmerking. Het door zijnen GUSTAAF WASA (in 1524) van de Deensche overheersching bevrijde *Zweden* werd eerst daardoor eene hoofdmogendheid in de rij der Protestantsche landen. Nog minder valt er over *Rusland* te zeggen. *Polen* was eene groote mogendheid; doch het lijfeigenschap belemmerde de beschaving, en veelvuldige twisten in het binnenste des lands stremden deszelfs invloed naar buiten.

Eene mogendheid echter zien wij hoofdzakelijk hare pogingen tot uitbreiding van gebied aanwenden; eene mogendheid, die, als vijandin van de geheele Europesche menschheid, als aartsvijandin der Christenheid, als eigenlijke voorbode van het anti-christelijk rijk, aan hare tijdgenooten verderfelijk toescheen: de mogendheid der Turken. De Aziatische volksstam der Turkomannen, (wij zagen dit reeds vroeger,) had, onder MAHOMED den II[den], *Constantinopel* in het jaar 1453 bemagtigd. Zij breidden zich steeds verder tot in het hart van *Europa* uit. *Griekenland*, *Moldavië* en *Wallachije* waren in hun bezit. Tot verscheidene malen toe liep door hen de Duitsch-keizerlijke troon gevaar. In het jaar 1529 belegerden zij *Weenen*. De oorlog der Turken mengt zich op eene wonderlijke wijze in de geschiedenis der Hervorming. Ja! zij gaf, hoewel zijdelingsch, aanleiding tot dezelve, vermits men in de heffing der Turken-belasting een

voorwendsel voor de aflaatskraam vond. Maar juist deze oorlog der Turken was ook niet zelden eene heilzame afleiding voor de bestrijding van het Protestantismus; want, op de Godsdienstige afdwalingen na, sprak men op de rijksdagen over niets meer, dan juist over dezen oorlog, en meermalen gaf men aan de Protestanten in sommige opzigten toe, om hen des te gemakkelijker tot deelgenootschap in eenen krijg over te halen, die door alle partijen als *heilig* werd beschouwd. Zoodanig is, wel is waar vlugtig slechts beschouwd, de algemeene staatkundige toestand van *Europa* tijdens de Hervorming. Daar wij nu intusschen hoofdzakelijk de bewegingen in *Duitschland* en *Zwitserland* beschouwen zullen, moeten wij ook op het inwendig bestaan en den regeringsvorm van deze landen nog eenen blik werpen. Het Duitsche rijk vormde onder het gemeenschappelijk rijksöpperhoofd, den Keizer, eenen bondstaat. Reeds te midden der XIV^de^ eeuw had hetzelve, door de gouden bul onder KAREL den IV^den^, eenen bepaalden regeringsvorm ontvangen. Zeven Keurvorsten zouden, als de voornaamste leden van het staatsligchaam, volgens de eigene uitdrukking der bul, »als zeven heerlijke „kandelaars in de eenheid van den zevenvoudigen „geest, het heilige rijk verlichten. Zij waren de geheimraden des Keizers. Dadelijk na diens dood moesten zij, om een nieuw rijksöpperhoofd te kiezen, in de vrijstad *Frankfort* aan den *Main* vergaderen, en daar eene geheime bijeenkomst houden, die met vele plegtigheden gepaard ging. Dat er tusschen deze verkiezing van den Keizer door de Keurvorsten en de verkiezing van den Paus door de Kardinalen veel overeenkomst bestaat, ziet men

ligtelijk in, zoo als dan ook de nieuw gekozen Keizer den eed zweren moest, van het Catholijke geloof en de pauselijk-Apostolische magt te zullen handhaven. Na gedane verkiezing en afgelegden eed plagt dan de krooning, vroeger te *Aken*, naderhand te *Frankfort* zelf, met groote plegtigheden plaats te hebben. De teekenen der rijkswaardigheid bestonden in eene gouden kroon, eenen schepter, den rijksäppel, als het zinnebeeld der wereldheerschappij, het zwaard en den Bijbel van KAREL den grooten, en eenen kostbaren mantel. Ieder Keurvorst had bij de bediening van den Keizer zijnen eigenen post, en ieder had zijne bijzondere voorregten. Overigens behoorden drie der Keurvorsten tot den geestelijken, vier tot den wereldlijken stand. De eersten waren de Aartsbisschoppen van *Maintz*, *Trier* en *Keulen*, als plaatsvervangers der geestelijke aristocratie; de vier laatsten, de Hertog en Koning van *Bohemen*, de Paltsgraaf van den *Rijn*, de Hertog van *Saksen* en de Markgraaf van *Brandenburg*. Onder hen muntte bijzonder FREDERIK de III^de^, de wijze, als voorstander der Hervorming uit. Uit de Albertijnsche linie der Hertogen van *Saksen* gesproten, werd hij, na den dood van MAXIMILIAAN den I^sten^, tot waarnemer van de belangen des rijks gekozen, en het scheelde weinig, of ook de keizerskroon viel hem te beurt. MAXIMILIAAN de I^ste^ had, om eene grootere eenheid in het zoo wonderbaar zamengevoegd geheel daar te stellen, alle landen, die niet keurvorstelijk waren, in zes kreitsen verdeeld, in den Beijerschen, Zwaabschen, Rijnschen, Westphaalschen, Neder-Saksischen en Frankischen kreits. Onder de steden in het midden en zuidelijk gedeelte van *Duitschland* kenmerken

zich, door kunst, handel en volksvlijt, de vrije rijkssteden *Neurenberg*, *Augsburg*, *Ulm*, *Frankfort* aan den *Main*, *Straatsburg*, *Aken*, *Worms;* steden, die grootendeels in de geschiedenis der Hervorming eene gewigtige rol speelden, en van welke er verscheidene de Hervorming zelve aannamen. Het is over het algemeen niet onbelangrijk, op te merken, hoe in het geheel handel en nijverheid met het Protestantismus onmiskenbaar in wederzijdsche betrekking stonden, terwijl het Catholicismus zich ligter kon staande houden in die oorden, waar deze levendigheid ontbrak. In het noorden van *Duitschland* had zich reeds sedert eenige eeuwen, ter beveiliging tegen zeeroof, de Duitsche *Hansa* gevormd, welk verbond in lateren tijd nog in andere opzigten, zoo als in staatkunde en koophandel, gewigtig werd. Tot dit verbond behoorden niet slechts de thans zoogenoemde Hansesteden, *Hamburg*, *Lubeck* en *Bremen*, maar ook andere voorname steden, als: *Brunswijk*, *Anclam*, *Dantzig*, *Stettin*, *Straalsund*, *Maagdenburg*, *Keulen*, en eene menigte grootere en kleinere steden, wier getal op verschillende tijden afwisselde. — Door het aristocratisch overwigt der steden aan den eenen, en het aanzien der Keurvorsten en souvereine Hertogen, Land- en Markgraven aan den anderen kant, werd de alleenheerschappij des Keizers en de invloed van het Oostenrijksche huis zeer beperkt. Bij voortduring doet zich, midden onder de Hervormings-oorlogen, eene zekere gisting in dit opzigt gevoelen. De adel had, sedert het los worden van het leenverbond, grootendeels zijne oorspronkelijke magt verloren. Ieder weet, hoe velen onder de adellijke heeren in de middeleeuwen een eigenlijk roovers

leven geleid, en als straatroovers de rustig voorbijtrekkende kooplieden of vrome pelgrims uitgeplunderd hebben, en dat daaruit rampzalige oorlogen tusschen dusdanige ridders en de door hen beleedigde steden, tusschen wereldlijke en geestelijke personen, tusschen burgten en kloosters ontstaan zijn. Evenwel had MAXIMILIAAN de I[ste], door den zoogenaamden eeuwigen landvrede en de oprigting van het rijks-kamergerigt, deze wanorde trachten te verhelpen; voorwaar, een gewigtige stap ter beschaving! Maar de nieuwe wet werd niet zoo spoedig gehouden, als gegeven; en zoo hebben wij dan ook in de eeuw der Hervorming nog de tijden van het vuistregt, dat ook heden ten dage nog door velen teruggewenscht wordt, niet geheel achter ons. Zelfs edele mannen, die zich getrouw de Hervorming aantrokken, zoo als de dappere FRANS VAN SICKINGEN op het slot *Eberenburg*, en nog meer zijn zwager GOTZ VAN BERLICHINGEN, met de ijzeren hand, durfden met hunnen ridderlijken oorlogsgeest daartoe een bewijsschrift geven. Overigens was het juist deze adel van het Duitsche volk, waartoe een ULRICH VAN HUTTEN, een HARTMUTH VAN KROONBERG en anderen behoorden, aan welke de zaak der Hervorming krachtige bescherming te danken heeft; ofschoon LUTHER zich daarom niet ontzag om hunne gebreken te berispen, zoo als wij in het vervolg zullen zien. — De boerenstand was geheel ondergeschikt, een lijfeigenschap van den adel, van de geestelijkheid, en somwijlen ook van de steden. — De pogingen nu, om zich uit dezen toestand met geweld te verlossen, en zelfs, om de oogmerken en grondstellingen der omwenteling met die der Hervorming tot een onrein mengelmoes te maken, zullen ons later voorkomen.

De Duitsche taal, dat magtig werktuig van den Protestantschen geest, begon een nieuw tijdvak van hare ontwikkeling, en het was LUTHER zelf, die deze ontwikkeling doorzette. Wel is waar was het vroegere minnegezang verstomd, en in deszelfs plaats de prozaïsche meesterzang getreden, in hetwelk evenwel HANS SACHS te *Neurenberg* op zijne wijze schijnt te hebben uitgemunt; maar juist dit prozaïsch gebruik der taal, de naauwkeuriger beoefening van hare spraakkunst, maakten het mogelijk, dat de tot nog toe in openbare zaken zoo menigvuldig gebruikte Latijnsche taal door haar kon verdrongen worden, hoewel KAREL de V^de^ zelf geen bijzonder voorstander der Duitsche taal was: want slechts met zijne paarden, zeide hij, was hij gewoon Duitsch te spreken.

Hetgeen eindelijk de vorderingen der kunst in *Duitschland* en de openbare zeden betreft, hierover hebben wij te voren reeds in het algemeen eenige aanmerkingen gemaakt, en in het vervolg zullen wij nog eenige trekken van dezelve aanvoeren.

Laat ons nog slechts eenen blik werpen op den inwendigen toestand van *Zwitserland*. De schoonste tijd van het eedgenootschap was, zoo als wij zagen, voorbij. In den Bourgondischen oorlog had zich, wel is waar, eene groote dapperheid geopenbaard, maar te gelijk hadden de Zwitsers ook behoeften leeren kennen, tot welker bevrediging hunne eenvoudige middelen niet toereikende waren. En zoo werd — volgens de uitdrukking van JOH. VON MULLER — de armoede der Zwitsers de oorzaak, dat naast de vrijheid het geld hun het dierbaarste was. Deze beiden kwamen slecht overeen, en hoe meer het eigenbelang van bijzondere per-

sonen gold, des te meer teerde de geest van eenheid, door welken het verbond sterk geweest was, uit. De kiem van het verderf lag reeds in *Zwitserland*, eer nog de Hervorming uitbrak, hetgeen vooral moet opgemerkt worden tegen hen, die in de scheuring der Kerk zelve de oorzaak van het kwaad zoeken, en de stem van dien prediker in de woestijn, van NICOLAUS VAN DER FLUE, zal tegen hen getuigen. — Het was toch juist de ketter ZWINGLIUS, die, tevens als staatkundig hervormer, die stem weder opnam, toen hij tegen het landloopen en de vreemde pensioenen predikte. Overigens was de regeringsvorm in den grond dezelfde, zoo als die zich in latere tijden, tegenover het kunstmatig streven naar eenheid, staande gehouden heeft, de door de natuur en geschiedenis voorwaardelijke regering van het verbond. Tot de acht oude gewesten waren na den Bourgondischen oorlog *Frijburg* en *Solothurn* toegetreden, in het jaar 1481. Twintig jaren later, in het jaar 1501, werden *Bazel* en *Schafhausen* opgenomen, en eindelijk sloten de inwoners van *Appenzell*, die het juk van hunne geestelijke overheerschers afgeschud hadden, zich aan het verbond, in het jaar 1513. Zoo bestond dan het eedgenootschap uit dertien bevriende gewesten. Tevens stonden met hen, als „toegevoegde gewesten," de abt en de stad *St. Gallen*, de steden *Muhlhausen* en *Biel*, en de stad *Rothweil* in *Zwaben*, het graafschap *Neufchatel*, het *Wallizerland*, de drie verbonden van *Rhatië*, en nog eenige andere plaatsen, die later toetraden, in betrekking.

Tevens hadden de Zwitsers, sedert zij opgehouden hadden alleen verdedigend te handelen, ook

zelve weêr andere landen onder zich gebragt, en over de gezamentlijke heerlijkheden te *Aargau*, *Thurgau*, het *Rijndal* en *Sarganserland* waren toezieners (voogden) gesteld, op gelijke wijze als de Oostenrijkers zulks eenmaal over de Zwitsers gedaan hadden.

Wij staan thans op den drempel der eigenlijke Hervormings-geschiedenis. Het is de drempel van een armzalig huis te *Eisleben* in het Saksische graafschap *Mansfeld*. Hier werd, den 10den November des jaars 1483, MARTINUS LUTHER geboren. Zijn vader, HANS LUTHER, van *Mora* bij *Smalkalden* geboortig, was een mijnwerker, en schijnt in het vervolg, door het verkrijgen van eenen eigenen smeltoven, eenigzins meer gegoed te zijn geworden, hetgeen men dan ook daaruit kan afleiden, dat hij raadsheer te *Mansfeld* was. — Maar vroeger waren LUTHERS ouders, (zijne moeder heette MARGARETHA LINDEMAN,) in behoeftige omstandigheden, zoo als hij zelf, als een dankbaar, gevoelig zoon, verhaalt: »Mijn vader was een arm hakker, en mijne moeder heeft het hout op den rug gedragen, »met welke kostwinning zij ons kinderen hebben »opgevoed. Zij hebben het zeer zuur gehad." Zijne huiselijke opvoeding was, volgens den geest der eeuw, kerkelijk, vroom, eerbaar, maar ook ruw en gestreng. LUTHER zelf verhaalt in de tafelgesprekken, dat zijn vader hem eens zoo erg getuchtigd had, dat hij wegliep en verstoord op zijnen vader was, totdat deze hem weder aan zich gewend had, en dat zijne moeder hem eens om eene noot bloedig geslagen had; waarbij hij dan ook de aanmerking voegt, dat al te groote gestrengheid in de tucht bij kinderen niet goed is. — De ouders,

zeide hij, meenden het wel van harte goed, maar zij wisten de inborsten niet te onderscheiden, naar welke zij de straf moesten inrigten.

Nadat hij in zijne vaderstad *Mansfeld* bij eenen knorrigen schoolmeester (*) de eerste beginselen van menschelijke kennis geleerd had, kwam hij op zijn veertiende jaar te *Maagdenburg* op de school der Franciscanen. Hier moest hij, even als te *Eisenach*, waar hij kort daarop om zijne bloedverwanten van moederszijde heenging, zijn brood met zingen aan de deuren der woonhuizen verdienen. Eene vrome vrouw, (haar naam is wel waard om der vergetelheid ontrukt te worden,) vrouw COTTA nam den jongen scholier, door wiens gezang zij gesticht was geweest, aan hare tafel, en werd zijne weldoenster. — En waarlijk, hetgeen zij aan dezen kleinen dienaar des Heeren gedaan heeft, dat heeft zij aan *Hem* gedaan, die de Heer der Kerk is. — LUTHER bleef te *Eisenach* vier jaar op de aldaar bestaande Franciscaner school, alwaar hij zich, onder de leiding van den geleerden rector TREBONIUS, voordeelig boven zijne medeleerlingen onderscheidde. Nu bezocht hij, als een achttienjarig jongeling, de hoogeschool te *Erfurt*. Zijn verblijf aldaar oefende in verschillende opzigten eenen bepaalden invloed op zijn toekomstig leven uit. Hier was het, dat hem voor het eerst een geheel exemplaar van den Bijbel in de bibliotheek der hoogeschool in handen kwam, hetgeen hem buitengemeen verheugde, en den wensch, om dit heilige boek geheel en grondig te leeren kennen,

(*) Dit kan men wel daaruit opmaken, dat LUTHER op één' enkelen voormiddag 15 maal achter elkander van hem met de roede werd gekastijd.

meer en meer versterkte. Maar hier was het ook, dat hij in den jare 1503 in eene zware ziekte viel, die hem eene school van ernstige beproeving werd. Een oud priester bezocht hem in deze krankte, en troostte hem met de woorden: »Troost u, mijn goe-»de jongen! gij zult op dit ziekbed niet sterven: »onze Heere God zal nog een groot man uit u ma-»ken, die aan velen ten troost zal zijn." LUTHER genas inderdaad, en dacht naderhand weder aan de woorden, die hij, in zijne vroomheid, voor eene voorspelling hield. — Eindelijk beleefde hij hier eene gebeurtenis, die zijne keus en neiging plotseling eene geheel andere rigting gaf, dan zijne ouders zich hadden voorgesteld. — Volgens hunnen wensch had hij een regtsgeleerde moeten worden en eens een staatsambt bekleeden. Maar LUTHER had eenen vriend, ALEXIUS genaamd, met wien hij één hart en ééne ziel was. — Deze werd op eene gewelddadige wijze van zijne zijde gescheurd; eenigen zeggen, door den bliksem, anderen verhalen, dat hij vermoord is, maar dat spoedig daarop digt bij LUTHER de bliksem in den grond geslagen is. — Genoeg, de geweldige indruk, dien het eene met het andere op zijn gemoed maakte, deed hem hierin eenen wenk van hooger hand zien, om voortaan zijn leven aan God te wijden. — Hij trad alzoo in een Augustijner klooster te *Erfurt*, zonder willen of weten van zijnen vader, die door het ontvangen van zijne wereldlijke kleederen en zijnen meesterlijken ring niet weinig bedroefd werd. LUTHER zelf, nadat hij het nadeelige van de eigengeregtigheid der monniken grondig had leeren inzien, had in het vervolg berouw van dezen stap, en bad, hoewel toen een aanzienlijk man, zijnen va-

der plegtig in eenen brief om vergiffenis. — Hij stelt zijnen stap voor als een werk van den Satan, die hem door geestelijken hoogmoed verblind en verleid heeft, om het grootste gebod van God, eerbied en gehoorzaamheid aan de ouderen, uit het oog te verliezen. — Wij durven vaststellen, dat LUTHER hier zich zelven te streng beoordeelt. Naderhand, bij helderder inzien, kwam het hem voor, alsof hij toenmaals uit onzuivere beweegredenen des harten gehandeld had, en wijl hij gewoon was de zedelijke beweegredenen van den mensch bij zich zelven zoowel als bij anderen met gestrengheid te beoordeelen, zoo zal het hem toen, ter zijner verootmoediging, heilzaam toegeschenen hebben, om ook in de edeler drijfveren zijner jeugd vlekken en gebreken te zoeken.

Ofschoon LUTHER nu, met betrekking tot zich zelven, regt had dus te handelen, hebben wij dit echter geenszins omtrent hem. Wij moeten wel aannemen, dat hij uit werkelijken ijver voor God, ofschoon eenen onzuiveren, bedriegelijken ijver, dezen beslissenden stap gedaan heeft. Zelfs moeten wij nog verder gaan, en daarin eene hoogere leiding erkennen; want juist daardoor, dat LUTHER de harde school van het kloosterleven doorworstelde, werd hij tot een ernstig, grondig Hervormer toebereid. Men bestrijdt gewoonlijk niets met meer gevolg, dan eene zaak, die men eerst met alle liefde en geestdrift omhelsd, van welke men alles schoons en goeds zich voorgesteld had, doch door welke men zich ten laatste gruwelijk bedrogen ziet. Hoe geheel anders is hier het geval met LUTHER, dan met ERASMUS! Deze had uit wereldzin steeds eenen afkeer van het kloosterleven ge-

gevoed. Nooit was hij met lijf en ziel monnik geweest; slechts eenigen tijd speelde hij den monnik, terwijl hij de kap droeg, en zoo waren ook naderhand zijne aanrandingen van het monnikendom meer die des vernufts en der scherts, dan dat zij voortkwamen uit wereldlijke ergernis over dingen, wier *innerlijke* en *grondige* aard hem onbekend was. Maar LUTHER was, ik kan wel zeggen, geheel in de ziel van het monnikendom ingedrongen, had zich geheel en al met alle liefde aan de kloosterlijke denk- en levenswijze overgegeven, en nu, toen hij later, niet ligtzinnig, maar met een bloedend hart, het lid van zich wierp, dat hem ergerde, stond hij daar als een beproefd held, en sprak uit eigene ondervinding. Niet op de gladde baan van wetenschap en kunst, niet op de ligte vleugelen der scherts zou LUTHER naar de bereiking van zijn doel streven, maar op den steilen weg zou hij tot het gestarnte klimmen, door lijden en droefenis in het rijk der waarheid, in het rijk Gods ingaan. Dat mogen zij niet vergeten, die de Hervorming eenig en alleen in verlichting des verstands, en alleen in loochening meenen gelegen te zijn. Even als eens PAULUS van zich zeggen kon, dat hij de ijverigste Jood, de ijverigste voorvechter der wet geweest, maar door de genade Gods der wet afgestorven was *door* de wet, zoo kon ook LUTHER van zich getuigen, dat hij inderdaad een uit overtuiging goed Catholijk en monnik geweest was, totdat God hem de schellen van de oogen had doen vallen (*).

(*) »Wáár is het", dus getuigt hij van zich zelven, »een vro»me monnik ben ik geweest, en trouwer aan mijne orde dan ik

Broeder MARTINUS (*) werd als nieuweling in het klooster zeer streng behandeld. Hij moest de laagste diensten verrigten, en met den bedelzak door de stad wandelen. Hij deed alles, getrouw aan zijne gelofte van armoede en gehoorzaamheid; maar nog veel strenger hield hij de derde gelofte van onthouding. Tot op het uiterste kastijdde hij zijn ligchaam door vasten en waken. Dikwerf vergenoegde hij zich den ganschen dag met wat brood en eenen haring. Daarbij spande hij onophoudelijk zijnen geest in, dan eens door aandachtig bidden, nu weder met wetenschappelijke overpeinzingen. Hij las de kerkvaders, en boven alles de werken van zijnen orde-heilige, AUGUSTINUS, met grooten ijver, evenzoo de schriften der meermalen genoemde mystici TAULER en THOMAS à KEMPIS, als ook het boekje over de Duitsche Godgeleerdheid, dat hij in het jaar 1516 met eene voorrede uitgaf. Doch zijn voornaamste boek was toen reeds de *Bijbel*, van welken hij ook op de boekverzameling van het klooster een volledig exemplaar vond; deze bleef de schat, van welken hij niet meer scheidde, deze het heiligdom, in welks geest hij steeds verder trachtte in te dringen, deze de hoogere wijsheid, volgens welker zin en zamenhang hij steeds meer handel en wandel zocht in te rig-

---

» zeggen kan. Is er nu een monnik door monnikerij in den hemel ge-
» komen, ik zou er dan gewis ook in gekomen zijn; dat zullen alle
» kloosterbroeders, die mij kenden, getuigen. Want ik zou mij, als
» het lang geduurd had, met waken, bidden, lezen en ander werk, dood
» gemarteld hebben."

(*) Later voerde hij als monnik den naam AUGUSTINUS.

ten. En zoo werd dezelve dan ook de grondslag van het Protestantismus!

Bij zoovele inspanningen en ontberingen kon het niet anders, of het ligchaam moest het onderspit delven, en de ziel verviel mede in de ziekte van het ligchaam. LUTHER verviel in eene zware krankheid. Verduisterd was zijne verbeeldingskracht, die hem de verschrikkingen der hel met wilden gloed van kleuren afmaalde. De angst zijner ziel klom vaak op het hoogst, — zijn gansche ligchaam beefde koortsachtig; zijn toestand was vreeselijk. In deze aanvechtingen bezocht hem de generaal-vicaris zijner orde, JOHANNES VON STAUPITZ, een edelman uit *Meissen*. Hij beurde den jongen man met eene zachte toespraak op, en leerde hem geloovig op het eind der beproevingen, op de kroon des overwinnaars, die hem wachtte, staren. Voorts versterkte hij hem in het voornemen om de heilige Schriften te lezen, doch gaf hem daarbij te kennen, hoe hij dit op eene verstandige wijze en in het verband doen konde. Maar ook daarbij liet het de edele beschermer niet berusten. Hij, wien LUTHERS groote bekwaamheden, vrome en zuivere ijver niet ontgingen, trachtte hem eenen beteren, met zijne gaven meer overeenkomenden werkkring te verschaffen. En daartoe bood zich spoedig eene gelegenheid aan.

Niet langen tijd geleden was namelijk door FREDERIK den wijzen, Keurvorst van *Saksen*, de hoogeschool te *Wittenberg*, in 1502, gesticht, waarbij STAUPITZ zelf aan den Vorst wezentlijke diensten bewezen had. Daarheen zocht hij nu LUTHER te brengen, en het gelukte hem. In het jaar 1507 was LUTHER in den priesterstand ingewijd, waar-

door hij het regt had om den kansel te beklimmen. Maar LUTHER waagde het niet. — LUTHER, die naderhand zoo hevig predikte, die de geheele Duitsche predikwijze veranderde, en eene te voren nooit gekende vlugt bijzette; LUTHER, die nog steeds de onbereikte leermeester is van allen, die door innerlijke bondigheid van taal meer hopen uit te werken, dan door uiterlijken opschik, — deze LUTHER was te bescheiden, te nederig, om als prediker op te treden. Eerst op aanmoediging van STAUPITZ waagde hij het, om eerst in de bidzaal des kloosters, en naderhand in de kerk, te prediken. Ook deze aangeborene bevreesdheid en beschroomdheid van LUTHER is in de beoordeeling van zijn karakter en werk van aanbelang. Hij behoorde alzoo niet tot die soort van voorbarige verlichters, die niet vroeg genoeg gelooven anderen te kunnen onderwijzen, vóór zij zelve onderwezen zijn; ook niet tot hen, die, slechts op eigen verstand en geleerdheid vertrouwende, zich dáár voordringen, waar het *talent* schitteren kan, maar dan terugtreden, wanneer er iets met *moed* zal gedaan worden. LUTHER was zwak en bevreesd naar het vleesch, maar groot en krachtig naar den geest. Waar hij eenmaal die aangeborene beschroomdheid aflegt, en als een moedig strijder optreedt, daar doet hij het, omdat hij het pligt acht te zijn, omdat God het hem beveelt, en zijn geweten hem drijft. Maar dit is juist het schoone, het waarlijk groote in zijn karakter en leven, dat hij, als een eindig wezen des tijds, niet op zich zelven staat, maar steunt en vertrouwt op het hem drijvend denkbeeld van God. Dit doordrongen zijn van maagdelijke schaamte en mannelijken trots, deze vereeniging van de een-

voudigheid der duiven met den moed van eenen leeuw, geven aan het beeld van LUTHER dien echt Christelijken stempel, in welken wij zien, dat Gods kracht in menschelijke zwakheid volbragt wordt.

In het jaar 1508 ontving LUTHER werkelijk de beroeping naar de hoogeschool te *Wittenberg*. Hij moest op dezelve nog niet de Godgeleerdheid, maar die vakken onderwijzen, welke, volgens den toenmaligen toestand der wetenschappen, de voorbereidende waren, *physica* en *dialectica*, of, zoo als wij zeggen zouden, de zuiver philosophische wetenschappen. — Ook hieraan onderwierp hij zich, doch het hart, zoo als hij verzekert, brandde hem van verlangen, om toch spoedig de Godgeleerdheid, die zijne voornaamste en geliefdste wetenschap was, te onderwijzen.

Ook hier komt ons de neiging van LUTHER op het eerste oogenblik als zeer van die van ERASMUS verschillende voor. Bij dezen toch gold de wetenschap zelve het meest; ook toen hij de Godgeleerdheid beoefende, was hij meer philoloog en philosooph in de Godgeleerdheid. Maar bij LUTHER was de Godgeleerdheid, in verband met de Godsdienst, het laatste en hoogste levensdoel, en zelfs als hij andere wetenschappen beoefende, deed hij zulks als Godgeleerde. Wij willen hiermede echter geenszins betoogen, dat allen eenen dergelijken smaak, als LUTHER, moeten hebben. Het was goed, dat er, nevens de tot de Godgeleerdheid overhellende geestrigting van LUTHER, ook eene critisch-philosophische van eenen ERASMUS bestond, zoo als dan ook nog heden ten dage beide zich, zoowel in de Kerk, als in de geleerde wereld, moeten staande houden. Spoedig kwam LUTHER er ook werkelijk toe, om Godge-

leerde verhandelingen over den Bijbel te houden, en was van toen af aan met steeds grooteren ijver in de beoefening der Godgeleerdheid, en de daarbij behoorende talen, werkzaam. Steeds grooter werd zijn afkeer van de schoolgeleerdheid, en hij strekte dien ook dikwerf tot op den aan de schoolgeleerdheid onschuldigen ARISTOTELES uit (*); steeds beslissender daarentegen gaf hij aan de mystici de voorkeur, maar nog sterker aan het Goddelijke Woord zelf, zoo als het in de heilige Schriften geopenbaard is. — In het jaar 1512 verkreeg hij den doctoralen graad, dien hij ook eerst op aanmoediging van zijnen vriend STAUPITZ waagde aan te nemen.

Bijzonder gewigtig schijnt ons ook nog in het vroeger leven van LUTHER zijne reis naar *Rome* te zijn, die hij in het jaar 1510 ter zake van zijne orde ondernam. Daardoor had hij gelegenheid om de drijverijen en het wezen van het Roomsche kabinet, dat hij naderhand bestreed, van nabij te leeren kennen. — Daar zag hij, zoo als MATTHESIUS, zijn levensbeschrijver, zegt, — »den heiligen Vader, »den Paus, en zijne gouden Godsdienst, en zijne »roekelooze hovelingen en het hofgezwendel; het»geen hem naderhand aangezet heeft, om zoo ern»stig tegen de Roomsche gruwelen en afgoderijen »te schrijven."

Inderdaad ondervond LUTHER gedurende zijn

(*) Het harde oordeel van LUTHER over ARISTOTELES, gelijk ook zijne ongunstige uitlatingen omtrent het gebruik der wijsbegeerte in de Godgeleerdheid, laten zich verklaren uit zijne verkregene indrukken. Meent echter iemand heden ten dage het gebruik des vernufts op LUTHERS gezag te moeten veroordeelen, dan mogt men op zulk een' wel toepassen: *duo cum faciunt idem, non est idem.*

verblijf te *Rome* op eene treurige wijze het ongeloof der hooge geestelijkheid en hun ligtvaardig bestaan. Ook hier was hij, in zijne onschuld, als een lam midden onder de wolven. In zijn hart een opregt Catholijk (*) en een ijverig zoon der Kerk zijnde, kon hij zich niet begrijpen, hoe die heeren, die de braafste hadden moeten zijn, met het heilige werk van God zoo ligtvaardig omgingen. Zoo las, bij voorbeeld, LUTHER eene mis te *Rome*, en deed het met alle aandacht, in de verhevenste stemming des gemoeds, vermits hij werkelijk aan de transubstantiatie geloofde. De bedienaars echter, wie de tijd te lang viel, fluisterden hem in het oor: »*Passa*, *Passa*, geef onze lieve Moeder »haren Zoon spoedig terug," waarbij zij, schertsende, op de door hen niet geloofde transubstantiatie doelden. Eene even ergerlijke zinspeling op die, toenmaals hem nog zeer gewigtige, leer moest hij aan den maaltijd hooren, daar men verhaalt, hoe een priester bij het teeken des Avondmaals gezegd had: »Brood zijt gij, brood blijft gij; wijn zijt gij, »wijn blijft gij; (*Panis es*, *panis manebis*, *vinum* »*es*, *vinum manebis;*)" terwijl hij echter bij het volk voorgaf, dat zij het ware ligchaam en bloed van CHRISTUS genoten. Wie weet of deze spotternijen, die het gemoed van LUTHER zoo gevoe-

(*) Roerende trekken vindt men daarvan aangehaald. Toen hij de stad *Rome* in het oog kreeg, viel hij ter aarde, hief de handen opwaarts en riep: »Wees gegroet, gij heilig *Rome!*" Hij liep alle kerken en kluizen door, bezocht de bedevaartplaatsen en steeg op de knieën de Pilatus-trappen op. »Ik heb ook," zoo verhaalt hij van zich zelven, »wel eene mis of tien te *Rome* gehouden, en het was »mij toenmaals schier leed, dat mijn vader en mijne moeder nog leef'en, »want ik had hen gaarne met mijne missen uit het vagevuur verlost."

lig kwetsten, naderhand niet tot zijnen afkeer van het stelsel van ZWINGLIUS aangaande het Avondmaal hebben bijgedragen, vermits hij hetzelve met dat ongeloof verwisselde! LUTHER hield het naderhand zelfs voor eene goede beschikking van God, dat hij te *Rome* geweest was: want hij zeide tot zijne vrienden, dat hij voor geen duizend gulden wilde, dat hij de reis niet gedaan had; maar aan den anderen kant zag hij ook het gevaarlijke van een langer verblijf te *Rome* in, want hij was gewoon te zeggen: „Die voor de eerste maal naar *Ro-* „*me* gaat, zoekt een' schalk; voor de tweede maal „vindt hij hem, en voor de derde maal brengt hij „hem mede."

Had de reis naar *Rome* gediend om hem het pausdom van nabij te doen bezien, zoo deed eene, ten jare 1516 in de afwezigheid van STAUPITZ ondernomene, bezigtigings- en onderzoekingsreis in het landschap *Thuringen* en *Meissen* hem het kloosterwezen en monnikendom nog nader kennen, dan zulks gedurende zijn eigen verblijf in het klooster het geval geweest was. Doch noch het pausdom, noch het monnikendom in het bijzonder, riepen hem op het strijdtooneel. Tot dusdanig eenen strijd geloofde hij, zelf nog met de vooroordeelen van zijnen tijd bezet, niet geroepen te zijn.

Zijn aanval op het verderf der Kerk ging dus uit van het praktische, van zijnen eigenen werkkring als biechtvader en zielverzorger. Hier was hij te huis, hier was hij geroepen te spreken en te strijden. En hij ondernam het met God.

TIENDE VOORLEZING.

DE AFLAATKRAAM. TETZEL. STELLINGEN VAN LUTHER. ZIJNE POLEMIEK. LUTHERS AANVANKELIJKE BETREKKING TOT DEN PAUS. CAJETANUS EN MILTITZ. LUTHERS AMBTGENOOTEN: CARLSTADT EN MELANCHTON. DE LEIPZIGER REDETWIST. SCHILDERING VAN EENIGE PERSONEN, VOLGENS DE BERIGTEN HUNNER TIJDGENOOTEN: LUTHER, CARLSTADT, ECK.

»Niets is in de geschiedenis merkwaardiger," zegt de groote geschiedkundige JOHANN VON MULLER, »dan de beschouwing van eenen enkelen man, »die, tegen alle gaven des geluks en alle verschrik»kingen des gewelds aan, alleen door de middelen, »die ook in *onze* magt zijn, zegevierend den strijd »voert." Hij maakt deze aanmerking bij het gewag maken van LUTHER, van wien hij het volgende zegt: »Doctor MARTINUS LUTHER, professor aan de »hoogeschool te *Wittenberg*, een burgerman, die »verstand en moed, maar geene buitengewone ge»leerdheid, noch eenen beschaafden smaak bezat, »deze gaf, slechts door heldhaftigheid, zonder eenig »ander vermogen, dan dat van het gewoon men»schelijk verstand in vele gewigtige dingen, en

» de waarheid, waarmede hij de misbruiken ten » toon stelde, *aan half Europa eene nieuwe ziel » en onoverwinnelijke kracht.*"

Wij hebben ons in het vorige uur met den persoon van dezen man bekend gemaakt; de droevige jaren zijner jeugd liggen achter ons. Wij zagen hem als een' man in rijpe jaren op de hoogeschool te *Wittenberg*, als prediker en professor in eenen belangrijken werkkring. Thans zullen wij hem als *Hervormer* leeren kennen. Niet uit eigene verkiezing werd hij zulks, maar omstandigheden en pligt drongen hem. Het viel den bescheidenen man zelfs van verre niet in, de wereld zoo in het algemeen te verbeteren; want, vond hij toch nog zooveel te verbeteren aan zijn eigen hart en leven, wat bekommerde hij zich dan om de bediening en het beroep van anderen? De gedachte om te hervormen sproot bij hem dus niet voort uit het verderf, dat hij te *Rome* had leeren kennen, niet uit de opmerking der misbruiken, die elders ingeslopen waren. Eerst toen hij in zijne eigene bediening, in den werkkring, hem door God aangewezen, op dergelijke misbruiken stuitte; eerst toen, zeg ik, achtte hij zich verpligt, dezelve overeenkomstig zijn begrip en zijne kracht tegen te gaan. Ook hierin openbaart zich voor ons het waarlijk hervormingsgezind karakter van LUTHER. Hij wroet niet in de zaak van vreemden om, en zoekt geene misbruiken en gebreken op, om dezelve met geweld tegen te gaan. Maar als het verderf hem verhindert om zijne bediening volgens zijn geweten waar te nemen, als de vijand in zijn' eigen tuin wil inbreken, weert hij hem af. Vermits echter de grenzen der verdediging zich niet met juistheid laten bepalen, zoo,

vervolgt hij, eenmaal het strijdperk ingetreden zijnde, den vijand verder, en zoo gaat dan de verdedigende wijze van handelen in eene aanvallende over.

Het was in zijnen eigenen werkkring als prediker en zielverzorger, dat LUTHER het eerst de wanorde der aflaten en derzelver heillooze gevolgen ontwaarde, en het *regt*, dat hij had, om op te treden, lag in het *pligtgevoel*, dat hem er toe aandreef. Hoe geheel verschillend van hen, die, met ter zijde stelling, ja dikwerf met de schandelijkste krenking der heiligste pligten van hunne bediening, zich een regt aanmatigen, om de bestaande orde van zaken, hoe en waar het ook zij, omver te werpen.

Wij zien LUTHER rustig en bescheiden zijn ambt te *Wittenberg* waarnemen. De vijand nadert van buiten. Laten wij ons ook met hem eenigzins nader bekend maken.

Gij herinnert u, uit onze vroegere voorlezingen, hoe de aflaathandel, sedert BONIFACIUS de VIII^ste^ het pauselijk jubeljaar instelde, en onder zijne opvolgers te *Avignon*, vooral onder JOHANNES den XXII^sten^, tot eenen eigenlijk stelselmatigen handel geworden was. Hoe meer de Pausen, deels door eigene schuld, deels door ongunstige omstandigheden, geldgebrek hadden, des te meer moest men op kunstige middelen, om hetzelve te bekomen, bedacht zijn. Inderdaad hadden ook de Pausen tot verscheidene groote ondernemingen geld noodig. De grenzen der Christenheid werden, — zoo als wij gezien hebben, — bij voortduring door de belagingen der Turken verontrust. Voor eene zoogenaamde Turken-belasting, dat is, voor eene opbrengst, om tegen de Turken den oor-

log te ondernemen, moesten dus de milddadige harten der Christenen gestemd en gewonnen worden. Buitendien was, gelijk bekend is, LEO de X[de] een prachtminnend Vorst, een beschermer der kunsten, een bevorderaar der wetenschappen. Terwijl hij de Christelijke Kerk door een Godsdienstig indifferentismus inwendig liet te gronde gaan, meende hij zich daarentegen met den uitwendigen opbouw der trotsche S[t]. Pieterskerk te *Rome*, waarvan zijn voorganger JULIUS de II[de] den grond gelegd had, verdienstelijk te zullen maken. Zoo werden dan de opbouw van dezen reuzen-dom en de beperking der Turksche magt de beide hoofdvoorwendsels tot den ondernomen handel. — Deze handel nu was zoo voortreffelijk ingerigt, als er ooit heden ten dage eene staatkundige geldspeculatie zijn kan. Zoo als de staat somwijlen nuttig oordeelt, zijne inkomsten aan ondernemers te verpachten, evenzoo was de aflaat ook wettiglijk verhuurd. De groot-pachter in *Duitschland* was de Keurvorst ALBRECHT VAN MAINTZ (*), die dan weder zijne onder-commissarissen had, tot welke de beruchte Dominicaner prior JOHANNES TETZEL behoorde. TETZEL, (DIEZ, DIEZEL,) van *Leipzig* geboortig, had reeds vroeger als onder-commissaris aan anderen zijne diensten bewezen, en daarbij veel geld gewonnen; niemand toch had het in de kwakzalverachtige aanprijzing van den aflaat op de openbare markten bonter gemaakt, dan hij, hoewel hij zich door zijn buitensporig en ergerlijk

(*) Naast dezen verschijnen nog als hoofd-commissarissen ANGELO ARCIMBOLDI, een Milanees, en in *Zwitserland* CHRISTOPHEL DE FORLI.

leven den haat der vromen in het algemeen op den hals haalde (*).

Men zou zich zeer vergissen, indien men zich dezen aflaatventer als eenen gemeenen kramer, als eenen te voet rondreizenden monnik, voorstelde, die bij gelegenheid zijne waar bij gemeene menschen aan den man bragt. Geenszins. TETZEL gedroeg zich op zijne handelreizen als een voornaam prelaat. Prachtig en onder het gelui der klokken reed hij de steden in. De pauselijke aflaatbul werd op een fluweelen kussen voor hem uit gedragen. Plegtige optogten gingen hem met kruis en standaarden te gemoet, en leidden hem in de kerk. Dan werd er een rood kruis met het pauselijke wapen opgerigt, hetwelk TETZEL voorgaf evenveel kracht te bezitten, als het kruis van CHRISTUS zelf. Ja! een zijner begeleiders wilde zelfs de menigte wijsmaken, dat hij het bloed van CHRISTUS er overvloedig af zag vloeijen. (De roode kleur van het kruis kon, als men hetzelve stijf en strak aanzag, spoedig de ligtgeloovigen in eene dergelijke gezigtsverbijstering brengen.) Onder iedere voorwaarde werd er aflaat aangeboden, zelfs voor toekomstige zonden (†). Bekend is de spreuk, waarvan zij zich bedienden: »Zoodra slechts het »geld in de kas klinkt, vaart de ziel op ten hemel.

(Wenn nurr das Geld im Kasten klingt,
Die Seele gleich gen Himmel springt.)"

(*) Hij zou, wegens echtbreuk, naar de wetten zijn verdronken geworden, doch door tusschenkomst van den Keurvorst van *Saksen* werd hem het leven geschonken.

(†) Dit bekwam TETZEL toch eens vrij slecht. Een edelman kocht een' aflaat voor eene voorgenomene straatrooverij, greep toen den aflaatkramer zelven aan en roste hem dapper af. TETZEL werd met zijne daarover ingebragte klagt afgewezen.

In het jaar 1517 kwam TETZEL te *Juterbock* in de omstreken van *Wittenberg*, waar LUTHER Doctor der Godgeleerdheid en prediker was. Als zielverzorger deed LUTHER het eerst in den biechtstoel treurige opmerkingen omtrent de gevolgen van dezen handel; want in plaats dat de menschen eerst bij hem de biecht aflegden en zich over den toestand van hunne ziel vriendschappelijk met hem onderhielden, hetgeen ook volgens de bepalingen der Kerk het ware en eigenlijke doel der biecht zijn moest, hielden zij hem thans alleen hunne gekochte aflaatbrieven voor, in de meening, dat zij nu aan alle verdere schuld voldaan hadden. Dit smartte LUTHER diep. Even als alle priesterlijke verrigtingen, was hij ook gewoon de biecht met een vroom opzien tot God waar te nemen; hij hield het voor zijnen pligt, zijne biechtkinderen met het ware wezen van den zonden-aflaat bekend te maken, hetgeen hij ook in vele leerredenen deed, waarin hij aantoonde, dat men slechts in de verandering van zin en lust de voorwaarde kon vinden, op welke de mensch vergeving van zonden verkrijgen kon. Eene dezer leerredenen sloot hij met de volgende woorden: »Of nu al eenigen, »wie deze waarheid in hunne beurs schadelijk is, »mij voor eenen ketter uitschelden, zoo stoor ik »mij toch weinig aan die praat, vermits het gedaan »wordt door eenige verduisterde hersenen, die den »Bijbel niet geroken, de Christenleeraars niet gelezen hebben, hunne eigene leeraars niet verstaan, maar in hunne onvoldoende en losse begrippen veel kwaads stoken; want begrepen zij »hen, dan zouden zij weten, dat men niemand

» onverhoord en onovertuigd belasteren mag; doch » God geve ons en hun den regten zin. Amen."

Niet alleen echter als prediker en zielverzorger, maar ook als voorstander der wetenschap, als Doctor der Godgeleerdheid, verzette hij zich tegen de onbeschaamde werken der duisternis. En zoo sloeg hij dan op Allerheiligendag, den 31sten October des jaars 1517, des middags ten 12 ure, zijne vijf en negentig stellingen of thesen tegen den aflaat aan de slotkerk te *Wittenberg* aan; het eerste gewigtige teeken ter Hervorming! Het komt met ons plan niet overeen u die stellingen één voor één op te geven. Ik vergenoeg mij u den inhoud derzelve voor te dragen, die hierop neêrkomt, dat LUTHER in het algemeen stelde, dat de boete eigenlijk in eene *verandering van zin* moest bestaan, en hij iedere werktuigelijke uitdelging van zonden, door bloote uiterlijke werken, of liever door betaling van geld, verwierp. De werken der liefde waren bij hem de eigenlijke goede werken, door welke de mensch steeds braver wordt. De Kerk kan slechts van uiterlijke kerkelijke straffen bevrijden: de ware vergeving van zonden staat alleen in de hand van God. Ook meende LUTHER toenmaals nog ernstig, en bekende het in zijne stellingen, dat het volstrekt de wil van den Paus niet was, om de zielen op dusdanige wijze te misleiden. Daarom zegt hij in de 50ste stelling: » Men moet de Christenen leeren, dat » de Paus, indien hem de knevelarijen van de aflaatpre- » dikers bekend waren, liever zag dat de St. Pieterskerk » tot asch verbrandde, dan dat dezelve met huid, » vleesch en been zijner schapen werd opgebouwd." Evenzoo toont hij aan, dat de Kerk zich zelve tegenspreekt, indien zij reeds in deze wereld ook voor

toekomstige zonden den aflaat uitdeelt, en dan nog de zielmissen voor de afgestorvenen wil laten gelden. En inderdaad was dit eene opmerking, die zelfs het domste verstand treffen moest, zoo als ons dan ook werkelijk van eenen schoenmaker verhaald is, die voor zich en zijne vrouw eenen aflaatbrief gekocht had, en die, toen zijne vrouw spoedig daarop stierf, weigerde zielmissen voor haar te laten lezen, omdat zij reeds door middel van den aflaatbrief in den hemel gekomen was. Dus redeneerde die gemeene man zeer goed: helpt de aflaat werkelijk voor dit en het toekomend leven, dan gebruik ik geene zielmissen meer; of helpt dezelve niet, dan vertrouw ik ook niet op zielmissen, daar zij dan ten laatste beide bedrog zijn.

LUTHER liet het intusschen ook bij het aanslaan der thesen niet alleen berusten, maar wendde zich met brieven aan de hooge geestelijken in *Duitschland*, om hen op de wanorde van den aflaathandel, die ook gedeeltelijk door misbruik van hunnen naam gedreven werd, opmerkzaam te maken, en wel bijzonder aan den Keurvorst ALBRECHT VAN MAINTZ zelven, als ook aan de Bisschoppen van *Brandenburg*, *Meissen*, *Merseburg* en *Zeitz*; doch zonder eenig belangrijk gevolg.

De redevoering over den aflaat, en de stellingen, hadden, door den druk verspreid zijnde, in den tijd van eene maand, een groot gedeelte der Christenheid doorgeloopen en een algemeen opzien verwekt. Velen gevoelden daarover eene groote vreugde, anderen vermoedden gevaar. De pennen van de monniken en hunne aanhangers geraakten in beweging, voornamelijk daar de zaak van REUCHLIN hun nog levendig in het geheugen lag.

LUTHER bleef van zijnen kant geen antwoord schuldig. Wij kunnen dezen pennestrijd, hoe vele hoogst belangrijke trekken zij ons, zoowel tot de naauwkeuriger kennis des tijds, als der personen, zou aanbieden, niet verder vervolgen. Er heerscht in dezelve juist niet de beschaafdste toon, en ook LUTHER is — wij mogen het niet ontkennen — somwijlen vrij mild met schimpwoorden. Zoo scheept hij, bij voorbeeld, den kettermeester JOH. HOOGSTRATEN, die zich ook reeds in de zaak van REUCHLIN had onderscheiden, met de volgende woorden af: »Zoo ga dan heen, gij onzinnig, »bloeddorstig moordenaar! gij, die u aan het bloed »van uwe Christelijke broeders niet verzadigen »kunt. Ga! zoek horzels in hare mist, totdat »gij leert, wat dwaling, wat zonde en ketterij »is. Ik heb nog geen grooteren ezel gezien, dan »juist u, schoon gij u ook beroemt gedurende »zoovele jaren de dialectica bestudeerd te heb»ben."

Over dezen allezins onbeschaafden toon van LUTHER en zijne tijdgenooten, in het voeren van hunne geschillen, moet ik eens vooral aanmerken, dat men in de beoordeeling van denzelven gemakkelijk op twee doolwegen geraken kan. Gewis hebben zij onregt, die meenen, dat de kracht van de taal der Hervormers in *scherpheid* bestaat, en zich op LUTHER beroepen, indien zij, in eenen in beschaving en smaak gevorderden tijd, zich van eenen lompen en schimpenden stijl bedienen. Dit is ellendig roembejag, dat evenmin door LUTHER zou worden goedgekeurd, als door eenig ander beschaafd mensch. Van den anderen kant echter moet ik u ook daarop opmerkzaam maken, dat men van de Christelijke zachtmoedigheid en toegevendheid een verkeerd

begrip vormt, als men iedere krachtige tegenkanting, iedere opwelling van regtvaardigen, mannelijken toorn tegen de drijverijen der duisterlingen, op zekere tijden meent met eene ernstige Christelijke gezindheid onbestaanbaar te zijn. In dit opzigt zijn onze teedere ooren ook weder te veel verwend. Men duidt reeds het hartstogtelijke zelf den dienaar van CHRISTUS ten kwade, daar men van hem altijd slechts zachte woorden verlangt, en bijzonder dikwerf achter de ironie een boos hart zoekt. Daardoor bewijst men der waarheid eene slechte dienst, en komt men der huichelarij te gemoet, die des te beter dubbelzinnig spreken kan, en door tweeledige spreekwijzen hare tegenpartij een langzaam vergif weet toe te dienen. Indien ik *dit* bedenk, dan stel ik voor mij de *scherpheid* der XVI[de] eeuw nog boven eene dergelijke valsche beschaving. Er zijn oogenblikken in den strijd, waarop men de domme en drieste aanmatiging eener onwetendheid, die gaarne veroordeelt, zoo als zulks bij die monniken het geval was, aan de kaak stellen en haar met hare eigene mate weder meten moet. Men is dit in zekere gevallen aan de waarheid, regtvaardigheid en de zaak schuldig. Wel moet de Christen zooveel mogelijk daarbij zich van onzuiveren drift onthouden; zijn toorn moet slechts de zaak, niet den persoon gelden. Zoo was het bij den Apostel PAULUS. Zoo was het grootendeels bij LUTHER, en zoo zal het bij ieder zijn, die voor *denkbeelden* leven en strijden kan, en zich boven persoonlijke betrekkingen in zooverre weet te verheffen, dat hij zich noch door gunst, noch door afkeer, maar alleen door zijne overtuiging laat leiden. Zóó iemand kan dan ook altijd

iets wagen, of hij miskend worde of niet; en kleeft hem ook in zijnen ijver voor de Goddelijke zaak iets menschelijks aan, dan moeten menschen het hem ook niet zoo hoog aanrekenen.

De uitgebreidste en de hevigste pennestrijd was die met JOH. ECK, Doctor der Godgeleerdheid en eerste prediker te *Ingolstadt*, met welken wij LUTHER nog menigmaal in twist zullen zien; eenen man, niet zonder bekwaamheden, die LUTHER zelf hem toekende (*), maar die eenen bekrompenen geest en een valsch hart bezat. Deze tastte in een geschrift, dat hij *Obelisken* noemde, de grondstellingen van LUTHER aan. LUTHER stelde er zijne *Asterisken* tegenover. Overigens kunnen wij slechts hier en daar op de werkzaamheden van LUTHER, als schrijver, die hij midden onder de twisten tot heil der Kerk bleef voortzetten, in het voorbijgaan eenen blik werpen, en ook de twistschriften zelve moeten wij onaangeroerd laten. Wij houden slechts den hoofdzakelijken gang der gebeurtenissen in het oog, en opperen daarbij te gelijk de vraag: welken indruk heeft het optreden van LUTHER te *Rome* gemaakt?

LEO de X^de^ scheen in het begin de zaak als eenen monnikenstrijd, zoo als dien van REUCHLIN, op te vatten, en verleende daarom aan eenen HOOGSTRATEN, die er op aandrong dat LUTHER verbrand zou worden, geen gehoor. Doch LUTHER had zich door zijnen vriend STAUPITZ, in eenen nederigen brief van den 30sten Maart 1518, tot LEO zelven gewend

---

(*) In den brief aan SYLVIUS EGRANUS bij DE WETTE, I. 59 heet ECK nog: *insignis vereque ingeniosae eruditionis et eruditi ingenii homo*, hetgeen daar, blijkens den zamenhang, geene ironie zijn kan.

en hem zijne stellingen verklaard (*). Hij behandelde, zoowel in den brief, als in het werk zelf, den persoon van den heiligen Vader met de meeste achting, en betreurde het van ganscher harte, dat zulk een goed Vorst in zulke treurige tijden regeerde. En inderdaad is dit in de geschiedenis der Hervorming eene treurige daadzaak, dat de strijd eenen aanvang nam niet onder eenen Paus, die zelf wegens zijne slechtheid verachting verdiende, zoo als zulks twintig jaren te voren onder eenen ALEXANDER den VIden het geval geweest zou zijn. Juist deze omstandigheid, dat LEO voor zijnen persoon eenige verschooning en in zijn privaat leven achting verdiende, verheft den strijd boven de grenzen van persoonlijkheid. De Paus en niet de mensch werd in LEO bestreden, en gelijk de goedaardige LODEWIJK de XVIde voor de misdaden zijner voorgangeren moest boeten, evenzoo zien wij ook LEO den Xden, wel is waar niet het leven, maar toch het bestaan van zijnen naam in de geschiedenis opofferen voor een stelsel, in hetwelk hij door den drang der omstandigheden verstrikt was, en hetgeen hij echter niet kon staande houden. Dusdanige menschen, die, met eene geringe mate van eigene schuld, het slagtoffer van hunnen tijd worden, hebben regtmatige aanspraak op ons medelijden. Wij kunnen geene beslissende partij *voor* nog *tegen* hunnen persoon kiezen, maar hen slechts be-

---

(*) DE WETTE's Briefsammlung. I. Nr 67, 68. » Wij hebben thans," luidt het daar onder anderen, » eenen voortreffelijken Paus, » LEO den Xden, van wiens opregtheid en geleerdheid iedereen met genoegen » spreekt. Maar wat kan die ééne goede man bij zoo groote verwarring » doen? voorzeker is hij waardig, dat hij in betere tijden op den pausc- » lijken stoel gezeten hadde."

treuren; ofschoon ik geenszins daarmede de parallel tusschen LODEWIJK en LEO volkomen doorgetrokken, noch in al hare gevolgtrekkingen voor juist houde.

Ook LUTHER had onder alles medelijden met den ongelukkigen persoon van den Paus. Doch dit verhinderde hem niet, om vrijmoedig het bederf der Kerk te ontmaskeren, en den Paus de oogen te openen voor den afgrond, aan welks rand hij, door anderen gedreven, de Kerk bragt. — LEO was echter voor dusdanige voorstellingen doof. Het stelsel van het kabinet vermogt meer dan hij, en in den geest van dit stelsel als een blind werktuig handelende, goot hij, in plaats van de vlam te blusschen, olie in het vuur, even als ons te voren de stomme tooneelvertooning aanwees. — Reeds vóór de aankomst van den brief van LUTHER had de zaak te *Rome* eene ernstige wending genomen. Eerst moest hij persoonlijk te *Rome* verschijnen en zich voor den Paus verantwoorden. Naderhand echter werd dit bevel door bemiddeling van den Keurvorst van *Saksen* zoo veranderd, dat de Kardinaal CAJETANUS (THOMAS DE BIO VON GAETA) naar *Augsburg* gezonden werd, om LUTHER over het voorgevallene te onderhouden. LUTHER begaf zich onder veilig geleide, en van aanbevelingsbrieven voorzien, derwaarts, en legde het grootste gedeelte van zijne reis te voet af. Na verscheidene maatregelen van voorzigtigheid genomen te hebben, had hij ten laatste eene zamenkomst met den Kardinaal, die hem eerst zeer vriendelijk ontving, en alleen, als ware het de gemakkelijkste zaak der wereld, de herroeping zijner stellingen van hem vorderde. Toen LUTHER echter niet zoo spoedig aan het verlangen van den

Kardinaal voldeed, toen hij zich op de heilige Schriften beriep, en door bewijzen uit dezelve den hierin weinig ervarenen Kardinaal in het naauw bragt, werd ook de geestelijke heer heviger, en ontsloeg hem eindelijk, nadat hij drie verschillende zamenspraken met hem gehouden had, met de dreigende woorden: »Ga heen en kom niet weder »tot mij, ten zij gij eene herroeping doen wilt. »Met dit beest," zoo liet zich naderhand de Kardinaal uit, »kan ik niet langer redetwisten, want »het heeft een paar slimme oogen en wonderlijke »gedachten in het hoofd." LUTHER meende echter, dat de Kardinaal een slecht Godgeleerde was, en even geschikt om over geestelijke zaken te oordeelen, als een ezel om op de harp te spelen. — Niettegenstaande het veilig geleide was LUTHER te *Augsburg* evenmin veilig, als HUSS eens te *Constanz*. Zijne vrienden zochten hem dus van daar te verwijderen. STAUPITZ bezorgde hem een slecht paard zonder halster, de raadsheer CHRISTOFFEL LANGMANTEL opende hem een klein poortje in den ringmuur, en gaf hem eenen gids tot aan *Neurenberg*. Hier bemerkte LUTHER, dat het inderdaad tijd geweest was om zich te verwijderen, vermits hij het pauselijk bevelschrift onder het oog kreeg, hetwelk de Kardinaal bij zich had, en dat eene volmagt inhield, om hem als ketter in de gevangenis te werpen. Doch ook thans was hij nog niet veilig. Wie zou hem behoeden voor het geweld van den Paus, voor den toorn en de arglistigheid van den Kardinaal, voor de belagingen der Inquisitie? De Keurvorst van *Saksen*, FREDERIK de wijze, hoewel van den beginne af hem genegen, was toch in de zaak nog veel te wankelmoe-

dig, dan dat hij zich den verbannen man met de daad zou aantrekken. — Zelfs wenschte hij wel dat LUTHER zijn land zou verlaten, en deze, zulks bemerkende, dacht ook werkelijk aan vertrekken, zonder echter te weten waarheen. Half en half vestigde hij zijn vertrouwen op *Frankrijk* en de hoogeschool te *Parijs;* doch ook gaarne bleef hij in zijn geliefkoosd *Wittenberg*, waar de bloeijende wetenschappelijke geest der hoogeschool hem het grootste levensgenoegen verschafte, waar voortreffelijke en edele mannen zich gereedelijk aan hem aangesloten hadden, waar het hart der jeugd *hem* toebehoorde. — Zwaar viel hem het scheiden, en niettemin rustte hij zich voor zijn vertrek uit, en nam van zijne vrienden juist met eenen maaltijd afscheid, toen hij van den keurvorstelijken hofprediker SPALATINUS eenen brief ontving, in welken deze hem de verwondering van den Keurvorst betuigde, dat hij nog niet vertrokken was. Toen uitte LUTHER de woorden: »Vader en moeder verlaten mij, maar de Heer neemt mij onder Zijne »bescherming." Op denzelfden dag echter veranderde de Keurvorst van besluit. LUTHER bleef te *Wittenberg*, en de Keurvorst, die met het begin des jaars 1519, na den dood van MAXIMILIAAN den Isten, de belangen van het rijk waarnam tot aan de verkiezing van eenen nieuwen Keizer, had nu ook meer moed, om hem te beschermen. LUTHER zelf schrijft hieromtrent, dat onder het vicariaat van den Keurvorst het onweêr merkelijk bedaard, en de straal van den pauselijken ban in verachting was beginnen te komen.

Intusschen werden er door *Rome* nieuwe onderhandelingen in de zaak van LUTHER aangeknoopt.

De Pausen waren gewoon reeds sedert langen tijd op Zondag Laetare eene gouden roos te wijden, en deze, ten teeken van hunne gunst, aan de Vorsten te zenden. Die roos moest zinnebeeldig het ligchaam van CHRISTUS voorstellen als de bloem aller bloemen. — Nu werd de pauselijke legaat, KAREL VON MILTITZ, domheer van *Maintz*, *Trier* en *Meissen*, verkozen om dit teeken der pauselijke gunst aan den Keurvorst van *Saksen* over te brengen, en bij deze gelegenheid moest dan ook de zaak van LUTHER ter sprake komen. In Wintermaand des jaars 1518 kwam MILTITZ in *Saksen*, doch bragt de roos niet gelijktijdig mede, vermits hij eerst onderzoeken wilde hoe de zaken stonden, en toen het geschenk later werkelijk aankwam, was de Keurvorst bereids zoo onverschillig omtrent hetzelve geworden, dat hij het blootelijk door drie edellieden liet aannemen.

Hetgeen nu den last, aan den heer VON MILTITZ opgedragen, betreft, moet men, om aan de waarheid hulde te doen aanmerken, dat dezelve niet alleen tegen LUTHER, maar ook even goed tegen TETZEL luidde. De onbeschaamdheid van dezen mensch had zelfs het ongenoegen van den Paus opgewekt, en MILTITZ kwam spoedig achter zijne streken. — Zoo had hij in het toenmaals beroemde handelhuis van FUGGER te *Augsburg*, hetgeen voor den Keurvorst van *Maintz* de aflaatgelden bestuurde, vernomen, hoe TETZEL zich maandelijks tachtig florijnen voor zijnen persoon, tien voor zijnen knecht en nog veel meer had laten uitbetalen, buiten hetgeen hij overigens achterhield en stal. — Ook was hem veel van zijnen ergerlijken levenswandel ter oore gekomen. Genoeg, TETZEL had dermate

de ongenade van den Paus te vreezen, dat hij zich eerst uit angst in een klooster te *Leipzig* verborg, en naderhand, toen hij evenwel voor het verhoor moest komen, ellendige uitvlugten bij de hand had. Spoedig daarop stierf hij, en LUTHER zelf schreef hem nog eenen troostrijken brief vóór zijnen dood, waarin hij betuigde zeer veel medelijden met hem te hebben; — hij haatte immers niet den persoon, maar de slechte daad, de slechte grondstellingen.

MILTITZ hield te *Altenburg* ten huize van SPALATINUS een gesprek met LUTHER. Hetgeen CAJETANUS door overmoed en een trotsch gedrag niet had uitgerigt, dacht MILTITZ door slimheid en toegevendheid te verkrijgen. Hij omarmde, kuste hem, en zeide hem alles aangenaams over zijnen persoon. Onder anderen zeide hij tot hem: »Ik »dacht, waarde MARTINUS! dat gij een oud Doc»tor waart, die achter den haard grillen in zich »zelven maakte; maar ik zie, dat gij nog op »het best van uw leven zijt. Al stonden mij ook »5000 wakkere mannen ten dienste, zou ik het nog »niet op mij nemen u te *Rome* te leveren; want »ik heb op de gansche reis onderzocht wat de »menschen van u denken, en heb vernomen, dat »als er één voor den Paus is, er drie tegen hem »en voor u zijn." Door dusdanige redenen liet LUTHER zich niet in de val lokken, ofschoon hij zeer geneigd was om alles weder goed te maken, wat hij door hevigheid mogt bedorven hebben.

Andermaal schreef hij eenen zeer demoedigen brief aan den Paus, waarin hij hem verzekerde, dat, als de herstelling van den vrede aan hem lag, hij denzelven gaarne, zelfs door herroeping van zijne redetwisten, wilde bewerkstelligen, doch

dat de zaak niet meer in zijne magt was. »Ik »betuig voor God en alle schepselen," zoo sluit hij dezen brief, »dat ik nooit willens geweest ben en »ook nog heden ten dage niet, om een ernstig »voornemen op te vatten, ten einde de Roomsche »Kerk en eerw. heiligheid op eenigerlei wijze met »geweld aan te vallen, of met list dezelve iets te »benadeelen. Ja, ik bekenne ronduit, dat de »magt der Kerk boven alles is, en dat er in hemel »noch op aarde iets boven dezelve gaat, *dan al-* »*leen* JEZUS CHRISTUS *de Heer boven allen.*"

LUTHER legt alzoo in dezen brief nog eene groote verkleefdheid aan de Roomsche Kerk aan den dag, die hij in de opregtheid van zijn gemoed voor de *ééne* ware en alleen zaligmakende hield, en juist daarom betoont hij zich een onderworpen zoon van den Paus. *Dit* evenwel stond bij hem reeds vast, dat boven het gezag der Kerk en van den Paus het gezag van CHRISTUS zelven ging, en daaruit vloeide later de gansche reeks van sluitredenen tegen de pauselijke regering voort. Over het algemeen moeten wij niet gelooven, dat LUTHER op eenmaal tot helderder inzigten gekomen is; dit zou ook niet goed geweest zijn. Het helderder inzigt moet toch altijd met het goed geweten in evenwigt blijven, als het werk van onze verbetering eenen goeden voortgang zal hebben. Indien toch de bloote belijdenis met de fakkel der verlichting vooruit ijlt, eer het waarschuwend geweten haar volgt, dan steekt zij ligtelijk de huizen in brand en rigt ellende aan, in plaats van zegen. LUTHER was juist een zoo groot Hervormer, omdat hij zoo vroom was. De verantwoording, die hij thans op zich genomen had, vermits hij had aange-

tast, of ten minste scheen aan te tasten, hetgeen tot nu toe allen menschen heilig geweest was, moge hem zwaar op het hart gewogen hebben; — hij moge allezins beangst geweest zijn voor den brand, dien hij had aangestoken; en hij moge zich zelven hebben afgevraagd: hebt gij de magt, de vlam te gebieden: tot hiertoe, en niet verder! Maar die uren van angstige twijfeling zijn eigen aan den leertijd van allen, die ten dienste der menschheid iets groots ondernemen. Dat is noch blooheid, noch menschenvrees, neen, dat is de vreeze Gods, het beginsel der wijsheid.

Uit dit oogpunt moeten wij het gedrag van LUTHER beoordeelen, als wij vernemen, dat hij buiten den aan den Paus geschrevenen brief nog een ander geschrift vervaardigde, waarin hij zijne verkleefdheid aan de Roomsch-Catholijke Kerk voor de gansche wereld bekende, en inderdaad nog veel voor eerwaardig hield, waaraan hij zich in het vervolg ook niet meer kon vasthouden, b. v. het aanroepen der heiligen, het vagevuur, enz. Hij schijnt inderdaad bijna berouw gehad te hebben, dat de zaak zoo ver gekomen was, hoewel hij in de bestrijding der eigenlijke misbruiken bleef volharden. Maar de mensch wikt, God beschikt. LUTHER was slechts een werktuig in de hand van God. Het lag niet meer in zijne hand, terug te nemen wat hij, door den geest der waarheid gedreven, voor de geheele wereld had uitgesproken. Het ter regter tijd geuite woord was *te* waar en *te* treffend, dan dat het niet overal in gelijk gestemde gemoederen bijval gevonden zou hebben. God zelf, moet men schier zeggen, had de zaak ter hand genomen. LUTHER had van dezelve kunnen afzien,

en zij zou echter ten einde gebragt zijn; maar LUTHER wilde haar getrouw blijven, en zoo ging hij in den naam van God verder in eenen strijd, welks einde hij niet vermoed had, omdat hij denzelven argeloos begonnen had. Met ter zijde stelling van alle persoonlijkheid, slechts geleid door het gemeen gevoelen van alle beter-denkenden, ondersteund door de dagelijks in hem toenemende kracht des geloofs, staat hij thans voor ons; en blind voor alle gevaar, met geblinddoekte oogen, maar met een open hart, zien wij hem ten strijde trekken, en dit is het, dat hem zoo groot maakt, hem boven de gewone spheer van menschelijkheid verheft en de Propheten en mannen Gods doet nabij komen.

Gelijk dikwerf na eenen lenteregen de bloesemknoppen, die in de kiem sluimerden, opengaan, en wij ons dan als in eene andere wereld verplaatst zien; evenzoo zijn er ook in de geestelijke wereld dergelijke vruchtbare oogenblikken, die als met eenen tooverslag den raad des harten openbaren, en eene menigte van bekwaamheden en bemoeijingen, die tot nog toe schenen te sluimeren, in het aanzijn roepen. Zijn echter eenmaal die bloesemknoppen opengebroken, wie kan dezelve dan in het omkleedsel terugdringen? wie kan tot den hemel zeggen: neem uwen regen weder en laat de nacht van den winter terugkeeren? Zoo was het thans. Het woord, door LUTHER gesproken, was de bevruchtende lenteregen, en waar een droppel viel, opende zich de bloesemknop, die onder het dekkleed des winters gesluimerd had, en de lente begon te bloeijen, in de dalen der *Alpen* en op de velden van *Duitschland*, en meer en meer verspreidde zich de warmte. Overal, waar nog ijs

lag, begon hetzelve te smelten, de beken zwollen, en traden in de dalen met wild gedruisch buiten hare oevers, wel is waar niet zonder gevaar voor de bouwvallige hutten der menschen, die langs den weg stonden.

Wij zien van nu aan eene menigte onderling verschillende geesten op de kampplaats treden, ongelijk in gaven en ongelijk in hunne wijze van strijden en werken. Het zachte paart zich aan het sterke, het ruwe aan het krachtige, het onzuivere vermengt zich met het zuivere, van welke mengeling ons de werking nader blijken zal. Wij moeten echter thans reeds twee mannen noemen, wier persoonlijkheid zeer onderscheiden is, zoodat wij in den eenen de hevigheid van LUTHER ten hoogsten top gestegen zien, die in den anderen daarentegen op eene weldadige wijze gematigd is; ik bedoel CARLSTADT en MELANCHTON. Laat ons, eer wij ons verhaal voortzetten, een weinig bij deze beide personen stilstaan.

ANDREAS BODENSTEIN, naar zijne geboorteplaats in Frankenland CARLSTADT genaamd, een man, die op ons *Bazel* ook eenigzins nader betrekking heeft, vermits hij hier in het vervolg eenen, echter ondergeschikten werkkring vond, is in het jaar 1483 geboren, en was dus juist van denzelfden ouderdom als LUTHER. Reeds sedert het jaar 1504, dus zes jaren vroeger dan deze, bekleedde hij te *Wittenberg* het ambt van professor in de schoolgeleerde wijsbegeerte, en werd spoedig daarop, nadat LUTHER zijn ambtgenoot geworden was, diens vriend en aanhanger. Deze had hem van de onvruchtbare schoolgeleerdheid afgebragt, en op de bron der waarheid gewezen. Wij moeten,

hoewel hij in het vervolg deze bron verliet, en zich uit den troebelen poel der dweeperij zocht te laven, echter den ijver niet miskennen, waarmede hij, als een der eersten, de zaak van LUTHER omhelsde. Hij was het ook, die, in eenen tijd, toen LUTHER ongetwijfeld al te bereid was om toe te geven, den handschoen opnam, die door Doctor ECK aan de vrienden der verlichting was toegeworpen. Hij veroorzaakte den redetwist te *Leipzig*, dien wij spoedig zullen moeten beschouwen.

De andere der beide genoemde mannen, PHILIP MELANCHTON, is een waar contrast met den hevigen CARLSTADT. PHILIP SCHWARZERDE, (want dit is zijn eigenlijke Duitsche naam,) van *Bretten* in den *Rijnpalts* geboortig, was de zoon van eenen wapensmid, doch verloor zijnen vader vroeg, en genoot het eerste onderwijs in de school te *Pforzheim*, waar hij door zijnen, ons reeds bekenden, bloedverwant REUCHLIN dikwerf bezocht, en in zijne vlijt aangemoedigd werd. REUCHLIN vereerde den toenmaals elfjarigen scholier uit scherts eenen rooden doctorshoed, en veranderde, naar de gewoonte van den toenmaligen tijd, den Duitschen naam van den jongen SCHWARZERDE in den Griekschen MELANCHTON. (Men zou bijna zeggen, dat hiermede op zijne bestemming voor geleerde, die in de oude wereld der Grieken leven en dus ook haar in naam toebehooren zou, gedoeld werd.) Uit dankbaarheid voor dit gunstbewijs oefende zich de jonge PHILIP met zijne makkers in een der tooneelstukken van REUCHLIN, dat zij dan voor hunnen beschermheer opvoerden.

MELANCHTON behoorde eigenlijk tot die geesten,

welke vroeg rijp zijn, maar niet tot de zoodanige, die plotseling opschieten, om spoedig daarop weder te verwelken. Reeds in het twaalfde jaar zijns levens (1509) bezocht hij, in ernst van gemoed en rijpheid van oordeel reeds een jongeling zijnde, de hoogeschool te *Heidelberg*, de geboorteplaats van zijnen vader, en kreeg reeds op zijn veertiende jaar den graad van Baccalaureus. Die van Magister werd hem, uit hoofde zijner jongheid, geweigerd. Daarover eenigzins gevoelig zijnde, begaf hij zich in het jaar 1512 naar *Tubingen*, waar hij zich, behalve op de schoolgeleerde wijsbegeerte, ook op de letterkunde en geschiedenis toelegde, welke vakken door REUCHLIN en ERASMUS weder in het leven waren teruggeroepen, en hier bekwam hij dan ook in het jaar 1514, zeventien jaren oud zijnde, de verlangde waardigheid van Magister, nadat hij reeds een jaar te voren zijne Grieksche spraakkunst had in het licht gegeven. Naderhand keurde de nederige man zelf zijne jeugdige eerzucht af, door welke hij toenmaals, meer dan goed te keuren was, gekweld werd. »Het is somwijlen zeer goed," zoo liet hij zich uit, »als aan jongelieden hunne wenschen niet worden ingewilligd. Door het weigeren van de waardigheid van Magister te *Heidelberg* werd ik slechts des te meer in mijne vlijt aangemoedigd.

MELANCHTON was in zijne studiën niet alleen grondig, maar dezelve strekten zich ook tot zoovele onderscheidene vakken uit, dat, bij zijne buitengewone natuurgaven en bij den toenmaligen toestand der wetenschappen, het hem mogelijk werd, om de gezamentlijke faculteitsvakken, der

geneeskunde, regtsgeleerdheid en Godgeleerdheid, alle te beoefenen. De laatsste bleef hij, hoewel hij nooit in den geestelijken stand getreden is, met zijne gansche ziel toegedaan. MELANCHTON vormde in dit opzigt een middelpunt tusschen ERASMUS en LUTHER. Hij had een' bepaalder smaak van Godgeleerdheid, en toch schijnt hij veel beschaafder en smaakvoller in zijne vormen, dan de laatste. ERASMUS zelf wist de geleerdheid van MELANCHTON hoog te schatten, en legde deswegens opentlijk de schoonste getuigenis af. »Onsterfelijke God!" zoo roept hij over den hem dierbaar geworden jongeling uit, »welk eene hoop mag men van dezen »jongen man, ja van dezen knaap, voeden! In »beide vakken van letterkunde is hij bijna even »bekwaam te achten. Welk eene scherpzinnigheid »van uitvinding, welke zuiverheid van taal, welk »eene schoonheid van uitdrukking, welk eene ken»nis van de onbekendste zaken, welk eene rijpe »belezenheid!"

Als jong mensch van een en twintig jaren aanvaardde MELANCHTON, die tot nu toe zich te *Tubingen* op de zedekunde had toegelegd, het leeraarsämbt in de Grieksche letterkunde te *Wittenberg*, in het jaar 1518, tot hetwelk hij, door hulp van zijnen bloedverwant REUCHLIN, geraakt was. Ook hier verwierf hij den grootsten bijval, en zijn roem lokte letterkundigen uit alle oorden van *Europa*. Zelfs uit *Italië*, den zetel zelven der geleerdheid, kwamen velen naar *Wittenberg*. Dikwerf had de beroemde leeraar tweeduizend toehoorders te gelijker tijd, die bij de ramen opklommen, om plaats te verkrijgen. Hier was het dan ook, dat hij met LUTHER een eeuwig vriendschapsverbond sloot;

een verbond, dat eene schoone lichtende parel in de geschiedenis der Hervorming is. Ja! indien het geoorloofd ware de verscheidenheid van gaven bij *eenen* geest terug te brengen tot op dien tijd der Apostelen, waarop de eerstelingen van den geest zich in verschillende gedaanten openbaarden, dan zou men in verzoeking komen om LUTHER met eenen PAULUS, MELANCHTON met eenen JOHANNES te vergelijken; maar zonder eene dusdanige vergelijking vol te houden, hetgeen bij het verschil der tijden steeds gewaagd zou zijn; vergenoegen wij ons slechts te zeggen, dat MELANCHTON op veelvuldige wijzen, naar de door hem ontvangene gaven, LUTHER te hulp kwam. Niet alleen door zijne teederheid en zachtmoedigheid temperde hij het hevige vuur van LUTHER; maar ook met zijne grootere, uitgebreidere geleerdheid stond hij als een helder licht aan zijne zijde, en oefende door zijne wetenschappelijke leerwijze eenen even inwendigen invloed ter bevestiging van het leerstelsel uit, als LUTHER door zijne praktische kennis en zijn karakter eenen uitwendigen. Wij hooren LUTHER zelven over zijne betrekking tot MELANCHTON zeggen: »Ik moet de »wortels en stammen uitroeijen, doornen en heg»gen omhakken, poelen dempen, en ben de grove »woudrigter, die den weg banen en bereiden »moet; maar meester PHILIP gaat zacht en stil »daarheen, bouwt en plant, zaait en begiet met »vermaak, vermits God hem rijkelijk Zijne gaven »geschonken heeft." — De St. Gallische Hervormer JOHANNES KESSLER, die in het jaar 1522 te *Wittenberg* studeerde, geeft ons van den uiterlijken persoon van MELANCHTON de volgende beschrijving: »Hij is klein van ligchaamsgestalte, een nietig

»mensch; gij zoudt meenen dat hij een knaap »ware, niet ouder dan achttien jaren, als hij zoo »naast MARTINUS gaat. Als zij uit innerlijke liefde »zonder ophouden bij elkander wonen, gaan en »staan, dan komt MARTINUS met zijne geheele schou»ders boven hem uit. Maar naar zijn verstand, »geleerdheid en kunst is hij een groote, sterke reus »en held, zoodat het te verwonderen is, hoe in »een zoo klein ligchaam een zoo groote, onover»zienbare berg van *kunst* en *wijsheid* kan ver»borgen liggen."

Vergezeld van deze zijne beide ambtgenooten, als ook van den rector magnificus, Hertog BARNIM VAN POMMEREN en andere professoren en doctoren, kwam LUTHER den 24sten Junij des jaars 1519 te *Leipzig* aan, om den strijd met Doctor ECK te ondernemen. De studenten, met lange hellebaarden gewapend, gingen rondom het rijtuig. Aller verwachting wegens den uitslag der zaak was gespannen. Hertog GEORG VAN SAKSEN ruimde het slot Pleissenburg in, en den 27sten Junij begon de openbare strijd. Om evenwel met het gewigtige werk op eene waardige wijze eenen aanvang te maken, werd er eerst, des morgens vroeg ten zes ure, in de Thomaskerk eene mis gehouden, en daarna begaf men zich in plegtstatigen optogt naar het slot. Eene talrijke wacht bezette hetzelve, ten einde de orde te handhaven. In de zaal stonden twee leerstoelen tegen elkander over. De eene werd beklommen door den president PETER MOSELLANUS, die in eene schoone Latijnsche redevoering de redetwistenden aan hunne pligten herinnerde, en hen vermaande niet tot ijdele woordenvitterijen te vervallen, maar de waarheid zelve als de belooning

van den strijd in het oog te houden. Toen hij geëindigd had viel de muzijk in, en terwijl de gansche vergadering geknield lag, werd het oude lied: *Veni sancte spiritus*, gezongen. Zoo verliep de voormiddag met voorbereidende plegtigheden. Anderen mogen in dezelve eene ijdele ceremonie en een overblijfsel der middeleeuwsche gewoonten zien; ik voor mij kan den indruk niet ontkennen, die het verhaal dezer feestelijkheden telkenmale op mij maakte. Stellen wij ons voor, dat toch vele der aanwezenden een bewogen en bezorgd gemoed op het ernstig strijdtooneel in hun binnenste omdroegen, en dat menigeen dacht, hoe zal het einde zijn? Daar werd het lot geworpen; daar gold het, — niet eene ijdele schoolgeleerde gekkernij, maar het gold eene vraag, die met het leven in het naauwste verband stond: — het *zijn* of *niet te zijn* van de leer der Kerk en der zaligheid, die tot nu toe voor de ware gehouden werd. Menigeen ten minste, die in stilte bij zich zelven over de wending, die de tijd nemen kon, nagedacht had, kon van deze vraag een donker vermoeden in zich omdragen. — Nog tot op dit oogenblik hield één band, die zoo lang bestaan had, allen te zamen; nog steeg uit éénen mond het gebed op tot den Heer der Kerk, tot aller gemeenschappelijken Vader, en ofschoon het bij verscheidenen ook slechts een gebed der lippen moge geweest zijn, waren echter veler harten in angst en kommer gedompeld, en baden vurig om de komst van den Geest der waarheid en der liefde.

Nog meer in het oogloopend echter, dan deze plegtigheden, komt ons het ijzeren geduld voor, waarmede men toenmaals dergelijke redetwisten kon aan-

hooren. ECK en CARLSTADT redetwistten alleen acht dagen over den vrijen wil; CARLSTADT beweerde, dat al het goede, hetwelk de mensch doet, een werk van Goddelijke genade was, terwijl ECK de vrijheid van den mensch en ook gedeeltelijk de verdienstelijkheid der goede werken verdedigde. In de twee volgende weken redetwistte ECK met LUTHER over het opper-kerkvoogdijschap van den Paus, over het vagevuur, de boetedoeningen en den aflaat. De geheele redetwist duurde twintig dagen, en zou nog langer geduurd hebben, indien er geen berigt gekomen ware, dat de Markgraaf van *Brandenburg*, die van de verkiezing van eenen nieuwen Keizer naar *Frankfort* terugkeerde, in de nabijheid was. Hertog GEORG moest voor dezen zijne woning inruimen, en dus moesten de twistenden plaats maken.

Men verwondert zich, zeg ik, over het geduld, dat men toenmaals bij Godgeleerde redetwisten, welke ook door wereldlijke personaadjen met de ingespannenste aandacht werden aangehoord, aan den dag legde. Maar men moet niet uit het oog verliezen, dat de toenmalige tijd door en door *Godsdienstig* gestemd was, dat de burgerlijke staat op het innigst met de Kerk verbonden was, en dat eene verandering in het Godsdienstige leerstelsel even zulke gewigtige gevolgen na zich sleepte, als heden ten dage eene verandering in het charter. Ik wil hiermede niet zeggen, dat onze voorvaderen daarom op zich zelve vromer geweest zijn; het schijnt mij integendeel zelfs een gebrek te zijn, als de rust der gemoederen en het burgerlijk geluk al te afhankelijk gemaakt worden van enkele leerstukken. De verwisseling van Godsdienst met leerstellige Godgeleerdheid, van Christendom met kerkendom, sleept

steeds de nadeeligste gevolgen na zich. Maar wij mogen bij de gebreken van den toenmaligen tijd de onze niet over het hoofd zien; want waarlijk, even zoozeer als *wij* ons verwonderen, hoe men twintig dagen over leerstellige grondstellingen twisten en van dezelve het geluk der staten kon doen afhangen; even zoozeer zouden zich onze vaderen verwonderen, hoe men thans zoo dikwerf, met ter zijde stelling van de *eeuwige* goederen, met de geheele verloochening van de hoogere belangen van den geest, alle aandacht op stoffelijke voordeelen rigten kan, en hoe men niet weken, maar jaren lang om zaken twist, die wel is waar hun gewigt hebben voor het algemeene welzijn, maar van welke ook niet alle heil uitsluitend afhangt.

Intusschen wil ik daarom ulieder geduld niet beproeven, of hetzelve even zooveel kan verdragen als dat onzer voorouders. Van daar verschoon ik u gaarne van den tragen gang van den redetwist, en vermeld u alleen den uitslag en enkele trekken van den strijd.

Vragen wij nu boven alles, hoe LUTHER zelf zijn gevoelen uitdrukte, dan moeten wij in aanmerking nemen, dat hij bereids over vele zaken vrijer oordeelde, dan te voren, inzonderheid over het vagevuur, dat hij thans verwierp, als ook over de volkomenheid van de pauselijke magt. Doch ook thans was hij in vele opzigten nog bedachtzamer, dan in lateren tijd. ECK had hem voorgeworpen, dat zijne gevoelens met die der Bohemers (Hussiten) overeenstemden. Dit wilde LUTHER niet laten gelden, en hij zou, volgens het berigt van ooggetuigen, zich alle moeite gegeven hebben, om het vermoeden, dat hij het met de Bohemers eens was, van

zich af te weren. Doch ook toen reeds bekende hij, dat sommige van hunne door de Kerk veroordeelde stellingen Christelijk en Evangelisch geweest waren. Dit zeggen verwekte groot opzien. Hertog GEORG riep, zoodat men het door de geheele zaal hooren konde: „*Dat riekt naar ketterij*!" schudde het hoofd en zette de armen in de zijde. Over het algemeen nam Hertog GEORG VAN SAKSEN een levendig aandeel in den twist, doch kreeg meer en meer afkeer van LUTHER en bleef voortdurend een tegenstander der Hervorming. Daarentegen won LUTHER weêr anderen voor zich, voornamelijk den Hertog GEORG VAN ANHALT, die in het vervolg de Hervorming omhelsde, en als regerend Vorst aan zijne boeren het Evangelie predikte. Ook op MELANCHTON, die wel is waar geen vriend van dusdanige twisten en slechts aanschouwer was, maakte het gedrag van LUTHER eenen diepen indruk; evenzoo op den rector van de Wittenbergsche hoogeschool, Hertog BARNIM VAN POMMEREN, die zelfs geen uur verzuimde en veel vlijtiger toeluisterde dan alle Godgeleerden van *Leipzig*. De berigten van dien tijd melden ons ten minste, dat de aandacht, hoewel als voortdurend geroemd, echter wel eens verflaauwde. Zoo verhaalt men, inzonderheid van hen, die aan den kant van Doctor ECK zaten: zij sliepen zeer zacht, zoo vlijtig hoorden zij toe, en zoo zoet smaakte hun de redetwist, dat men hen gemeenlijk wakker moest maken, als de vergadering uiteenging, ten einde zij den maaltijd niet verzuimen zouden. — Somwijlen ging het echter heviger toe. Toen ECK in den twist met LUTHER altijd de bewijzen uit den Bijbel trachtte te ontwijken en zich achter men-

schelijke stellingen der overlevering verschuilde, riep LUTHER hem toe: »Gij ontwijkt den Bijbel, »even als de Duivel het kruis." Ten laatste dachten beide partijen de overwinning behaald te hebben. De eene had de andere niet overtuigd, wijl men het reeds over de grondbeginsels oneens was, vermits de eene de magt der Kerk boven die der Schrift, de andere de magt der Schrift boven die der Kerk stelde; eene omstandigheid, die het thans reeds onmogelijk maakte, om zich door middel van eenen redetwist te verzoenen, zoo dikwijls men in het vervolg ook dezen weg insloeg.

Nog ten slotte meen ik u het beeld der mannen te moeten schetsen, die in dezen strijd voorkomen, zoo als hetzelve door de pen van eenen tijdgenoot en ooggetuige ontworpen is.

PETER MOSELLANUS, voorzitter der vergadering, schrijft namelijk het volgende over LUTHER, CARLSTADT en ECK.

» LUTHER is van middelbare grootte. Zijn lig» chaam is door zorgen en werken zoo vermagerd, » dat, als men hem goed aanziet, zijne knokken bij» na te tellen zijn. Hij is nog in den krachtigen » mannelijken bloei van zijn leven, heeft eene hel» dere, welluidende stem, eene bewonderenswaar» dige geleerdheid en kennis van den Bijbel, zoo» dat hij bijna alles daaruit op zijne vingers zou » kunnen opnoemen. Hij is in het Grieksch en La» tijn zoo bekwaam, dat hij zeer goed over uitleg» gingen oordeelen kan. Het ontbreekt hem ook » niet aan stof tot gesprek: eene ongehoorde keus » van woorden en zaken staat hem ten dienste. Hij » is in zijne wijze van leven en in zijne zeden zeer » hoffelijk en beschaafd; hij heeft niets terugstoo-

»tends of hoogmoedigs; hij weet zich veeleer naar »alles te schikken. In gezelschap kan hij vro- »lijk en onderhoudend praten, is steeds opge- »wekt en zet de zorgen aan eene zij; steeds kan »men het vergenoegen op zijn gelaat lezen, ofschoon »zijne vijanden hem vele moeijelijkheden in den »weg leggen, zoodat men bezwaarlijk gelooven »kan, dat hij zulke groote dingen zonder Gods »hulp onderneemt. Doch, hetgeen bijna allen hem »voorwerpen, hij is in zijne berisping te scherp, »te bits, meer dan voor eenen Hervormer raadzaam, »en voor eenen Godgeleerde voegzaam is....... »Dit alles vindt men in eenen minderen graad bij »CARLSTADT, alleen dat zijne gestalte korter is, »zijn gelaat zwartachtig en verbrand, zijne stem »dof en onaangenaam, zijn geheugen minder ge- »trouw is, en dat hij meer tot oploopendheid over- »helt." (Wij zullen in het vervolg zien, hoe naauw- keurig deze afbeelding met het later gedrag van CARLSTADT overeenkomt.) »ECK eindelijk is een »lang, groot man, heeft een vet, vierkant ligchaam, »(*corpus quadratum*,) eene volle, echt Duitsche »stem, die, door een paar krachtige lendenen on- »dersteund, niet alleen voor eenen tooneelspeler, »maar ook voor eenen openbaren omroeper goed »zijn zoude: dezelve is echter eerder ruw, dan »duidelijk. Men mist bij hem eene, den Romeinen »aangeborene, liefelijkheid van taal, die zoozeer »geprezen wordt in eenen FABIUS en CICERO. Mond »en oogen zijn kort, zijn geheele gezigt is zoo ge- »schapen, dat men hem eerder voor eenen slagter »of eenen Carischen soldaat zou houden, dan voor »eenen Godgeleerde. Wat zijnen geest betreft, »hij heeft een zeer sterk geheugen, zoodat, indien

» hetzelve van een gelijk verstand vergezeld ging, » het werk der natuur in allen deele volmaakt bij » hem wezen zou. — Het ontbreekt hem echter aan » snelle kracht van bevatting en aan scherpzinnig- » heid, zonder welke alle andere gaven van minder » waarde zijn, en hierin ligt de oorzaak, dat hij » in den redetwist zoovele bewijzen, zoovele Bij- » belplaatsen, zoovele geleerde aanhalingen, alle zon- » der onderscheid of keus, op elkander hoopt, en daarbij » niet bemerkt hoeveel onnut tuig er onder loopt, dat, » ofschoon het, op zijne plaats aangevoerd, eenen goe- » den zin hebben kan, volstrekt niet tot de onderhavige » zaak behoort. Hoevele onderstellingen, hoeveel » sophistisch! Het komt overigens bij hem slechts » daarop aan, dat hij, door het opeenstapelen van » een groot overwigt (van geleerdheid) zijnen grooten- » deels dommen toehoorderen een rad voor de oogen » draaije, en hen alzoo doe gelooven, dat hij de » overwinnaar is. — Daarbij komt nog eene on- » geloofelijke verwaandheid, die hij met eene be- » wonderenswaardige slimheid weet te bedekken. » Indien hij nu, door middel van deze sluwheid, » bemerkt, dat zijne partij hem in het net lokken » wil, dan geeft hij langzamerhand aan den twist » eene wending; somwijlen maakt hij dan het ge- » voelen van zijnen tegenstander met andere woor- » den tot het zijne, en weet zijne ongerijmde stel- » ling met bewonderenswaardige sluwheid zijne partij » zoo op te dringen, dat het schijnt, dat hij alle » SOCRATESSEN overwinnen kan, slechts met dit on- » derscheid, dat deze, zich steeds aan scherts hou- » dende, niets vaststelde, terwijl hij, zich op het » Peripatetisch vertrouwen in de wetenschappen ver-

„latende, zijne tafelschuimersnatuur aan den dag „legt." (*)

Uit deze beschrijving zien wij aldus in LUTHER het eigenlijke, boven alles uitmuntende *genie*, in CARLSTADT het eenzijdige, ondergeschikte en beperkte *talent*, en in ECK de ijdele, domme en drieste aanmatiging van eenen roembejager.

(*) De toepassing van dit beeld op vele schreeuwers en toongevers van onzen tijd zij aan den lezer overgelaten.

ELFDE VOORLEZING.

LUTHER EN DE BUL VAN ROME. DE RIJKSDAG TE WORMS. HET LEVEN OP DEN WARTBURG. BIJBELVERTALING.

De uitslag van den redetwist te *Leipzig*, die wij in het vorige uur beschouwd hebben, was, gelijk deze beschouwing ons heeft geleerd, in zooverre twijfelachtig, dat iedere partij zich de overwinning toeschreef, maar toch ook daardoor gunstig, dat de nieuwe orde van zaken nieuwe aanhangers gewonnen had. Reeds sedert eenen langen tijd had er over het algemeen zekere ijverzucht tusschen de hoogescholen van *Leipzig* en *Wittenberg* geheerscht, en des te gevoeliger was het dus voor de eerste, dat vele leerlingen dezelve verlieten, om te *Wittenberg* in de nabijheid van LUTHER en MELANCHTON te zijn. Ik ga opzettelijk de kleine tusschenspelen (*) van den strijd stilzwijgend voorbij, en voer u thans op het groote schouwtooneel der gebeurtenissen, om u de ontwikkeling van het drama, waartoe

(*) Strijd met EMSER, met de Franciscaners te *Juterbock* en anderen. Verdere onderhandelingen met MILTITZ te *Liebenwerda* en *Lichtenburg*. LUTHERS schriften aan den adel der Duitsche natie en *de captivitate Babylonica*. Latere brief aan den Paus.

de knoop reeds gelegd is, ongestoord te laten overzien.

Eck had niet gerust, voor en alëer hij te *Rome* bewerkt had, dat er eene veroordeelingsbul tegen LUTHER en zijne leer werd uitgegeven. Hij bragt deze in het jaar 1520 naar *Duitschland.* Een en veertig stellingen werden in dezelve als onchristelijk veroordeeld, en onder deze zoodanige ergerlijk en verleidelijk genoemd, welke niets anders dan de zuivere Evangeliewaarheid inhielden, b. v: dat de beste boetedoening bestaat in het vernieuwen van hart en wandel, en dat het verbranden der ketters tegen den wil van den Heiligen Geest strijdt. Inderdaad vond in het eerst de bul in *Duitschland* veel tegenstand, en vele gezaghebbers weigerden dezelve bekend te maken. De studenten te *Erfurt* verscheurden het papier en wierpen het in het water. LUTHER wilde haar zelfs niet als een werk van den Paus erkennen, maar hield haar voor een door ECK verzonnen werk, althans hij noemde haar zoo. ULRICH VAN HUTTEN gaf haar met scherpe aanmerkingen uit, waarin hij de Duitschers voornamelijk daarop opmerkzaam maakt, hoe schandelijk men met hunne natie speelde, door hunne prebenden aan vreemden, aan Italianen, te verkwisten. Ook LUTHER schreef nog vervolgens „tegen de bul van den „Antichrist."

Het meeste opzien verwekte echter die zinnebeeldige daad, waardoor LUTHER zijne afscheiding van de pauselijke leer en het Roomsche regt op eene voor ieder zigtbare wijze aan den dag legde, maar ook daardoor een vuur aanstak, dat hij naderhand niet meer blusschen kon. Den 10den De-

cember des jaars 1520 liet hij eene afkondiging aanslaan, dat hij voornemens was, denzelfden morgen ten negen ure, de pauselijke besluiten en bul te verbranden. Een groot aantal doctoren en studenten geleidde hem voor de Elsterpoort. Een leeraar der hoogeschool legde zelf den brandhoop aan, en toen hij denzelven aangestoken had, wierp LUTHER de besluiten, benevens de bul van den Paus en eenige andere schriften zijner tegenstanderen, van JOHANNES ECK en HIERONYMUS EMSER, in het vuur, onder het uitspreken der woorden van JOSUA: »Omdat gij » de heiligen des Heeren bedroefd hebt, zoo bedroe» ve en vertere u het eeuwige vuur!"

Deze stap van LUTHER is verschillend beoordeeld geworden, en deswegens verdient dezelve eenige nadere toelichting. Velen hebben juist daarin zijne moedigste heldendaad, anderen een ijdel roembejag willen zoeken. Beide schijnt mij overdreven. Dat LUTHER zelf het voor geene bijzondere heldendaad hield, blijkt uit zijne eigene uitdrukkingen zeer duidelijk; want daags daarop vermaande hij zelf zijne toehoorders, dat zij niet gelooven moesten, dat met het verbranden alles gedaan was, maar dat de hoofdzaak daarin bestond, dat zij zich bij voortduring tegen de verderfelijke dwalingen van den Paus wapenden, en dezelve krachtig wederstand boden. Evenwel moet men dezen stap niet te gestreng beoordeelen. Men herinnere zich, dat het stelsel van het *verbranden* uit de Roomsche Kerk zelve voortvloeide. Niet alleen boeken, maar duizende menschen hadden reeds door dezelve, om des geloofs wille, den brandstapel beklommen; zelfs de geschriften van LUTHER waren verbrand. Er lag alzoo in het verbranden der bul

meer eene soort van spotternij met het gedrag der Roomschen, dan wel dat het op zich zelf van eenig gewigt was. Het moest, als het ware, slechts zeggen: met het verbranden is het uit. Even zoo goed als gij eenen brandstapel kunt oprigten, kunnen wij het ook, en indien gij geene betere gronden hebt, dan deze, vreezen wij niet voor dezelve. Dat was blijkbaar de zin, die in deze handeling lag opgesloten. Bovendien was deze daad niet zonder voorbeeld. Reeds HIERONYMUS VAN PRAAG had de veroordeelingsbul tegen HUSS verbrand, en de nu tegen LUTHER uitgegevene moest ook elders nog meer beschimpingen ondergaan. Zoo werd zij te *Döblin* bemorst en aan stukken gescheurd, en er onder geschreven: het nest is hier, de vogels zijn uitgevlogen. Indien nu iemand te naauwkeurig vragen wilde, of toch ook niet in de handelwijze van LUTHER eenige drift en persoonlijke wraakzucht lag, en of hij door eenen zoo in het oog loopenden gewelddadigen stap aan de zuiverheid van het Hervormingswerk niet meer nadeel dan voordeel hebbe toegebragt, dan betuig ik, mij hierover geen beslissend oordeel toe te vertrouwen.

Zelden wordt op deze aarde iets groots gewrocht geheel zonder hartstogt, hoewel de inwendige strijd tegen denzelven nooit mag ophouden. Had LUTHER niets grooters gedaan, dan de bul verbrand en eenige twistschriften uitgegeven, zijn roem zou voorwaar gering zijn, en hij zou denzelven met hen deelen, die ten allen tijde alarm sloegen. Maar indien de mensch, vooral de Christen, dáár het grootst verschijnt, waar de zuivere geestdrift hem boven den hartstogt en deszelfs aanvallen verheft; als het zuivere bewustzijn van het goede alleen hem dien.

hoogeren moed verleent, dien de hartstogt, zelfs als zij het hoogst gestegen is, ons niet geven kan; dáár namelijk, waar de mensch zijnen Heer en Meester navolgt in het geduldig dragen van zijn kruis; dan zullen wij thans LUTHER op deze door weinigen bereikte hoogte zien, op den rijksdag te *Worms*.

Deze rijksdag was tegen het einde des jaars 1520 bijeengekomen. Keizer KAREL had uit *Oppenheim* aan de Keurvorsten zijne begeerte te kennen gegeven, om LUTHER mede op den rijksdag te brengen, om hem daar te laten verhooren. Dit beviel intusschen der pauselijke partij zelve, met name den legaten, niet, wijl het hun onvoegzaam scheen, dat eene zaak, die slechts bij de geestelijke regtbank te huis behoorde, op dezen rijksdag beslist zou worden. Men zocht deswegens op alle mogelijke wijzen het verschijnen van LUTHER te verhinderen; ook werd er nog uit *Rome* eene bul tegen hem uitgegeven, waarin de ban in dier voege over hem uitgesproken was, dat ieder Catholijk Christen meenen moest zich te bezondigen, als hij zich met hem inliet. Niettemin volgde de dagvaarding van LUTHER, onder aanbod van keizerlijk vrijgeleide, en LUTHER toonde zich geneigd aan dezelve gehoor te geven.

Op den rijksdag zelven werden er van den wereldlijken kant verscheidene bezwaren, honderd en een in getal, tegen den Paus ter sprake gebragt, en zelfs zoodanige personen, die de zaak van LUTHER ongenegen waren, zoo als de Hertog GEORG VAN SAKSEN, stemden met die klagten in. Hier had weder dezelfde betrekking van den rijksdag tot LUTHER plaats, als waarin de kerkvergadering te

Constanz eenmaal tot HUSS stond. Men wenschte eene Hervorming, maar haatte den Hervormer; men begeerde de overwinning, maar schuwde den strijd. LUTHER verwachtte ook een dergelijk lot als HUSS getroffen had. Maar standvastig trad hij hetzelve te gemoet. „Indien ik," dus sprak hij tot zijnen geliefden PHILIP MELANCHTON, toen hij afscheid van hem nam, „indien ik niet wederkome en mij- „ne vijanden mij dooden, dan bezweer ik u, lieve „broeder! laat niet af in de waarheid te volhar- „den. Arbeid intusschen te gelijk voor mij, omdat „ik niet hier zijn kan; gij kunt het toch nog be- „ter maken, en dewijl gij blijft, kan men mij „gemakkelijker ontberen. De Heer heeft aan u „een' geleerder strijder." Zoo scheurde zich LUTHER uit de armen van zijnen vriend, en spoedde zich op den weg naar *Worms*. Zijne ambtgenooten JUSTUS JONAS, NICOLAUS AMSDORF en de beroemde regtsgeleerde HIERONYMUS SCHURF, die op den rijksdag zijn zaakverzorger zijn zoude, voorts een edelman en zijn broeder JAKOB LUTHER, vergezelden hem. Voorop reed, in zijn praalgewaad, de keizerlijke heraut KASPAR STURM met het wapen van den adelaar, met zijnen knecht. De reis van LUTHER geleek, niettegenstaande hij onder den ban lag, eenen zegetogt. Te *Erfurt* gingen de rector en professoren der hoogeschool hem twee uren ver te gemoet, en geleidden den wagen, door veel volks omringd, tot in de stad. Op veler verzoek hield LUTHER daar eene leerrede, gelijk hij zulks ook nog op andere plaatsen deed. Te *Eisenach* werd hij ongesteld, doch herstelde door eene aderlating, en een door den arts toegediend geneesmiddel. „Waar „hij eene stad introk," dus verhaalt zijn tijdgenoot

FR. MYCONIUS, »liep het volk hem buiten dezel-»ve te gemoet, en wilde den wonderman zien, die »zoo moedig was, en zich tegen den Paus en »de geheele wereld, die dezen, tegenover CHRIS-»TUS, voor eenen God hield,, durfde verzetten." — Eenigen gaven hem onder weg den slechten troost, dat men, vermits er op den rijksdag te *Worms* zoovele Kardinalen en Bisschoppen waren, hem aldaar spoedig tot asch verbranden zou, zoo als HUSS te *Constanz* overkomen was; maar toen antwoordde LUTHER: »En al stookten zij ook een »vuur tusschen *Wittenberg* en *Worms*, dat tot aan »den hemel reikte, zou zal ik toch in den naam »des Heeren verschijnen, en den Behemoth in zij-»nen muil tusschen zijne groote tanden treden, en »CHRISTUS belijden, en Hem mijne zaak overge-»ven." Even als de vrienden van HUSS moeite deden, om hem van zijn voornemen af te trekken, zoo handelden thans ook de vrienden van LUTHER. Te *Oppenheim* kwam hem M. BUCER, die zich toenmaals in dienst van den Ridder FRANS VAN SICKINGEN bevond, te gemoet, en bood hem het slot *Eberburg* tot eene veilige woonplaats aan. — Hier, meende hij, kon LUTHER met den biechtvader van Keizer KAREL, den Franciscaner monnik GLAPIO, aan wien het opgedragen was om met hem te redetwisten, in het breedvoerige raadplegen, zonder dat hij genoodzaakt was zelf naar *Worms* te gaan. Maar LUTHER antwoordde: »Ik »gà voort; heeft de biechtvader van den Keizer mij »iets te zeggen, dan kan hij zulks te *Worms* wel »doen." Ook SPALATINUS, de hofprediker van den Keurvorst en LUTHERS bestendige vertrouweling, liet hem door eenen renbode waarschuwen, van

toch niet op staanden voet naar *Worms* te gaan. Toen gaf LUTHER het eeuwig gedenkwaardig antwoord: »Al ware het, dat er te *Worms* even zoo»vele duivels waren, als pannen op de daken, zoo »wil ik echter derwaarts gaan." Blijkbaar is dit in het leven van LUTHER het oogenblik, waarin hij ons het grootst toeschijnt, op het toppunt (*culminations-punct*) van mannelijke kracht en vastberadenheid, ver van alle dweeperij, van allen overmoed, boven alle bedenkingen van menschelijke zwakheid verheven. Hij stond daar als een held in de hand van God, alleen steunende op de kracht van het geloof, dat in zwakheid volbragt wordt. In het vervolg kon hij zelf dezen moed niet begrijpen, hij hield denzelven voor een wonder, voor een van boven door Gods genade gewrocht werk. »Ik was onverschrokken," zoo liet hij zich later over zijne, hem zelven onbegrijpelijke stemming uit, »en vreesde niets voor mij zelven. »God kan iemand wel zoo moedig maken; ik weet »niet of ik thans wel zoo blijmoedig zou zijn." En MATHESIUS, zijn vrome levensbeschrijver, voegt hierbij: »Zoo groeit ons een hart in 't lijf, en geeft kracht en »moed, beide aan predikers en soldaten." Den 16den April 1521, des morgens ten tien ure, kwam LUTHER met zijn gevolg te *Worms* aan; vele adellijken kwamen hem te gemoet, en meer dan tweeduizend menschen vergezelden hem tot aan zijn verblijf. Hooren wij hem zelven zijne aankomst beschrijven: »Zoo reed ik op eenen openen wagen, »in mijn monnikskleed, de stad *Worms* binnen. »Toen kwamen alle menschen op de straat en wilden »den monnik Doctor MARTINUS zien, en zoo reed ik »naar de herberg van Hertog FREDERIK, en ook Hertog

» FREDERIK was beangst, omdat ik naar *Worms* » gekomen was."

Reeds den volgenden morgen werd hij door den Rijks-erfmaarschalk ULRICH VAN PAPPENHEIM voor de vergadering van den rijksdag gedagvaard. PAPPENHEIM zelf haalde hem des namiddags ten vier ure af en ging, nevens den keizerlijken heraut, voor hem uit. Zij moesten zich met moeite door een groot gedrang van menschen heenwerken. Aan de deur van de zaal stond de grijze soldaat GEORG VRIENDSBERG. Deze klopte hem op de schouders en sprak: » Monnikje! monnikje! Gij gaat thans » eenen gang doen, eenen post vatten, als ik » en menig overste in het heetste gevecht niet ge- » daan hebben. Is uwe meening de ware en zijt » gij van uwe zaak zeker, zoo ga dan in Godsnaam » voort, en wees getroost, God zal u niet verlaten." Zoo trad LUTHER in de zaal voor de vergaderde heeren van den rijksdag. Naast den Keizer zat zijn broeder, de Aartshertog FERDINAND, zes Keurvorsten, acht en twintig Hertogen, dertig Prelaten, vele Land- en Markgraven. Aartsbisschoppen, Bisschoppen, abten, afgevaardigden van steden en afgezanten bijna uit alle rijken van *Europa*, omstreeks tweehonderd doorluchtige personen, waarbij ook de twee pauselijke legaten MARINO CARRACCIOLI en HIERONYMUS ALEXANDER. Vele duizende menschen waren op de galerijen, in de naburige straten en aan de vensters bijeen. Midden in de zaal op eene tafel lagen de boeken van LUTHER. De Kortrijksche Officiaal JOHAN VAN ECK, (niet te verwarren met ECK van *Ingolstadt*,) vroeg hem, of hij die boeken voor de zijne erkende, hetgeen hij beaamde. Verder: of hij dezelve

herroepen wilde. Daaromtrent vroeg LUTHER eenigen tijd van beraad. Des anderen daags werd hij weder ten vier ure afgehaald, maar eerst ten zes ure voorgelaten, nadat hij gedurende dien tijd onder het digt verzamelde volk gewacht had. Thans werd hem veroorloofd te spreken, en LUTHER nam het woord. Met alle bescheidenheid verontschuldigde hij zich, als hij misschien hier en daar in zijne rede niet de gevorderde beschaafdheid zou aan den dag leggen, en ieder den hem toekomenden titel niet geven zou, als zijnde niet aan het hof, maar in een klooster opgevoed, en derhalve niet gewoon, om voor groote heeren het woord te voeren. Voorts verdedigde hij zich omtrent zijne boeken, en toonde aan, dat hij van geen derzelve den wezentlijken inhoud herroepen kon, hoewel hij bekende, dat hij somwijlen heviger was uitgevaren, dan aan zijnen stand voegde. »Doch," zoo voer hij voort, »vermits ik een »mensch ben, en geen God, kan ik mijne boeken »op geene andere wijze te hulp komen of verde»digen, dan waarop mijn Heer en Heiland Zijne »leer verdedigd heeft, die, toen Hij, voor den »Hoogepriester ANNAS naar Zijne leer gevraagd »zijnde, van den knecht des Hoogepriesters eenen »kinnebakslag ontvangen had, zeide: »Indien ik »»kwalijk gesproken heb, zoo bewijze mij iemand, »»dat het kwalijk is." Heeft nu de Heer, die wist »dat Hij niet dwalen kon, niet geweigerd eene »getuigenis tegen Zijne leer te hooren, ook van »eenen geringen, niets waardigen knecht; hoeveel »te meer zal ik dan, die aarde en stof ben, en »gemakkelijk dwalen kan, begeeren en afwachten, »of iemand tegen mijne leer eenige getuigenis geven »wil; daarom bid en smeek ik bij de barmhar-

»tigheid Gods, uwer Majesteit, Keur- en Vorste-
»lijke genaden, of wie het doen kan, hij zij van
»eenen hoogen of lagen stand, bewijs tegen mij
»te geven, en mij met Prophetische en Apostolische
»schriften te overtuigen, dat ik gedwaald heb:
»indien ik dus overtuigd worde, ben ik ten volle
»bereid om alle dwaling te herroepen, en zal de
»eerste zijn om mijne boeken in het vuur te wer-
»pen."

Dit en nog veel meer sprak LUTHER eerst in het Duitsch, en herhaalde hetzelve op verlangen des Keizers in het Latijn. Maar ook daarmede waren zijne vijanden niet tevreden; de keurvorstelijke Officiaal VAN ECK verlangde veeleer een kort, openhartig, bondig antwoord van hem, of hij herroepen wilde of niet. Toen sprak LUTHER: »Vermits
»uwe Keizerlijke Majesteit, Keur- en Vorstelijke
»genaden een rondborstig, eenvoudig, bondig ant-
»woord begeeren, zal ik er een geven, dat hoor-
»nen noch tanden hebben zal, namelijk het vol-
»gende: zoo ik niet door getuigenissen der heilige
»Schrift, of met duidelijke, klare gronden en
»oorzaken overwonnen en overtuigd worde, (want
»ik hecht geen geloof noch alleen aan den Paus,
»noch aan de kerkvergaderingen, vermits het dui-
»delijk en blijkbaar is, dat zij menigmaal ge-
»dwaald hebben, en zich zelve hebben tegenge-
»sproken,) en ik alzoo met bewijzen, zoo als door
»mij zelven bijgebragt en aangevoerd zijn, over-
»tuigd ben, en mijn geweten in Gods Woord
»gevangen is, zoo kan en wil ik niets herroepen,
»vermits het noch veilig, noch geraden is, iets
»tegen het geweten te doen. *Hier sta ik, ik kan*
»*niet anders, God helpe mij! Amen.*"

Toen hij dit gesproken had ontsloeg men hem, en gaf hem tot geleide twee soldaten mede. Eenige edellieden, die geloofden dat men hem als gevangene wegvoerde, kwamen met nadruk daartegen op, doch waren tevreden, toen zij hoorden dat hij slechts begeleid werd. De taal van LUTHER had eenen geweldigen indruk op de gemoederen gemaakt, en vele Vorsten en Graven bezochten hem in zijne herberg. Hertog ERIK VAN BRUNSWIJK zond hem door eenen edelknaap eene kan met Eimbecker-bier. Toen LUTHER zag dat hij niets kwaads te vreezen had, dronk hij en sprak: »Even als Hertog »ERIK heden mijner gedenkt, zoo gedenke de Heer »JEZUS CHRISTUS zijner in zijnen laatsten strijd." Naderhand herinnerde ERIK zich op zijn doodbed deze woorden, en begeerde van eenen aan zijn bed staanden edelknaap, met name FRANS VAN KRAMM, Evangelischen troost te ontvangen. Ook nog de jonge Landgraaf PHILIP VAN HESSEN, die naderhand een der werkdadigste voorstanders der Hervorming werd, bezocht LUTHER, en schudde hem, bij het heengaan, de hand, met de woorden: »Indien »gij gelijk hebt, Heer Doctor! dan helpe u God!" Wat echter het meeste gewigt had voor LUTHER was, dat nu zijn eigen Landvorst, de Keurvorst FREDERIK de wijze, beslissend voor hem gewonnen werd en, als ware hij door LUTHERS rede verstaald en gewapend, van nu aan zich de zaak krachtdadig aantrok. Nog denzelfden avond begaf de Keurvorst zich, vóór hij aan den avondmaaltijd ging, naar de herberg van LUTHER bij SPALATINUS, liet dezen in zijn kabinet komen en zeide tot hem: »De pater, »Doctor MARTINUS, heeft voor den Heer Keizer en

„alle Keurvorsten en standen des rijks goed het „woord gevoerd; hij is mij slechts veel te moedig."

Intusschen werden er nog pogingen aangewend om LUTHER tot herroeping te bewegen, en hield men verscheidene bijzondere bijeenkomsten met hem, wier afloop was, dat LUTHER zich op den raad van GAMALIËL beriep: „Indien het een werk uit men„schen is, zal het spoedig te gronde gaan; maar „indien het een werk uit God is, zoo zult gij het „niet smoren."

Nadat LUTHER veertien dagen te *Worms* had vertoefd, werd hem zijn afscheid gegeven. Onder weg werd hem het prediken verboden, doch LUTHER verklaarde, dat het Woord Gods vrij is, en predikte, trots het verbod, te *Hirschfeld* en *Eisenach*. Toen hij nu van hier zijwaarts vertrokken was, om eenige zijner bloedverwanten en vrienden in *Mora* bij *Salzungen* te bezoeken, werd hij plotseling in eenen hollen weg door ruiters aangevallen, uit den wagen getild, en terwijl men zijne begeleiders rustig hunnen weg liet vervolgen, op een paard gezet, eenige uren in het bosch rondgereden, en eindelijk des nachts ten elf ure op het slot *Wartburg* bij *Eisenach* gebragt, waar eertijds de oude Landgraven van *Thuringen* hunnen zetel hadden. Thans bleek het, dat die plotselinge gevangenneming, die hoogst waarschijnlijk van den kant des Keurvorsten bevolen was, tot zijn eigen geluk en persoonlijke veiligheid diende; want ofschoon men LUTHER met vrijgeleide uit *Worms* had laten vertrekken, volgde echter den 26.ten Mei het *banvonnis* tegen hem, dat voornamelijk door den pauselijken legaat ALEXANDER was bewerkt. Zoo werd dan LUTHER, in-

gevolge het rijksbesluit, als een ketter en scheurmaker in den ban en weder in den ban gedaan, zijne boeken werden verboden, en evenzoo allen met den rijksban bedreigd, die hem met huizen, landhoeven, eten, drinken, of met woorden en werken, heimelijk of opentlijk de behulpzame hand en bijstand boden. Dezelfde straf zou zich ook uitstrekken tot de bloedverwanten van LUTHER, indien zij niet bewezen, dat zij den slechten weg verlaten, en de pauselijke vergiffenis verkregen hadden. In die zelfde straf zou ten laatste ieder moeten deelen, die de schriften van LUTHER las, verkocht, afschreef of drukken liet; daarentegen werd er van ieder de verbranding of vernietiging dezer schriften afgevorderd. In dit besluit werd eene vreeselijke schilderij opgehangen van den persoon van LUTHER: hij was een mensch, die eenen willekeurigen, eigenzinnigen levenswandel predikte, die geheel onwettig en dierlijk was; een mensch, die alle wetten vertrapte en schond; ja! dat hij geen mensch was, maar de booze geest zelf, in de gedaante van eenen mensch, in het monnikskleed van eenen Augustijner verkleed, en dergelijke meer.

Toen LUTHER op den *Wartburg* was aangekomen, lagen wereldlijke kleederen voor hem gereed, om aan te trekken. Ook liet hij zijn haar en baard, even als wereldlijke personen, groeijen, en voerde in den omtrek den naam van jonker GEORG. Somwijlen onderwierp hij zich, om de eer van zijnen stand als jonker op te houden, aan wereldlijke bezigheden; zoo verhaalt hij onder anderen, dat hij op de jagt ging, maar, midden tusschen de honden en netten, zich met Godgeleerde overpein-

zingen bezig hield, wijl hij de arme dieren met de arme zielen vergeleek, die de Duivel met zijne jagers en honden vervolgde, terwijl het den vromen jager CHRISTUS zoo moeijelijk viel, eene ziel voor zich te gewinnen.

Het leven van LUTHER op den *Wartburg* vormt gewis eenigermate een romantisch tijdvak in de geschiedenis der Duitsche Hervorming. De herinneringen des volks hangen aan hetzelve, en veelvuldige liederen en verhalen zijn oorzaak geweest, dat deze herinneringen in het geheugen bleven en derzelver voorwerpen werden opgesierd. — Wie kent de geschiedenis niet van den inktkoker, dien LUTHER onder zijne vertaling des Bijbels den Duivel in het aangezigt zou geworpen hebben, omdat hij hem aan den muur met boosaardige spoken kwelde; en welk reiziger door het noorden van *Duitschland* beroemt zich niet, de vlek aan den muur gezien te hebben, die eene gedienstige hand van tijd tot tijd weder ophaalt ter eere van den grooten naam.

De Protestanten hebben zoowel hunne legenden, als de Catholijken; slechts hangen zij bij de eersten minder met het Godsdienstig geloof zamen, maar houden zich zuiverder op het gebied van het onschuldige volkssprookje, en de Kerk draagt er minder toe bij, om dit geloof te onderhouden. Dewijl intusschen de meeste volksverhalen en het volksgeloof over het algemeen eenen wezentlijken, dieperen grond hebben, kunnen wij ons ook niet verwonderen, dat juist het verblijf van LUTHER op den *Wartburg* tot avontuurlijke, akelige sprookjes aanleiding gegeven heeft. Hier heeft een gewigtig keerpunt in het leven van LUTHER, zoowel als in de

geschiedenis der Hervorming, plaats. — Tot nu toe streeft de held van ons tooneelspel, indien ik deze ongewijde vergelijking maken mag, onbeteugeld voorwaarts, als door eene buitengewone hoogere kracht gedragen. Even als de nevel wijkt voor de zon, vlieden voor hem de booze geesten, door zijn magtwoord gebannen, naar de plaats der duisternis. Hij verstomt den mond der lasteraars door het zuivere woord der waarheid, en de stralen van den banbliksem stuiten onmagtig af op het drievoudig metaal, waarmede de koene borst van den held gewapend is. Stoutmoedig waagt hij het zelfs, den Vorst der duisternis met zijne legermagten wederstand te bieden; want die taal: al waren er te *Worms* even zoovele duivels, als pannen op de daken, zij was in LUTHERS mond geene gewone wijze van spreken, geene redekundige figuur; zij had hare volle beteekenis bij hem, die aan het bestaan van den Duivel en zijne gezellen even goed geloof hechtte, als aan het bestaan van zijnen eigenen persoon. En de Duivel deed voor den magtige onder. De sterkere was gekomen, en had den sterke gebonden, hij had den voet gezet op het hoofd des draaks. — Moest hij zich zelven schier niet voorkomen als een buitengewoon werktuig des Heeren, als een wezen van eene hoogere natuur, wien de geesten gehoorzamen, als een held, een heilige, die door de kracht van zijn geloof, door de grootheid van zijnen moed, den hemel verdiend heeft? — Intusschen getuigt de geschiedenis, dat eene dergelijke gedachte nooit in de ziel van LUTHER is opgekomen, en indien het waar is, dat hij die zijn eigen hart bedwingt de grootste is, dan behaalt LUTHER juist de grootste zegepraal in de

nederigheid, waarmede hij, tot aan het einde toe, zijn werk verrigt heeft. Neen, nooit heeft LUTHER zich den naam en de waardigheid van eenen Propheet (in den hoogeren zin des woords,) veel minder dien van eenen heilige, aangematigd. — In zijne meening omtrent zich zelven bleef hij steeds het onwaardige werktuig, van hetwelk God zich bediend had; het onzuivere vat der eer, in hetwelk de Hemel de volheid Zijner genade onverdiend had uitgestort. Maar eene dusdanige gezindheid kon zich slechts in den strijd harden. Het was in de woestijn, dat de Verzoeker eens tot den Heer kwam, maar over *Hem* oefende hij geene magt uit. Zou het nu met den knecht beter gesteld zijn, dan met den Meester? Ja! kunnen wij begeeren, dat het hem, het zondig menschenkind, even volkomen gelukken zou de zege te behalen, als den Aanvanger en Voleinder des geloofs zelven? Kan het ons verwonderen, dat de verzoeking te grooter werd, hoe lager hij zich zelven beneden zijnen Meester stelde? En waarlijk, deze verzoeking lag niet alleen in eigen vleesch en bloed; ook buiten hem waren de verleidingen, beproevingen en gevaren vele. De teerling was geworpen, het vuur aangestoken, de vlam woedde om zich henen; wie zou haar blusschen? Van rondom verhieven zich vrienden der nieuwe leer, en velen was zij misschien slechts welkom omdat zij nieuw was, of veeleer nieuw scheen. Welk eene treurige wending kon de gansche zaak nemen! Het werk was in den geest begonnen, maar wie stond er borg voor, dat het niet in het vleesch zou eindigen? Kon de moedige taal, voor den Keizer en de rijksgrooten gevoerd, geenen weêrklank vinden in de harten van hen, die

slechts uit zucht tot ongebondenheid eene nieuwe regeling van zaken wenschten? Kon de leer, dat de Christen heer en meester over alles is, niet verkeerd opgevat, niet misbruikt worden? Kon, met één woord, niet de hervorming, die LUTHER bedoelde, door de omwenteling op den voet gevolgd worden? Kon dezelve niet, den boventoon verkrijgende, het edele der eerste in hare kiem verstikken, en onheil aanrigten in stede van het bedoelde heil? En indien het betere beginsel het onderspit delfde, moest dan niet eene des te vreeselijker terugwerking plaats grijpen? Moest dan niet het rijk der duisternis met verdubbeld gejuich zegevieren? En was dan niet, voor eenige eeuwen, weder iedere, ook de welgemeendste verbetering aan onoverkomelijke hinderpalen onderworpen?

Dergelijke gedachten zullen wel in het gemoed van LUTHER zijn opgekomen, en al dacht hij dan juist niet met *deze* woorden, hij dacht echter op *zijne* wijs, krachtig, levendig, niet met afgebrokene denkbeelden, neen! met moedige, reusachtige beelden, die zich voor zijne afgewerkte ziel drongen, die in de gedaante van den levenden Duivel met opgeheven vinger hem dreigden, en hem de tanden lieten zien. Wat wonder is het, dat hij, in eene akelige, woeste eenzaamheid, aan zijne sombere gedachten overgelaten, krank en afgemat van ligchaam, in het binnenste van zijne ziel kampende, werkelijk geloofde met de magten der duisternis den strijd te voeren; en dat bij hem, die niet, zoo als wij, gewoon was het uit- en inwendige leven als twee afzonderlijke zaken te beschouwen, maar wien het eene de spiegel was van het andere, die zich werkelijk aan de gedachte vasthield, dat de

Duivel hem met heimelijke spoken tergde, terwijl hij zich juist met het heiligste onledig hield, namelijk met door zijne overzetting van den Bijbel de wapenen te smeden, met welke hij het rijk des boozen met het gelukkigste gevolg hoopte te bestrijden?

De overzetting des Bijbels in de moedertaal moest schier de hoeksteen tot het werk der Hervorming zijn, in zooverre hetzelve van den persoon van LUTHER afhing. Was eenmaal de Bijbel het volk in handen gegeven, was de grondslag van het nieuwe gebouw, de oude, onwrikbare grondslag, die niemand vernietigen konde, gelegd, dan mogten er andere bouwmeesters komen, om het werk te voltooijen, LUTHERS taak was volbragt. Wij kunnen deswegens zijn verblijf op den *Wartburg* tevens als het tijdpunt aanmerken, van waar af zijn persoon zelf voor de volgende geschiedenis der Hervorming plaats maakt. Van dien tijd af staat het werk niet meer in zijne hand; hetzelve is het eigendom van zijnen tijd, van zijn volk, en de geest des tijds, dien hij zelf niet meer kan tegengaan, maakt zich van hetzelve, zoo ten goede als ten kwade, meester. Niet alsof LUTHER niet bij voortduring op eene edele wijze werkzaam was, om op dezen geest des tijds te werken; niet of zijn invloed niet aanhoudend groot, ja misschien somwijlen hier en daar te groot ware; maar hij moet blijkbaar van nu af weder gerangschikt worden in de rij van hen, die met gelijke geestdrift en dikwerf met grootere bedaardheid en voorzigtigheid, dan hij, aan het nieuwe gebouw arbeidden. Indien er eene wet in de geschiedenis bestaat, volgens welke iedere persoonlijkheid hare maat, welke zij niet te buiten kan gaan, in zich zelve omdraagt, dan heeft de persoonlijkheid van

LUTHER op den rijksdag te *Worms* haar hoogste toppunt bereikt, en had het der Voorzienigheid behaagd, hem met zijne verwijdering op den *Wartburg* voor altijd aan de oogen der wereld te onttrekken, dan ware zijn einde aan eene vergoding gelijk geweest. Maar de geschiedenis is juist geen schouwspel, en niet hetgeen voor den ledigen aanschouwer uitwerking heeft, maar hetgeen ieder, in den stand waarin God hem geplaatst heeft, nuttig is, dat is het, hetwelk ook in lief en leed blijft bestaan, in poëzij en in proza, met alle licht- en schaduwzijden, zoo als eene hoogere Wijsheid zulks goedvindt. En zóó zullen wij ons dan ook spoedig moeten gewennen, om in LUTHER doorgaans niet meer den buitengewonen man Gods te zien, maar ook zijne schaduwzijden te zien voorkomen; ja, wij zullen genoodzaakt zijn zelfs op den weg van zijn volgend leven en werken iets hinderlijks te ontmoeten. Doch eer dit plaats heeft, zien wij hem nog eenmaal in de volle kracht van eenen *waren* Propheet tegen de valsche Propheten optreden, die, helaas! van tijd tot tijd in het heiligdom van God waren ingedrongen. Even als de geest van eenen afgestorvene uit het graf, keert hij nog eenmaal van den *Wartburg* naar *Wittenberg* terug, en dempt de vlam van het oproer met krachtige taal en heiligen ernst (*).

Doch voor het tegenwoordige willen wij noch met de schaduwzijde der Hervormings-geschiedenis in het algemeen, noch met die des grooten Hervormers, nader bekend worden. Laat ons veel

(*) Van de acht leerredenen, bij die gelegenheid door LUTHER uitgesproken, zal in den loop des jaars, bij de uitgevers dezes, eene Nederduitsche vertaling het licht zien.

liever de heldere stralen, die van alle kanten op ons nederdalen, in één brandpunt verzamelen, en bij dit nieuwe licht ons nog eenmaal verkwikken, vóór wij den blik wenden naar de min behagelijke partijen van het tafereel.

Ik zeide, dat LUTHER met het overzetten des Bijbels den hoeksteen voor zijn persoonlijk werk, en den grondslag tot het verdere werk der Hervorming gelegd had. Bij deze groote daad van geloof en wetenschap moeten wij vooreerst nog eenige oogenblikken stilstaan.

Men behoeft den Bijbel van Doctor MARTINUS LUTHER, zoo als die thans in iedere boerenhut als een noodwendig goed des levens te vinden is, slechts vlugtig in te zien, om zich te overtuigen, dat een dusdanig werk niet in zulk een kort tijdsbestek, als LUTHER op den *Wartburg* doorbragt, heeft kunnen verrigt worden. Hoe verleidelijk het voor de verbeelding ook zijn moge, zich LUTHER voor te stellen, zich in zijne woestijn op dergelijke wijze met den Bijbel onledig houdende, als eenen JOHANNES op *Patmos* met de Openbaring, is de zaak zelve echter als geschiedkundige daadzaak niet geheel waar. LUTHER vertaalde op den *Wartburg* slechts het Nieuwe Testament en de vijf boeken van MOZES, en ook dit nog vlugtig geschetst; de overige boeken van het Oude Testament verschenen later, en eerst in den jare 1534 was de geheele vertaling des Bijbels voltooid. Doch dit belemmert ons niet, hier het geheel te beschouwen en, den toenmaligen tijd in aanmerking nemende, te beoordeelen.

Hij, die de moeijelijkheden kent, die bij eene overzetting van het O. en N. Testament, ook nog heden ten dage, den geleerdsten taalonderzoeker

ontmoeten, zal het niet slechts begrijpelijk vinden, dat er verscheidene herzieningen moesten plaats hebben, voor dat het werk *die* volmaaktheid bereiken kon, welke het thans heeft; maar zal zich verwonderen, dat het *deze* volmaaktheid verkreeg. Ik bedoel daarmede niet, alsof de vertaling van LUTHER eene in alle opzigten volmaakte te noemen zij. Ieder onbevooroordeelde kent derzelver gebreken, en het kan slechts eenen onverstandigen dweeper invallen, de misslagen van deze vertaling, door eene Goddelijke ingeving bij dezelve aan te nemen, te willen verschoonen. Maar niettegenstaande de vele misslagen in enkele dingen, die de wetenschap van onze dagen bij gevorderde hulpmiddelen gemakkelijk verbeteren kan, is echter over het geheele werk zulk eene wijding van geest verbreid, zulk eene kracht en zalving van taal, zulk eene innerlijke overeenstemming ten toon gespreid, dat men wel ziet, dat slechts een met den geest der Christelijke vroomheid vervuld gemoed in staat kon zijn, om het Woord des levens ook in deze levendige frischheid op te vatten en weder te geven. Zelfs als een zuiver menschelijk werk beschouwd, welk eene groote taalkennis spreidt zich niet in hetzelve ten toon, welk een fijn gevoel in de keus van uitdrukking, welk eene rondheid van stijl, welke natuurlijkheid, welke eenvoudigheid, welk echt vernuft! Deskundigen hebben de hooge waarde, die de vertaling van LUTHER alleen met opzigt tot *de taal* toekomt, ten volle erkend. Maar, gelijk het juist eene eigenschap van alle hooge werken van den geest is, dat men de moeijelijkheden, met welke hunne verschijning gepaard gaat, over het hoofd ziet, is ook zoo *hier* het geval. Even als

een fraai gedicht, in hetwelk de verzen gemakkelijk schijnen te vloeijen, alsof zij zich van zelve aan de hand gaven, den dichter oneindig meer moeite gekost heeft, dan wij ons, bij het hooren, voorstellen; evenzoo zullen ook velen, die den Bijbel van LUTHER lezen, niet gelooven, hoeveel tijd en moeite zelfs aan het geringste is besteed. Het zal derhalve niet onvoegzaam zijn, hier eenige voorbeelden bij te brengen. LUTHER laat zich hierover in eenige latere brieven aan zijne vrienden aldus uit: »Wij arbeiden thans," (zoo schrijft hij in het jaar 1528 aan WENCESL. LINK,) »aan de Propheten, om in »het Duitsch te vertalen. Ach God! welk een »moeijelijk en verdrietig werk is het, de He»breeuwsche schrijvers te dwingen Duitsch te spre»ken. Hoe verzetten zij zich en hoe ongaarne wil»len zij hunnen Hebreeuwschen aard verlaten, om »den groveren Duitschen na te volgen; even alsof »een nachtegaal zijne liefelijke zangwijze moet la»ten varen, om den koekoek na te zingen." En op eene andere plaats zegt hij over dezelfde moeijelijkheden: »Ik heb mij zooveel mogelijk bevlij»tigd, om zuiver en duidelijk Duitsch te schrijven, »en het is mij dikwerf gebeurd, dat ik veer»tien dagen, ja drie of vier weken, naar een eenig »woord gezocht en gevraagd heb, zonder het nog »te vinden. Ik ben aan het boek van JOB, met »M. PHILIP en AUROGALLUS, zoo bezig, dat wij som»wijlen in vier dagen geene drie regels voltooijen. »Nu het tot Duitsch gemaakt en gereed is, kan ie»der het lezen en bedillen; thans doorloopt er een »met een' oogopslag drie of vier bladzijden, en »stuit nergens op, maar hij wordt niet gewaar »hoeveel wakken en struikelblokken er lagen, waar

» hij thans overgaat als over eene gladgeschaafde » plank, terwijl wij er over in het zweet zaten en » angstig waren. Het is goed ploegen, als het land » schoon is."

Luther legt ook daarin zijne bekwaamheid als vertaler aan den dag, dat hij het regte midden weet te houden tusschen eene, zich van het oorspronkelijke al te ver verwijderende vrijheid, en eene schoolsche, tegen den geest der moedertaal strijdende, naauwgezetheid. Hij wilde eene overzetting vervaardigen voor het Duitsche volk, en gebruikte dus ook in maten en gewigten Duitsche benamingen, als: *Grosschen*, *Scheffel*, enz.; zoo vertaalde hij *Proconsul* door *Landpfleger*, en evenzoo laschte hij somwijlen het woordje *lieber* in, vermits hij meende, dat daardoor de aanspraak eenen zachten klank ontvangt, en dergelijke meer.

Ook hiervan slechts één voorbeeld. Bij de groete van den Engel aan Maria merkt hij aan, dat die woordelijk luidde: » Maria vol genade; maar waar » spreekt de Duitscher zoo? Hij denkt aan een vat » vol bier, aan eenen buidel vol geld; daarom heb » ik in het Duitsch vertaald: *du Holdselige!* (lief- » tallige!) en had ik het beste Duitsch genomen, dan » had ik moeten vertalen: *Gott grüsse dich*, *du* » *liebe* Maria! (God groete u, o lieve Maria!) want » dit wil de Engel zeggen, en hij zou ongetwijfeld zoo » gesproken hebben, indien hij haar in het Duitsch had » willen groeten. Wie Duitsch kent, weet wel » welk een hartelijk woord het is, *du liebe* Maria! — » De lieve God, de lieve Keizer, de lieve man! Ik » weet niet, of men het woord *lieve* ook zoo harte- » lijk en voldoende in het Latijn of in andere talen » kan uitdrukken, dat het door het hart en alle

» zinnen zoo dringt en klinkt, als het in onze taal » doet."

Welk eene ontzaggelijke moeite zich LUTHER gaf, om den rijkdom der Duitsche taal magtig te worden, getuigen ons insgelijks zijne eigene brieven, en de berigten zijner tijdgenooten geven ons daarvan merkwaardige voorbeelden. Ten einde hij de edelgesteenten, die in het XXIste hoofdstuk van de Openbaring van JOHANNES voorkomen, bij hunnen regten naam noemen, en zich zelven een goed denkbeeld mogt maken van hetgeen hij ter neder schreef, liet hij zich door zijnen vertrouweling SPALATINUS dusdanige kleinooden uit het kabinet van den Keurvorst voorleggen. Evenzoo deed hij veel moeite om naauwkeurig en van nabij de benamingen van zekere dieren, roofvogels en wormen, die in den Bijbel voorkomen, te leeren kennen. Dikwerf mengde hij zich op de markt onder de gemeene lieden, om hen hunne manier van spreken af te luisteren, en droeg het aan zijne vrienden op, om hem eenen voorraad van goede volksuitdrukkingen aan de hand te doen; want » slot- en hofwoorden" kon hij niet gebruiken. Eens liet hij (volgens het verhaal van MATHESIUS) door eenen slager een schaap dooden, en zich door hem de geheele ontleding verklaren, ten einde bij die plaatsen van den Bijbel, die over de Levitische offerdienst en gewijde dieren handelen, bij zijne vertaling den regten naam te bezigen.

Zoodanige moeite gaf zich LUTHER om het onschatbaar Bijbelboek in het hart van het Duitsche volk te planten, en hetzelve, volgens zijne eigene uitdrukking, niet alleen tot een leesboek, maar tot een levensboek en levenswoord te maken. Hij wilde daarmede geenszins een voor alle tijden

uitsluitend geschikt werk verrigten; want hij was, tot aan zijn einde toe, met de overige Wittenbergsche Godgeleerden met verbeteringen bezig. Hij wilde door eene Duitsche overzetting geenszins aan de Godgeleerden eene aanleiding tot traagheid geven, die de beoefening der grondtalen overtollig maakte; integendeel, hij wilde dezelve daardoor opwekken, en was men steeds in *zijnen* geest voortgegaan aan de overzetting te blijven verbeteren, dan ware zijn doel volmaakt bereikt geworden; want hij wenschte, dat iedere stad haren eigenen overzetter zou hebben, opdat de Bijbel daardoor op aller tongen, in aller handen, oogen, ooren en harten zijn zoude. Maar het schijnt, dat alle tijden voor dusdanige vrome ondernemingen juist niet even gunstig zijn. Even als de vervaardiging van geestelijke liederen het vruchtbaarst was in den tijd van strijd en Godsdienstige geestdrift, evenzoo kan ook het Woord des levens dan alleen met zegen worden overgezet, als het in de harten huisvest en in het leven bevestigd wordt; en even als het Oorspronkelijke een werk is van den Geest van boven, zoo moet ook eene overzetting met opzien tot dien zelfden Geest geschieden; anders kon men met KLOPSTOCK zingen:

> Heiliger LUTHER, bitte für die Armen,
> Denen Geistes Beruf nicht scholl, und die doch
> Nachdolmetschen, dasz sie zur Selbsterkenntniss
> Endlich genesen!

(Heilige LUTHER, bid voor die armen,
Welke de roeping van den Geest niet onderwees, en die toch
Navertolken, opdat zij eindelijk
Tot zelfkennis mogen genezen.)

Er is in onzen tijd veel ter *verspreiding van den Bijbel* gedaan. Mogt de tijd komen, op welken, volgens de voortreffelijke voorbereidselen die wij reeds bezitten, het onsterfelijke werk van LUTHER in zijnen geest, den geest van ware volksvroomheid, venieuwd, en eene uit den grond herziene vertaling des Bijbels aan het kerkelijk volk gegeven wierd, tot aandenken aan de vruchtten eener in hare werkingen eeuwig voortdurende Hervorming.

TWAALFDE VOORLEZING.

VOORTZETTING VAN DE BESCHOUWING VAN LUTHERS BIJBELVERTALING. ZIJNE DENKBEELDEN OVER DEN BIJBEL IN HET ALGEMEEN. MELANCHTONS LOCI COMMUNES. BEGIN VAN DE HERVORMING IN ZWITSERLAND. ULRICH ZWINGLIUS. THOMAS WIJTTENBACH. LEO JUDA. ZWINGLIUS TE GLARUS EN EINSIEDELN. THEOBALD VAN GEROLDSECK. ZWINGLIUS TE ZURICH. ZIJNE OORSPRONKELIJKE BETREKKING TOT LUTHER.

Reeds meermalen hebben wij de opmerking gemaakt, dat eene *hervorming* en eene *omwenteling* ook daarin van elkander verschillen, dat de laatste slechts omverwerpt en sloopt, terwijl de eerste hare bemoeijingen ook tot opbouwen en in stand houden uitstrekt.

Hiervan heeft LUTHER ons nog in het vorig uur onzer zamenkomst een sprekend voorbeeld gegeven. Midden in den strijd tegen de misbruiken, die hij zonder eenige verschooning bestreed, bereidde hij een *positief* geneesmiddel tegen de ziekten van zijnen tijd, en van alle tijden tevens, door de overzetting van den Bijbel. Te regt heeft hij, volgens zijne eigene woorden, distelen en doornen uitgeroeid;

maar in derzelver plaats plantte hij tevens den boom des levens, onder wiens schaduwrijk lommer de volgende geslachten in vrede wonen zouden, en aan wiens vruchten zich de wandelaar verkwikken kon. Voorwaar heeft hij de modderpoelen gedempt, maar ook liet hij tevens, even als een MOZES, uit de rotsen eene bron ontspringen, waaraan de dorstigen zich konden laven en drenken.

Men kan het inderdaad niet genoeg op prijs stellen, welk een geschenk LUTHER in zijne overzetting van den Bijbel aan de Duitsche volken gegeven heeft. Niet alsof hij de eenige, of ook maar de eerste geweest ware, die den Bijbel in het Duitsch vertaald had; want reeds vóór hem bestonden er Duitsche overzettingen, en spoedig na hem werd er eene door zijne vijanden daargesteld; maar het was ook niet met het bloote overbrengen der woorden gedaan. Den *geest* des Bijbels heeft niemand ooit zoo als LUTHER in de Duitsche taal overgebragt, en deswegens is het juist ook niet de letter zijner overzetting, waardoor hij zich verdienstelijk gemaakt heeft, (want hierin kon hij het eerst dwalen,) maar de levendige wijze waarop hij den Bijbel vertolkte. Even als de vrome schilders van den toenmaligen tijd de gebeurtenissen uit de heilige Schrift dikwerf in de kleeding van *hunne* eeuw maalden, en soms hun eigen beeld schilderden, met gevouwen handen voor den Verlosser knielende; evenzoo gaf ons LUTHER, in zijne vertaling van den Bijbel, een met levendige kleuren van eigene ervaring op den grond des tijds overgedragen tafereel, en maalde midden in hetzelve zijn eigen beeld, de trekken van zijn eigen gelaat. Ja! LUTHER leefde zoo geheel *in* en *met* den Bijbel, was zoo in deszelfs

denk- en voorstellingswijze gedrongen, dat hij zich zelven persoonlijk in denzelven wedervond, en daardoor niet slechts op zijn eigen karakter, maar op het geheele karakter van volk en taal eenen Bijbelschen stempel drukte. Van daar is dezelve niet slechts de in het Duitsch *overgezette* Bijbel, maar het is de *Duitsche*, de Luthersche Bijbel, dien hij ons gaf als een gedenkteeken van *zijnen* geest, van *zijn* volk, van *zijne* eeuw; het is een Bijbel der XVI^de^ eeuw, en toch in denzelven (zooveel mogelijk) de regte, Christelijke Bijbel, het eeuwige, zuivere Woord van God. Juist deze overeenstemming van het algemeene met het bijzondere, dat zamensmelten van het Christelijke met de volkseigendommelijkheid, de geestelijke band, die zich hier tusschen de wereld van het Westen en het Oosten knoopt, is het gewigtige, verhevene, levenskrachtige in het werk, waarbij men gaarne enkele gebreken en misslagen over het hoofd ziet.

Wij hebben echter ons plan nog niet bereikt, daar wij slechts gezien hebben, hoe LUTHER den Bijbel in het bijzonder vertaalde; maar er blijft ons nog overig te beschouwen, hoe hij over het algemeen over het heilige Boek, dat hem de bron en wortel des levens was, dacht en oordeelde. Wij moeten, willen wij overigens zijn werk begrijpen, ons in de spheer van zijn levendig geloof aan den Bijbel verplaatsen, en met hem den zegen gevoelen, dien hij daarvan ondervond. Laat ons dan heden, zonder op het tijdrekenkundige acht te slaan, de verschillende uitdrukkingen van LUTHER over den Bijbel, zoo als wij die in zijne schriften verstrooid vinden, tot weinige voorbeelden zamenvoegen, waar-

door wij dan tevens een geschikt rustpunt in de geschiedenis der *Duitsche* Hervorming zullen hebben, ten einde ons naar' *Zwitserland* te wenden, en het gelijktijdige in te halen.

LUTHER beschouwde den Bijbel te regt niet als een eenvormig, Godgeleerd stelsel, maar als eene rijke bron van Goddelijke en menschelijke wijsheid, als eene levende verzameling van boeken uit verschillende tijden, van verschillenden stijl, door verschillende vervaardigers, maar alle van een' en denzelfden geest doordrongen, geschreven. De Bij-»bel," zegt hij ergens, »is een wijd bosch, waarin »vele en allerlei boomen staan, van welke men ve-»lerlei ooft en vruchten plukken kan, en er is geen »boom in dit bosch, waarvan ik niet een paar ap-»pelen of peren heb afgeplukt of afgeschud." In de wonderbare instandhouding van dit boek erkent hij duidelijk de hand der Voorzienigheid, en hoewel hij menschelijke boeken daarom niet veracht, blijft toch steeds de Bijbel het boek der boeken. Het bewijs van deszelfs Goddelijkheid vindt hij in den innerlijken, door en door Godsdienstigen inhoud, en niet in uiterlijke kenmerken. »HOMERUS, »VIRGILIUS en dergelijke groote, schoone en nuttige »boeken zijn *oude* boeken, maar niets in vergelijking »met den Bijbel; want de boeken der Heidenen lee-»ren niets van geloof, hoop en liefde. Zij beschou-»wen slechts het tegenwoordige, hetgeen men met het »verstand vatten en begrijpen kan. Doch men vindt »niets in dezelve van het vertrouwen en de hoop »op God, den Heer. Zoo iets kunnen wij alleen »uit het boek der Psalmen en dat van JOB zien, »hoe deze beide over geloof en hoop, geduld en »gebed spreken. Kortom, de heilige Schrift is het

» hoogste en beste boek van God, vol troost in alle » verzoeking; want het leert geloof, hoop en liefde, » en veel meer dan het bloote verstand zien, voe» len en begrijpen kan, en als het ons kwalijk » gaat, leert het, hoe eenmaal deze deugden schit» terend zullen uitkomen, en hoe er eens, na dit » rampzalig leven, een eeuwig leven ons te wachten » staat." Het hoogste doel waarom men den Bijbel onderzoeken moet, is bij hem wasdom in de belijdenis van JEZUS CHRISTUS. De gansche Schrift wijst ons op Hem, den levenden Zoon van God, en in Zijnen geest moet dezelve verstaan worden. Nooit kan men hare diepte volkomen peilen, nooit in haar volleerd worden. » Wij komen niet verder dan het » ABC, wij zijn en blijven bedelaars."

LUTHERS wijze van Bijbel-uitlegging was even zoo ver verwijderd van die dweeperij, die zonder hulp van menschelijke kennis en wetenschap, blootelijk volgens gewaande ingevingen des Geestes den Bijbel verklaren wil, als van die prozaïsche platheid, die, uit enkel geleerde woordenvitterij, in den geest van de Schrift niet weet in te dringen. Overal dringt hij op de zoo noodwendige kennis der grondtalen aan, en ziet in deze zelfs een werktuig van den Goddelijken Geest. » Zoo dierbaar » ons het Evangelie is," zegt hij, » zoozeer moeten » wij ons ook aan de talen laten gelegen liggen. » Waar die talen zijn, gaat het levendig en krach» tig en dringt men in den geest van de Schrift in, » en vindt zich het geloof steeds vernieuwd door » andere en weder andere woorden en werken." Zoozeer hij echter op deze nuttige wetenschap gezet was, zoo min geloofde hij, dat bloote spraakkunstige kennis der taal iemand tot eenen uitlegger

des Bijbels maakt, indien hij niet door den Christelijken geest gewijd is. — Op eene zekere plaats verwondert hij zich zeer over de jonge Hebreeuwsche taalkundigen van zijnen tijd; hij had van hunnen arbeid veel verwacht, doch het was hem gegaan even als Koning SALOMO, die de kostelijkste kleinooden uit *Indië* verwachtte en slechts apen en paauwen ontving. »De Geest van God zelf moet »daarom de meester en onderwijzer zijn, die ons »leert." Reeds in menschelijke zaken wordt het gelijkslachtige slechts door het gelijkslachtige gekend. »Wie de Herdergedichten van VIRGILIUS regt ver»staan wil," zegt hij op eene zekere plaats, »moet »ten minste vijf jaren herder geweest zijn; die »zijn gedicht over den veldbouw begrijpen wil, »moet zich ten minste vijf jaren met den veldbouw »hebben onledig gehouden, en niemand zal de brieven »van CICERO goed verstaan, dan die twintig jaren »zelf aan het hoofd van een moeijelijk bestuur ge»staan heeft. Zoo kan ook niemand de heilige Schrift »regt verstaan, dan die honderd jaren met de Pro»pheten, met JOHANNES den dooper, met CHRISTUS »en de Apostelen de Kerk geregeerd heeft." — »Tot »het vertalen der heilige Schrift," zegt hij op eene »andere plaats, »behoort een regt vroom, opgebeurd, »vlijtig, vreesachtig, Christelijk geleerd, ervaren, »geoefend hart."

Ook wist LUTHER zeer goed, dat velen, die zich zelven wijs schijnen, zich aan den eenvoudigen vorm van het Boek en deszelfs kinderlijke wijze van voorstellen durven ergeren. — Ten opzigte van deze waanwijzen merkt hij het volgende aan: »Ik bid »en vermaan getrouwelijk iederen vromen Christen »dat hij zich aan de eenvoudige redeneringen en

» geschiedenissen, zoo als dezelve in den Bijbel voor» komen, niet ergere, noch aan dezelve twijfele; » hoe eenvoudig en onverstandig zij soms schijnen » mogen, zijn zij echter woord, werk, geschiede» nis en gerigt van de hooge Goddelijke magt, ma» jesteit en wijsheid." — » In dit Boek vindt gij de » zwachtelen en de kribbe, in welke CHRISTUS ligt, » werwaarts ook de Engel de herders verwees. Het » zijn wel slechte en geringe zwachtelen, maar CHRIS» TUS, Dien zij bevatten, is de onwaardeerbare schat."

Daar nu LUTHER zoo eenvoudig kinderlijk over Goddelijke zaken dacht, moesten hem natuurlijk de pogingen van hen, die met hun menschelijk verstand de overvloedige volheid der Goddelijke wijsheid meenden te kunnen uitmeten en verklaren, ijdel en dwaas toeschijnen; — van daar zijne menigvuldige waarschuwingen tegen het eenzijdig gebruik van het verstand in geloofszaken, en voornamelijk bij de uitlegging der heilige Schrift. Met dit supranaturalistisch gevoelen van LUTHER over den Bijbel stond echter ook eene rein menschelijke en natuurlijke beschouwingswijze in schoone overeenstemming. Hij wilde het heilige Boek niet zóóver aan den gezigteinder der menschen onttrekken, dat zij het slechts aanstaarden en bewonderden; maar volgens zijn inzigt moest men hetzelve in zijne bijzondere deelen toetsen en schatten, en alles op zijne eigene plaats weten te stellen.

Zoozeer hij den ganschen Bijbel voor het Woord van God hield en in denzelven den levenden adem van den Heiligen Geest vond, zoo min schaamde hij zich ook, om de *menschelijke eigendommelijkheid* der schrijvers te erkennen, en de tijden, in welke en voor welke zij geschreven heb-

ben, in aanmerking te nemen. — Niet ieder boek der heilige Schrift staat bij hem in gelijke waarde; maar hij drukt ongeveinsd de voorkeur uit, die hij aan het eene geeft, ja ontveinst zelfs zijne twijfelingen en bedenkingen tegen het andere niet. — In het Oude Testament gaan de Psalmen bij hem alles te boven; en inderdaad, in de Duitsche overzetting der Psalmen van LUTHER vinden wij overal die hitte van den strijd, in welken hij zelf zich bevond, levendig uitgedrukt. De vijanden, over welke DAVID klaagt, zijn bij hem de vijanden van het rijk van God, tegen welke *hij* nog strijden moest; de vaste burg, op welken *hij* hoopt, is dezelfde, op welken Israël zijn geloof vestigde. Alles is bij hem voorspelling, in alles herkent hij den tijd in welken hij leeft, alles doelt bij hem op den Messias, alles meent hij zamen te hangen met den grooten gang der wereldgeschiedenis. — Hooren wij hem zelven over de Psalmen: »Waar vindt men," dus zegt hij, »fraaijer woorden ter uitdrukking van »vreugde, dan die welke de Lof- en Dankpsalmen »bevatten? Daar ziet gij alle heiligen in het hart! »Welke fijne, hartelijke, tierige bloemen van aller- »lei schoone, vreugdevolle gedachten over God en »Zijne weldadigheid ontluiken niet in dezelve, even »als in eene schoone lustgaarde, ja even als in den »hemel. Waar vindt gij, integendeel, dieper, be- »droefder, den jammer meer uitdrukkende woor- »den, dan die de Klaagpsalmen bevatten? Daar »ziet gij andermaal alle heiligen in het hart, even »als in den dood, ja even als in de hel. Hoe duis- »ter en donker is het daar door het verschillend »bedroevend aanschouwen van den toorn Gods! — »Ik stel, dat er geen schooner voorbeeldenboek of

» legende der heiligen op aarde komen zal of komen
» kan, dan het boek der Psalmen is. Hier toch vin-
» den wij niet alleen wat een of twee heiligen ge-
» daan hebben, maar hetgeen het hoofd zelf van
» alle heiligen gedaan heeft en *nog* alle heiligen
» doen. Hoe zij zich omtrent God, omtrent vrienden
» en vijanden gedragen; hoe zij zich in lijden en
» gevaar houden en schikken. Buitendien, alle God-
» delijke, heilzame leeringen en geboden worden in
» hetzelve gevonden. Van daar komt het ook, dat
» het boek der Psalmen *een boek van alle heiligen*
» is, en een ieder, in welke omstandigheden hij zich
» ook bevindt, kan daar Psalmen en woorden vinden,
» die op *zijnen* toestand toepasselijk zijn, en *voor hem*
» *evenzoo zijn, als waren zij alleen om zijnent-*
» *wil zoo gemaakt, dat hij zelf dezelve niet be-*
» *ter maken noch vinden kan, noch wenschen mag.*"

In het Nieuwe Testament stelde hij de brieven van PAULUS, vooral dien aan de Romeinen, en het Evangelie van JOHANNES, en naast deze den eersten brief van PETRUS op den hoogsten prijs. Met deze moest men zich het meest bezig houden, deze zich eigen maken als dagelijksch brood. JOHANNES schrijft meer over de leer van CHRISTUS, de drie anderen meer over de werken en wonderen. » Van daar is » het Evangelie van JOHANNES *ver*, *ver* boven de » drie andere te stellen, en is het eenige, teedere, » regte hoofd-Evangelie." Over het algemeen hechtte LUTHER aan het verhaal der wonderen in den Bijbel *die* waarde niet, die de latere Godgeleerden aan dezelve gehecht hebben. Ofschoon hij de wonderen wel geloofde, hield hij dezelve echter niet voor de hoofdzaak; maar de persoonlijke verschijning, de leer en het innerlijke leven van CHRISTUS golden bij

hem meer. De uiterlijke wonderen zijn de appelen en noten, die God aan de wereld in haren kindschen staat gegeven heeft, om mede te spelen; *wij* behoeven dezelve niet meer. Wij moeten ons door de uiterlijke wonderteekenen eerder laten inleiden in de veel grootere dagelijksche wonderen der innerlijke wereld, in de wonderen des geloofs en der liefde. Het is bekend, dat LUTHER zeer ongunstig over den brief van JACOBUS oordeelde, dien hij een' brief van stroo noemde, als geenen Evangelischen aard hebbende, en dien hij voor geen echt Apostolisch geschrift wilde laten gelden. Dat hij in dit oordeel blijkbaar te ver is gegaan, zal ieder getuigen, die onbevooroordeeld den aan praktische, Christelijke waarheden zoo rijken brief van JACOBUS naauwkeurig naleest. LUTHER moge zich in dit punt bedrogen hebben, het moet echter als een voorbeeld worden aangevoerd hoe de Bijbelsche kritiek, (zoo als men die thans gewoon is te noemen,) ook reeds door de Hervormers beoefend werd, en hoe eene vrije oordeelvelling over enkele bestanddeelen van den Bijbel en derzelver betrekking tot het geheel zeer goed bestaan kan met den diepsten eerbied voor den Bijbel in deszelfs geheel. Want LUTHER wist even goed als wij, dat de verzameling van onze heilige Schriften allengs ontstaan en door de Kerk in de eerste eeuwen bijeenvergaderd is, en dat dus het geven van meerder ophelderingen omtrent den uiterlijken omvang van deze verzameling aan een geschiedkundig onderzoek moet blijven overgelaten. Reeds in de eerste eeuwen toch was men het oneens over het opnemen van sommige boeken in den canon. Waarom zou men aldus verbergen, hetgeen zich niet verbergen laat? LUTHER wilde,

al was het om een vroom doel, over het algemeen twijfelingen echter niet verborgen hebben. Hij wilde dat zij beredeneerd en opgehelderd werden, en dit vrije regt van onderzoek en toetsing is en blijft het ongeschonden erfdeel der Protestantsche Kerk, in tegenoverstelling van de Roomschen, die zich altijd aan positive stellingen houden. Die het regt van onderzoek hier beperken wil, krijgt met LUTHER en met de regten der Protestantsche Godgeleerdheid te doen. — Evenmin als met den brief van JACOBUS, kon zich LUTHER verzoenen met de Openbaring van JOHANNES, die hij niet voor een werk van eenen Evangelist en Apostel hield. Het zal ulieden dus niet onwelkom zijn, zijn gevoelen omtrent dezelve te vernemen, vermits dit boek ook in onze tijden gewoonlijk met verschillende oogen wordt aangezien, hoewel wij meenen ons hierin volstrekt niet aan *zijn* gevoelen te moeten houden. Hij zegt: » Ik vind in dit boek niets, dat ik voor Apostolisch » of Prophetisch houde. Het eerst en het meest is, » dat de Apostelen niet met gezigten omgaan, maar » met duidelijke en drooge woorden hunne voorzeg- » gingen doen, zoo als PETRUS, PAULUS en CHRISTUS » in het Evangelie ook. Want het voegt ook eenen » Apostel, duidelijk en zonder beelden en gezigten » van CHRISTUS en Zijne daden te spreken. Ook is » er geen Propheet in het Oude Testament, veel min- » der in het Nieuwe, die zoo door en door met gezig- » ten omgaat, zoodat ik het gelijkstel met het IVde » boek van ESRA, en volstrekt geene bewijzen kan » vinden, dat hetzelve onder de leiding van den » Heiligen Geest geschreven is. — Ook vele kerk- » vaders hebben reeds voor tijden lang dit boek ver- » worpen. Ten laatste houde iedereen het voor het-

» geen zijn geest *hem* ingeeft. — *Mijn* geest kan zich » met dat boek niet vereenigen, en alleen *deze* » oorzaak, dat CHRISTUS noch in hetzelve geleerd » noch erkend wordt, hetgeen toch een' Apostel bo- » ven alles betaamt, is mij genoeg, om hetzelve niet » hoog te achten..... Uit hoofde dus van onzekere uit- » leggingen en verborgene begrippen hebben wij het » tot nog toe maar laten liggen, hetgeen echter nie- » mand hinderen kan om het voor een werk van » St. JOHANNES den Apostel, of eenen anderen schrij- » ver, wien hij wil, te houden."

Wij zien aldus, dat LUTHER bij zijne hooge, onbegrensde vereering van den Bijbel, in welke wel geen Bijbel-geloovige van onzen tijd hem zal voorbijstreven, evenwel geene zwarigheid maakte, om enkele boomen in het groote bosch *onaangeroerd* te laten staan, vermits hij zich met de voorhanden zijnde vruchten, die toereikende waren om zijn hart te laven en zijnen geest te sterken, vergenoegde. En dit is juist de regte soort van geloof, die niet voor alles wit op zwart hebben wil, die het heil der ziel niet van de echtheid van deze of gene enkele letter afhankelijk maakt, maar zich vergenoegt met de bovendien zoo rijke volheid der Goddelijke Openbaring. Waar zoodanig geloof plaats heeft, zulk eene gezindheid omtrent het Goddelijke heerscht, hoe en waar het zich ook moge openbaren, daar loopt men ook geen gevaar, om door onderzoek tot ongeloof te worden verleid; daar kan de waarheid door hetzelve slechts winnen, nooit verliezen.

LUTHER hield, zoo als ook steeds het Christelijk geloof heeft vastgesteld, den Bijbel voor een werk van *den Goddelijken Geest.* Doch hij wilde dezen

geest niet angstig zoeken in de letter, en hoewel hij, in tegenoverstelling der dweepers, het *geschrevene* Woord van God de voorkeur gaf, stelde hij echter, dat de Geest Gods blaast waar Hij wil, en overeenkomstig dit geloof hield hij ook de schoone kerkelijke liederen, die hem stichtten, voor ingevingen van den Heiligen Geest, als door dezelfde aandrift geschreven als de Psalmen en de vrome gezangen der Propheten. Deze uitgestrekte leer omtrent de ingeving, zoo als LUTHER dezelve stelde, en die zich als van zelve aan het geloovig gemoed aanbeveelt, werd in het vervolg door de Protestantsche Godgeleerden tot een ijzeren begripsformulier, tot eene pijnlijke, regtsgeleerde boei des gewetens beperkt, in welke de geest en het gemoed der Christenheid geslagen zou worden, tot nadeel voor het levendig Godsdienstige leven, en waardoor de regte gezindheid omtrent, en de smaak voor den Bijbel meer en meer verloren ging. LUTHER zelf heeft — als men regtvaardig spreken wil — in den betreurenswaardigen strijd over de sakramenten eenigermate den weg voor deze angstige letterlijkheid gebaand; doch hiervan zullen wij later spreken, als wij tot het beschouwen van de schaduwzijde zijns levens zullen gekomen zijn.

Daar nu de Bijbel den grondslag tot de Protestantsche Godgeleerdheid vormde, zoo als dezelve door de hand van LUTHER voortreffelijk gelegd was, zien wij reeds in het jaar 1521, dus nog terwijl LUTHER op den *Wartburg* was, een aan de vertaling des Bijbels beantwoordend werk uit de handen van MELANCHTON voortkomen, namelijk *eene leerstellige zamenstelling der geloofsleer*, (*Loci communes*,) op den

Bijbel gegrond, die wij dus als de eerste Protestantsche leerstellige Godgeleerdheid kunnen aanmerken. De Bijbel maakt, gelijk wij weten, geen zamenhangend stelsel uit. Dit moet eerst uit denzelven getrokken worden door de besturende denkbeelden uit te zoeken, dezelve met gelijksoortige aaneen te schakelen, en alle tot één geheel zamen te knoopen. Dit beproefde MELANCHTON in zijn in de Latijnsche taal geschreven werk, en legde daarmede op den door LUTHER gelegden grondslag, den Bijbel, den eersten steen, ter verdere voltooijing van het gebouw. MELANCHTON was ook tot zulk eenen zuiver geleerden en bespiegelenden arbeid meer bekwaam, dan LUTHER, daar zijn geest meer stelselmatig en bespiegelend was, dan die van zijnen praktisch gestemden vriend.

Wij keeren thans tot de uiterlijke geschiedenis terug, vermits wij ons van de hoogte van den *Wartburg* begeven naar ons Zwitsersch vaderland, om te zien, wat hier gelijktijdig in het werk der Hervorming is voorgevallen.

Hoewel ook hier verscheidene mannen aan de verbreiding der zuivere leer een werkdadig aandeel genomen hebben, schrijven wij toch met regt, indien er *één* naam voor alle moet genoemd worden, hier den naam van ULRICUS ZWINGLIUS, als hoofdpersoon in de Zwitsersche Hervorming, neder. Laten wij ons derhalve voorloopig met zijnen persoon nader bekend maken.

ULRICUS ZWINGLIUS was de derde van de zeven zonen van den ambtman der gemeente *Wildhaus* in *Toggenburg*. Hij werd den eersten Januarij des jaars 1484 geboren, (en is alzoo slechts weinige maanden jonger dan LUTHER.) Zijne moe-

der heette MARGARETHA MEILIN, en was eene bloedverwante van den abt te *Fischingen*, JOHANNES MEILIN, die zich zijnen jongen neef met buitengewone gunst aantrok, en hem als zijn eigen kind beminde. Ook zijns vaders broeder was een geestelijke, prediker en decanus te *Wesen*, en deze maakte zich in de opvoeding van den rijk begaafden knaap bij uitnemendheid verdienstelijk. Toen hij zijnen buitengewonen aanleg gewaar werd, drong hij er op aan, dat zijn neef den geestelijken stand zou omhelzen, en zoo werd ZWINGLIUS in den ouderdom van nog geen tien jaren naar *Bazel* gezonden, dat toenmaals om zijne scholen beroemd was. ZWINGLIUS bezocht hier de school van GEORG BINZLIUS; deze trouwe leeraar bemerkte spoedig, dat zijn onderwijs, hetwelk alleen in het onderrigten der eerste beginselen bestond, den zich snel ontwikkelenden knaap niet vergenoegen kon, en raadde hem zelf eene hoogere leerschool te bezoeken. Dien ten gevolge begaf zich ZWINGLIUS naar *Bern*, waar hij onder de leiding van den beroemden HENDRIK WÖLFLIN (LUPULUS) zich verder op de beoefening der oude klassieke schrijvers toelegde. Vroeg ontwikkelde zich bij ZWINGLIUS zijn dichterlijk, en nog meer zijn toonkunstig talent. Door het laatstgenoemde wist hij zich zeer bemind te maken, en de Dominicaner monniken, die te dier tijd te *Bern* grooten invloed uitoefenden, wilden ZWINGLIUS overreden om tot hunne orde over te gaan. Maar vader en oom, die eenen afkeer hadden van de drijverijen der bedelmonniken, hielden den jongeling van eenen stap terug, die hem naderhand evenzeer als LUTHER eens zou berouwd hebben. Deels om hem aan de gevaarlijke verkeering der hem belagende monniken

te onttrekken, deels om hem meerdere gelegenheid ter volmaking zijner studiën te verschaffen, zonden hem zijne bloedverwanten naar *Weenen*, om zich daar op de wijsbegeerte, (zoo noemde men toenmaals de schoolgeleerdheid der Kerk,) toe te leggen. ZWINGLIUS, die reeds zijnen geest volgens de voorbeelden der ouden beschaafd en zijnen smaak gevormd had, kon zich met moeite in den doolhof der schoolgeleerdheid gewennen; evenwel, niettegenstaande dezen afkeer, maakte hij zich met hunne stelsels grondig bekend, met oogmerk, om dezelve naderhand met des te meerderen nadruk te kunnen bestrijden. Te *Weenen* geraakte hij met VADIANUS bekend, die naderhand te *S*t. *Gallen* als Hervormer optrad, en onderhield steeds met hem eene vriendschappelijke betrekking. Na zijn tweejarig verblijf te *Weenen* keerde hij voor eenen korten tijd in zijn vaderlijk huis terug, maar ging spoedig daarop, door lust tot meerdere kennis gedreven, ten tweeden male naar *Bazel*, waar hij de schoolmeestersplaats te *S*t. *Martin* bekwam. Daarenboven bleef hem tijd en gelegenheid overig om zijne verdere studiën te voltooijen. Hij bekwaamde zich verder in de talen, zette de oefeningen in de wijsbegeerte voort, en wijdde zijne ledige uren het liefst aan de toonkunst, in welke hij het zoover bragt, dat hij bijna alle instrumenten bespelen konde. In deze neiging tot de toonkunst stemt hij volkomen met LUTHER overeen, die, op de Godgeleerdheid na, niets meer op prijs stelde dan de toonkunst. — Ook ZWINGLIUS veronachtzaamde de Godgeleerdheid niet, en te *Bazel* deed zich de schoonste gelegenheid op, om zich op dezelve toe te leggen.

THOMAS WIJTTENBACH, van *Biel* geboortig, onderwees hier de heilige wetenschap. Hij was één van die mannen, die het eerst in *Zwitserland* den weg voor het zuivere Evangelie baanden. De Godgeleerdheid berustte bij hem op eene grondige beoefening van den Bijbel, en vóór hij nog met den naam van LUTHER bekend geworden was, verklaarde hij zich reeds tegen vele misbruiken der Kerk. Aan de voeten van dezen leeraar leerde ZWINGLIUS eenen jongen man kennen, die van toen af zijn vertrouwdste vriend werd, en voor hem in het vervolg was, wat MELANCHTON was voor LUTHER, namelijk: LEO JUDA VAN RAPPERSWIJL, (geboren in 1482.) Beide jongelingen woonden met ijver de lessen van hunnen leeraar bij, en bekwamen gelijktijdig, in het jaar 1512, de waardigheid van Magister. Doch spoedig daarop liepen hunne wegen uit elkander. LEO ging naar *St. Pilt* in den *Elsas* als prediker, en ZWINGLIUS naar *Glarus*, nadat hij eerst te *Constanz* de priesterwijding ontvangen had.

Te *Glarus*, waar het vertrouwen der gemeente hem als prediker geroepen had, zette ZWINGLIUS de beoefening van den Bijbel met onvermoeide vlijt voort, en liet niet na zich tevens verder in de beoefening van de schriften der ouden, die zijnen verstandigen geest een krachtig voedsel aanboden, te bekwamen. Men kan zich van de toenmalige vlijt der geleerden een denkbeeld maken, als men hoort, dat ZWINGLIUS verscheidene Latijnsche en Grieksche schrijvers (b. v. VALERIUS MAXIMUS) woordelijk van buiten leerde, en zulks met het Nieuwe Testament insgelijks deed. Om zich in het laatste door en door te bekwamen, schreef hij de brieven van PAULUS eigenhandig af, en teekende de beste uitleggingen der kerkvaders en van ERASMUS

daarbij op den kant aan. En dit alles deed ZWINGLIUS, terwijl hij een ambt waarnam, dat hij daarom geenszins veronachtzaamde. Reeds toen, kan men zeggen, trad ZWINGLIUS als Hervormer op. Hoofdzakelijk ijverde hij tegen het zedelijk verderf, tegen de bij het volk heerschende ondeugden en misbruiken, waardoor hij zich vele vijanden maakte. Inzonderheid verzette hij zich tegen het uitbetalen van jaargelden door vreemde Vorsten aan vrije Zwitsers, en tegen de aanwervingen van troepen voor vreemde mogendheden. Te regt meende hij, dat de deugden omtrent het vaderland ook Christelijke deugden waren, en in zooverre was hij ook allezins een staatkundig prediker, hetgeen ieder zijn moet, die op de hem omringende wereld werken wil, en te meer in eenen vrijen staat en in buitengewone tijden. Van daar zegt JOHANN VON MULLER te regt van hem: »ZWINGLIUS had eenen vaderlandlievenden, »republikeinschen geest, die zich niet minder in het »burgerlijke, dan in het Godsdienstige, openbaarde; »want hij vergenoegde zich niet, zijne Kerk op »den weg der waarheid te leiden, maar ook het »vaderland gaf hij al de vrijheid-bevorderende »zeden en grondstellingen. Voor burgerlijke orde, »huiselijke deugd, voor die onschuldige staatkunde »van eenen eeuwigen vrede, betoonde hij denzelfden »ijver te bezitten, dien hij in de twistgedingen aan »den dag legde. Zijne redenen maakten het levendige gevoel van de noodzakelijkheid eener Her»vorming indringend."

Een dusdanig man was aan den eenen kant zeer geschikt om het ambt van veldprediker waar te nemen, hetgeen hem in den Italiaanschen oorlog onder de troepen van *Glarus* in de jaren 1512 en

1515 opgedragen werd; maar aan den anderen kant was het juist de waarneming van dit ambt, die hem meer en meer de nadeelen van vreemde krijgsdienst onder het oog bragt, en hem gelegenheid gaf, om het toenemend verderf zijner landslieden in verschillende opzigten te leeren kennen.

Spoedig nadat hij uit de Milaansche veldtogten, die hem als 't ware eene rijke leerschool waren, namelijk in het jaar 1517, hetzelfde jaar waarin de Duitsche Hervorming eenen aanvang nam, teruggekeerd was, werd ZWINGLIUS door den bestuurder van het vorstelijke sticht *Einsiedeln*, Baron THEOBALD VAN GEROLDSECK, als prediker aan deze beberoemde bedevaartplaats beroepen. Ook hier opende zich eene rijke leerschool voor ZWINGLIUS. Hier toch reeds bood zich een wijd veld aan ter bestrijding van het bijgeloof, dat in de geschiedenis en de inrigtingen van deze plaats veel voedsel vond.

In dit eenzaam, geheel door bergen ingesloten oord had zich, reeds in de IX^de^ eeuw, de heilige MEINRAD uit het huis van HOHENZOLLERN neérgezet, van wien de legende veel wonderbaars verhaalt. Na zijne gewelddadige vermoording door roovers stond de cel van den heilige eenen tijd lang ledig, totdat er op het einde der X^de^ eeuw op dezelfde plaats, door toedoen van den domproost van *Straatsburg*, EBERHARD, een klooster gesticht werd. De wonderbare inwijding van het klooster, zoo als het verhaal luidt, droeg veel tot deszelfs beroemdheid bij. Toen namelijk de heilige KOENRAAD, Bisschop van *Constanz*, de inwijding verrigten zou, hoorde men des avonds voor de plegtigheid in het binnenste van de kapel een gezang van onzigtbare stemmen, en toen den volgenden

dag de plegtigheid beginnen zoude, liet zich driemaal achter elkander eene stem hooren met de woorden: Houd op! het is door God gewijd. De waarheid van deze gebeurtenis werd door eene pauselijke bul (van LEO den VIII[sten]) bevestigd, iedere verdere inwijding door menschenhanden verboden, en een feest ingesteld, *het feest der Engelenwijding*, hetwelk zich over menigvuldig bezoek, zoo uit den omtrek als zelfs uit verder afgelegene oorden, verblijden kon. Spoedig ontving het klooster rijke geschenken, en bijzonder werden vele adellijken uit *Duitschland* en *Zwitserland* in hetzelve opgenomen. Toen echter in het vervolg de geschenken ophielden, kwam het gesticht niets beter te stade, dan de hooggeprezene wonderdadige kracht van het aldaar opgerigte *Mariabeeld*, hetwelk de heilige HILDEGARD, abdis van het vrouwenklooster te *Zurich*, aan den vromen MEINRAD ten geschenke zou gegeven hebben. Dit en de *volkomen aflaat*, dien verscheidene pauselijke bullen bij de voorregten van het klooster voegden en aan hetzelve toekenden, lokte, voornamelijk sedert de XIV[de] eeuw, eene talrijke schaar van bedevaartgangers van alle standen uit, die dan eens grootere, dan kleinere geschenken en belastinggelden achterlieten. Had nu ZWINGILUS aan de ingevingen van eigenbelang gehoor gegeven, hij zou ten minste over de dwaasheden der menschen gezwegen en zich daarmede getroost hebben, dat zijne inkomsten rijk waren. Maar van deze lage wijze van denken was hij even ver verwijderd, als zijn opperhoofd, de edele THEOBALD VAN GEROLDSECK. Hoewel beiden grootendeels van de altaargeschenken der bedevaartgangers bestonden, en alzoo bij vermindering van

bijgeloof ook eene vermindering van hunne inkomsten konden vooruitzien, verbonden zij zich echter, als regtschapene mannen, om de misbruiken te bestrijden. Op het te voren genoemde feest der Engelenwijding bekende ZWINGLIUS vrijmoedig in eene leerrede, dat de vergeving der zonden niet bij de maagd MARIA, maar alleen bij CHRISTUS gezocht moest worden. Eveneens verlaagde hij de waarde van den aflaat, van bedevaarten, geloften en kloostergeschenken,' en verhief daarentegen de aanbidding van God in geest en in waarheid. — God was, (zoo leerde hij juist op eene bedevaartplaats, die duizende menschen uit afgelegene oorden gelokt had,) God was de menschen overal nabij, en verhoorde het gebed der geloovigen op eene andere plaats even goed, als te *Maria-Einsiedeln*. Ook bij gelegenheid verzette hij zich tegen de zielmissen en de verdienstelijkheid van het kloosterleven. In dit alles werd hij getrouwelijk door zijnen abt ondersteund. Deze had bereids vroeger, om het bijgeloof tegen te gaan, het pralend opschrift boven den ingang der abdij, in hetwelk volkomen aflaat voor alle zonden beloofd werd, laten uitwisschen. Evenzoo voerde hij in het onder zijn opzigt staande vrouwenklooster *Fahr* het Bijbellezen, in plaats van de gezangen bij de vroegmis, in, en zocht onder de aan zijne zorg vertrouwde monniken steeds meer en meer eenen vromen, wetenschappelijken geest op te wekken. Onder de leiding van dezen verdienstelijken abt vormde zich dien ten gevolge allengs eene vereeniging van wetenschaplievende, vrijzinnige mannen, zoodat men *Einsiedeln* als de bakermat van den Hervormingsgezinden geest in *Zwitserland* kan aanmerken. Tot deze wetenschappelijke vereeniging behoorden

FRANS ZINGG, (kapellaan,) M. JOH. OECHSLI, en LEO JUDA. Wij hebben den laatste te *Bazel* van ZWINGLIUS zien scheiden. Na verloop van tijd had hij zich echter weder uit den *Elsas* naar *Bazel* begeven en aldaar den post van diaken bij St. THEODORUS aangenomen. Te *Einsiedeln* ontmoetten de beide vrienden elkander weder. Maar ook met andere geleerden, zoo uit de nabijheid als uit meer verwijderde oorden, onderhield ZWINGLIUS eene vriendschappelijke briefwisseling, zoo als met ERASMUS, GLAREANUS, HEDIO, CAPITO en anderen. In het bijzonder echter sloot hij eenen naauwen vriendschapsband met OSWALD GEISSHÄUSER (MYCONIUS) van *Lucern*, die toenmaals in *Zurich* de oude talen onderwees en later de opvolger werd van OECOLAMPADIUS in het Antistitium te *Bazel*. — Deze uiterst werkzame en vurige man zocht ZWINGLIUS in zijne nabijheid te krijgen, en toen op het einde des jaars 1518 eene priesterplaats in het groote klooster te *Zurich* openviel, bragt MYCONIUS het door zijnen invloed zoo ver, dat ZWINGLIUS met groote meerderheid van stemmen gekozen werd (den 10den Dec. 1518). Wel is waar kon ZWINGLIUS zich geene algemeen welkome ontvangst beloven; al was ook de grootste partij voor hem, zijne tegenpartij was ook niet gering. Zijne vijanden hadden lasteringen omtrent zijn karakter uitgestrooid, en voornamelijk werd zijne levendige, vrolijke gezindheid en zijne neiging voor de toonkunst hem ten kwade geduid door hen, die de vroomheid in duistere neêrslagtigheid zochten. Ook zijne vrijzinnige grondstellingen waren bij velen bekend en gaven ergernis; de vrienden der duisternis vreesden voor den val van hun rijk, als de leer van ZWINGLIUS de overhand

bekwam, en beproefden van daar alles, om hem zijnen post zwaar en verdrietig te maken.

In het jaar 1519 aanvaardde ZWINGLIUS zijn leeraarsämbt te *Zurich*, ondersteund door het grootste gedeelte der burgerij, aan wier hoofd de vrijzinnige burgemeester RÖUST stond. Hij verliet terstond de sedert den tijd van KAREL den grooten algemeen ingevoerde wijze van prediken over voorgeschrevene zinsneden van den Bijbel, (Perikopen,) en verklaarde daarentegen denzelven in zamenhangende redevoeringen, waarmede hij met het Evangelie van MATTHEUS eenen aanvang maakte, vervolgens de brieven van PAULUS, als ook de overige brieven der Apostelen, behandelde, en zóó, in de vier eerste jaren na het aanvaarden van zijn ambt, het geheele Nieuwe Testament doorliep. — Deze verandering is niet onbelangrijk in de geschiedenis der Hervorming. — Ook hier sloot zich de eeuw der Hervorming weder aan de vroegere tijden des Christendoms. — Vragen wij namelijk, wat de leerrede of het prediken in de eerste tijden van het Christendom was, dan antwoordt ons de geschiedenis, dat het de verkondiging was van Gods Woord, eene blijde boodschap uit den mond der Apostelen en hunne leerlingen aan het menschelijk geslacht. — Zoo ras echter eenmaal deze boodschap verkondigd was, zoo ras, op grond van dezelve, eene gemeente ontstaan was, kon het prediken niets anders meer zijn, dan eene verdere verklaring en uitlegging van het geopenbaarde en in de Schrift vervatte Goddelijke Woord. Dusdanige leerredenen, in welke het woord der Schrift zamenhangend verklaard en toepasselijk gemaakt wordt, heetten *homiliën* en werden met nut en stichting gehoord. Hoe meer de

latere leer en gebruiken der Kerk zich van de Bijbelsche eenvoudigheid verwijderden, des te meer kwam de kunst, om fraaije leerredenen te houden, in zwang; in plaats van Bijbelverklaring werd het prediken eene kunstige voordragt, en des te minder zamenhang bestond er tusschen de leerrede en den tekst. De in het vervolg door de Kerk gemaakte afdeelingen van de Evangeliën en de brieven waren ook niet geschikt, om tot eene grondige en veelzijdige beoefening van den Bijbel te leiden. Vermits er van jaar tot jaar op Zon- en feestdagen over dezelfde zinsneden gepredikt werd, hield de eene leeraar zich aan dezelfde gewone sleur, en de anderen, die meer tot afwisseling geneigd waren, zochten den tekst op allerlei wijzen te wenden en te draaijen, of denzelven gansch onaangeroerd te laten liggen, zoo als dan ook werkelijk sommigen den Bijbel ter zijde legden, en over *Aristoteles* en andere boeken, en ten laatste, (zoo als LUTHER ergens zegt,) » over blaauwe » eendvogels" predikten.

Zoozeer intusschen LUTHER alles op den Bijbel terugbragt, en denzelven in het midden van het kerkelijke leven stelde, als den eenigen kandelaar op het altaar Gods, zoo min veroorloofde hij zich eenige afwijking van de gebruiken der Kerk met opzigt tot de Perikopen, zoodat de Zwitsersche Hervormers hem hierin de loef afstaken, dat zij, door eene vrijere keuze van tekst en wijze van prediken, een veelzijdiger en vruchtbaarder gebruik van den Bijbel mogelijk maakten, en het Christelijke volk denzelven beter deden verstaan; want niet slechts ZWINGLIUS voerde deze homiletische leerwijze te *Zurich* in, maar ook OECOLAM-

PADIUS gebruikte dezelve te *Bazel*, CAPITO te *Straatsburg*, en meer anderen.

Over het algemeen echter openbaarde zich een karakteristiek kenteeken van den Protestantschen geest daarin, dat de aandacht van het volk van de zinnelijke plegtigheden afgeleid, en op *het woord*, op *de leerrede*, bepaald werd. Deze werd het middelpunt van de Godsdienst, tot welke het overige in eene ondergeschikte betrekking stond; van daar dat men *meer* en *meermalen* predikte. De instelling, namelijk, van week-leerredenen bevorderde, meer dan men gelooven zou, den hervormingsgezinden geest, en ook hierin nam ZWINGLIUS een werkdadig aandeel. Terwijl hij in zijne leerredenen op den Zondag het Nieuwe Testament verklaarde, legde hij in zijne week-leerredenen, die ook op marktdagen door het heilbegeerig landvolk talrijk bezocht werden, de Psalmen uit. Op deze leerredenen bereidde hij zich zorgvuldig voor, en hield zich naauwkeurig aan den grondtekst. Voornamelijk legde hij zich met vernieuwden ijver op de beoefening van de Hebreeuwsche taal toe, waarin hem JOHANNES BÖSCHENSTEIN, een leerling van REUCHLIN, die van *Wittenberg* te *Zurich* gekomen was, de behulpzame hand bood. Dit zamensmelten van eenen wetenschappelijken en praktischen zin was het juist, dat ons in het leven en de werkzaamheden der Hervormers zoo prijzenswaardig voorkomt. Zij zijn te gelijk even verre verwijderd van die geleerde pogcherij, die zich om het praktische leven van het Christelijke volk meent verder niet te moeten bekommeren, als van die ongelukkige kwakzalverij, die, in vrome spreekwijzen en onbepaalde gevoelens zich verlie-

zende, het volk meent te vergenoegen, of ook, in zedekundige magtspreuken zich uitputtende, eene diepere wetenschappelijke bevestiging van het gezegde geloof te kunnen ontberen.

De leerredenen van ZWINGLIUS kenmerkten zich bijzonder door eene zekere mannelijke bondigheid, die, bij alle verheffing van het vrome gevoel, steeds krachtig op den aardschen bodem van de door tijd en omstandigheden gegevene betrekking weet op te treden, en zich nooit in het nevelachtige en onzekere verheft. Trad heden ten dage ZWINGLIUS onder ons op, dan zouden misschien zekere lieden zijne leerredenen te min Evangelisch vinden en hem voorwerpen, dat zij te veel zede-, ja zelfs staatkunde bevatten, en, bij LUTHER vergeleken, minder mystische diepzinnigheid hebben. Doch men vergete nooit, dat het *Christelijk* leven niet aan *eenen* vorm gebonden is, en indien wij reeds vroeger LUTHER met den Apostel PAULUS en MELANCHTON met JOHANNES vergeleken hebben, dan kan ons de werkzaamheid van ZWINGLIUS het eerst aan die van den getrouwen JACOBUS, of ook somwijlen aan die van den ernstigen, vurigen PETRUS herinneren, hoezeer ook hem de helderheid van PAULUS, evenmin als het liefdevuur van JOHANNES, ontbrak. Moeten wij van de vruchten tot den boom besluiten, dan moet de wijze van prediken van ZWINGLIUS in hare soort voortreffelijk geweest zijn; menschen toch van alle standen, beschaafden en onbeschaafden, werden door dezelve gesticht. Vele nadenkende lieden, die door de geestelooze zotternijen der monniken uit de kerken verdreven waren, bevonden zich thans weder in dezelve, en sterkten hun geloof aan het door eene verstandige leerrede

duidelijk gemaakte Woord van God. En zoo was dan ook hier de Bijbel, en het onderrigt uit denzelven, de grondslag van het werk der Hervorming. Slechts dit onderscheid bestond er, dat in *Duitschland* eerst een beslissende strijd vooraf ging, in welken de persoonlijkheid van LUTHER geweldig uitstak, terwijl in *Zwitserland* de Hervorming zich allengs en van onderscheidene zijden kon voorbereiden, zoodat de strijd, die ook hier uitbrak, niet zoozeer een strijd was van enkele personen tegen eene zich opeenstapelende magt, maar veel meer een strijd der reeds te voren geschetste partijen, in welken wel is waar enkele, als ZWINGLIUS en OECOLAMPADIUS, voorkomen, maar die toch minder de opmerkzaamheid op *hunnen* persoon alleen doen vestigen, zoo als zulks bij LUTHER het geval is. Dit zal ons in den geheelen volgenden loop der Hervormingsgeschiedenis blijken. In *Zwitserland* neemt de strijd eene republikeinsche, in *Duitschland* min of meer eene monarchale houding aan. LUTHER voert over de Duitsche Hervorming verre weg eigendommelijker heerschappij met zijnen geest, en oefent een' veel bepaalder' invloed op dezelve uit, dan zulks bij ZWINGLIUS, met betrekking tot de Zwitsersche Hervorming, het geval is. Na LUTHER had geen tweede kunnen opstaan, en ook zij, die naast hem werkzaam waren, zoo als MELANCHTON, CARLSTADT, BUGENHAGEN, JUSTUS JONAS AMSDORF, staan onwillekeurig en ongezocht in eene ondergeschikte betrekking tot hem, even als de ministers tot hunne Vorsten. ZWINGLIUS hierentegen had eenen CALVINUS onder zich, die door velen zelfs boven hem gesteld werd, en eene menigte mannen *naast* zich, eenen OECOLAMPADIUS, BER-

THOLD HALLER, OSWALD MYCONIUS, SEB. HOFMEISTER, BADIANUS, die niet op denzelfden afstand van hem staan, als de overige Duitsche Hervormers, (MELANCHTON eenigzins uitgezonderd,) van LUTHER.

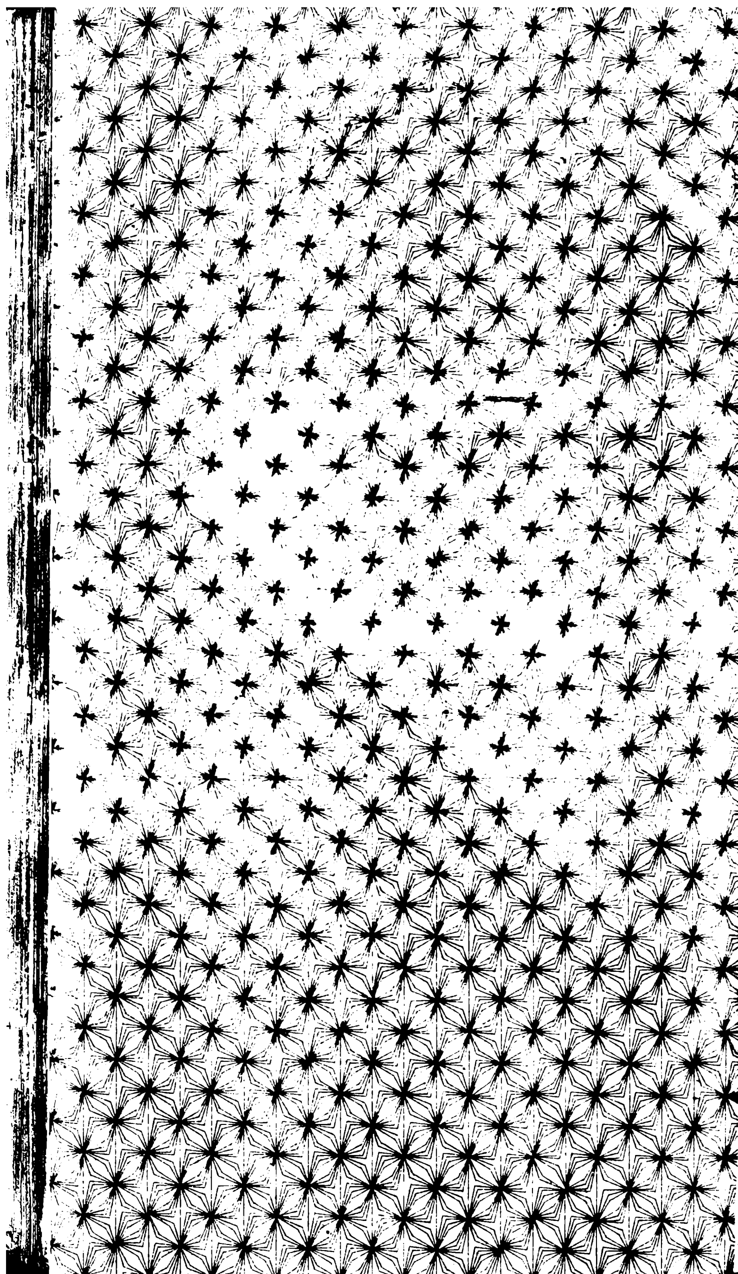
Zoo min nu echter de Hervorming in *Zwitserland* met *die* bepaaldheid op *eenen* persoon gebragt kan worden, als de Duitsche op LUTHER; even zoo min laat zich in haar ééne daadzaak vaststellen, die gelijkelijk den uitslag bepaalde, als de aflaatkraam van TETZEL te *Wittenberg*. Deze aflaatkraam bestond, wel is waar, ook in *Zwitserland*, die, zoo als onze volgende bijeenkomst toonen zal, aan eenen BULLINGER en ZWINGLIUS tot ernstige klagten aanleiding gaf, vermits BERNHARDIN SAMSON met dezelfde onbeschaamdheid, als TETZEL, dezen handel dreef. Intusschen speelde de twist over den aflaat in *Zwitserland* eene ondergeschikte rol in het geheel. Even zoovele misbruiken van andere soort komen te gelijker tijd ter sprake, en ook hier wordt van meerdere en onderscheidene kanten op één punt gewerkt, terwijl in *Duitschland* zich van één punt het overige langzamerhand in zekere stelselmatige gevolgen ontwikkelt.

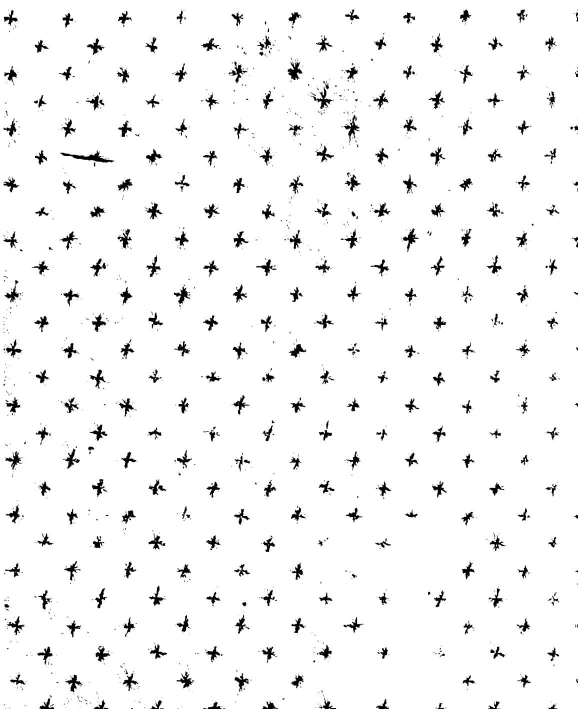
ZWINGLIUS had zijn werk onafhankelijk van LUTHER begonnen, en onafhankelijk van hem zou het zich staande houden. Wel is waar werden de schriften van LUTHER spoedig in *Zwitserland* bekend, vermits vele derzelve te *Bazel* gedrukt werden. ZWINGLIUS zelf zag dezelve het eerst na zijne aanstelling te *Zurich*, in het jaar 1519.

Opzettelijk echter las hij dezelve niet naauwkeurig, maar vergenoegde zich, na een vlugtig overzigt, dezelve van den kansel aan het volk aan te bevelen. Hij wilde liever eerst zelfstandig zijn

eigen gevoelen vormen door de beoefening van den Bijbel en de kerkvaders. Desniettegenstaande kon hij in het vervolg het verwijt niet ontgaan, dat hij een aanhanger van LUTHER was. — Bij deze gelegenheid spreekt hij over zijne betrekking tot den Duitschen Hervormer en zijne schriften aldus: »Ik ben, nog voor één mensch in ons land den »naam van LUTHER kende, begonnen het Evangelie »van CHRISTUS te prediken, in het jaar 1516. Wie »schold mij toenmaals voor eenen aanhanger van »LUTHER uit?...... De naam van LUTHER is mij »nog twee jaren onbekend geweest, daar ik mij »alleen aan den Bijbel gehouden heb. Maar, even »als ik zeg, is het hunne listigheid, dat de Paus- »gezinden mij en anderen met dergelijke namen »bestempelen. — Zeggen zij, gij moet wel een »aanhanger van LUTHER zijn, omdat gij predikt »even als LUTHER schrijft, dan is mijn antwoord: »Ja, ik predik ook zoo als PAULUS schrijft, waar- »om noemt gij mij dan niet veeleer eenen aanhan- »ger van PAULUS? Ja, ik predik het Woord van »CHRISTUS, waarom noemt gij mij dan niet veeleer »een Christen?..... Mijns bedunkens is LUTHER »een voortreffelijk strijder voor de Goddelijke zaak, »vermits hij met den grootsten ernst de Schrift on- »derzoekt, zoo als sedert duizend jaar nergens op »aarde is gebeurd. In een mannelijk, onbewogen »gemoed, waarmede hij den Paus van *Rome* aan- »tastte, is, alle anderen niet te na gesproken, nie- »mand hem gelijk. Wien echter komt deze daad »toe? Aan God of aan LUTHER? Vraag het LU- »THER zelven en hij zal zeggen aan God. Waarom »schrijft gij dan de leer van andere menschen »aan LUTHER toe, daar hij die zelf aan God toe-

»schrijft, en niets nieuws te voorschijn brengt, »maar alleen hetgeen in het eeuwige, onveranderlijke Woord van God vervat is? — Vrome Christen! Laat niet toe dat de naam van CHRISTUS in »den naam van LUTHER veranderd worde, want »LUTHER is voor ons niet gestorven, maar hij leert »ons Hem kennen, van Wien wij alles goeds hebben. — Predikt LUTHER CHRISTUS, dan doet hij »even als ik; ofschoon, Gode zij dank! door hem »eene ontelbare menigte meer, dan door mij en anderen, wier magt God grooter of kleiner gemaakt »heeft, tot God gebragt is. Ik wil geenen naam »dragen dan van mijnen hoofdman JEZUS CHRISTUS, »Wiens strijder ik ben....... Er kan geen mensch »zijn, die LUTHER hooger acht dan ik. Evenwel »betuig ik voor God en alle menschen, dat ik gedurende mijn gansche leven nooit eene letter aan »hem geschreven heb, noch hij aan mij, noch heb »laten schrijven. — Ik heb het gelaten, niet omdat ik deswegens iemand vreesde, maar omdat ik »daarmede alle menschen heb willen aantoonen, »hoe gelijkvormig de Geest Gods is, daar wij zoo »ver van elkander verwijderd en toch zoo eensgezind zijn, zonder eenige afspraak; hoewel ik bij »hem niet in aanmerking kome: *want ieder gebruikt de gaven, die God hem geschonken heeft.*"

BR 305 H3128

Hagenbach, Karl Rudolf, 1801-1874.
Het wezen en de geschiedenis der Hervorming; voornamelijk in Duitschland en Zwitserland, in verband beschouwd met de verschijnselen van onzen tijd. In voorlesingen, door K. R. Hagenbach. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met eene voorrede van J. Clarisse. Rotterdam, Van der Meer & Verbruggen, 1836-44.
10v. 25cm.

Subtitle varies slightly.
Translation of Geschichte der Reformation.

